

L'art gràfic a Barcelona. El llibre il·lustrat 1800-1843

Meritxell Verneda Ribera

TESI DOCTORAL

Director: Dr. Bonaventura Bassegoda i Hugas

Departament d'Història de l'Art i de Musicologia

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

2012

A l'Oscar

*Ed elli a me : "Però che tu trascorri
per le tenebre troppo da la lungi,
avvien che poi nel maginare abborri.
Tu vedrai ben, se tu là ti congiungi,
quanto 'l senso s'inganna di lontano;
però alquanto più te stesso pungi".*

Dante Alighieri, *Divina Commedia*, Inferno XXXI

I ell a mi: "Com que tu vas caminant
per la tenebra i mires massa lluny,
erres del tot en el que t'imagines.
Veuràs ben clar, si arribes fins allà,
com el sentit s'enganya amb la distància;
però ara anima el pas una miqueta."

Dante Alighieri, *Divina Comèdia*, Infern XXXI

(Traducció de Joan F. Mira)

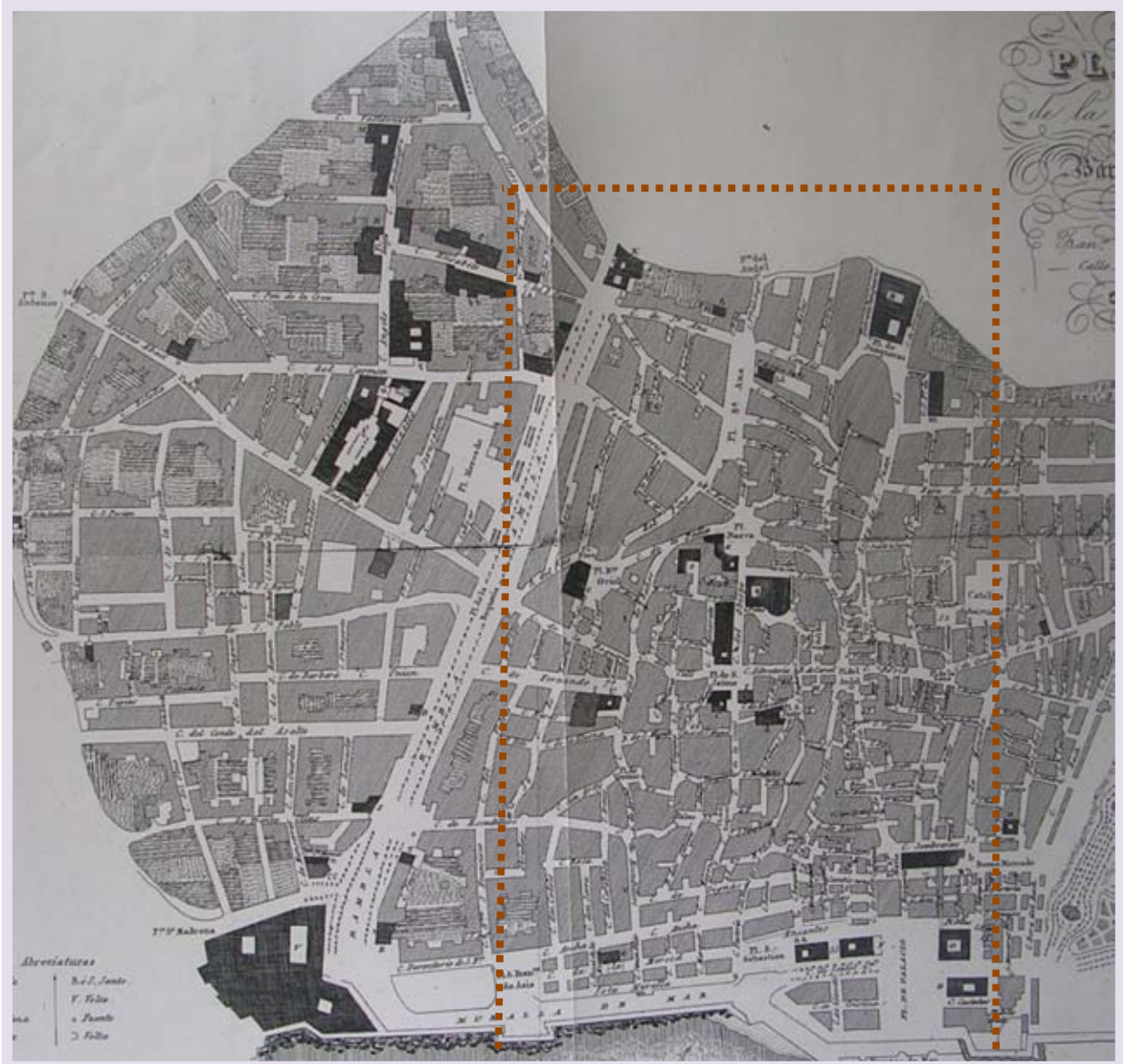
■ ÍNDEX

Mapa general de la ciutat de Barcelona de 1840	10
INTRODUCCIÓ	11
Mapa situació dels impressors i llibreters de 1800 a 1820	20
PRIMER PERÍODE 1800-1820	23
<u>Període de 1800-1807</u>	
L'art gràfic a Barcelona	27
L'art gràfic i les impremtes del tombant de segle, l'herència il·lustrada	31
Compañía Jordi, Roca y Gaspar	31
Juan Francisco Piferrer	45
Bernat Pla / Viuda Pla	46
Antonio Sastres	47
Manuel Texero	48
<u>Guerra de la Independència 1808-1814.</u> Les estampes de la Guerra	50
<i>Escarapelas grabadas en Barcelona durante su cautiverio</i>	53
Sèries de la Guerra de la Independència.	55
Sèrie ' <i>Herois de Barcelona</i> '	55
Estampes relacionades amb la sèrie dels <i>Herois</i>	60
Sèrie ' <i>Hechos memorables en Cataluña durante la última...</i> '	63
<u>Període de 1814-1820:</u> Estampes de període de 1814 a 1820	67
Les impremtes després de la Guerra	71
Antonio Brusi i Mirabent	72
Agustín Roca	79
Viuda de D. Agustín Roca	82
Francisco Garriga Ayguasvivas	83
Juan Ignacio Jordi	84
Antonio Sierra Martí	85
Miguel y Tomás Gaspar	88
Juan Francisco Piferrer	88
José Busquets	89
Juan Dorca	89

Mapa situació dels impressors i llibreters de 1820-1833	90
SEGON PERÍODE 1820-1833	93
<u>Període de 1820-1823: Impremtes i l'art gràfic durant el Trienni Liberal . . . . .</u>	<u>93</u>
Viuda e Hijos de Antonio Brusi	96
Garriga y Aguasvivas	100
Viuda de Agustín Roca	101
Sierra Martí	102
Miguel y Tomas Gaspar	103
Narciso Oliva	104
José Torner	104
Juan Francisco Piferrer	105
Jaime Tauló	106
<u>Període de 1823-1833: Les imprentes i l'art gràfic en la 'Dècada Ominosa' . . . . .</u>	<u>107</u>
Viuda e Hijos de Antonio Brusi	112
Viuda e Hijo de D. Agustín Roca	113
Juan Francisco Piferrer	115
Viuda e Hijos de Gorchs	118
Viuda Ifern	121
Herederos de la Viuda Pla	121
José Torner	122
José Rubió	125
Antonio Bergnes y Compañía	126
Manuel Saurí y Compañía	131
Ignacio Estivill	133
Joaquín Verdaguer	134
Narciso Oliva - Antonio y Francisco Oliva	134

Mapa situació dels impressors i llibreters de 1833-1843	140
TERCER PERÍODE 1833-1843	142
<u>Període de 1833-1837: La indústria editorial i el llibre il·lustrat</u>	143
Antonio Bergnes de las Casas	143
Viuda e Hijos de Gorchs	150
Francisco Oliva	152
Antonio Brusi [Ferrer]	169
Juan Francisco Piferrer	172
Herederos de D. Agustín Roca	175
Manuel Saurí	177
Ramon Martín Indar	182
José Rubió	185
José Torner	185
Ignacio Estivill	187
Ignacio Oliveres Monmany	187
Juan Oliveres Monmany	189
Joaquín Verdaguer	189
A. Pons y Compañía	196
<u>Període de 1837-1843:</u>	
L'assentament de la indústria i el llibre il·lustrat	198
Pablo Riera	198
J. Mayol y Comp	199
Juan Roca Suñol	200
Juan Oliveres y Gavarró	201
José Roger	212
Juan Roger	214
A. Gaspar	215
Sèrie ' <i>Escenas de la Revolución y bombardeo de Barcelona en el año 1842</i> '	218
CONCLUSIONS	221
BIBLIOGRAFIA	227
ÍNDEX onomàstic, d'estampes, obres literàries i publicacions	239
ABREVIATURES i FIGURES	269
ANNEX DOCUMENTAL	273

Mapa de la Barcelona de 1840

Manual del viajero en Barcelona, redactado y recopilado en vista de los mejores documentos y datos estadísticos, por una Reunión de amigos colaboradores, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840.

(Nota: a continuació només es mostra el fragment d'aquest mapa senyalat aquí)

■ Introducció

Aquesta tesi analitza el gravat calcogràfic produït a Barcelona durant la primera meitat de segle XIX. L'estudi d'aquest art gràfic s'ha abordat com a fenomen lligat a l'activitat productiva de les impremtes, ja que a banda del mercat d'estampes soltes, la principal demanda provenia del món editorial per a cobrir la necessitat d'il·lustrar les seves publicacions. L'estudi dut a terme presenta dues vessants, una bibliogràfica i d'anàlisi, i una altra més artística, en forma de catàleg.

L'anàlisi del llibre il·lustrat examina les diverses fases de l'activitat editorial, a partir d'una cronologia que va de 1800 a 1843, per això ens referim als autors, als impressors-productors del llibre imprès i decorat amb estampes, i als artistes participants. Aquestes fases, ens han obligat a analitzar part del sistema editorial i literari de l'època, i a cercar els models que s'implantaven a Barcelona. A grans trets aquestes dues línies d'estudi convergeixen en el fet que el món editorial barceloní dels primers anys del segle XIX es limitava a reeditar i copiar obres dutes a terme per altres impressors, i en comptades excepcions publicava obres originals.

El catàleg recull la mostra de les il·lustracions i és el fonament de la part d'anàlisi dels llibres publicats a Barcelona. Per vincular l'anàlisi i el catàleg s'ha agafat com a fil conductor la impremta barcelonina de la primera meitat de segle XIX, però només centrant-nos en la producció de llibres decorats amb estampes calcogràfiques, perquè creiem que era la tècnica més desatesa per la historiografia de l'art gràfic d'aquesta època.

Els primers protagonistes són els impressors. La Barcelona d'aquella època és una ciutat que viu els convulsos esdeveniments que sacsegen els inicis de segle dinou, però malgrat tot sorprèn la vitalitat d'aquelles petites impremtes familiars que passaven de pares a fills, en les que també veurem com prenen un especial protagonisme les vídues dels impressors. Algunes d'aquestes cases presenten unes meritòries obres a pesar de que també comprovem que el volum total de publicacions amb estampes sigui mínim. Cosa que al cap i a la fi no és el més important ja que per sobre de les

xifres destaca l'entusiasme i bon ofici transmès a les publicacions, com és el cas de la impremta Compañia Jordi, Roca y Gaspar. Al seu costat hi ha altres impremtes que tenen més o menys continuïtat en el temps i que deixen un número d'obres publicades notable, entre les que destaquen la impremta Brusi, Piferrer, Oliva, Sierra y Martí, Saurí o Bergnes de las Casas. I a continuació les noves impremtes que sorgeixen a finals de la dècada dels anys trenta i principis dels quaranta com els Oliveres, Estivill, Indar o Verdaguer. En l'anàlisi de conjunt tampoc hem d'oblidar el mercat que els impressors donen resposta, doncs té una determinada clientela i un nivell cultural que es limita als coneixements i les modes de la primera meitat del segle XIX. Les temàtiques que trobem lluny de ser reduïdes manifesten una gran diversitat en la que es tracten múltiples qüestions. Les obres il·lustrades amb estampes diríem que, a grans trets, es centren en llibres d'evasió, literatura (novel·les per entregues) d'autors europeus traduïts al castellà a partir de la versió francesa, llibres d'història, de viatges, de geografia que tracten terres llunyanes, llibres tècnics i científics, artístics, llibres de religió, de poesia o medicina.

El complex món del llibre i de la impremta és el que ens ha permès abordar l'estudi del llibre il·lustrat per donar a conèixer els veritables protagonistes de l'anàlisi, els dibuixants i gravadors, artífexs dels objectes del nostre estudi, les estampes. El recull d'estampes s'ha centrat en diferents biblioteques públiques entre les quals s'ha prioritzat les que permetien la cerca en catàlegs informatitzats, tot i que les que no, també s'han consultat puntualment. La cerca s'ha dut a terme principalment a la Biblioteca de Catalunya i a la Universitat de Barcelona per la riquesa dels respectius fons. A la Biblioteca de Catalunya, la col·lecció Biblioteca Romàntica Lluís Tusquets de Cabirol "adquirida l'any 1992 amb uns fons bibliogràfic format per gairebé dotze mil volums, la major part editats entre 1800 i 1840 (...)"¹. La importància d'aquesta col·lecció ja va ser esmentada per Ignacio Ferreras a l'estudi sobre la novel·la espanyola del segle XIX² que la considerarà: "La mejor biblioteca privada que conozco de libros novelescos del siglo XIX español". Altres col·leccions de la Biblioteca de Catalunya han estat: la d'Isidre Bonsoms anomenada Bonsoms. Col·lecció de Fullets,

la Torres Amat, la col·lecció Jordi Verrié i Faget, el propi fons antic de la biblioteca, i l'arxiu de la Junta de Comerç de Catalunya.

A la Universitat de Barcelona la cerca sistemàtica s'ha realitzat al fons de Reserva, i la Biblioteca de Lletres, a part de determinats fons antics de les biblioteques de Medicina, Dret i Història.

La resta de biblioteques consultades tenen un nombre menor d'exemplars, però malgrat tot són importants i destacades les aportacions per a complementar les cerques a les dues anteriors. En aquest cas, està la Universitat Autònoma amb el fons de reserva de la Biblioteca d'Humanitats i la Biblioteca de Ciències Socials amb la col·lecció Biblioteca Econòmica Carandell. Altres centres on s'han dut a terme cerques puntuals, però rellevants, han estat la Biblioteca Nacional que ens ha servit per a concretar aspectes generals d'art gràfic, en el fons de gravat de la Sala Goya. I també la consulta d'obres difícils de localitzar només consultables a la Sala Cervantes, o al fons general. La Biblioteca del Castell de Peralada i la Biblioteca Museu Víctor Balaguer també han estat cabdals per a completar exemplars i col·leccions, gràcies sobretot a la riquesa de les respectives col·leccions i per l'especialitat cronològica envers el nostre estudi. Finalment hi ha altres biblioteques que s'han consultat de manera més ocasional, entre elles, la Biblioteca Pública Arús, la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona, l'Arxiu Històric de Sabadell, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i el Centre de Lectura de Reus.

Fruit de tota aquesta compilació és el catàleg amb més de mil sis-cents estampes, il·lustracions de llibres. Aquesta mostra no pretén ser exhaustiva, però sí una aproximació veraç del tipus d'art gràfic relacionat amb el llibre publicat a Barcelona entre 1800 i 1843. La cronologia que emmarca l'anàlisi ve donada a grans trets pels fets històrics del segle, la Guerra de la Independència, el Trienni liberal, la Dècada Ominosa, i les Bullangues, fets en els que a vegades els temes editorials també hi coincideixen. Per això l'any 1843 tot i ser arbitrari, només justificat pels bombardejos de Barcelona de 1842, l'hem escollit com el de tancament perquè el número d'obres il·lustrades a partir dels anys quaranta creix tant exponencialment que només hagués fet créixer el catàleg, però no hagués variat substancialment l'anàlisi del llibre tal i com en havíem proposat al inici.

En definitiva, un dels objectius d'aquesta tesi és analitzar des del punt de vista de la història de l'art els factors que intervenen en el món de la producció de les estampes, a partir de la seva relació amb el món de la producció dels llibres. Aquesta és una relació que es concreta en el cicle de la producció impresa amb uns impressors (identificats també en editors i llibreters), i uns artistes (dibuixants i gravadors), i amb uns productes, els llibres i les estampes que s'adrecen a un públic (lector o no), o sigui, a un mercat condicionat per unes circumstàncies històriques, que contempen una normativa de censura o llibertat d'impremta i uns determinats ensenyaments artístics. Més objectius que ens havíem establert al iniciar del nostre treball era saber com era el llibre il·lustrat publicat a Barcelona, qui eren els seus artífexs, per qui treballaven, com eren les seves composicions. Aquestes preguntes inicials ens n'han plantejat una altra de més important: la de saber quins eren els seus models, no només literaris, sinó els models que copiaven els artistes per a realitzar l'obra gràfica.

L'ordenació de l'anàlisi i del catàleg segueix els mateixos criteris. Un primer nivell és cronològic, dividit en tres períodes que al seu torn es subdivideixen segons el marc històric establert. Després de la cronologia ve un segon nivell que presenta els impressors, en un tercer nivell estan els llibres, mentre que a continuació, es descriuen les estampes que els decoren. La numeració seguida en el catàleg és la que s'anuncia dins l'anàlisi, de manera que les dues parts de la tesi queden enllaçades de forma clara i simple per facilitar la seva consulta.

Les obres recollides en el catàleg són les que considerem fonts primàries, i són les que han permès realitzar la resta del treball. Aquestes fonts primàries són les que s'han consultat a les diferents biblioteques públiques esmentades i s'han extret de les més diverses disciplines. Entre elles s'han consultat obres d'història de la literatura, de l'edició, de la lectura, històries generals de l'art del gravat, de la censura, o històriques. S'ha procurat que l'anàlisi tractés els elements que formen part del complex món del llibre, i per això a partir dels estudis de literatura del segle XIX com els de Reginald F. Brown³ (1953), José Montesinos⁴ (1955), Juan Ignacio Ferreras⁵ (1972; 1973; 1979), o Ana Rueda⁶ (2001) descobrir els títols i autors susceptibles de contenir les estampes

que ens interessaven, a falta d'estudis concrets. A continuació, també s'han abordat els estudis centrats en la història del llibre i el món editorial que analitzen el fenomen des del punt de vista de la sociologia del llibre, a partir dels quals tenir en compte temes com l'escriptura, la lectura, l'entramat productiu que emmarca la indústria del llibre, i altres aspectes com el de la censura o la legislació. Tots aquests temes són importants perquè tal i com senyala l'estudi del món editorial de Granada del segle XIX, envers el llibre s'ha de tenir present que: "la obra ha de ser leída, pero también debe ser comprada y la producción impresa obedece también a las leyes de producción"⁷. I efectivament, és en tot aquest entramat on hem pretès situar l'anàlisi de les estampes, art gràfic de reproducció, que també formava part de tot aquest complex món llibreter.

Les obres que a grans trets ens han guiat, per elaborar aquest estudi del llibre il·lustrat a Barcelona en les quatre primeres dècades del segle XIX, formen una bibliografia variada. En primer lloc, entre els estudis de caràcter general que tracten específicament el llibre il·lustrat durant el segle XIX, és encara actual l'estudi de M^a del Carmen Artigas Sanz⁸ (1955). Les obres de Pilar Vélez⁹ (1989; 1996) que analitzen la segona meitat de segle, o el recent estudi escrit per Vicenç Pla Vivas¹⁰ (2010) que emmarca en un punt de vista original el tema del llibre il·lustrat, a la ciutat de València del segle XIX. En paral·lel hi ha els articles i monografies que tracten llibres il·lustrats concrets, com ara l'article de Vicente Maestre¹¹ (1984) sobre *Recuerdos y Bellezas de España*, o les monografies dedicades al *Quijot*, una de Javier Blas i José Manuel Matilla¹² (2003) i l'altra d'Elena Santiago Páez¹³ (2006). Els estudis sobre altres tècniques de gravat són per a la xilografia, l'obra cabdal de Francesc Fontbona¹⁴ (1992) i per a la litografia, l'obra de Jesusa Vega¹⁵ (1990) i a Catalunya, Rosa Mª Subirana¹⁶ (1991) i Pilar Vélez¹⁷ (1997; 2008).

Entre els anàlisi concrets destaquem els dedicats als gravadors Manuel Salvador Carmona i a Goya¹⁸, de Juan Carrete Parrondo¹⁹ (1989; 2007) i del mateix autor els estudis de gravat calcogràfic específics del segle XVIII²⁰. I per al gravat realitzat a Madrid durant el segle XIX sobresurten els estudis de Jesusa Vega²¹ (1985:1987; 1988; 1990; 1993; 1994 i 1996). I entre els catàlegs dedicats a gravadors concrets trobem també el de Rafael Esteve realitzat per Purificación Najera²² (1986) ; i a

Joaquín José Fabregat²³ i Fernando Selma estudiats per Elvira Villena i Juan Carrete²⁴ (1990; 1993). A més dels treballs de recerca de Mª Dolors Abad²⁵ sobre Blai Ametller (1999), i el propi sobre Joan Amills i Costa²⁶ (2006).

Abans d'acabar aquesta introducció m'he de referir una vegada més a l'estructura de l'anàlisi. El conjunt d'impremtes s'agrupen en tres períodes 1800-1820, 1820-1833 i 1833-1843 a partir dels que es van desgranant els títols de les obres, i les estampes que les decoren. Aquest ordre cronològic té el problema que dispersa l'obra d'un sol gravador o el treball d'una sola impremta, la justificació a aquest fet és que s'ha prioritzat el sentit d'evolució i canvi perquè aquesta és una tesi que s'emmarca entre les dues èpoques de màxim esplendor del llibre il·lustrat: el llibre d'època il·lustrada de la segona meitat de segle XVIII i el llibre romàntic de la segona meitat del segle XIX.

Agraïments.

Per acabar només falta donar les gràcies a totes aquelles persones que han contribuït a que aquesta tesi sigui avui una realitat. Al director de la tesi el Dr. Bonaventura Bassegoda dec el valuós consell i les encertades observacions amb què sempre m'ha encoratjat a seguir endavant aquest projecte. Al Dr. Francesc Fontbona de la Biblioteca de Catalunya vull agrair les observacions que m'han conduït durant una part de la investigació. A la directora de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, la Dra. Montserrat Comas dec haver compartit part de la temàtica que ens ha portat a aquelles interessants xerrades sobre els "nostres protagonistes". Vull fer una especial menció a Mercè Bausili de la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona, per la generositat que m'ha ofert en el tram final del treball. I també he de mencionar, encara que de forma general, a les bibliotecàries i personal auxiliar que han facilitat que la cerca de documents fos més ràpida i senzilla, en especial els de la Biblioteca de Catalunya, la Biblioteca de Lletres i Reserva de la Universitat de Barcelona, la Biblioteca del Castell de Peralada i la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, així com a les companyes de la Biblioteca d'Humanitats de la UAB a les que agraeixo el seu ànim i interès.

Vull dedicar aquesta tesi a l'Oscar perquè el seu suport, amor i coratge han contribuït a que aquest treball sigui una realitat.

-
- ¹ **Fontanals Jaumà, Mª Reis; Marga Losantos.** (2007) *Biblioteca de Catalunya, 100 anys: 1907-2007*, p. 336
- ² **Ferreras, Juan Ignacio.** (1979) "Prologo". A: *Catálogo de novelas y novelistas españoles del siglo XIX*, p. 17.
- ³ **Brown, Reginald F.** (1953) *La novela española 1700-1850*, Madrid, Bibliografías de Archivos y Bibliotecas. Dirección General de Archivos y Bibliotecas, Servicios de Publicaciones del Ministerio de Educación Nacional.
- ⁴ **Montesinos, José F.** (1955) *Introducción a una historia de la novela en España, en el siglo XIX. Seguida del esbozo de una bibliografía española de traducciones de novelas de (1800-1850)* Madrid, Editorial Castalia.
- ⁵ **Ferreras, Juan Ignacio.** (1972) *La novela por entregas 1840-1900*. Madrid, Taurus Ediciones; -. (1973) *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid, Taurus Ediciones; **Ferreras, Juan Ignacio.** (1979) *Catálogo de las novelas y novelistas españoles del siglo XIX*, Madrid, Ediciones Cátedra.
- ⁶ **Rueda, Ana.** (2001) *Cartas sin lacrar, La novela epistolar y la España ilustrada 1789-1840*. Madrid, Editorial Iberoamericana-Vervuert.
- ⁷ **Delgado López-Cózar, Emilio; Cordon García, José Antonio.** *El libro. Creación, producción y consumo en la Granada del siglo XIX*, Vol. I-II, Granada, Universidad de Granada- Diputación Provincial, 1990.
- ⁸ **Artigas Sanz, María del Carmen.**(1953-1955) *El Libro Romántico en España*, Vol. I-IV, Madrid, CSIC.
- ⁹ **Vélez i Vicente, Pilar.** (1989) *El llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista (1850-1910)*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, -. (1996) "La ilustración del libro en España en los siglos XIX y XX". A: *Historia ilustrada del libro español*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, p.195-237.
- ¹⁰ **Pla Vivas, Vicente.** (2010) "Reproductibilidad y plagio: Las ilustraciones de Teodor Blasco durante la década de 1840". A: *La ilustración gráfica del siglo XIX: funciones y disfunciones*, Valencia Universidad de Valencia.
- ¹¹ **Maestre Abad, Vicente.** (1984) "Recuerdos y bellezas de España, su origen ideológico, sus modelos". *Goya. Revista de Arte*, nº 181-182, p. 86-94.
- ¹² **Blas, Javier; Matilla, José Manuel.** (2003) "Imprenta e ideología. El Quijote de la Academia, 1773-1780". A: *Imágenes del Quijote. Modelos de representación en las ediciones de los siglos*

XVII al XIX, Madrid, The Hispanic Society of America, Museo Nacional del Prado, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, p. 73-118.

¹³ **Santiago Páez, Elena.** (2006) *De la palabra a la imagen. El "Quijote" de la Academia de 1780.* Madrid, Biblioteca Nacional.

¹⁴ **Fontbona, Francesc.** (1992) *La xilografía a Catalunya entre 1800 i 1923,* Barcelona, Biblioteca de Catalunya.

¹⁵ **Vega González, Jesusa.** (1990) *Origen de la litografía en España; El Real establecimiento Litográfico,* [catálogo exposición], Madrid, Museo Casa de la Moneda, Octubre-Diciembre, Fabrica Nacional de Moneda y Timbre.

¹⁶ **Subirana Rebull, Rosa Maria.** (1991) *Els orígens de la litografía a Catalunya 1815-1825,* Barcelona, Biblioteca de Catalunya Secció d'Estampes, Mapes i Gravats.

¹⁷ **Vélez i Vicente, Pilar.** (1997) "La litografía a Catalunya de 1815 a 1855. De Joseph March a Eusebi Planas". A: *LOCUS AMOENUS*, nº3, p.147-160.

-. (2008) 'El triomf de la imatge. La revolució litogràfica'. A: *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art indústria i consum a Barcelona*'. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, p. 71-100.

¹⁸ **Carrete Parrondo, Juan.** (2007) *Goya Estampas. Grabado y Litografía,* Barcelona, Random House Mondadori.

¹⁹ **Carrete Parrondo, Juan.** (1989) *El grabado a Buril en la España Ilustrada. Manuel Salvador Carmona.* Madrid, Fabrica Nacional de Moneda y Timbre,

²⁰ **Carrete Parrondo, Juan.** (1989) *Difusión de la ciencia en la España ilustrada: estampas de la Real Calcografía.* Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 118-165.

-. (1991) *Maestros del grabado. Siglo XVIII. La Real Academia de San Fernando.* Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, Caja de Ahorros de Asturias.

²¹ **Vega González, Jesusa.** (1985) *El aguafuerte en el siglo XIX: técnica, carácter y tendencias de un nuevo arte,* Real Academia de Bellas Artes de San Fernando-Calcografía Nacional, Madrid.

-. (1987) "Estampas del Trienio Liberal". *Villa de Madrid*, nº 94, p. 28-51.

-. (1988) "La estampa culta en el siglo XIX". A: *El Grabado en España (s. XIX y XX).* A: Espasa Calpe, Madrid, p. 23-243 (SUMMA ARTIS, Vol. XXXII)

-. (1990) "El grabado después de la Guerra de la Independencia: La calcografía y la Real Academia de San Fernando". *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, nº 70, p. 499-508.

- (1993) "La publicación de estampas históricas en Madrid durante la Guerra de la Independencia". A: *Art and Literature in Spain 1600-1800*, Londres.
- (1994) "Estampas calcográficas de la Década Ominosa. Entre la devoción, la propaganda política y lo popular". *Archivo Español de Arte*, nº 268, p. 343-358.
- (1996) "El comercio de estampas en Madrid durante la Guerra de la Independencia", A: *Estampas de la Guerra de la Independencia*, Madrid, Ayuntamiento de Madrid, Calcografía Nacional, Caja de Ahorros de Asturias, p. 17-40.
- (1997-98) "Modernidad y tradición en la estampa española del siglo XIX". *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, (1997-1998), nº IX-X, Universidad Autónoma de Madrid, p. 367-378.
- (2004) "Imágenes para un cambio de siglo". A: *Se hicieron literatos para ser políticos. Cultura y política en la España de Carlos IV y Fernando VII*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, p. 83-129.
- ²² **Najera, Purificación.** (1986) "Rafael Esteve, Grabador". A: *El grabador Rafael Esteve 1772-1847*, Fundación Caja de Pensiones, Real Academia de San Fernando, Valencia, p. 11-23.
- ²³ **Villena, Elvira; Carrete Parrondo, Juan.** (1990) *El grabado en el siglo XVIII. Joaquín José Fabregat. Valencia-Madrid-México*. Generalitat Valenciana, Consell de Valencia de Cultura.
- ²⁴ **Carrete Parrondo, Juan.** (1993) "El libro ilustrado en el siglo XVIII". A: *Fernando Selma. El grabado al servicio de la cultura ilustrada*. Valencia, Fundación "La Caixa".
- ²⁵ **Abad Chocero, Maria Dolors.** (1999) *Contribució a l'estudi del gravador Blai Ametller i Rotllan 1771-1841*, Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona,
- ²⁶ **Verneda Ribera, Meritxell.** (2006). *Joan Amills i Costa, gravador de làmines fines*, Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona.

Fragment del mapa de Barcelona
Impressors i llibreters de 1800 - 1820

Impressors i llibreters 1800-1807

➔	Compañía de Jordi, Roca y Gaspar	c/ Llibreteria	
➔	Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M.	Plaça de l'Àngel	
➔	Imprenta Bernat Pla Imprenta de Tecla Viuda de Pla	c/ Cottoners	
➔	Imprenta de Antonio Sastres	c/ Petritxol / Rambla	
➔	Manuel Texero	Plaça de l'oli/ Portaferriça	

Impressors i llibreters 1814-1820

➔	Imprenta de Antonio Brusi Mirabent		
➔	Juan Ignacio Jordi	c/ Llibreteria	
➔	Agustín Roca		
➔	José Rubió		
➔	Juan Francisco Piferrer	Plaça de l'Àngel	
➔	José Busquets		
➔	Juan Dorca	c/ Escudellers	
➔	Miguel i Tomas Gaspar	c/ Baixada de la presó	
➔	Francisco Garriga y Ayguasvivas	c/ de la Ciutat	
➔	Francisco Ifern	c/ Agullers	
➔	Vda. de Pla	c/ Cotoners	
➔	Antonio Sastres	c/ Petritxol / Rambla	
➔	Juan Serra		
➔	Antonio Sierra y Martí	Plaça Sant Jaume	
➔	Manuel Texero	c/ Portaferrisa / Plaça de l'oli	
➔	Jaime Tauló	c/ de la Corribia	

■ Primer període 1800-1820

Els llibres decorats amb estampes, dins el període de 1800 a 1820, són hereus de les polítiques il·lustrades, que quedaran truncades pels anys convulsos de la Guerra de la Independència. De manera que, en sentit estrictament cronològic, en el primer període que ens disposem a analitzar podem diferenciar tres etapes: la primera, de 1800 a 1807, la segona, de 1808 a 1814 que comprèn el propi conflicte bèl·lic, i finalment, la que ens ocuparà fins a 1820.

Les Acadèmies neoclàssiques segons Carrete representaven: “el cambio de gusto y el afán educativo del movimiento ilustrado, más los intereses económicos que proporcionaba formar hábiles artesanos que dominaran el dibujo, hizo que en la segunda mitad del siglo XVIII proliferaran por toda Europa academias de arte, que tomaron como objetivo y modelo de organización los de la academia de París (...). La estructura general de las academias neoclásicas consistía, en primer lugar, en la figura del protector que era el rey, el príncipe o el ministro influyente; los académicos y profesores. En cuanto a los privilegios de los académicos el más importante era el que los liberaba de todas las restricciones profesionales que imponían los gremios”²⁷.

A Espanya, la institució capdavantera dins aquesta època il·lustrada és la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, fundada el 1752, on es duia a terme, entre d'altres activitats, l'ensenyament de l'especialitat artística del gravat de forma sistemàtica. En relació a l'art de l'estampa en els estatuts de la Academia, s'apunta que des del començament “se tuvo por preciso procurar los adelantamientos del Arte del grabado, tanto en el uso del buril y agua fuerte como en la formación de sellos, cuños y demás especies: así para la más fácil propagación de las producciones de las tres artes, como otros innumerables fines. Para ello se destinó a Tomás Francisco Prieto, grabador de medallas, y a Juan Bernabé Palomino grabador, en dulce y de cámara del rey”²⁸.

Amb tot, també es van enviar pensionats a París per aprendre l'art del gravat en les diverses especialitats, donada la precària situació que l'especialitat tenia a Espanya. En aquestes circumstàncies, l'Academia envià Manuel Salvador Carmona (1740-1805) a aprendre el gravat de retrats i temes d'història, Alfonso Cruzado, Juan de la Cruz

²⁷Carrete Parrondo, Juan. (1991) “Academias Neoclásicas”. A: *Maestros del grabado. Siglo XVIII. La Real Academia de San Fernando*, p. XII

²⁸Carrete Parrondo, Juan. (1991) “La Academia de San Fernando y el arte del grabado”, op. cit., p. XIV

Cano y Olmedilla (1734-1790) el de medalles i segells, i Tomás López de Vargas (1731-1802) el de geografia, construcció de globus, cartes geogràfiques i tot el que es relacionés amb aquella especialitat temàtica²⁹.

Fruit de tot aquest moviment il·lustrat, que basava l'acció política en el d'un govern benefactor i protector de diferents àmbits de la societat, caldrà destacar un incrementat interès per les arts. Un exemple és el llibre, ja que durant els anys de regnat de Carles III (1759-1788), pel que fa a la decoració, va arribar als més alts graus d'excel·lència³⁰. Com apunten Javier Blas i José Manuel Matilla: "(...) La producción de libros ilustrados llevaba implícita la necesidad de buenos grabadores (...). La generación más importante de grabadores en talla dulce, la del último tercio del siglo XVIII, aprendió el oficio en el ámbito académico. Otro hito en el desarrollo del arte del grabado lo constituyó la creación en 1789 de la Real Calcografía y de cuyos tórculos saldrían algunas de las más bellas ilustraciones del reinado de Carlos IV"³¹. És així com dins l'àmbit de la cort es duen a terme les iniciatives oficials, els encàrrecs de les més belles edicions, de les quals un exemple representatiu n'és el títol *La Conjuración de Catilina y la Guerra de Yugurta*, publicat a Madrid l'any 1772 per l'impressor Joaquín Ibarra, la qual és considerada l'obra mestra de la impremta espanyola. Els artistes participants en el projecte van ser: "Manuel Monfort, Fernando Selma, Joaquín José Fabregat, Manuel Salvador Carmona, Joaquín Ballester, Juan de la Cruz, Jerónimo Gil, Francisco Muntaner y Juan Antonio Salvador Carmona, quienes bien por dibujos propios o por los de Mariano Salvador Maella ilustraron el libro"³².

Durant els anys de regnat de Carles IV (1789-1808) pel que fa l'art del gravat per part de l'Acadèmia de San Fernando es continuen les directrius anteriors de manera que segons Vega: "seguirá vigente la primacía del grabado académico como sistema de representación visual. También la estampa continuará teniendo entre sus funciones principales difundir y dar lustre al monarca y al reino. Simultáneamente será el agente principal de la instrucción del *vulgo* y la educación del gusto, razón por la cual se fomentará una estampa de calidad al servicio del poder político, los avances técnicos y las bellas artes, como para el consumo doméstico o personal, es decir para el adorno

---

²⁹Carrete Parrondo, Juan. (1991) "La formación ilusionada" (1752-1777), op. cit., p. XIV- XVI

³⁰Carrete Parrondo, Juan. (1997) "La ilustración del libro. Sancha y su época". A: *Antonio de Sancha (1720-1790). Reinventor de lecturas y hacedor de libros*.

³¹Blas, Javier; Matilla, José Manuel (2003) "Imprenta e ideología. *El Quijote* de la Academia, 1773-1780". A: *Imágenes del Quijote. Modelos de representación en las ediciones de los siglos XVII a XIX*, p. 74

³²Carrete Parrondo, Juan. (1997) op., cit., p. 39

de las estancias o para rezos devocionales”³³. En canvi pel que fa els llibres amb estampes, presenten dues variants. La primera podríem dir que és més de caire polític, i deriva del perill revolucionari provinent de França, per la por al contagi de la Revolució Francesa, motivant que es prenguin una sèrie de mesures, que des del punt de vista del llibre il·lustrat, es concreta en el món editorial i la censura. Com resol la *Real Orden* del vint de gener de 1798:

“(…) La facilidad con que algunos libreros de Madrid, y del Reyno, por un deseo desordenado de lucro venden todo género de libros prohibidos, los que caen frecuentemente en manos de gente incauta, que no teniendo los principios suficientes para conocer y separar la buena y mala moral, alhagados por la amenidad del estilo beben la ponzoña que encierran, y luego la vomitan por el ansia de lucir en conversaciones públicas y privadas, y tal vez hasta en los actos literarios de las Universidades, colegios, y demás Cuerpos, que solo deben enseñar a descubrir la verdad àcia el Soberano, y sus semejantes; y en una palabra perfeccionar el hombre, ha ejercitado el zelo de S.M. para ocurrir al remedio de estos daños; y su Real Voluntad se encargue a todas las Justicias de estos Reinos que recojan de los libreros los libros prohibidos que tengan en su poder, no permitiendo en sus tiendas disputas, ni conversaciones que toquen á subvertir nuestra constitución política, sopena de quedar cada uno responsable en caso de contravención, no menos que el probarse haber vendido algún libro, manuscrito, o impreso, que se halle prohibido: que en lo sucesivo se tenga especial cuidado como lo ordenan las leyes del Reyno en ver los libros y papeles que se imprimen, habiéndose sobre ello el mas serio encargo á los Censores regios creados á este fin por su Augusto Padre el Señor Don Carlos III para que se cumplan exactamente con su instituto: Que se prevenga a los Impresores, que serán castigados con todo el rigor de las leyes si en sus imprentas imprimieren, y retuvieren obras que no se hallen con las aprobaciones y licencias necesarias (...)”³⁴

Censura que, exercida segons Ferreras també en el decret de “once de abril de 1805 se organizaba todo un sistema de exámenes de libros, con un juez supremo que tenía jurisdicción propia, más un grupo de censores, que de alguna manera eran los que gobernaban intelectualmente España. Las bases de esta censura no estaban

---

³³ **Vega, Jesusa.** (2004) “Imágenes para un cambio de siglo”. A: *Se hicieron literatos para ser políticos. Cultura y política en la España de Carlos IV y Fernando VII*, p. 85

³⁴ [Real Orden. La facilidad con que algunos Libreros de Madrid, y del Reyno, por un deseo desordenado de lucro venden todo género de libros prohibidos\(...\) Madrid 20 de Enero de 1798.](#) [En línia], *Col·lecció pragmàtiques i altres documents s. XVI-XIX*, Dipòsit Digital de Documents, UAB, 2011. (Consulta 15-09-2011)

El document de paper forma part de la Biblioteca Econòmica Carandell de la Biblioteca de Ciències Socials de la UAB amb el topogràfic: PR680

expuestas con claridad, por lo que cualquier libro de cualquier tema y en cualquier momento podía ser prohibido por un censor, por lo que la censura quedaba jurídicamente personalizada”³⁵. En resum, gran part dels llibres analitzats al llarg del present estudi, sobretot els del període de 1800 a 1820, són els que presenten “*Con Licencia*” (frase situada a la part inferior de la portada), amb la qual s’acreditava haver passat l’esmentat examen censor que s’aplicava a tot tipus llibres. La segona variant dels primers anys de regnat de Carles IV és artística, com apuntàvem anteriorment. És durant el seu regnat “época en la cual se recogerán los frutos de la política de sus antecesoras en lo que se refiere al fomento de la formación de grabadores y de la introducción del buen gusto ilustrado”³⁶. Moment en què les reials acadèmies d’arreu del país, com a institucions continuadores de l’afany educatiu del pensament il·lustrat, buscaven el foment de les arts, tot i que des del punt de vista de l’art del gravat, també hi havia unes intencions econòmiques, ja que al darrera de formar hàbils artesans d’aquest art hi havia la clara intenció de frenar la importació d’estampes estrangeres. La institució que canalitza tot aquest ideari és la referida Real Academia de Bellas Artes San Fernando de Madrid que procurà el desenvolupament del gravat i el seu ensenyament de forma sistemàtica i regulada, imposant uns criteris estètics en els que predominaven el dibuix en totes les disciplines artístiques.

El director de gravat de talla dolça de la Real Academia, durant part dels anys del nostre estudi, era Manuel Salvador Carmona (1734-1820)³⁷ nomenat l’any 1777, que ocupà el càrrec fins a la seva mort. Salvador Carmona va ser ‘Gravador de Camara de S.M.’, professional del burí i aferrissat defensor d’aquesta tècnica. La seva figura, com a responsable de l’ensenyament d’aquesta disciplina artística, va ser clau per al seu desenvolupament, ja que com diu Vega: “Manuel Salvador Carmona y sus discípulos serán los encargados de atender la demanda, y a ellos se sumaran los que siguiendo el ejemplo de la corte, se formaran en el resto del reino gracias al patrocinio de otras instituciones como por ejemplo la Academia de San Carlos de Valencia y la Junta de Comercio en Barcelona, las cuales, siguiendo el modelo de la institución madrileña pensionaron a jóvenes para formarse en el grabado”³⁸.

---

³⁵Ferreras, Juan Ignacio. (1973) *Los orígenes de la novela decimonónica 1800-1830*, p.18-20

³⁶Vega, Jesusa. (2004), op. cit., p. 83

³⁷Carrete Parrondo, Juan. (1989) *El Grabado a buril en la España Ilustrada: Manuel Salvador Carmona*.

³⁸Vega, Jesusa. (2004), op. cit., p. 89

A aquella època les estampes eren considerades com a les “depositarias de todo lo que hay de mejor y más curioso del mundo”³⁹ ja que com a transmissores del saber, a més, promovien el seu desenvolupament.

■ L'art gràfic a Barcelona

A Barcelona l'obra editorial més ambiciosa del segle XVIII barceloní és la que commemora la visita l'any 1759 a Barcelona de Carles III i la reina Maria Amàlia, acompanyats de la cort. L'obra que recull la efemèride va ser publicada l'any 1764, i va ser sufragada pels col·legis i gremis de la ciutat: *Mascara Real executada por los Colegios y Gremios de la ciudad de Barcelona para festejar el feliz deseado arribo de nuestros Augustos soberanos Dn. Carlos Tercero y Dna. Amalia de Saxonía, con el Real Príncipe e Infantes*⁴⁰ de la Impremta de Thomas Piferrer⁴¹, decorada amb dotze estampes, gravats calcogràfics segons dibuixos de Francesc Tramulles (1717-1773) i gravat A. J. de Fehrt (1723-1774). Els gravats menors, tal i com descriu Cornudella: “capçaleres, lletres capitals i marmosetes van ser gravades per Pere Pasqual Moles (1741-1797) i, entre les seves formes, hi ha personatges de la *Commedia dell' Arte*”.⁴² Dins la nostra anàlisi aquesta *Màscara Reial* de 1764 té el protagonisme de ser el model per a les següents publicacions que tracten altres visites reials, com ara la de Carles IV de l'any 1802, i la de Ferran VII de 1828⁴³.

La institució capdavantera de l'art de l'estampa a Barcelona és l'Escola Gratuïta de Dibuix i Nobles Arts, inaugurada el 1775 sota la protecció de la Reial Junta de Comerç, amb seu a l'edifici neoclàssic de Llotja situada a la Plaça Palau.

³⁹Vega, **Jesusa** .(2004) op. cit., p. 83. Jesusa Vega cita l'obra de Preciado de la Vega titulada: *Arcadia pictórica en sueño, alegoría o poema prosaico sobre la teoría y práctica de la pintura*.

⁴⁰Barcelona (2001). *La Màscara Reial. Festa i al·legoria a Barcelona l'any 1764*, MNAC

⁴¹Burgos, **Francisco Javier**. (1993) *Imprenta i cultura del llibre en la Barcelona del setecientos (1608-1808)*. Tesis doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona. I també **Burgos, Francisco Javier i Peña, Manuel**. (1987) “Imprenta y negocio del libro en la Barcelona del siglo XVIII. La Casa Piferrer”. *Manuscrits*, p.180-216

⁴²Cornudella, **Rafael**. (1992) “nº 154. Capçalera de capítol i caplletra (Pertany a la Màscara Reial, Barcelona, 1764)”. A: *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya*. p. 470-471

⁴³Quílez i Corella, **Francesc**. (2001) “La ciutat de Barcelona i la *Mascara Real* de l'any 1764”. A: *La Màscara Reial. Festa i al·legoria a Barcelona l'any 1764*, p.17-28

La Junta de Comerç va ser la institució responsable de dur a terme l'afany del moviment il·lustrat del segle XVIII, a partir de l'Escola Gratuïta, i per tant sota els seus auspicis es van donar les condicions per al progrés de les arts en general a casa nostra i en particular de l'art del gravat.

El director de l'Escola Gratuïta des dels seus inicis va ser l'acadèmic Pere Pasqual Moles i Coronas, de formació gravador calcògraf de talla dolça, que començà a València, lloc del seu naixement, i continuà a Barcelona entorn el 1762, on va treballar amb Francesc Tramulles amb qui col·laborà en la referida *Màscara Reial*. Entorn 1766 fou pensionat per la Junta de Comerç a París, per a perfeccionar-se en el seu art i allà va aprendre, al costat dels grans mestres com Nicolas Gabriel Dupuis (1698-1771) o Charles Nicolas Cochin (1715-1790), i al seu retorn a Barcelona, l'any 1774, va ser nomenat director de l'Escola Gratuïta, alhora que professor de la seva especialitat. Ensenyament que exercia des de casa seva perquè les instal·lacions de Llotja no reunien les condicions adients⁴⁴. El procés de formació dels alumnes de l'especialitat de gravat era llarg en el temps, a més que es complementava amb diferents disciplines, que primer els dirigien a uns camps generals -sobretot en l'aprenentatge del dibuix- per després entrar plenament en aquella especialització artística⁴⁵.

Durant els primers anys de segle XIX, la tècnica que predomina en els llibres decorats amb estampes és la talla dolça. Tècnica de gravat calcogràfic que fa ús del burí, (pren com a tècnica auxiliar l'aiguafort), i que tradicionalment s'ha anomenat talla dolça. Com a especialitat de gravat és la que té l'aprenentatge més llarg i difícil ja que tal i com apunta Carrete: "para ser un hábil maestro en el grabado a buril, había que dedicarse a ello durante diez años"⁴⁶, motiu pel qual també era el gravat més valorat i protegit per les escoles oficials i acadèmies.

El burí, segons descriu Carrete, és el "procedimiento de grabado sobre plancha metálica muy pulida que consiste en abrir surcos, sacando la viruta metálica, por medio de un utensilio llamado buril. Desde un punto de vista técnico, el grabado a buril no tiene límites para la sutileza del trazo, y gracias a sus ilimitadas posibilidades de abrir tallas y contratallas puede conseguir cualquier matiz de claro oscuro".⁴⁷ Per això tal i com apunta Vega: "Aun siendo un lenguaje lineal, la capacidad del instrumento de

---

⁴⁴Subirana Rebull, Rosa M^a. (1990) *Pasqual Pere Moles i Coronas (València 1741-1797)*

⁴⁵Ruiz Ortega, Manuel. (2000) *Escuela gratuita de diseño, Barcelona 1775-1808*

⁴⁶Carrete Parrondo. (2007) "Libertad de invención y necesidad de difusión". A: *Goya Estampas grabado y litografía*. cit, p. 12

⁴⁷Carrete Parrondo, Juan. (2007) "Glosario de técnicas de grabado y litografía", op. cit., p. 379

abrir y cruzar múltiples surcos sobre el cobre permite crear una gradación tonal construida en función de la cercanía o lejanía de los trazos. (...) Esta técnica se convirtió en la más apta para reproducir las obras pictóricas y fue considerada como la más excelente dentro del arte del grabado"⁴⁸.

El gravat a burí, combinat amb l'aiguafort, (que és l'altra tècnica sobre metall, considerada com la tècnica pionera entre les indirectes) és la que des dels seus inicis està combinada amb el burí. Pel que fa a l'aiguafort: "es la técnica que en su ejecución es mucho más parecida a la acción de dibujar. Consiste en que una vez depositados sobre una lámina de cobre unos puntos de barniz y calentando la plancha por debajo, estos puntos se derriten creando una película finísima. Con el escoplo, o simplemente una punta de acero, y manejándolos como si fueran un lapicero, se levanta suavemente el barniz por donde va pasando la punta (...) Cuando se sumerge la plancha en aguafuerte, éste ataca el cobre en las zonas que no están protegidas por el barniz y de esta forma queda grabada sobre la plancha la imagen que se ha dibujado sobre el barniz"⁴⁹. Així entenem com l'aiguafort és la que facilita l'esbós de la composició al gravador de talla dolça que treballa la làmina de coure amb el burí. L'últim pas que resta és estampar al paper amb la premsa manual, emprada especialment per treure proves o imprimir les estampes, i que rep el nom de tòrcul.

El gravador i el dibuixant que participen en una estampa no acostumaven a ser la mateixa persona. En aquest sentit però, sí que hi ha pintors que per tenir una nova font d'ingressos, o per a la difusió de la seva obra pictòrica han practicat l'art del gravat, però generalment eren uns gravadors professionals els encarregats de traduir al coure (o a d'altres matrius) les pintures o les composicions originals d'altres. Amb tot, la consideració dels pintors a les estampes era la d'inventors, creadors de composicions segons idees pròpies, mentre que els gravadors es consideraven mers artesans que exercien un ofici de taller que precisava, això sí, un difícil aprenentatge i una gran dedicació. A la fi, l'ofici de gravador estava adscrit a les tècniques de reproducció, i no a la creació.

Pel que fa al seu ensenyament a inicis de segle XIX, el manual i guia de la tècnica calcogràfica continua sent el clàssic d'Abraham Bosse *Traité des manières de graver en taille douce sur l'airain*⁵⁰ publicat a París el 1645. En ell es basa la traducció de Manuel Rueda titulada *Instrucción para gravar en cobre, y perfeccionarse en el*

⁴⁸Vega, Jesusa. (1992) *Museo del Prado. Catalogo de estampas*, p. XIV

⁴⁹Carrete Parrondo, Juan. (2007) op. cit, p. 13

⁵⁰Abraham Bosse. *Traité des manières de graver en taille douce sur l'airain. Par le moyen des eaux fortes, et des vernix durs et mols*, París, 1645.

gravado a buril, al agua fuerte, y al humo, con el nuevo método de grabar, obra dedicada a la Real Academia de San Fernando i publicada a Madrid l'any 1761 per la Imprenta de Joaquín Ibarra⁵¹.

La figura de l'editor, tal i com la coneixem actualment, no es correspon amb la de l'època. Durant la primera meitat de segle, la diferència entre editor-impresor- llibreter és difusa i generalment una mateixa persona reuneix totes tres facetes. Malgrat tot, es pot diferenciar clarament que la figura més important era la de l'impresor. Tal i com també apunta l'estudi de Burgos Rincón sobre la casa Piferrer "un taller de impresión no se improvisa"⁵², i en canvi, un llibreter que només ven llibres, pot canviar de lloc constantment. També reforça aquesta teoria la menció '*Impresor de Su Majestad*', present en molts dels llibres analitzats, que es presenta a la portada, juntament amb el peu d'impremta, i que només uns pocs noms ostenten.

La figura de l'editor és la que només s'anuncia puntualment, quan es tracta d'una persona diferent a la de l'impresor. Es refereix llavors a la persona que costea l'obra, que tant pot ser una institució com un particular.

En canvi el llibreter pot ser el mateix impresor, que té botiga i ven les seves publicacions, com el que només té un punt de venda. La majoria dels llibres analitzats en el present estudi contempen les tres figures en una sola persona: l'editor, perquè costea la publicació, també és l'impresor perquè la realitza en el seu taller d'impressió i, finalment, també n'és el llibreter perquè la ven en el seu establiment i l'ofereix al públic. De manera que només especificarem per separat cada faceta, quan editor, impresor o llibreter siguin persones diferents, i sinó ens referirem a ells com a impressors.

---

⁵¹**Figueras Ferrer, Eva** .(1993) "El primer tractat de gravat calcogràfic a Espanya". A: *Butlletí del MNAC*, Núm. 1, p. 263-274

⁵²**Burgos, Francisco Javier**. (1993) *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del setecientos (1608-1808)*

■ Període de 1800 a 1807.

L'art gràfic i les impremtes en el tombant de segle, l'herència il·lustrada

Comencem el recorregut per aquest primer període amb la casa **Compañía de Jordi, Roca y Gaspar** que presenta les publicacions amb la decoració més rica de tota la primera etapa d'anàlisi.

El nom de la **Compañía Jordi, Roca y Gaspar** pot induir a l'error de pensar que es tracta d'una sola persona, ja que el nom de la impremta està format a partir dels cognoms de tres individus (tots ells impressors). Finalment, sabem qui són, gràcies a les dades del cadastre personal⁵³ dels impressors i llibreters de l'any 1801. Aquestes dades del cadastre ens han permès ampliar la informació entorn cadascun dels membres de la companyia, dels que en coneixem el nom complet, l'edat, i el carrer on tenien ubicada la llibreria. El primer cognom correspon a Juan Ignacio **Jordi** (ca.1764?), el segon cognom es refereix a Antonio **Roca** (ca. 1733-?), i el tercer és el d'Agustín **Gaspar** *Impresor de Su Majestad*. Tots amb seu al carrer Llibreteria.

Dins l'anàlisi de la impremta de Compañía de Jordi, Roca y Gaspar recollim un total de set publicacions decorades amb estampes, entre les quals hi ha novel·les, la *Mascara Real* de 1802, i obres de temàtica religiosa, com el títol *Vida del Beato Josef Oriol* de 1807. Començant per les novel·les, ens hem de referir a la censura, ja que segons el Reial decret del *27 de maig de 1799* se'n prohibia la seva publicació. L'estudi de Rueda sobre literatura epistolar precisa, però, "este decreto no se aplicaba de forma consistente, pero sí que marco la producción literaria"⁵⁴. Si extrapolem la prohibició al nostre estudi de les estampes, el decret també és un factor negatiu perquè, com veurem més endavant, les novel·les són el destí de gran part de la producció gràfica.

La primera novel·la porta per títol *El Nuevo Robinson*⁵⁵ i va ser publicada l'any 1800. És una obra escrita per l'alemany Joachim Henrich Campe (1746-1818) que correspon a la quarta edició, traduïda al castellà per Tomás Iriarte, però basant-se en la traducció

---

⁵³**AHCB_Cadastre Personal, 1801:** '*Relación de los individuos que componen el Colegio de Libreros e Impresores de Barna comprendidos en la tasa Personal para el corriente año de mil ochocientos y uno, y como siguen Nombres / Apellidos / Calles donde viven / Años de edad (...)*'. (Vegeu Annex documental). L'edat que consta en el cadastre de 1801:

Juan	Jordi	Libreteria	37[edat]
Antonio	Roca	Libreteria	68[edat]

⁵⁴**Rueda, Ana.** (2001) *Cartas sin lacrar*, p. 37

⁵⁵**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinson (...)*, T. I-II, por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, Con Licencia, Año MDCCC.(BC Verrié I- 158- 159- 12º) (**Catàleg nº1-12**)

francesa. *El Nuevo Robinson* de la Compañía de Jordi, Roca y Gaspar va decorada amb un total d'onze il·lustracions (estampes calcogràfiques de talla dolça) i un mapa. El gravador és Josep Coromina Faralt (1756-1834), que tradueix al coure els dibuixos de José Camaron Boronat (1731-1803) i Rafael Ximeno (1759-1802). Aquest exemplar barceloní de 1800 és idèntic a l'edició de l'obra de Campe, realitzada a Madrid per la Imprenta Real⁵⁶ l'any 1798, decorada també amb onze estampes realitzades a partir dels dibuixos originals dels mateixos Camaron i Ximeno, però traduïts al coure pel gravador d'origen valencià Mariano Brandi (ca.1778-després 1817)⁵⁷. *El Nuevo Robinson* en aquells anys era una novel·la de gran èxit que a Barcelona tindria successives reedicions, entre les que hem pogut constatar, que les estampes sempre remetien a les composicions de l'edició de 1798, i només es diferenciaven en la tècnica de gravat; ja que van decorades amb xilografies, com per exemple la de Valero Sierra y Martí⁵⁸ de 1821, la de Juan Francisco Piferrer⁵⁹ de 1833, i finalment la d'Antonio Sierra⁶⁰, de 1841 amb xilografies (a contrafibra), signades per “*M. Torner, ft.*”⁶¹

La següent obra de la Compañía Jordi, Roca y Gaspar publicada l'any 1802 és també la més destacada, atès que descriu els fets i esdeveniments de la visita del Rei Carles IV i la Reina María Luisa, acompanyats de la cort, a Barcelona on a més, es ratificaren les dobles bodes napolitanes (la del Príncep d'Astúries amb la princesa María Antonia, i la de la Infanta María Luisa amb el príncep napolità Francisco Jenaro).

Abans de l'anàlisi de les estampes, cal aturar-se per conèixer què va suposar aquella visita reial. José Coroleu a *Memorias de un menestral...*, les descriu: “como un placentero recuerdo, porque Barcelona tuvo una temporada de bailes, corridas de toros, luminarias y otras diversiones, que no había más que pedir, y Barcelona entonces era una ciudad que en el punto de animación y bullicio no era gran cosa

---

⁵⁶**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinsón (...)*, Imprenta Real por D. Pedro Pereyra Impresor de Cámara de S. M., Año de MDCCXCVIII. (BC I - Verrié 157-12º)

⁵⁷ *Allgemeines Künstlerlexikon : Bio-bibliographischer Index nach Berufen* (2004) “Brandi, Mariano, grabador en cobre, calcógrafo, * Valencia (?), f. 1778- (després 1817 ?)”, vol. 2, p. 224

⁵⁸**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinsón (...)*, Quinta edición, Barcelona, en la Imprenta de Sierra y Martí, 1821. (BC I-Verrié 160 -161-12º)

⁵⁹**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinsón (...)*, Séptima edición, Barcelona, por D. Juan Francisco Piferrer, 1833. (BC Tus- 8- 4079)

⁶⁰**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinsón, Nueva Edición*, Imprenta de D. Antonio Sierra, 1841. (BC Tus- 8- 4406)

⁶¹**Fontbona, Francesc.** (1992)*La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, p. 39; p.48-56; p. 365

(...)”⁶². Referència que ens interessa perquè alguns d'aquests esdeveniments són els que reproduïxen les estampes.

La visita dels monarques també s'ha interpretat com: “un recuerdo feliz de una época irremediabilmente perdida. La paz, la recuperación social y económica que vivió Barcelona y España entera en ese año 1802 desaparecería, anegadas en la gran marea de 1808-1814. Aquellas brillantes fiestas que celebraron las dobles bodas hispano-napolitanas serían un fuego de artificio en el cielo de la historia (...)”. I segons paraules de la mateixa autora, María Ángeles Pérez Samper: “(...) la visita de Carlos IV llenó prácticamente toda la vida barcelonesa del año 1802. Desde enero que había rumores de la visita de los Reyes; en mayo se iniciaron los preparativos que duraron todo el verano; y finalmente, en setiembre, octubre y principios de noviembre se presenció la transformación de Barcelona en Corte”⁶³.

La publicació de la **Compañía Jordi, Roca y Gaspar**, està formada per cinc quaderns que descriuen els esdeveniments festius que van tenir lloc durant els tres mesos que els Reis i la cort van estar a Barcelona. Cada quadern va decorat amb les seves respectives estampes, que també es podien adquirir soltes, opció que perseguirà la màxima rendibilitat econòmica de l'edició. En el cas de les d'estampes soltes, les que al final formen una sèrie, recullen el testimoni gràfic de tots aquells esdeveniments, com és el cas de les estampes acolorides localitzades a la Biblioteca de Catalunya (vegeu catàleg nº13-25), mentre que en els quaderns, les estampes fan la funció d'il·lustracions. Els gravats que analitzarem però, són aquestes últimes que decoren la publicació editada “*por encargo de la Comisión de Obsequios de los Colegios y Gremios*” i que, en un sol volum, presenta els cinc quaderns publicats amb títols diferents, els quals van decorats amb un total de tretze estampes obra de Bonaventura Planella Conxello (1772-1844)⁶⁴, pintor de professió que les gravà a l'aiguafort, tal i com anuncia la signatura ‘*B. Planella lo dibujó y grabó*’. D'aquesta Màscara Reial de 1802 es conserven els dibuixos⁶⁵ preparatoris per gravar que estan localitzats dins

⁶²Coroleu, José. (1988), *Memorias de un menestral de Barcelona 1792-1864*, p. 17

⁶³Pérez Samper, María de los Angeles. (1973) *Barcelona, Corte. La visita de Carlos IV en 1802*, p. 173-174

⁶⁴*Allgemeines Künstlerlexikon : Bio-bibliographischer Index nach Berufen*, (2004) “Planella Conxello, Bonaventura, history painter, decorative painter, portrait painter, etcher (pintor de temas de históricos, escenógrafo, pintor de retratos, aguafortista grabador). 4.5.1772 Barcelona - 19.8.1844 Barcelona”, vol. 8, p. 37

⁶⁵Quílez i Corella, Francesc. (2001), op. cit., p. 22-23

l'*Àlbum* recopilat pel fill de Bonaventura Planella, (Josep Planella Coromina) on es poden contemplar deu de les escenes que les estampes reproduïxen. El primer quadern de la publicació rep el títol de *Relación de las diversiones...*⁶⁶, i va decorat amb l'estampa "*Las ornamentaciones frente al palacio para el baile público de mascara...*" que simplement presenta el recinte on es celebraren els balls públics, situat a la Plaça Palau, profusament il·luminat i adornat amb plantes i flors. El segon quadern és *Notícia individual de la entrada de los Reyes...*⁶⁷, conté l'estampa que reproduïx l'entrada pública dels Reis, que va tenir lloc l'onze de setembre de 1802, on es representa el "*Carro triunfal ofrecido por los Colegios y Gremios*" als monarques, carro que segons Pérez Sanper: "había sido diseñado por Pere Pau Montaña, director de la Escuela gratuita de la Junta de Comercio y construido por el hábil carpintero Manel Piera"⁶⁸. El tercer quadern porta per títol "*Máscara Real para la primera noche, 5 de octubre...*"⁶⁹, acompanyat de cinc gravats. El de la primera comitiva amb "*Carro de Jano*", la comitiva segona amb el "*Carro de Minerva*", la tercera amb el "*Carro de la Agricultura*", a continuació el "*Carro de la Paz*", i l'última la comitiva del "*Carro de Himeneo*" déu romà del matrimoni. Mentre que el quart llibret és *Máscara Real para la segunda noche, 6 de octubre...*⁷⁰, amb les seves cinc estampes corresponents. La primera, "*Carro del Emperador de los griegos Andrónico*", la segona "*Carro de Roger de Flor*", la tercera "*Carro de Andrónico y Roger de Flor*", la quarta "*Idea de los trajes del 4º Carro*" amb un grup de dones defensant una fortalesa, i per acabar el cinquè

L'article de Francesc Quílez analitza extensament els dibuixos, i les dotze composicions es conserven al Gabinet de dibuixos i gravats del MNAC. MNAC/GDG 2499, 2513, 2505, 2509, 2501, 2502, 2503, 2504, 2506, 2507, 2508 i 2510.

⁶⁶ [Anònim]. *Relación de las diversiones festejos públicos y otros acaecimientos que han ocurrido en la ciudad de Barcelona, 1802...*, y a la villa de Figueras. (UB-Lletres Reserva 07 B - 64/ 3/ 38) (Catàleg nº13)

⁶⁷[Anònim]. *Notícia individual de la entrada de los ...*, Barcelona, Por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, MDCCCII. (UB-Reserva 07 B- 64/3 / 38). (Catàleg nº14)

⁶⁸Pérez Samper, María de los Angeles. (1973), op. cit., p. 135

⁶⁹[Anònim]. *Máscara Real, para la primera noche, cinco de Octubre*, Barcelona, MDCCCII, por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, con las licencias necesarias. (UB- Reserva 07 B-64 /3/38). (Catàleg nº15-19)

⁷⁰[Anònim]. *Máscara Real, para la segunda noche, seis de Octubre*, Barcelona, MDCCCII, por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, con las licencias necesarias. (UB- Reserva 07 B-64 /3/38). (Catàleg nº20-24)

carro, el del “*Infante D. Alfonso*”. L'últim quadern és *Mascara real para el 7 de noviembre...*⁷¹ que només va decorat amb el gravat del “*Carro de la Gracitud*”.

La composició i el format de totes les il·lustracions prové de la *Màscara Reial* de 1764, però la de 1802, malgrat tot no té l'excel·lència tècnica de la realitzada per Tramulles, de Fehrt, i Moles. Els gravats de 1802 realitzats a l'aiguafort per Bonaventura Planella són, respecte els de talla dolça, més espontanis i propers al moment representat, cosa que els allunya de la fastuositat dels seus predecessors. L'instant i les circumstàncies del moment són el més destacat de les composicions de Planella que, amb un estil fresc i veraç, fruit potser de l'aiguafort, sap transmetre el l'instant precís, tal i com veurem en totes les ocasions en les quals practicà l'art de l'estampa.

S'han localitzat altres documents gràfics relacionats amb la visita reial de 1802. El primer és un gravat calcogràfic solt (Fig. 1)⁷², realitzat per Agustí Sellent (s. XVIII-s. XIX)⁷³ segons consta a l'extrem inferior del braç del monarca on apareix la firma del gravador: ‘*Sellent*’. El gravat reproduïx la medalla⁷⁴ realitzada per ell mateix, ja que era un gravador especialitzat en la tècnica artística de gravat al buit. La medalla la van encarregar els comerciants i industrials de Barcelona, presentant-la als monarques, el catorze d'octubre d'aquell 1802. A l'anvers s'hi representen els busts superposats dels Reis, i al revers la figura de la ciutat de Barcelona, personificada per *Minerva* davant la figura al·legòrica del *Comerç*, el déu Mercuri, i la *Indústria*, representada com una matrona.

Fig. 1 Medalla. Agustí Sellent, buril, estampa solta [1802], BMVB.

⁷¹[Anònim]. *Máscara Real, para la noche, siete de Noviembre*, Barcelona, MDCCCII, por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, (UB- Reserva 07 B-64 /3/38).(Catàleg nº25)

⁷²Full solt localitzat a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer.

⁷³Páez Ríos, Elena. (1981-83), nº 2018

⁷⁴Cano Cuesta, Marina. (2005) *Catálogo de Medallas Españolas*, p. 255: “Agustí Sellent grabador en lamina y en hueco que trabajó entre 1776 y 1829, en su taller de la calle Ancha. (...) Como grabador en hueco solamente se conoce hasta ahora la medalla para conmemorar el viaje de Carlos IV y María Luisa a Barcelona en 1802”.

El segon document més rellevant, segons el nostre punt de vista i per a l'art gràfic barceloní, és l'exemplar titulat '*Entrada de SS. MM. CS. Carlos IV y María Luisa a Barcelona la tarde del once de setiembre de 1802*' (Fig. 2), que està format per cinc estampes (agrupades en una sola composició apaïxada)⁷⁵ gravades a l'aiguafort per Bonaventura Planella.

Fig. 2 '*Entrada de S. S M. M. C. S. Carlos IV y María Luisa a Barcelona.*'

Bonaventura Planella, aiguafort, 1802. (BC F. Bon. 3845)

Al conjunt que reproduïm s'hi contempla la descripció que Pérez Samper fa sobre l'arribada dels monarques a la ciutat:

“Los Reyes hicieron su entrada a las cinco y media de la tarde por el camino de la Cruz Cubierta entre las salvas de artillería y el repique de campanas de toda la ciudad. En la glorieta construida al efecto dejaron el coche de viaje y tras recibir la bienvenida de la Comisión de Colegios y Gremios, ocuparon el carro triunfal en el que serian conducidos hasta palacio, a fuerza de brazos, por el grupo de representantes de los Colegios y Gremios. El Capitán General con dos compañías de migueletes y los representantes de comercio y fábricas, a caballo acompañaban a SS. MM.”⁷⁶

Quatre dibuixos d'aquestes cinc estampes es conserven en aquell referit *Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella* conservat al MNAC. Tots ells estan datats l'any 1802, i es corresponen amb els aiguaforts, el (núm.2) que representa les “*Compañías de Migueletes...*”⁷⁷, el (núm.3) amb “*La Comitiva del Comercio a caballo...*”⁷⁸, el (núm.4) amb “*El carro triunfal de S. Majestades*”⁷⁹, i l'últim “*Glorieta dispuesta por los comisionados de los colegios...*”⁸⁰. Els cinc aiguaforts de Planella presenten la tècnica

⁷⁵La Biblioteca de Catalunya conserva tres exemplars complets, el citat correspon al Topogràfic:(BC Follets Bonsoms 3845). La Biblioteca de la UB-Reserva només conserva l'estampa núm. 5 (la glorieta i el carruatge) amb la signatura (UB 0700 A-ES-XIX Bonaventura Planella -280)

⁷⁶Pérez Samper, Mª Angeles .(1973), op. cit., p. 136

⁷⁷MNAC/GDG 2511 *Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella*

⁷⁸MNAC/GDG 2512 *Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella*

⁷⁹MNAC/GDG 2513 *Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella*. El dibuix dels monarques presenta una postura i gest diferents als de l'estampa.

⁸⁰MNAC/GDG 2510 *Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella*

de gravat més propera al dibuix, i per tant el conjunt ens situa el treball d'aquest gravador dins l'òrbita del pintor-creador, que practica l'art del gravat des d'una vessant més propera a la seva especialització artística, la pintura. I per tant els dibuixos per a gravar, seguint les premisses de Jesusa Vega, no serien dibuixos preparatoris, "porqué el artista continua creando cuando graba"⁸¹.

Un altre document relacionat amb la visita reial és l'obra titulada *Poesías con que la Real Universidad de Cervera aplaudía el arribo del Rey N. Señor Don Carlos III...*⁸², escrita per Benito María Moxo Francolí i editada per la Universitat. Aquesta obra s'afegeix a la commemoració de la visita reial, i la seva decoració consisteix, fent de frontispici, d'una estampa de talla dolça retrat dels monarques, gravada per Josep Coromina Faralt, segons ens indica la mateixa signatura: 'a Barcelona el 1802'. El gravat dels monarques (Fig. 3 a) copia mimèticament l'estampa gravada per Rafael Esteve (1772-1847), segons pintura de Juan Bauzil que decora l'obra *Kalendario Manual y Guía de forasteros en Madrid para el año 1801*⁸³ (Fig. 3 b). El control dels retrats dels monarques per aquest tipus de guies de forasters era una de les funcions que Manuel Salvador Carmona havia d'exercir com a 'Grabador de Cámara de S.M.', i consistia en presentar els retrats oficials dels monarques, que en forma d'estampa apareixien cada any en l'edició de la guia de Madrid, en aquest cas, però, la funció l'exercí Rafael Esteve, que és qui signa el gravat copiat per Coromina.

Fig. 3 a.

b.

a. "Carlos III y María Luisa su Esposa ...", *Poesías con que la Real Universidad...*, (Catàleg nº26).

b. *Kalendario Manual y Guía de forasteros en Madrid para el año 1801*.

⁸¹Vega, Jesusa. (1997-'98) "Modernidad y tradición en la estampa española del s. XIX". *Anuario del Departamento de Historia del Arte*, UAM, Núm. IX-X, p. 368

⁸²Moxo y de Francolí, Benito M^a. *Poesías con que la Real Universidad de Cervera aplaudía el arribo del Rey N. Señor Don Carlos III. De la Reyna N. Señora Doña María Luisa (...)* Cervera, en la Oficina de la Universidad, Año de 1802. (Biblioteca Castell de Peralada) (Catàleg nº26)

⁸³Nájera, Purificación. (1986) "Rafael Esteve, Grabador". A: *El grabador Rafael Esteve 1772-1847*, p. 11-23

Altres gravats relacionats amb aquesta visita reial són, per una banda, un gravat calcogràfic, estampa solta anònima que reproduïx el recorregut dels monarques aquell onze de setembre de 1802 a la seva arribada a Barcelona (Fig. 4).

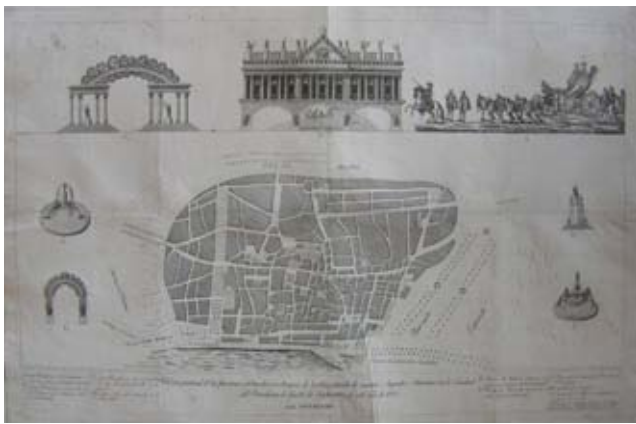

Fig. 4 Estampa solta, anònima. *Vista puntual de las funciones teatrales en obsequio de la feliz entrada de sus Majestades Augustas y Soberanas en la ciudad de Barcelona el día 11 de septiembre del año de 1802.* (Col. Palau Antiguitats)

I per altra, una auca⁸⁴ editada per Joan Francesc Piferrer, xilografia amb quaranta vuit vinyetes de la visita on s'hi representen els retrats dels monarques, un arc triomfal, un globus aerostàtic, la tropa, etc. I per últim, tres vanos⁸⁵ commemoratius de les dobles bodes napolitanes que es ratificaren a Barcelona (Fig.5 i Fig. 6)

Fig.5 'Matrimonios reales que se hicieron en Barcelona'

Fig.6 'Paseo de la explanada de Barcelona'

⁸⁴L'exemplar de l'auca pertany al fons de gravat de l' AHCB.

⁸⁵Les tres estampes soltes (ventalls) de 1802 són de la Bibliothèque National de Paris, 'Paseo de la explanada de Barcelona. Concluido el día 10 de septiembre de 1802' (R. 150292), 'Matrimonios reales que se hicieron en Barcelona' (R. 150293) i (R. 150294). (Agraeixo al professor Bonaventura Bassegoda la seva referència)

De la **Compañía de Jordi Roca y Gaspar** continuem el recorregut amb la publicació de *Obras de Garcilaso de la Vega*⁸⁶ de 1804, amb una sola estampa, retrat de l'autor. És un gravat de talla dolça de Josep Coromina que presenta el bust frontal de l'escriptor dins un marc ovalat, sobre un podi decorat amb un baix relleu escultòric. Un cop més, pel que fa a la composició, Coromina remet al gravat de Garcilaso, realitzat aquesta vegada pel mestre Manuel Salvador Carmona⁸⁷, retrat que decora l'obra *Parnaso Español. Colección de poesías escogidas de los más celebres poetas castellanos*, publicada a Madrid per Joaquín Ibarra entre 1769-1774.

També de 1804 data l'obra *Historia de Bonaparte, Primer Cónsul, desde su nacimiento hasta la Paz de Luneville...*⁸⁸, dedicada a Napoleó i decorada amb un gravat anònim, frontispici, que presenta el bust de Bonaparte de perfil i en forma de medalló. L'exemplar és una traducció al castellà realitzada pel cònsol francès destinat a València i narra les proeses del personatge des del punt de vista de l'elogi, i que per les dates en les que està editat representa una excepció, perquè es glorifica un dels personatges que després serà dels més odiats, com a conseqüència dels esdeveniments polítics. I no és fins més endavant, a finals dels anys trenta, quan es tornen a publicar obres elogiant la figura de Napoleó.

El retrat de perfil que mostra l'estampa és un format de moda durant l'època il·lustrada, que pot ser un exemple del *fisionotrazo*, segons l'anàlisi de Vega: "se consideraba retrato el poder retener el perfil, una modalidad que se debe tener como la gran aportación del grabado del siglo XVIII al género y que se conoce como fisionotrazo, expresión derivada de la máquina que invento en 1786 Gilles-Louis Chrétien, grabador francés, y que llamó *physionotrace*. La máquina era en realidad una especie de pantógrafo aplicado a la captación de la silueta, es decir, con ella a la vez que se recorría el perfil de la persona se dibujaba a tamaño natural sobre el papel, después se reducía y finalmente se grababa"⁸⁹.

---

⁸⁶**Garcilaso de la Vega.** *Obras de Garcilaso de la Vega*, Barcelona, Compañía de Jordi, Roca y Gaspar, 1804. (BC A. 83 - 8 - 6911) (**Catàleg nº28**)

⁸⁷**Carrete Parrondo, Juan.** (1989), op. cit. nº111, p. 92

⁸⁸[Anònim]. *Historia de Bonaparte Primer Cónsul, desde...*, En Barcelona, por la Compañía de Jordi, Roca, y Gaspar, Año 1804. (Biblioteca Castell de Peralada 27-I-S) (**Catàleg nº27**)

⁸⁹**Vega, Jesusa.** (2007) "Del retrato. El arte del fisionotrazo y la máquina matemática de retratar en la España ilustrada". A: *GOYA. Revista de Arte*, núm. 316-317, p. 82 Una ampliació

El nostre recull de publicacions de la Compañía de Jordi, Roca y Gaspar acaba amb l'obra més emblemàtica de tot el període 1800-1807, ens referim a *Vida del Beato Josef Oriol*⁹⁰ de 1807, basada en el llibre escrit en italià, el 1806 per Joan Francesc Masdeu (1744-1817), responsable també de la traducció al castellà de la Compañía Jordi, Roca Gaspar. La publicació de l'obra respon, com apunta Francesc Quílez, a “una iniciativa divulgativa més, de les que es van donar amb motiu de la festa de beatificació de Sant Josep Oriol celebrada a la basílica de Sant Pere de Roma, el mes de setembre de l'any 1806”.⁹¹

Paral·lelament, i entorn el beat hi ha dues obres més, a part d'aquesta de la Compañía de 1807. La primera és *Compendio de la vida del venerable siervo de Dios (...)*⁹² de 1794, l'impressor de la qual és Francisco Surià i Burgada⁹³. Mentre que la segona obra, sense datar, és dels Hereus de Surià (per tant seria posterior), i porta per títol *Novenario al portentoso Barcelonés el Beato Josef Oriol...*⁹⁴. Totes dues estan decorades amb la mateixa estampa⁹⁵, la del beat Josep Oriol firmada ‘Josef Coromina la grabó Barna 1794’ (Fig. 7). Gràcies a l'any de l'estampa, i a partir de les aportacions de Quílez amb la documentació de l'Arxiu Parroquial de Sta. M^a del Pi, per la qual “el 15 de setembre de 1794 l'impressor Francesc Surià va cobrar per la feina d'enquadernació de 2.345 *vides del Venerable*”⁹⁶, hem deduït que aquestes *vides del venerable* són l'obra de 1794 *Compendio de la vida del venerable*. Així mateix,

---

del tema del ‘fisionotrazo’. A: **Vega, Jesusa.** (2010) “Registro de sociabilidad: una máquina matemática para retratar”. A: *Ciencia, arte e ilusión en la España ilustrada*, p. 261-312

⁹⁰**Masdeu, Juan Francisco.** *Vida del Beato Josef Oriol, la escribió en italiano, paisano y devoto del beato...; y la traduxo el mismo á la lengua castellana, según la edición hecha en Roma para la beatificación*, Barcelona, por la Compañía de Jordi, Roca y Gaspar, Año MDCCCVII. (BC 096 (Fla) Mas 8º). (Catàleg nº29-49)

⁹¹**Quílez i Corella, Francesc M.** (2000) “La iconografia setcentista d'un sant barceloní. Aspectes artístics i documentals de la festa de beatificació de sant Josep Oriol, celebrada a Roma l'any 1806 i a Barcelona l'any 1807”. A: *Butlletí del MNAC*, núm. 4, p. 19-34

⁹²[Anònim]. *Compendio de la vida del venerable siervo de Dios Josef Oriol, Presbítero (...)* Barcelona, Francisco Suriá y Burgada, 1794. (UB- Lletres Reserva 0700- XVIII- 2814)

⁹³**Llanas, Manuel.** (2003) “Francesc Surià Burgada” A: *Història de l'edició a Catalunya: el segle XVIII*, p. 101-103

⁹⁴[Anònim]. *Novenario al portentoso barcelonés el Beato Josef Oriol (...)* Barcelona, Por los Herederos de Suriá y Burgada, [ca. 1806]. (BC 24 -12- C13/16)

⁹⁵L'estampa solta és obra de Josep Coromina localitzada també a: MNAC/GDG 3786 G

⁹⁶**Quílez i Corella, Francesc M.** (2000) op. cit.: p. 22. (Segons la documentació localitzada per Francesc Quílez a l'Arxiu Parroquial del Pi, *Comptes Beatificació*, armari VI, Vol. 179)

l'estampa localitzada a l'altra obra, *Novenario al portentoso Barcelonés*, presenta signes de desgast, i la signatura del gravador només s'intueix, cosa que indica el reiterat ús de la matriu calcogràfica, fet que ens confirma que la utilització de les matrius, per a decorar diferents publicacions, era una pràctica més que habitual.

Fig. 7 Beat Josep Oriol. Josep Coromina, burí i aiguafort, talla dolça, 1794.

[Anònim]. *Novenario al portentoso barcelonés...*, [ca. 1806] (Top. C 24 -12- C13/16)

L'exemplar de 1807, *Vida del Beato Josep Oriol*, publicat per la Compañia Jordi Roca Gaspar està decorat amb una estampa frontispici, retrat del beat Josep Oriol (1650-1702), a més de les vint estampes il·lustratives del text.

Abans d'entrar en l'anàlisi de la publicació ens hem de referir, al fet que l'estampa frontispici, pren com a model una estampa solta⁹⁷. Realitzada, presumiblement per a satisfer la devoció per al personatge barceloní. D'aquesta estampa solta titulada '*Verdadera efigie del Beato Joseph Oriol*' s'ha localitzat, per una banda, la matriu calcogràfica de coure⁹⁸, i per altra, l'estampa que havia passat la censura prèvia a la seva edició, on es llegeix la nota manuscrita:

"Barna 15 de Dbre. de 1806. Publíquese entregando los ejemplares sec. de estilo __ [firma] Vega."

⁹⁷L'estampa solta es conserva a BMVB de Vilanova i la Geltrú. Agraïm a Montserrat Comas que ens hagi permès accedir al fons d'art gràfic. (Catàleg n°29_b)

⁹⁸La matriu calcogràfica forma part del Fons d'Arts Gràfiques del Museu d'Arts Decoratives de Barcelona. Agraïm a Santi Barjau (responsable del fons, en aquells moments) haver permès la seva consulta, donat que estava sense catalogar. (Catàleg n°29_a)

Els artistes que hi participaren són els mateixos que els que trobem en el frontispici del llibre de 1807. La invenció correspon a Josep Bernat Flaugier⁹⁹(1757-1813) pintor de l'obra original, el dibuixant és Bonaventura Planella (deixeble de Flaugier) i el gravador, Josep Coromina, que féu la traducció al coure.

Pel que fa les vint d'estampes restants que decoren l'obra *Vida del Beato Josep Oriol*, representen amb imatges els esdeveniments principals que relata el llibre. La sèrie d'estampes està dedicada a D. Blas de Aranza y Doyle (Superintendència General de Catalunya) segons consta al mateix llibre:

“Al M. Il·ltre. Señor Blas de Aranza Intendente de Exercito y Principado de Cataluña, del Consejo * de Guerra de S. M. * Presidente de la Real Junta de Comercio * Protector de las Bellas Artes * / Jfh. Coromina D.D.D”

L'escut heràldic d'aquest protector de les arts figura sempre enmig de la part escrita, als peus de cada imatge. Els gravats van ser realitzats sobre làmines de coure, amb la tècnica de la talla dolça. Hi participaren dibuixants i gravadors d'arreu, tal i com testimonien les firmes dels propis artistes, identificant-ne la ciutat, així que hi ha artistes de “*R.ª*” Roma, “*M.ª*” Madrid, “*B.ª*” Barcelona, i “*Val.ª*” València.

Pel que fa els dibuixos, són sis els dibuixants que hi van participar, tots ells artistes reconeguts i de prestigi com: Josep Bernat Flaugier¹⁰⁰ participà amb un dibuix, Bonaventura Planella amb cinc dibuixos i cita Barcelona¹⁰¹, Antonio Rodríguez (ca.1765-?)¹⁰² participà també amb cinc dibuixos i cita Madrid, Mariano Illa (1777- ca. 1800)¹⁰³, tres dibuixos i cita també Barcelona, Antonio Solà (1787-1861)¹⁰⁴ amb quatre

---

⁹⁹**Quílez i Corella, Francesc M.** (2000) op. cit. p. 21: “Pintura realitzada per Flaugier, forma part d'una col·lecció particular”.

¹⁰⁰**Fontbona, Francesc.** (1983) ‘Francesos i afrancesats’. A: *Història de l'Art Català*, p. 15

¹⁰¹**Quílez i Corella, Francesc M.**(1995) “Bonaventura Planella i la pintura catalana del primer terç del segle XIX”. A: *Locus Amoenus*, núm. 1, p. 201: (Planella) ‘el pintor també participà, amb uns encàrrecs decoratius fets a la mateixa parroquia del Pi, en els actes de beatificació de Sant Josep Oriol, celebrats el més de juny de 1807. Va pintar “los quatre gegans y las ymatjas del Beato als pendons de seda”.

¹⁰²**Fontbona, Francesc.** (1983) “Reacció postfrancesa. Art de circumstàncies”, p. 32: “Antoni Rodríguez segurament identificable amb el pintor valencià homònim nascut el 1765, vinculat a Barcelona (...) dibuixos per a la sèrie de la vida i miracles de del beat Josep Oriol (1806)”

¹⁰³*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen*, (2004) “Illa, Mariano, pintor al fresco, fresquista, f. 5.10.1777- ca. 1800”, vol. 5, p.168

¹⁰⁴*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen* (2004) “Solà, Antonio, escultor, dibujante,1787, Barcelona-1861 Barcelona”, vol. 9, p.324

dibuixos, la ciutat aquesta vegada és Roma, i finalment, Vicente López Portaña (1772-1850)¹⁰⁵ en signa dos, i cita València.

Pel que fa als gravadors, en la traducció al coure hi intervenen cinc experts calcògrafs. Entre ells, Josep Coromina Faralt, amb dos gravats realitzats a Barcelona, Blai Ametller Rotllan (1768-1841), que també amb dos (no diu la ciutat, però, creiem que és Madrid, on residia des de 1791) ¹⁰⁶, el valencià Miguel Gamborino (València 1760-ca.1820/1830)¹⁰⁷ participa amb tres gravats i la ciutat també és Madrid. La participació de dos gravadors italians es concreta amb Luigi Fabri (ca.1775-1835)¹⁰⁸ que signà nou gravats i la ciutat és Roma, i per últim, Giovanni Bautista Stangnon (1764 - ?)¹⁰⁹ que amb quatre estampes, segons la firma, els realitzà a Barcelona.

Les primeres disset presenten escenes de la vida del beat, com ara: el naixement (catàleg nº30) i d'altres episodis transcendents, com per exemple, el fet ocorregut a casa del marquès d'Anglesola (catàleg nº33), els fets de Marsella (catàleg nº36) o els diversos casos on sembla que la presència del beat va ser miraculosa, com: la del camí de Mataró (Catàleg nº41). Altres imatges fan referència a la seva mort (catàleg nº43 i nº44). I finalment, els últims episodis corresponen als tres miracles reconeguts en la seva beatificació, els quals corresponen a les estampes (catàleg nº47, nº48 i nº49). En la descripció d'aquest exemplar de la Companyia Jordi Roca Gaspar volem destacar la qualitat del treball dels gravadors, tots ells gravadors professionals del burí amb un gran domini de la tècnica de la talla dolça, i que saben traspasar al coure els matisos dels dibuixos. Es conserven quatre dibuixos preparatoris per a gravar al Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC¹¹⁰. El primer dibuix correspon a l'estampa del

---

¹⁰⁵*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen* (2004) "López Portaña, Vicente retratista, dibujante, 19.9.1772 Valencia - 22.6.1850 Madrid", Vol. 6, p. 340

¹⁰⁶**Abad Chocero, Mª Dolors.** (1999)*Contribució a l'estudi del gravador Blai Ametller i Rotllan 1771-1841*, Treball de Recerca, UAB, "des de 1791 residia a Madrid"

¹⁰⁷*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen*, (2004) "Gamborino, Miguel grabador en cobre, calcógrafo, pintor, * 1760 Valencia- ca. 1828, 1830 o 1840 Madrid", vol. 4, p. 32

¹⁰⁸*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen* (2004) "Fabri, Luis, grabador en cobre, calcógrafo, aguafuertista grabador, ca. 1775 o 1778 Roma-1835 Roma", vol. 3, p. 544

¹⁰⁹*Allgemeines Künstlerlexikon: Bio-bibliographischer Index nach Berufen* (2004) "Stangnon, Giovanni Battista, grabador en cobre, calcógrafo * 1764 Mondelli (Valle de Anzasca)", vol. 9, p. 405

¹¹⁰Devem a Francesc Quílez la localització d'aquests dibuixos preparatoris que amablement ens ha indicat la seva referència.

naixement del beat¹¹¹, segons el pintor valencià Antonio Rodríguez, gravada per l'excel·lent gravador Blai Ametller. El segon dibuix preparatori¹¹² és de Bonaventura Planella, i fa referència a l'estampa gravada per l'italià Giovanni Batista Stagnon, amb l'escena que transcorre a casa del marquès d'Anglesola. El tercer¹¹³ és de la mà d'Antonio Rodríguez, i només presenta la zona celestial corresponent a l'episodi de la glorificació del sant, amb la ciutat de Barcelona als peus. I per últim, el quart¹¹⁴ és obra de Josep Bernat Flaugier i es relaciona amb l'estampa, traduïda al coure per Blai Ametller representant l'escena miraculosa del nen que es guareix només estant en contacte amb el cadàver del sant. D'aquesta obra dedicada al beat barceloní també se'n conserven dues matrius¹¹⁵. La primera, corresponent a l'estampa gravada per l'italià Luigi Fabri, segons dibuix de Bonaventura Planella amb una escena que descriu l'esdeveniment: '*Manda obrir una arquilla...*' (catàleg nº38). Mentre que la segona làmina¹¹⁶ correspon a l'estampa '*Penetra con luz superior...*' (catàleg nº42), gravada per l'italià Giovanni Batista Stagnon, segons dibuix de Planella amb l'escena d'un religiós mercedari. I per a acabar amb aquesta col·lecció d'estampes només ens queda apuntar que la varietat de gravadors i dibuixants que hi van participar respondria a una possible escassetat d'artistes barcelonins, per la qual cosa, donat el volum que comportava la realització d'aquestes il·lustracions, es féu necessària la presència d'artistes forans. Fet que també es podria explicar per la categoria de l'encàrrec, que feia necessària la contractació dels principals gravadors barcelonins, a més d'altres artistes.

A la resta de l'etapa, de 1800 a 1807, analitzem cinc impressors que presenten un grup de publicacions amb estampes poc remarcables, de les quals només un parell recullen la firma del gravador, tot i que la manca de signatura no expliqui la qualitat. La tècnica emprada és la calcografia, excepte un dels exemplars que és xilogràfic. Són gravats que decoren publicacions més populars, que responen a una funció principalment educativa.

---

¹¹¹Dibuix corresponent a l'estampa del catàleg nº30: MNAC/GDG 44324 D

¹¹²Dibuix corresponent a l'estampa del catàleg nº33: MNAC/GDG 44325

¹¹³Dibuix corresponent a l'estampa del catàleg nº45: MNAC/GDG 44327 D

¹¹⁴Dibuix corresponent a l'estampa del catàleg nº46: MNAC/GDG 22326

¹¹⁵Matriu calcogràfica corresponent a l'estampa nº 11: BC Matriu calcogràfica 5286 I

¹¹⁶Matriu calcogràfica corresponent a l'estampa nº 13: BC Matriu calcogràfica 5286 II

En primer lloc l'editor **Juan Francisco Piferrer** (1769-?)¹¹⁷, fill de Thomàs Piferrer (1715-1775) i Eulàlia Macià (que pren el cognom del marit, i esdevé Eulàlia Piferrer) i que és qui regentà el negoci des de 1775 fins 1793,(any de la seva mort)¹¹⁸.

Per al nostre període cronològic el que ens interessa és la figura del fill, Joan Francesc Piferrer "*Impresor de Su Majestad*", que en el cadastre d'impressors i llibreters de 1801 estava classificat com a "*maestros que tienen casa propia y tienda*", totes dues ubicades a la Plaça de l'Àngel. L'estudi de Javier F. Burgos Rincón i Manuel Peña sobre aquesta impremta la presenta com a provinent d'una "gran dinastia de librerías impresores que había acumulado a través de la propia producción impresa, o a partir de compras a otros profesionales del gremio un enorme fondo de libros que se encontraban en exposición al público en las estanterías de sus dos tiendas y almacenes. En sus cinco locales surtía sin dificultad las demandas de sus compradores locales y las peticiones de remesas de libros que llegaban de todo el país. Los Piferrer, además de la librería de la Plaza del Ángel donde se encontraba el taller de imprenta, tenían en propiedad otros cuatro almacenes y otra librería arrendada a Juan Sellent ubicada en la bajada de la calle de la Prisión"¹¹⁹. Segons el marc cronològic de Burgos i Peña deduïm la situació econòmica d'aquesta casa editorial durant els anys de la nostra anàlisi segons ens apunten: "(...) Carecemos del conocimiento de una evolución más extendida en el tiempo que nos dé una noticia más ajustada del desarrollo del negocio de los Piferrer y en particular anterior a 1790 y posterior a 1804, época ésta en que la familia debió enfrentarse a la crisis de 1804-1807 que produjo quiebras masivas y una ruina generalizada de las manufacturas"¹²⁰. Crisi econòmica que és una de les raons per les quals creiem que durant els primers anys del segle XIX, dins la producció d'aquesta editorial, només podem analitzar un sol llibre il·lustrat amb estampes. El seu títol *Sermón fúnebre del Exc.mo Señor Don Agustín de Lancaster, y Araciel, Duque de Lancaster (...)*¹²¹, decorat amb un frontispici que representa el túmul funerari erigit a Santa Maria del Mar de Barcelona, el día 14

---

¹¹⁷**AHCB _ Cadastre Personal 1801**. Secció Llibreters. Piferrer en aquest full cadastral de 1801, té 32 anys.

¹¹⁸**Llanas, Manuel**. (2003) *Història de l'edició a Catalunya. El segle XVIII*, p. 126-135

¹¹⁹**Burgos Rincón, Francisco J. i Peña, Manuel**.(1987) "Imprenta y negocio del libro en la Barcelona del siglo XVIII. La Casa Piferrer". A: *Manuscrits*, p. 127

¹²⁰**Burgos Rincón, Francisco J. i Peña, Manuel**.(1987), op. cit, p. 140

¹²¹**Valls y Geli, Ciro**. *Sermón fúnebre del Exmo. Señor Don Agustín Lancaster y Araciel, Duque de Lancaster, (...)*, Barcelona, en la Oficina de Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M. (UB-Reserva 07 C -239 / 5 /15 -7) (**Catàleg nº50**)

de gener de 1802. És una publicació editada a expenses de la Junta de Caritat de Barcelona que relata les exèquies celebrades en honor al Duc.

Un altre impressor és **Bernat Pla** (1759-1801), que segons assenyala Socias: “havia entrat d’aprenent a la impremta de Joan Jolis fill, ubicada al carrer Cotoners, regentada a la seva mort per la seva germana Isabel i administrada per Bernardo Pla”¹²² aquest últim, com estudia Llanes: “era originari de Rupit es casa amb Tecla Boix el 1769, que devia guanyar-se la confiança de la germana de Jolis, que morta el 1770, el designa com a hereu de la totalitat del utilatge tipogràfic i de les valuoses planxes incloses”¹²³, per tant, el domicili continuà sent el mateix al carrer Cotoners de Barcelona.

De la impremta de Bernat Pla presentem el llibre decorat amb estampes que correspon a l’obra religiosa, especialitat temàtica d’aquesta casa, i que és una obra escrita en llatí per Francesc Escarra¹²⁴, decorat amb una simple vinyeta xilogràfica.

La mort de Bernat Pla l’any 1801 fa que el nom de la casa passi a ser el de **Tecla Viuda de Pla administrada por Vicente Verdaguer**, situada igualment al carrer Cotoners¹²⁵. Vicente Verdaguer era classificat en el cadastre de llibreters de 1816 com a ‘*maestros que no tienen casa y trabajan como mancebos*’¹²⁶, per tant, era un empleat de Tecla Viuda de Pla¹²⁷.

De la **Viuda Pla** recollim dues publicacions. La primera, de l’any 1804 escrita en llatí i titulada *Summae Sancti Thomae Aquinis (...)*¹²⁸ està decorada amb una estampa, escut de l’arquebisbe Fèlix Amat, autor de l’obra. Mentre que la segona, també és de temàtica religiosa i escrita per l’italià Félix María de Brignano amb el títol *Breve*

---

¹²²Socias Batet, Immaculada. (2001) *Els impressors Jolis- Pla i la cultura gràfica...segles XVII i XVIII*, p.44-45

¹²³ Llanas, Manuel. (2003) *Història de l’edició a Catalunya. El segle XVIII.*, p. 110

¹²⁴Escarra, Francisco; Aixala, Francesc. *Kalendarium pro divino persolvendo officio...*, Barcinone Excudebat Bernardus Pla Tipogr., 1802. **(Catàleg nº51)**

¹²⁵AHCB_Cadastre Personal 1835. (però, en veritat es correspon a la data del 12 d’Agost de **1820**). “*Lista que presentaron los Comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los Libreros e Impresores divididos en cinco clases*”. (Vegeu Annex documental)

¹²⁶AHCB_Cadastre Personal 1816

¹²⁷Al cadastre personal de 1816 i 1817 és a on Vicente Verdaguer figura com a: *Maestros que no tienen tienda i trabajan como Mancebos*. Mentre que al Cadastre de 1820 apareix Tecla Pla.

¹²⁸Amat de Palou i Pont, Félix. *Summae Sancti Thomae Aquinatis theoremata (...)*, Barcinone: In Officine Theclae Pla Viudae, administrata per Vicentium Verdaguer, in vico Cossipinorum, Superiorem Permissu, 1804. (BC Tor. 1070 - 8º) **(Catàleg nº52)**

*Resumen de la vida del Beato Crispin de Viterbo (...)*¹²⁹ i està decorada amb una simple xilografia a fil, sense firmar.

Antonio Sastres respon a la figura de llibreter, que tenia un punt de venda al carrer Petritxol cantonada Portaferri¹³⁰. D'aquest només presentem tres exemplars: un llibre de temàtica religiosa, una novel·la, i una obra de geografia.

L'obra religiosa és *El Christiano en el templo*¹³¹ del Marquès Louis-Antoine Caraccioli (1719-1803), amb una calcografia, estampa firmada pel gravador Domènech Estruc i Jordan (1796-1851)¹³² amb la representació d'un devot davant l'altar. Per les dades biogràfiques del gravador, aquesta obra o bé es va publicar sense estampa, la qual s'hi va incorporar després, o simplement l'edició ha de ser per força posterior a 1800, any que apareix a la portada d'aquest exemplar.

En el cas de la novel·la publicada per Antonio Sastres encetem la literatura de la sensibilitat que segons Ruiz de la Peña: "penetra en España a través de traducciones procedentes mayoritariamente del francés"¹³³, com és aquesta obra de Jean Claude Gorjy (1753-1795) publicada l'any 1804 amb el títol *Victorina, o la joven desconocida...*¹³⁴, que va decorada amb una estampa calcogràfica sense firmar comentada per la frase: '*Encuentro de la mujer salvaje*', i que remet a l'edició anterior publicada a Madrid¹³⁵ l'any 1798. Aquesta obra d'entreteniment és segons els estudis sobre la lectura, un tipus que es dirigia a un públic femení, orientada a fomentar models de comportament social i moral ja que com afirma l'estudi d'Urzainqui: "uno de los aspectos más llamativos del paisaje social del setecientos, que lo distingue sensiblemente de las épocas anteriores, es la presencia de la mujer en el escenario de la vida social y cultural (...). A pesar de su situación secundaria y de su todavía

---

¹²⁹**Brignano, Félix María de.** *Breve Resumen de la vida del Beato Crispin de Viterbo (...)*, Barcelona, Con licencia, Imprenta de Tecla Viuda de Pla, administrada por V. Verdaguer, año 1806. (UB-Reserva 07 XIX-331) **(Catàleg nº53)**

¹³⁰L'Adreça la indiquen les portades dels llibres.

¹³¹**Caraccioli, Louis-Antoine.** *El Christiano en el templo, o Devota asistencia (...)*, Con licencia, Oficina de Antonio Sastres, [ca.1800] (BC 16 - I - 71) **(Catàleg nº54)**

¹³²**Páez Ríos, Elena.** (1981-1983) op. cit., nº 688

¹³³**Ruiz de la Peña, Àlvaro.** (2003) "5.6 Ilustración, lectura y juventud en la España del siglo XVIII". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472-1914*, p.499

¹³⁴**Gorjy, Jean Claude.** *Victorina, o la Joven Desconocida(...)*, Con licencia, en la Oficina de Antonio Sastres, 1804. (BC Tus- 8- 7452) **(Catàleg nº55)**

¹³⁵**Gorjy Jean Claude.** *Victorina, o la Joven Desconocida: Obra escrita en francés (...)*, Madrid: en la Imprenta de la administración de la Rifa del R. E. de M. P., 1798. (BC Tus Res 364 -12º)

habitual relegamiento a la vida doméstica el pensamiento ilustrado volcado en una cruzada de utilidad, progreso y reforma de las costumbres propone nuevos modelos de comportamiento femenino, impulsa su educación y favorece su participación en diferentes ámbitos culturales. Una lectura dirigida a la mujer es la de entretenimiento que servirá, bien elegida, si es formativa y edificante para llenar provechosamente el tiempo libre y erradicar el terrible fantasma del ocio”¹³⁶.

La tercera obra d'Antonio Sastres és *Clave geographica para aprender geographia los que no tienen maestro*¹³⁷ decorada amb tres estampes sense firmar relatives al text.

Manuel Texero (1764 - ?)¹³⁸ segons el cadastre de l'any 1817 d'impressors i llibreters, estava considerat '*Maestro pobre de solemnidad*' que tenia un punt de venda ambulant, que fa que el localitzem tant al carrer Portaferrija com a la Rambla.

El títol que presentem és *Instrucción Militar que el Exmo. S. D. Antonio Alós...*¹³⁹ escrit pel mateix Alós l'any 1800 amb una estampa frontispici, retrat de l'autor. És un gravat de talla dolça signat per Josep Coromina que representa el personatge de mig cos, dins un marc ovalat i l'escut heràldic als peus, precedint el títol: 'EL EXMO. SOR. MARQUÉS DE ALÓS CAPITÁN GENERAL DE MALLORCA'.

Per acabar amb aquest petit grup d'impressors i llibreters de 1800 a 1807 ens queda l'obra de Manuel de Aliaga Bayot titulada *El Escribano perfecto, espejo de escribanos (...)*, de la qual s'han localitzat dues edicions diferents, una data de 1805 i l'altra de 1806.

La primera de 1805 va ser impresa a Cervera, a la Imprenta de la Pontificia y Real Universidad¹⁴⁰, mentre que la segona de 1806 és de Barcelona en la Imprenta de **Juan Serra**¹⁴¹, que és la que presentem en el catàleg.

---

¹³⁶**Urzainqui, Inmaculada.** (2003) "Nuevas propuestas a un público femenino". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472 - 1914*, Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, p. 481

¹³⁷**Florez H.** *Clave geographica para aprender geographia (...)*, en la Imprenta de Antonio Sastres, con las licencias necesarias, MDCCCVI. (BC I-Verrié 928- 12º) **(Catàleg nº56-58)**

¹³⁸**AHCB_Cadastre personal 1817** i de **1820**. (El de 1817 cita que tenia 63 anys), i el de 1820 que estava ubicat a la Plaça de l'Oli.

¹³⁹**Alós, Antonio.** *Instrucción Militar. Que el Ex.mo S. D. Antonio de Alós, y de Rius, Marqués de Alós, (...)*, en Barcelona, Año de MDCCC, en la Imprenta de Manuel Texero. (BC F. Bonsoms 2166) **(Catàleg nº60)**

¹⁴⁰**Aliaga Bayot y Salas, Manuel de.** *El Escribano Perfecto (...)*, Cervera, MDCCCV, en la Imprenta de la Pontificia y Real Universidad por Segismundo Bou y Baranera. (UB-Reserva 07 XIX 577-579) **(Catàleg nº61)**

Les dues edicions, però, van decorades amb la mateixa estampa, realitzada pel gravador Pere Pasqual Moles (a qui presentàvem al principi del capítol), segons dibuix de J. Ximeno. És un gravat calcogràfic que ofereix una gràcil composició amb dos amorets que sostenen una filactèria i el vers: 'EL SOL QUE SALE AHORA', frase que s'entén gràcies al petit poema: 'PRIMERO FUE LA AURORA Y AUQUE EMPEZÓ A ALUMBRAR, TANTA LUZ NO PUDO DAR COMO EL SOL QUE SALE AHORA'.

---

¹⁴¹**Aliaga Bayot, Manuel de.** *El Escribano Perfecto, espejo de escribanos*, T. I -III, Barcelona, MDCCCVI, en la Imprenta de Juan Serra, Impresor y Librero. (UB- Dret 20 XIX- 5/ I / 19) (Catàleg nº61)

■ Guerra de la Independència, 1808-1814.

Les estampes de la guerra

Durant els anys que durà el conflicte de la Guerra de la Independència, a Catalunya també coneguda com a Guerra del Francès, l'oferta d'estampes decau, com també el nombre de publicacions del nostre llistat bibliogràfic de llibres decorats amb estampes. És un moment històric convuls que va de 1808 i 1814, durant el qual i a grans trets transcorren "el motí d'Aranjuez, l'abdicació de Carles IV a favor del seu fill, els successos de Baiona on acudí Ferran VII, per a obtenir el reconeixement de Napoleó, els aixecaments populars de maig de 1808, en contra de l'ocupació francesa, (fruit del Tractat de Fontainebleau de 1807). Seguida de la imposició com a rei d'Espanya de Josep I (germà de Napoleó) que comporta l'esclat del conflicte contra l'invasor que s'allargà fins a la seva expulsió definitiva, i el retorn de Ferran VII com a monarca absolutista l'any 1814, deixant de banda, els aires renovadors, de les Corts de Cadis i la Constitució de 1812"¹⁴².

Pel que fa a l'activitat referent a les estampes, prenem com a referència els estudis que emmarquen l'activitat de Madrid, on la producció d'estampes és desigual. Així la producció gràfica durant el conflicte, segons Vega,¹⁴³ es considera que "sufrió al igual que las otras artes, directamente las consecuencias de la crisis bélica y de los diferentes regímenes políticos que se sucedieron en ese breve espacio de tiempo. Si es cierto que los grandes sucesos históricos se han reflejado en las estampas y han dejado verdaderos hitos para la historia del grabado, una es el caso de la colección de estampas de Francisco de Goya que conocemos como los *Desastres de la Guerra* (...). Otros grabadores se ocupan en publicar colecciones de estampas con motivos similares, la más conocida sería la de Juan Gálvez y Fernando Brambila sobre *Las ruinas de Zaragoza*, o estampas sueltas donde se iban reflejando distintos momentos, sucesos, héroes, etc." De manera que, "la oferta de estampas se limitó principalmente,

---

¹⁴²Ramisa Verdaguer, Maties.(2008) "La Catalunya napoleònica"; Moliner Prada, Antoni. (2008) "L'organització de la resistència en la guerra del Francès"; Ferran Toledano, Lluís. (2008) "La construcció històrica de la memòria de la Guerra del Francès". [En línia] A: [La Guerra del Francès](#), Biblioteca d'Humanitats, UAB, (Consulta: 19-09-2011).

¹⁴³Vega, Jesusa. (1996) "El comercio de estampas en Madrid durante la Guerra de la Independencia". A: *Estampas de la Guerra de la Independencia*, p. 17-26

a retratos del *Deseado*, de los héroes (militares y civiles), a la representación de los hechos memorables y las sátiras, muchas de ellas copia o adaptación de estampas inglesas, que ridiculizaban al *rey intruso*, a Francia y Napoleón”.¹⁴⁴

La producció d'estampes a Barcelona durant els anys de conflicte es pot dir que és quasi inexistent, de forma que no es reactivà el seu comerç fins que els francesos abandonaren el territori.

Tornant als fets, el 1808, quan Ferran VII acudí a Baiona, fou quan durant un curt període, segons ordres explícites del monarca, l'ocupació francesa gaudí del seu beneplàcit, com també del suport de les autoritats espanyoles. De manera que a Barcelona “l'exèrcit napoleònic no va tenir cap dificultat per ocupar la ciutat quan arriba el 13 de febrer de 1808, sota el comandament del general Duchesne. Mentre el capità general de Catalunya, Comte d'Ezpeleta, tenia ordres precises de deixar entrar les tropes franceses que eren de pas a la ciutat”¹⁴⁵. Una conseqüència d'aquesta primerenca situació, va ser que diverses institucions i escoles de la ciutat van continuar amb les seves activitats, i fins i tot 'col·laboressin' amb els francesos. La institució que en aquest supòsit 'col·laboracionista' ens interessa és la de l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts de Llotja regida per la Junta de Comerç. Per una banda, segons documentació posterior, (que fa referència a un cas particular de Bonaventura Planella)¹⁴⁶ hi va haver diversos col·legis que continuaren amb l'activitat docent durant els anys d'ocupació francesa. Així doncs, l'Escola, igual que altres col·legis, va restar activa durant aquells anys:

“(…) El Colegio del Obispo y el Colegio de Cirugía que continuaron sus respectivas enseñanzas con los mismos catedráticos españoles y a más con el decreto de las cortes de 16 de Abril de 1811 en que se mandó abrir todos los colegios y enseñanzas públicas que habían cerrado a causa de la invasión enemiga (...)”¹⁴⁷.

---

¹⁴⁴Vega, Jesusa. (1997-'98) “Modernidad y tradición en la estampa española del siglo XIX”. *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, Núm. IX-X, p. 367-368

¹⁴⁵Moliner Prada, Antoni. (2007) “Les conspiracions de Barcelona contra els ocupants”. A: *Catalunya contra Napoleó*, p. 151-163

¹⁴⁶Ens referim a la documentació presentada per B. Planella per justificar la seva actuació de continuar amb les activitats docents durant el període. (Vegeu la nota següent i Annex Documental)

¹⁴⁷Biblioteca de Catalunya JC Lligall LXXIII bis, f. 861 [Caixa 102]

Com apunta Fontbona: “durant l’ocupació el director de l’Escola era Jaume Folch i Costa (1755-1821) que havia estat anteriorment director de la Escuela de Nobles Artes de Granada, fins que el 1805 es féu càrrec de la Llotja, nomenat per la Junta General de Madrid. Folch, quan van entrar els francesos, es mantingué en la direcció de l’Escola un temps; s’avingué passivament a una difícil continuïtat sota condicions econòmiques i polítiques molt precàries, amb una Junta de Comerç inexistent per dispersa, i que havia estat substituïda per una altra junta integrada per bonapartistes. Quan Saint Cyr, General en Cap del VII Exèrcit napoleònic a Catalunya, l’abril de 1809, exigí jurament de fidelitat als alts funcionaris públics, Folch es negà a aquest jurament al nou Rei i com ell altres professors (...). Això significà la seva destitució com a director i el nomenament, com a seu successor, el 28 de setembre de Joseph Flaugier ”¹⁴⁸. Per a Flaugier l’arribada a Barcelona de les tropes franceses contribuïren a projectar la seva figura, era un artista que reunia les condicions ideals per al nou règim ja que segons Quílez: “era un bon pintor, era francès, i al mateix temps estava arrelat al país, on havia fet la major part de la seva obra, bàsica en la història del primer neoclassicisme pictòric català. La seva gestió docent al front de l’escola de Llotja és confusa i poc documentada i sembla ser, poc rellevant a causa de la inhibició del professorat i de la negativa dels pensionats a tornar a Barcelona, i fins hi tot a l’absentisme de l’alumnat”¹⁴⁹. En canvi Flaugier va jugar un paper històric en un altre sector d’activitats: des del seu càrrec fou l’iniciador dels museus a Barcelona, ja que per Fontbona: “el règim francès introduí a Catalunya alguns dels postulats defensats per la Revolució Francesa, concretament el d’acostar el patrimoni artístic al poble mitjançant la confiscació per part de l’Estat de les obres d’art més significatives, i la seva exhibició conjunta en un local públic. Aquest ideari fou aplicat en ser l’encarregat de posar-lo en pràctica i ell, personalment acompanyat d’un altre professor de Llotja, un delegat governatiu, i un agutzil s’apoderava de manera expeditiva de les peces seleccionades segons el seu criteri. Així o de manera semblant, ingressaren en la

---

¹⁴⁸Fontbona, Francesc. (1983) “Francesos i afrancesats”. A: *L’art Català*, Vol. VI, p. 16

¹⁴⁹Quílez i Corella, Francesc M. (1992-’93) “Josep- Bernat Flaugier, Martigues 1757-1813, *Escena de la Guerra de la Independència*”. A: *Museu nacional d’Art d Catalunya; un any d’adquisicions, donacions i recuperacions*, p. 76

galeria de Llotja un gran nombre de pintures que provenien de diversos convents i edificis religiosos de la ciutat¹⁵⁰.

Durant els anys del conflicte, els exemplars gràfics recollits són principalment estampes soltes, repartides de forma volant, que després les trobarem formant part de determinades publicacions.

Comencem amb un gravat xilogràfic que porta per títol '*Imbención de la màquina de Napoleón para esclavizar la España*'¹⁵¹ full solt que presenta el macabre enginy.

A continuació, els gravats localitzats són els retrats de Ferran VII, en forma d'escarapel·les, insígnies col·locades en la part més visible del barret o del cos, que identificaven als partidaris del '*Deseado*'. Les escarapel·les patriòtiques que passem a comentar formen part d'un grup de gravats realitzats durant el període d'ocupació, pel gravador Josep Coromina Faralt, que els signà només amb les inicials '*J.C^a*'. En un sol full es reuneix l'estampació del petit grup d'escarapel·les precedides pel títol: '*Escarapelas grabadas en Barcelona durante su cautiverio, estampadas aquí con las mismas planchuelas que entonces*'. De manera que en una sola estampació es recullen els cinc coures de talla dolça que mostren el bust de perfil de Ferran VII, al costat del monograma (xilogràfic) del seu nom. El conjunt (Fig. 8) ha estat localitzat decorant dues obres, editades a posteriori. La primera es titula *Idea de la Fidelidad de Barcelona*, publicada el 1814, mentre que la segona és *Barcelona cautiva...*¹⁵² de 1816. Les dues publicacions contenen una nota explicativa que fa referència a la citada estampa, la qual cosa és oportuna per al nostre estudi, ja que ens indica la funció de les escarapel·les, i a més presenta un elogi l'artista que les va gravar. La primera nota, de l'obra publicada l'any 1814, cita:

“(...) Escarapelas que en todas las conspiraciones debían llevarse, se leía VIVA FERNANDO VII; la lámina que acompaña es, y será un monumento eterno de lo mismo (...) Que horror! Que satisfacción para el patriótico buril que las grabó.
Nota* (I).

NOTA* (I): Fue D. José Coromina, el mismo que ha grabado las demás de este cuaderno. Quanto ahora las ha trabajado con libertad y gusto, tanto entonces con

¹⁵⁰Fontbona, Francesc. (1983) 'Francesos i afrancesats'. A: *L'Art Català*, Vol. VI p.17

¹⁵¹Estampa [ca.1808-1814], localitzada a UB-Reserva (07 XIX- 559- 26)

¹⁵²Ferrer, Raymundo. *Idea de la Fidelidad de Barcelona durante su cautiverio (...)*, Barcelona, por Agustín Roca, Año de 1814. (BC F. Bon. 1694) (Catàleg nº66-71)

Ferrer, Raymundo. *Barcelona Cautiva, o sea, diario exacto (...)*, Barcelona en la Oficina de Antonio Brusi, año 1816. (UB- Lletres Reserva 07 - 136 / 7 / 3) (Catàleg nº66-71)

opresión y zozobras: pero el amor a nuestro suspirado Fernando VII le hacía arrostrar los peligros que le cogieron bien cerca, por los que tuvo últimamente que emigrar y abandonarlo todo”.

La segona nota, corresponent a l'obra publicada el 1816, *Barcelona Cautiva*, conté el text:

“Graba cinco de ellas en bronce, con tanto espíritu como sigilo, Don Joseph Coromina Maestro del grabado de laminas en la Escuela gratuita de esta capital, y otra se graba en madera, gritando todas mudamente con sus bustos y inscripciones, que Barcelona defiende, la causa de Fernando VII. La 1ª dice “MI VIDA FALLECERA O FERNANDO REINARA , la 2ª POR LA RELIGION, EL REY Y LA PATRIA, 3ª VENCER O MORIR POR FERNANDO VII, 4ª VIVA FERNANDO VII, LA 5ª VIVA FERNANDO VII LA PATRIA Y LA RELIGION Y MUERA NAPOLEON, 6ª POR LA RELIGION, EL REY Y LA PATRIA. En todas se ve el retrato de nuestro amado Fernando menos en la quinta en cuyo centro se lee su nombre en cifra(2) que equivale a lo mismo”.

Fig.8 Escarapel·les de Ferran VII. Josep Coromina, burí i aiguafort, [ca.1808-'14]

Al costat de les escarapel·les es troben dues estampes més, també obra de Josep Coromina, les quals són mostres de propaganda a favor de Ferran VII, i que en cap cas tenen pretensions artístiques. La primera mostra un cor flamejant amb la proclama: ‘*Víctor Fernando VII Conde de Barcelona*’ amb la llegenda ‘*Viva Fernando VII. Muera el pirata Napoleón*’. Mentre la segona mostra les monedes encunyades a Barcelona durant l’ocupació francesa comentades a la nota:

“Aunque la colección de monedas que se representan en la estampa, ofrece de ellas hasta el año 1814 y todavía estamos en el 1809, con todo se ha puesto para hacer ver que la misma sencilla forma que se adoptó en su creación, ha durado todo el tiempo del cautiverio, a pesar de las mayores contradicciones”¹⁵³.

¹⁵³Ferrer, Raymundo. *Barcelona Cautiva*, Antonio Brusi, 1816 p.38 (UB - Lletres Reserva 07 - 136 / 7 / 3) (Catàleg nº64-65)

■ Sèries d'estampes de la Guerra de la Independència

Tot seguit tractarem dues col·leccions d'estampes, malgrat que l'objecte del nostre estudi sigui el llibre il·lustrat. Aquest tipus de format respon a la versatilitat de l'obra gràfica. De manera que hi ha estampes que decoren llibres, però les mateixes estampes poden ser una sèrie i vendre's en les estamparies i llibreries de la ciutat com a estampes soltes. A aquest tipus de format responen les imatges que representen algun esdeveniment, un personatge o efemèride, les quals sabem que és podien adquirir per separat i d'aquesta manera es donava la fórmula perfecte per treure rendibilitat econòmica a l'edició d'estampes. Exemples d'aquesta forma d'edició és el que comentarem a continuació. No són exemples aïllats, ja que ho hem vist en les estampes de la *Màscara Reial* de 1802, tot i que per a la nostra anàlisi hagi prevalgut sempre la funció decorativa per a un text concret.

La cronologia de les dues sèries que tot seguit presentem queden emmarcades pels fets històrics, entre 1808 i 1814. Però els anys en què es van publicar i realitzar són posteriors, ja que s'editaren immediatament després del conflicte. Aquest conjunt d'estampes barcelonines tracten el tema de la Guerra de la Independència, des del punt de vista de la propaganda política, que exalta determinats esdeveniments, i que s'emmarca en el grup que els estudis consideren: "estampas que sirvieron de vehículo para la conmemoración de las acciones gloriosas más celebradas del conflicto: los levantamientos populares, el martirio de los héroes o la defensa de las ciudades sitiadas"¹⁵⁴.

En aquest context, les dues sèries són la titulada *Herois de Barcelona* (1815) i la que presenta els "*Hechos memorables de Cataluña durante la última guerra de la independencia*"¹⁵⁵ [1814-1822]. Ambdues capten els moments precisos en el temps, uns personatges concrets i els fets bèl·lics més rellevants ocorreguts en territori català. La sèrie *Herois de Barcelona* està composta per sis gravats que es va presentar al públic en dos formats diferents. El primer format és el d'il·lustracions d'una publicació, mentre que el segon és una sèrie, que coneixem i podem documentar gràcies a les referències localitzades al *Diario de Barcelona*¹⁵⁶ de l'any 1815.

---

¹⁵⁴Isla Aguilar, Natalia ; Camacho Huertas, E. (1996) "Dos visiones de un conflicto: Los Desastres de la Guerra de Francisco de Goya y otras estampas de la Guerra de la Independencia", a *Estampas de la Guerra de la Independencia*, p. 41

¹⁵⁵El títol de la sèrie ve donat pel seu editor en els documents localitzats a la Biblioteca de Catalunya JC XLVIII f.783 [Caixa 65]

¹⁵⁶*Diario de Barcelona*, nº 280, Sábado 7 de octubre de 1815, p.1460-1461
Diario de Barcelona, nº 293, Viernes 20 de Octubre de 1815, p.1527

Comencem per les estampes amb funció d'il·lustracions que també s'emmarquen en el grup de gravats que actuen com a suport de la propaganda segons De Diego: "se trataba de definir a personajes y sucesos, juntos o por separado, iban juntos en la mayoría de ocasiones, antes y después de 1808-1814, a textos literarios que reforzaban los mensajes que querían transmitirse. (...) El relato de los acontecimientos se completó, mediante la estampa, con la narración literaria, aunque reducida ésta, casi siempre, a un mero apunte. Por otro lado, la información visual, casi siempre, la única asequible para el gran sector iletrado de la población"¹⁵⁷.

Aquestes estampes il·lustració, de la sèrie *Herois de Barcelona*, decoren l'obra *Relación de lo ocurrido en la gloriosa muerte que el día tres de junio del año 1809...*¹⁵⁸ publicada l'any 1814 per Antoni Brusi i Mirabent (1775-1821) i escrita per Raymundo Ferrer (1777-1821), prevere que va assistir als condemnats a mort.

L'exemplar de *Relación de lo ocurrido* és un quadernet, localitzat dins el tercer volum de l'obra general *Barcelona Cautiva*, que també es podia comprar solt, per '*cinco reales de vellor*', segons l'anunci al "*Diario de Barcelona*"¹⁵⁹.

Fig. 9 Judici militar als Herois de Barcelona, (Catàleg nº 72)

R. Ferrer. *Relación de lo ocurrido...*, Barcelona. Antonio Brusi, Año 1814.

¹⁵⁷De Diego García, Emilio. (2007) "La Guerra de la Independencia: La propaganda como motor de la resistencia". A: *Ocupació i Resistència a la Guerra del francès (1808-1814)*, p.140

¹⁵⁸Ferrer, Raymundo. *Relación, de lo ocurrido en la Gloriosa Muerte, que el día tres de Junio...*, en la Imprenta de Antonio Brusi, Año 1814. (UB-Reserva 07 - 136 /7/ 3) (Catàleg nº72-77)

¹⁵⁹A l'apartat LITERATURA del *Diario de Barcelona* , núm. 280, Sábado 7 de octubre de 1815, p.1460-1461

A l'interior de l'obra *Relación de lo ocurrido...*, una nota relativa als gravats, confirma que des de l'origen de l'edició, la publicació comptava amb la presència d'obra gràfica. La nota en qüestió, alhora fa una valoració crítica de les estampes:

“Las seis finas estampas que re-presentan los principales pasos de lo ocurrido en la gloriosa muerte de estos Héroes, están grabadas por diestros buriles, y han merecido la universal aprobación de la gente de gusto. La vista es melancólica, pero se ve a su punto la fidelidad de Barcelona á su Monarca el Señor D. Fernando VII”. (p.38)

L'edició del llibre, segons la portada, data de 1814, però ha de ser posterior, com a mínim a partir del mes de maig, quan els francesos eren fora del territori, i també perquè totes les estampes daten de 1815.

El títol *Relación de lo ocurrido en la Gloriosa Muerte...* és ben explícit, i indica que la sèrie dels *Herois* es va realitzar quasi expressament per a decorar el text, que narra els esdeveniments i conseqüències que patiren aquells barcelonins que es revoltaren contra l'ocupant francès, i que l'autor del text, Raymundo Ferrer, compara directament amb els fets ocorreguts a Madrid dient:

“Así como el 2 de Mayo de 1808 es y será memorable en los fastos de Madrid por la horrorosa carnicería que executó allí la barbaridad francesa, así también el 3 de Junio de 1809 lo será en los de Barcelona por las cinco víctimas inocentes en que la misma se cebó. Aquellas fueron sacrificadas en un cerrar y abrir de ojos á la punta de bayoneta, y á las descargas de artillería, y fusilería, sin otra formalidad de juicio, que la orden terminante del sanguinario Murat que lo mandaba; pero en Barcelona lo fueron por decreto y sentencia de una Comisión Militar, que aparentando la mayor legalidad y justicia no anhelaba sino saciarse de sangre catalana (...).”

Les estampes dels herois presenten sis moments precisos en el temps. Les imatges tenen una correspondència directa amb el text del llibre, que narra els fets dels dies 3 i 27 Juny de 1809, de manera que el text es complementa amb les imatges, i les imatges al mateix temps tenen una llegenda explicativa als peus que resum el text.

Cinc de les estampes es corresponen al dia 3 de juny i fan referència als personatges acusats per la comissió militar francesa, que els va culpar de la conspiració tramada aquell maig de 1809.

La primera presenta el *Judici militar als Herois de Barcelona* (Fig. 9 i catàleg nº 72), la segona és *Última confessió dels Herois de Barcelona* (catàleg nº73) a l'interior de la

cel·la, la tercera representa el *Trasllat al patíbul* (catàleg nº74) lloc on serien executats, la quarta *El cadafal dels Herois de Barcelona* en el moment de l'execució (catàleg nº75) amb el garrot i la forca, i per últim, l'*Enterrament nocturn dels herois* a la platja (catàleg nº77). L'estampa número 5 és l'única que correspon al dia 27, tot i que els fets que narra són del mateix dia 3 de juny. Allà hi veiem l'*Interior de la Catedral de Barcelona*, (catàleg nº76). En el moment de l'execució dels herois, per induir a la rebel·lió del poble, i en protesta per aquella condemna a mort, tres compatriotes van tocar les campanes i s'amagaren a l'orgue de la catedral, per la qual cosa quan els van trobar els francesos, els sentenciaren d'igual manera morint el dia 27 d'aquell més.

Pel que fa als artistes que van participar, l'encarregat de tots els dibuixos és Bonaventura Planella, que signa: '*Buenave.ra Planella lo dibujó en Barcelona año 1815*'. En canvi, els gravadors són un grup format en la seva majoria per artistes valencians, menys un, que és de Madrid.

Localitzar les matrius originals¹⁶⁰ de la sèrie *Herois de Barcelona* ens ha permès comprovar l'acurada talla dolça dels seus gravadors. D'altra banda, el fet que les matrius calcogràfiques s'hagin conservat a Barcelona ha estat crucial per verificar que l'edició de la sèrie, tot i la participació de gravadors forans, es va dur a terme a la ciutat comtal. Aquesta sèrie dels *Herois*, en definitiva, tot i la participació de gravadors que citen València i Madrid, està formada per unes estampes que es van editar a Barcelona, i tal com anuncien altres estudis¹⁶¹, la sèrie es podia subscriure a ciutats com Madrid, Saragossa, Cadis o, tal i com cita (Aguilar, Camacho, Huertas) ¹⁶² amb un exemplar de València: *Héroes de Barcelona. Colección de seis estampas que representan los principales pasos que precedieron y acompañaron la gloriosa muerte de los ocho Héroes sacrificados por el Gobierno intruso en la Ciudad de Barcelona en los días 3, y 27 de Junio de 1809*, Valencia 1815.

Les matrius calcogràfiques van signades per Miguel Gamborino (1760-1828) que signa explícitament '*Miguel Gamborino lo grabó en Valencia*' són les corresponents a les dues primeres el *Judici militar als herois* (catàleg nº 72) i l'*Última confessió* (catàleg

---

¹⁶⁰Les sis matrius calcogràfiques estan dipositades al Museu d'Arts Decoratives de Barcelona. Vull donar les gràcies a Santi Barjau per haver-me permès la consulta.

¹⁶¹**Aguilar, I.; Camacho, N; Huertas, E.** (1996) "Dos visiones de un conflicto: *Los Desastres de la Guerra* de Francisco de Goya y otras estampas de la Guerra de la Independencia". A: *Estampas de la Guerra de la Independencia*, p. 41

¹⁶²(Colección Antonio Correa, Madrid. AC476, AC 696, AC 697, AC3983, AC2480 i AC 811)

Aquest exemplar de la sèrie és el citat per Aguilar, I.; Camacho, N; Huertas, E. (1996), op. cit., Catálogo de obras: nº 61-66, p. 248

nº73). A continuació del gravador Vicente Capilla (1767-?), que signa '*V. Capilla lo g. en Val.ª*', li correspon el tema que representa el *Trasllat al patíbul* (catàleg nº74). Les estampes signades '*Fran.co Jordan lo g.º en Valencia*' reproduïen les escenes de la mort en el cadafal (catàleg nº75) i l'enterrament a la platja (catàleg nº77). I per acabar amb aquesta sèrie ens queda el gravat del madrileny Vicente Peleguer Miralles (1793-1865) que representa l'escena de *l'Interior de la Catedral* (catàleg nº 76) i signà '*Vic.te Peleguer lo grabó en Madrid*'.

Aquesta col·lecció d'estampes dels *Herois Barcelonins* es presentava al públic, tal i com hem anunciat al principi de la nostra anàlisi, amb un segon format d'edició que hem deduït, a partir dels actes que commemoraren les morts de 1809, i que es celebraren l'any 1815. La *Junta General* encarregada de l'organització de les exèquies funeràries féu servir la sèrie de gravats, per a recollir fons i sufragar-ne la celebració. Així, la rendibilitat econòmica de l'edició de les estampes, quedava assegurada per la publicació en forma de llibre i per la venda autònoma que responia a una noble finalitat, els funerals per les vuit víctimes sacrificades: "por la Religión, el Rey y la Pàtria los dias 3 y 27 de junio". L'anunci del *Diario de Barcelona* que en fa referència és:

Gratitud Patriótico-pia

"Mañana es el último domingo de los que la Junta de recaudación para tributar en la Iglesia de la Real Ciudadela los fúnebres obsequios y sufragios á las almas de las ocho víctimas barcelonesas que fueron sacrificadas en esta ciudad los días 3 y 27 de junio de 1809 (...). Se advierte que a las de la relación del funeral pomposo que esta próximo a hacerse, y de la oración fúnebre se hallará allí mismo la Indulgencia plenaria que el Papa Pío VII acaba de conceder á los que con las debidas disposiciones visitaren la Sta. Iglesia Catedral de esta ciudad en los tres días del funeral para dichos ocho héroes de Barcelona. Hallase igualmente la mesa de subscripción a las estampas de los principales pasos de la muerte de los citados héroes: el producto de todo lo recogido es para cubrir los enormes gastos de las exequias suntuosas que se preparan"¹⁶³.

Els actes organitzats per la Junta General van tenir lloc a la Catedral de Barcelona i duraren del 14 al 20 de d'octubre¹⁶⁴. El resum d'aquelles celebracions també el recull la notícia del *Diario de Barcelona* del 2 de desembre de 1815:

"El sábado día 14 del pasado a la vista de un pueblo numeroso fue reducido á cenizas el patíbulo en donde dieron su último suspiro en los días 3 y 27 de junio de 1809 los

¹⁶³ *Diario de Barcelona*, Sábado 7 de octubre de 1815, núm. 280, p.1460-1461

¹⁶⁴ *Diario de Barcelona*, Viernes 20 de Octubre de 1815, núm. 293, p. 1527

héroes barceloneses el Dr. D. Joaquín Pou, cura párroco de la ciudadela, el P. Juan Gallifa, clérigo regular teatino, D. Josef Navarro sargento del regimiento de infantería de Soria, D. Juan Massana, oficial de la Consolidación de vales Reales, D. Salvador Aulet, comerciante, D. Ramón Mas, carpintero de ribera, D. Julian Portet, espartero y D. Pedro Lastorras. El público expresó con sentimientos de ternura la dulce emoción de su voluntad.

El día 15 por la mañana fueron conducidos los cadáveres desde la real Iglesia de la ciudadela al lugar mismo donde la crueldad había ejecutado la sentencia más inicua. Ocho magnificas urnas apoyadas en otros tantos ricos ataúdes (...).La tarde del mismo día (...) un gran número de leales patricios con hachas encendidas aguardaban acompañar el triunfo de los ocho valientes campeones (...) Con tan lúcido y respetable acompañamiento fueron llevados los restos de tan preciosas victimas á la santa Iglesia Catedral.

Colocadas las urnas en la Santa Iglesia en un suntuoso túmulo llenaron los deseos del pueblo, que se disputaba la preferencia de ver el depósito de los huesos que sirvieron á disputar la temeridad del enemigo. En los días inmediato 16,17,18,19,20 se hicieron los funerales con una pompa digna de la admiración de los amantes del buen gusto (...)"¹⁶⁵.

■ Estampes relacionades amb la sèrie dels *Herois de Barcelona*

La primera estampa que cal citar és, justament, la del túmul funerari al que feia referència l'anterior notícia que mostra el monument sepulcral erigit a la Catedral, on tingueren lloc les exèquies. El gravat aquesta vegada decora l'obra escrita pel prevere Josep Avellá titulada *Elogio fúnebre que en las solemnes exequias...*¹⁶⁶ que fou publicada per l'impressor Juan Ignacio Jordi l'any 1815.

L'estampa gravada per Josep Coromina, segons dibuix i invenció de Pau Rigalt i Fargas (1778-1845)¹⁶⁷, representa la imatge frontal del referit túmul amb els vuit sepulcres oferts a les víctimes d'aquells esdeveniments.

Una vegada més, hem tingut l'oportunitat de contemplar la matriu calcogràfica¹⁶⁸ original en la que s'aprecien els delicats solcs del burí que Josep Coromina, mestre de la talla dolça, realitzà sobre el coure (Fig. 10).

---

¹⁶⁵*Diario de Barcelona*, núm. 336, 2 de diciembre de 1815 , p.1746-1747

¹⁶⁶**Avellá, Pedro Josef.** *Elogio fúnebre que en las solemnes (...)*, Barcelona, Por Juan Ignacio Jordi, año 1815. (UB-Lletres Reserva 07-C 239 / 5 / 15-12) **(Catàleg nº79)**

¹⁶⁷**Fontbona, Francesc.** (1983) "Deportats i marginats". A: *Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, p. 29. Cadafal realitzat per Pau Rigalt.

¹⁶⁸La matriu calcogràfica es conserva al Museu d'Arts Decoratives de Barcelona, sense catalogar.

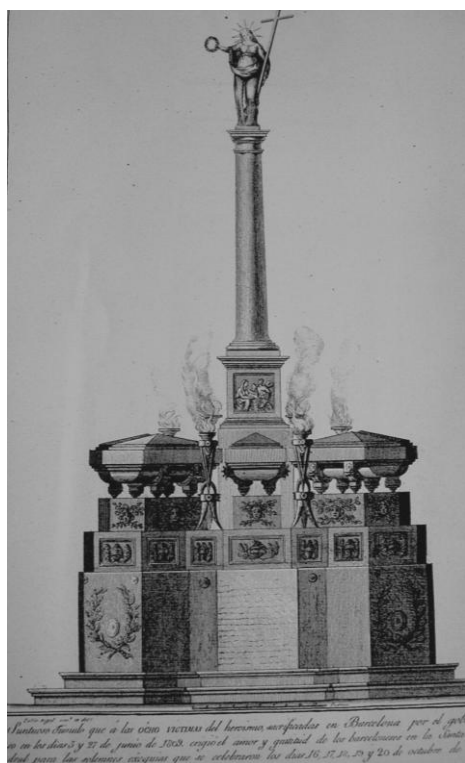

Fig. 10 Suntuoso Túmulo.1815 (Catàleg nº 79)

Pedro Avellá. *Elogio fúnebre que en las...*, Juan Ignacio Jordi, 1815.

Un altre gravat relacionat amb els de la sèrie dels *Herois de Barcelona* és l'estampa solta titulada: '*Exemplo del mayor Heroísmo*'¹⁶⁹ (Fig. 11). Aiguafort també datat l'any 1815 que podria precedir el text de l'obra *Barcelona Cautiva* que narra el moment que el gravat ha captat, com si es tractés d'una fotografia:

“Quedaron pues colgados en la horca los cadáveres de los tres, y los de los dos eclesiásticos tendido el uno sobre el cadaalso caídas sus piernas en la escalera del mismo, y el otro (que era el padre Gallifa sentado en el lugar del garrote). Poca o ninguna gente se acercó a mirarlos ya por la horrenda y no acostumbrada vista de haber dos sacerdotes, ya también por estar en aquella tarde la ciudad en una consternación la mayor por la muerte de sus cinco hijos, y por la suerte que se deparaba a los que durante la ejecución tocaron á rebato’.

Aquesta estampa a l'aiguafort segons dibuix i gravat de Bonaventura Planella està signada amb la frase: '*Buenaventura Planella Pintor lo dibujó y grabó al agua-fuerte*'. Aquí Planella explícita la seva condició de pintor, per això la composició, representa l'esplanada de la Ciutadella on s'efectuaren les execucions i mostra la crueltat de la

¹⁶⁹Estampa '*Exemplo del mayor heroismo*' localitzada a l'AHCB amb la signatura: GR/ Hist / 30.2/ 145 (Catàleg nº78)

mort i la indiferència dels francesos, però també posa de manifest, tal i com apunten els estudis de propaganda, la funció de “resaltar las bondades propias y las maldades ajenas, se difundieron no pocas estampas acerca de la violencia y la crueldad de los franceses en general”¹⁷⁰. De manera que el conjunt resulta un testimoni del tipus d’estampes patriòtiques que es dedicaven a narrar uns fets, i alhora, a la difusió de la imatgeria dedicada als herois enaltint-ne les seves figures a costa de la maldat dels francesos. En la mateixa línia hi ha altres estampes, com per exemple la de Miguel Gamborino titulada ‘*Religiosos fusilados en Murviedro*’¹⁷¹ de 1813, aiguafort i burí, en la qual sobrevolen la desgraciada escena uns amoretts portadors de la palma del martiri, tal i com veiem en la gravada per Planella.

Fig. 11 ‘Exemplo del mayor heroismo’, Bonaventura Planella, aiguafort, 1815. (Catàleg nº 78)

Bonaventura Planella transmet en la seva composició la violència d’aquells actes amb la mateixa espontaneïtat que veiem en la felïç visita de Carles IV de 1802. Ara també capta un moment precís, el de la mort dels herois, però sense el talent de Goya, que permet captar la temporalitat de l’escena en els seus cèlebres *Desastres de la Guerra*, com per exemple amb el gravat més semblant a la nostra escena, el *Desastre 14*

¹⁷⁰De Diego García, Emilio. (2007) “La Guerra de la Independencia: La propaganda como motor de la resistencia”. A: *Ocupació i Resistència a la Guerra del francès 1808-1814*, p.144-147

¹⁷¹Matilla, José Manuel. (2008) ‘94, Desastre 15. ‘*Y no hai remedio*’. A: *Goya en tiempos de guerra*, p.302

'*Duro es el paso*' on Goya, segons Matilla: "se detiene a describir el detalle del momento preciso de subir el condenado a la horca"¹⁷², mentre que Planella fa un pla general que resulta una simple imatge descriptiva dels fets, sense la força expressiva dels *Desastres*.

En la mateixa línia de narració dels fets gloriosos, als que assistim a les estampes dedicades als aixecaments del poble madrileny en la primavera de 1808, com per exemple: '*Dos de mayo de 1808 ante el Palacio Real*', '*Dos de mayo de 1808 en el Paseo del Prado*', '*Dos de mayo de 1808 en la Puerta del sol*'¹⁷³ passem a analitzar una altra sèrie d'estampes que segons la documentació¹⁷⁴ localitzada es titula: '*Hechos memorables en Cataluña durante la última guerra de la independencia*'¹⁷⁵.

Aquesta és una col·lecció formada per vuit gravats que es dedica a descriure la insurrecció de Catalunya. Diversos documents testimonien que la sèrie fou editada i dirigida pel gravador Josep Coromina Faralt, fet que ve confirmat per les pròpies estampes en les que hi ha la frase: '*La dedica S.S. José Coromina*' situada al costat de la signatura dels diferents artistes que van participar en la seva execució.

L'edició de la sèrie *Hechos memorables...*, segons la documentació fou a càrrec de Coromina, atès que va demanar un préstec de "quinze mil reales de ardites" (moneda de l'època) a la Junta de Comerç per poder-la dur a terme i finalitzar. La Junta va accedir a prestar la quantitat, després què aportés com a aval hipotecari uns terrenys propietat de la seva esposa. Els documents textuais que segueixen tot el procés ens permeten tenir una seqüència cronològica de realització de les estampes, que comença l'any 1814, segons la data del primer gravat, i finalitza, segons els documents, l'any 1822.

Comença amb la petició del préstec el 1815, segons el secretari de la Junta de Comerç, que apunta:

"Estoy muy pronto a cumplir como debo, la disposición de la Real Junta, que me particip. en cinco del corriente, en orden a la estipulación de la Escritura de promesa y obligación hipotecaria de Josef Coromina p.a el prestamo de quinze mil reales de ardites, por la Junta; pero no puedo menos de hacerla presente que según los títulos que me ha entregado Coromina, no es de su pertenencia la Casa que pretende obligar, y sí de su consorte, Rosa Subirá; mediante lo que parece de benia

¹⁷²Matilla, José Manuel. (2008) '93 Desastre 14, *Duro es el paso*', op. cit., p.300

¹⁷³De Diego García, Emilio. (2007).op. cit. p. 144

¹⁷⁴ Títol obtingut del propis documents que tracten la sèrie d'estampes.

Biblioteca de Catalunya JC Lligall XLVIII f.783 [Caixa 65]

¹⁷⁵ Sèrie (Catàleg n°80-87)

esta obligarse con su Marido, y como puede libremente disponer de aquella a su libre voluntad, quedaría el préstamo competentemente asegurado. Barcelona 12 de Enero de 1815”¹⁷⁶.

Continua amb la concessió dels diners perquè Coromina pogués continuar la sèrie amb els documents datats entorn el 1819:

“Quedan en el archivo de esta contaduría á mi cargo los documentos hipotecados por el gravador D. José Coromina y su consorte con motivo del auxilio de los quince mil reales de ard. le prestó al mismo la Rl. Junta de para la continuación de las láminas relativas a los sucesos de esta (...) Barcelona 13 de Marzo de 1819”¹⁷⁷.

El següent text indica la finalització de la sèrie, moment en què Josep Coromina entregà vint-i-cinc col·leccions de la sèrie a la Junta per a què aquesta les regalés als seus membres:

“Habiendo tenido el honor de que esta Rl. Junta de Comercio haya admitido la dedicatoria de una de las estampas de la colección de los *Hechos memorables en Cataluña durante la última guerra de la independencia*, paso a manos de V. 25 Coleccio=nes para que se sirva repartirlas entre los S.S. Presidentes, Vocales, y demás individuos de la misma Junta.

Dios q. de a V. sn. as. Bar.nª 6 de Mayo de 1823, José Coromina”¹⁷⁸.

I per últim, en data de 1831, una vegada el deute havia estat retornat, és quan Coromina s'adreçà a la Junta per a demanar que li entreguin les escriptures de les terres que va hipotecar.

“5 de Abril de 1831, José Coromina Laminas
Habiendo reintegrado los 15 mil rs. de ardites que la Rl. Junta de Comercio me favoreció prestar para concluir la colección de laminas que representaban el heroismo de los catalanes en la guerra de la independencia, y teniendo hipotecadas unas escrituras de unas piezas de tierra para el referido préstamo debería incorporarme de las dichas escrituras abiendo cumplido en el referido reintegro quedando agradecido i dando a la Rl. Junta de Comercio las mas expresivas gracias por tanto favor.

Dios guarde a V. S. m. as. Barcelona, 5 de Abril de 1831. José Coromina”¹⁷⁹.

En resum, la cronologia que proposem per a la sèrie va de 1814 a 1822 i prové de les pròpies estampes, tot i que no totes van datades. Les que sí, marquen un arc cronològic que efectivament presenta els anys 1814, 1817 i 1822. Temps confirmat pel

---

¹⁷⁶Biblioteca de Catalunya, JC XXI bis, f. 942 [Caixa 32]

¹⁷⁷Biblioteca de Catalunya, JC XXI bis, f. 1110 [Caixa 32]

¹⁷⁸Biblioteca de Catalunya, JC XLVIII f. 783 [Caixa 65]

¹⁷⁹Biblioteca de Catalunya, JC LXXIX f. 532 [Caixa 65]

fet que Coromina, el mes de maig de 1823, donà les vint-i-cinc col·leccions de la sèrie als membres de la Junta de Comerç, de manera el 1823 la sèrie ja estava editada.

L'estructura de sèrie o col·lecció, formada per vuit gravats, ve implícit en tres aspectes. El primer són les mides coincidents en els seus vuit exemplars que la formen, el segon és la dedicatòria que identifica les institucions, personalitats i personatges rellevants que van prestar-se a ella, que sempre apareix en la part central de la llegenda de les estampes, i per últim, la identificació de l'editor, que amb diferents variants és present amb la frase: '*La dedica a... Su más atento Servidor José Coromina*'.

Sobre l'anàlisi artística podem dir que participen artistes que ja coneixem. Entre aquest grup, com a dibuixants, hi trobem el valencià Antonio Rodríguez, i el barceloní Bonaventura Planella, mentre que entre els gravadors, també coneguts, hi figuren Luigi Fabri, Juan Folo, i el propi Josep Coromina.

Per altra banda és l'oportunitat de donar a conèixer altres artistes, com són el pintor Salvador Mayol (1775-1834) que participa com a dibuixant, i els gravadors calcògrafs Francesc Fontanals i Rovirosa (1777-1827) i Joan Masferrer (? -ca.1843).

Comencem l'anàlisi amb la primera estampa de la sèrie titulada *Vista de Barcelona...*¹⁸⁰ de 1814 (catàleg n°80), gravada i dibuixada per Josep Coromina. Mostra una vista de la ciutat amb una llegenda escrita als peus de la imatge que és la que ens fa incloure aquesta estampa solta a la sèrie dels *Fets memorables...* L'explicació que inclou ens fa creure que és més que una simple vista de la ciutat des del mar, ja que l'estampa esdevé una prova de la resistència de la capital catalana¹⁸¹, que emmarca el gravat dins la tipologia d'exaltació patriòtica que respira tota la sèrie, i de la qual en transcrivim l'escrit:

“ (...) LAS CASAS, Y LOS MUROS SON LOS QUE ESTAN CAUTIVOS, NO LOS CORAZONES QUE A CADA MOMENTO EXHALAN SU LEALTAD ::::::::::: LEALTAD A TODA PRUEBA HACIA FERNANDO VII. - *Decreto de la Junta Central de 21. Julio de 1809. / Vista de la ciudad de Barcelona ocupada por los franceses y bloqueada por mar por el almirante ingles Hollowell y por tierra por los exercitos aliados español e ingles(...)*”.

La segona estampa, datada l'any 1817, és la que representa el '*Levantamiento simultáneo de las provincias de España contra Napoleón...*' (catàleg n°81) segons dibuix del pintor Salvador Mayol i traducció al core de Joan Masferrer. Va dedicada a '*La Real Junta de Comercio de Cataluña protectora de las bellas artes*', de la qual se'n

¹⁸⁰Localització de l'estampa *Vista de Barcelona...*, a: MNAC/GDG/ 21265. I també a BMVB.

¹⁸¹Dérozier, Claudette. (1974) "La campagne de Catalogne et du Levant". A: *La Guerre d'indépendance Espagnole a travers l'estampe (1808-1814)*, p. 439-481

representa l'escut als peus de la imatge. No és casualitat que l'estampa que representa el tema més simbòlic de la victòria davant els ocupants francesos, i que més rellevància dóna al paper dels catalans en aquesta oposició, sigui la dedicada a la Junta de Comerç, ja que gràcies al seu suport econòmic la sèrie es va dur a terme. L'escena descrita per Fontbona presenta: "Josep I dalt d'un pedestal, tractant d'estimbar una estàtua que simbolitza l'Espanya de Ferran VII, fet que impedeixen uns personatges, que representen tots els pobles d'Espanya, el més enèrgic des quals és el català"¹⁸².

La tercera estampa de la sèrie data de 1822, presenta els fets ocorreguts a Sant Cugat del Vallès l'any 1808, i es titula *Acción gloriosa de San Cugat*, (catàleg n°82). El dibuix correspon al valencià Antonio Rodríguez, a qui coneixíem per la seva participació en els gravats de la sèrie de la vida del Beat Josep Oriol de l'any 1807, i la traducció al coure és a càrrec de Giovanni Folo, a qui també vàiem en aquella ocasió. A l'epígraf de l'estampa s'explica la batalla que va tenir lloc a prop de San Cugat. Un altra estampa datada és '*Horrorosa escena de Calella*' (catàleg n°83) de 1822 que relata els principals esdeveniments que tingueren lloc en aquesta població del litoral català. El dibuix correspon a Bonaventura Planella i el gravat el va començar Giovanni Folo, però el finalitzà l'editor de la sèrie, Josep Coromina. La '*Ocupación de la Ciudadela*' (catàleg n°84) és una de les estampes sense datar on s'hi representen els fets del 29 de febrer de 1808. El dibuix correspon a Antonio Rodríguez traduït al coure per l'italià Luigi Fabri, amb una escena amb l'edifici de Llotja al fons i un grup de personatges en primer pla. Les tres últimes estampes, dues sense datar, una presenta la '*Vista de la batalla en las colinas del Bruch*' (catàleg n°85) segons els dibuix del pintor Salvador Mayol i gravat del propi Coromina. A continuació '*Heroica resistència de la Vila del Arbos en 1808*' (catàleg n°86) segons dibuix d'Antonio Rodríguez i gravat de Luigi Fabri. I per últim, segons la cronologia dels fets, (segons la qual hem ordenat les estampes sense datar) trobem el títol '*Heroísmo de las autoridades de Barcelona*', (catàleg n°87) dibuixada per Antonio Rodríguez i gravada per Francesc Fontanals que evidencia la perfecció del treball a burí d'aquest excel·lent gravador.

---

¹⁸²Fontbona, Francesc. (1983) "La reacció postfrancesa. Art de circumstàncies". A: *Del neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, p. 32

■ Període de 1814 a 1820

Els sis anys compresos entre el 4 maig de 1814 i el 8 de març de 1820 són els d'una etapa en la qual es restableix íntegrament l'Antic Règim amb l'aparell polític, institucional i administratiu d'un model d'Estat absolutista. Els estudis d'història consideren que “la primera de las fechas, resume convencionalmente la anulación de toda la obra de Cádiz y la vuelta al régimen absoluto, y la segunda la recuperación del modelo constitucional de la aceptación simbólica por Fernando VII de la Constitución de 1812 (...). El inmovilismo político, jurídico e institucional no podía borrar seis años de guerra y de experiencia liberal, y tampoco una sociedad que se movía de prisa y fuera de los moldes de la sociedad del Antiguo Régimen. La debilidad y agotamiento del estado concluye con una nueva experiencia liberal en 1820, mas por la crisis de aquél que por la fortaleza de ésta”¹⁸³.

Des del punt de vista de les estampes que decoren publicacions, els temes a tractar es redueixen als esdeveniments, actes i escenes que el llibres recullen; en aquest sentit, tal i com apunta l'estudi de Montserrat Galí sobre l'estampa popular de la primera meitat de segle XIX a Catalunya: “hi ha fets que ara ens semblen molt importants i que al seu moment no aparegueren en el gravat popular. Un exemple seria que la Constitució de 1812, fet que ara ens sembla cabdal, pràcticament no apareix en aquesta estamperia popular. Així és com els silencis també són eloqüents (...)”¹⁸⁴. Aquesta mancança es dona igualment a les publicacions, on els principals esdeveniments del segle no hi són representats. L'art gràfic a Barcelona, un cop finalitzat el conflicte, no ens ofereix l'obra d'un gravador a partir de la qual es pugui donar una visió crítica del període, a part de la visió oficial, i que faci veure el moment amb uns altres ulls, com Goya fa en els *Desastres de la Guerra*.

La tornada de Ferran VII també va suposar el retorn de la censura i del Tribunal de la Inquisició. Les temàtiques de les publicacions i les estampes que les acompanyen, per no tenir problemes seran retrats, religioses, científiques i literàries.

Pel que fa a la tècnica de gravat i des del punt de vista artístic es segueixen els postulats de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.

L'Escola de Llotja barcelonina, emmirallada una vegada més en la Real Academia, un cop restablerta la Junta de Comerç, i restituïts els professors i el director d'abans del

---

¹⁸³Bahamonde, Ángel i Martínez, Jesús A. (1994) “Capítulo V. El retorno del Estado absoluto 1814-1820”, p. 80-81

¹⁸⁴Galí, Montserrat. (1999) “Catalunya de la primera meitat del segle XIX: una societat en transició”, p.43

conflicte, promociona i ensenya el gravat calcogràfic, de talla dolça com abans, de la mà del gravador Josep Coromina Faralt.

Les funcions de les estampes podien respondre igualment a la propaganda política, i alhora podien tenir una funció de complement decoratiu, de tota mena d'obres sense cap relació amb la realitat del moment, i que són del tipus que majoritàriament veurem a partir d'ara, estampes dins d'una gran diversitat de temàtiques, entre elles: tractats científics i tècnics, llibres de religió i novel·les.

Les novetats tècniques, com ara la litografia, es donaren a partir de la iniciativa privada de l'impressor Antoni Brusi Mirabent (1775-1821), que l'incorporà a l'àmbit de les arts gràfiques aplicades al llibre.

L'organització de l'ensenyament artístic encapçalat per la Real Academia de San Fernando, en el moment d'iniciar de nou l'ensenyament de les diverses especialitats, va tornar a la política il·lustrada dels anys anteriors. Tanmateix, va ser el moment en què es plantejaren ampliar l'ensenyament del gravat a altres tècniques com l'aiguafort i la litografia, la qual cosa obrí la polèmica entre els professors que es va centrar en el debat entre les diverses valoracions de les tècniques de gravat. Per una banda, hi havia els qui defensaven la incorporació de les noves tècniques, com l'aiguafort i la litografia, perquè eren tècniques més properes al dibuix, cosa que les feia més properes a l'artista, i sobretot als pintors. I per altra banda hi havia els defensors de la tècnica del gravat a burí, de la talla dolça, entre els que hi havia gravadors com Manuel Salvador Carmona¹⁸⁵, un dels gravadors més importants i a qui més deu l'art del gravat a Espanya, però que alhora, també fou qui en frenà la seva expansió, en oposar-se a l'ensenyament i desenvolupament acadèmic de les noves tècniques de reproducció¹⁸⁶.

Pel que fa a l'ensenyament artístic a l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts, en primer lloc s'ha de tenir present com apunta Fontbona: "el contacte dels francesos amb Catalunya, en el camp plàstic no féu més que refermar la decidida tendència de l'art català oficial cap al Neoclassicisme. Així, l'esperit inequívocament clàssic era el que presidia l'art acadèmic. L'art català posterior a 1814 està dominat, pel purisme neoclàssic. El pes del món acadèmic, representat aquí per l'Escola de Llotja, era molt

---

¹⁸⁵Vega, Jesusa. (1990) "El grabado después de la Guerra de la Independencia: la Calcografía y la Real Academia de San Fernando". A: *Academia. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, nº 70, p.502

¹⁸⁶Vega, Jesusa. (1997- '98) "Modernidad y tradición en la estampa española del siglo XIX". A: *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, Núm. IX -X, UAM, p.367-368

fort i anava en augment, però també cal tenir en compte que el purisme clàssic era, poc o molt, un estil artificiosos imposat per una elit culturitzada que, si qualitativament era més important, en canvi no deixava de ser minoritària. Passada la Guerra, l'art acadèmic retrobà la situació de normalitat anterior, amb el seu antic director Jaume Folch i Costa, que retornà al front de l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts fins a la seva mort el 1821”¹⁸⁷.

Durant els anys que van de 1814 a 1820 l'ensenyament del gravat era calcogràfic i va tornar a mans del professor d'aquella especialitat Josep Coromina, amb qui es va formar la segona generació de gravadors professionals a burí. Gravadors, per ara en període de formació, que coneixerem, per una banda gràcies a la seva participació en les estampes que decoren els tractats científics que editava la Junta de Comerç, i per altra per la seva participació (de forma anònima) en les estampes que decoren la revista *Memorias de Agricultura y Artes*, publicada per la mateixa Junta entre 1815 i 1821.

La novetat tècnica del moment és la litografia. Inventada per Alois Senefelder (1771-1834) es considera, segons Jesusa Vega, un: “invento revolucionario porque, si todos los sistemas dirigían sus innovaciones hacia nuevas formas mecánicas de atacar el metal o la madera, la litografía se basa en los principios químicos que desarrollarán por primera vez los sistemas de impresión planos”¹⁸⁸.

La litografia com a procediment tècnic és segons descripció de Carrete: “tècnica basada en el sencillo principio del mutuo y natural rechazo e incompatibilidad que tienen para mezclarse el agua y la grasa, consiste en dibujar sobre la superficie pulimentada de una piedra calcárea, que tiene la propiedad de absorber tanto la grasa como el agua, con un lápiz o tinta de composición predominantemente graso, con lo que se consigue crear sobre la piedra diferentes superficies grasas que, por principio rechazarán el agua. Con el fin de fijar este dibujo y que la grasa no pase a las zonas no dibujadas, y que estas, a la vez, puedan retener el agua, se cubre toda la piedra con una leve película de goma arábica acidulada. A continuación se remoja la piedra con agua, que será absorbida por la superficie no dibujada y rechazada por la dibujada. Solo resta entintar, para lo cual se pasa sobre la piedra un rodillo impregnado de tinta grasa, que depositará la tinta únicamente sobre lo dibujado-

---

¹⁸⁷Fontbona, Francesc. (1983) “L'art del Acadèmic”. A: *Del neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, p.39

¹⁸⁸Vega, Jesusa. (1990) “Técnica y difusión”. A: *Origen de la Litografía en España; El Real Establecimiento Litográfico*, p. 7

materia grasa-, mientras que la superficie no dibujada- agua- quedará sin tinta, pues el agua la repele. Finalmente la impresión se realiza mediante una prensa litográfica que hace que la tinta depositada sobre el dibujo de la piedra pase a un papel”¹⁸⁹. Per altra banda el mateix autor considera que: “la técnica litográfica es casi tan sencilla como dibujar directamente sobre el papel. Fue la técnica que hizo posible la ‘revolución de la imagen’, pues era la técnica gráfica perfecta para una sociedad que comenzaba a industrializarse y que exigía el consumo de imágenes con destino a la nueva clase social que se expandía. La litografía era capaz de producirse de forma rápida, abundante y a la vez, económica”¹⁹⁰, ja que dóna resposta a interessos comercials, industrials, científics o artístics, i presenta l’avantatge d’alliberar l’artista o dibuixant original de la racionalitat del gravador traductor, posant fi al regnat de la informació visual de segona mà, com passa amb el gravat calcogràfic que tradueix la composició del dibuixant.

La facilitat d’ús com a tècnica explica la ràpida multiplicitat d’establiments litogràfics arreu d’Europa, ja sigui per a il·lustracions de llibres, cartes geogràfiques, música, imatgeria religiosa, o bé treballs relacionats amb la publicitat i la indústria.

La irrupció i introducció de la litografia a Espanya i a Catalunya ha estat extensament analitzada en diversos estudis. De manera que la nostra anàlisi només es centra en algunes publicacions barcelonines que contenen litografies, deixant de banda tot el tema dels orígens de la tècnica¹⁹¹ i només ens centrarem amb la iniciativa de l’impressor Antoni Brusi Mirabent.

---

¹⁸⁹Carrete Parrondo, J. (2007) “III. Litografía”, A: *Goya Estampas grabado y litografía*, p. 381

¹⁹⁰Carrete Parrondo, J. (2007) “Dibujar sobre piedra. La técnica litográfica”, op. cit p. 50-51

¹⁹¹Vega, Jesusa.(1990) *Origen de la litografía en España* ; Subirana, Rosa Maria (1991). *Els orígens de la litografia a Catalunya* ; Vélez i Vicente, Pilar. (1997) “La litografia a Catalunya de 1815 a 1855. De Joseph March a Eusebi Planas”. A: *LOCUS AMOENUS*, (1997) n°3, p.147-160; Vélez i Vicente, Pilar. (2005-’06) “La revolució litogràfica. De l’home gravador a l’home gràfic”. *LOCUS AMOENUS*, n°8, p. 265-278; Vélez i Vicente, Pilar. (2008) “El triomf de la imatge. La revolució litogràfica”. A: *L’exaltació del llibre al Vuit-cents. Art indústria i consum a Barcelona*, p.71-100

■ Estampes del període 1814-1820. Les impremtes després de la guerra.

El canvi més significatiu respecte el període anterior és el creixement d'exemplars, fruit de l'aparició en escena de nous impressors, que presenten un nombre major de publicacions i d'estampes. Durant els sis anys de 1814 a 1820 és el moment en què es comencen a diferenciar els impressors entre ells. Hi ha un primer grup rellevant, que acompanya les obres amb estampes molt més riques respecte del segon grup, que ofereix uns gravats d'ínfima qualitat. Alhora també es diferencia millor entre editors i impressors, perquè els primers són els que costegen el llibre o l'ideen, mentre que l'impressor és qui des del taller d'impremta l'ofereix al públic (tot i que sovint un i altre siguin la mateixa persona). La importància de les impremtes es correspon amb la classificació dels dos grups que apuntàvem. Dins el primer grup apareixen els noms de Antonio Brusi Mirabent, Francisco Garriga Ayguasvivas i Agustín Roca, tots ells 'Impressors de Sa Majestat' que són els responsables de les publicacions més destacades del període. Dins aquest grup d'impressors és on es publiquen tota la sèrie de tractats científics editats per la Junta de Comerç, (escrits o traduïts per catedràtics i professors que ensenyaven sota la seva protecció) entre els quals, per exemple, destaquen els dedicats a la conservació del vi, la química aplicada a les arts i la publicació de la revista *Memorias de Agricultura y Artes*. En el segon grup, més nombrós en noms, però amb menys obra gràfica, les publicacions són en la seva majoria de temàtica religiosa i només estan decorades amb simples xilografies. Les excepcions les trobem en algunes acurades estampes calcogràfiques de gran qualitat que decoren una publicació, però que malauradament no podem adscriure a cap gravador barceloní. Comencem amb el primer grup d'impressors, format per Antonio Brusi Mirabent (1777-1821)¹⁹², Agustín Roca (1771- ca.1819) i Francisco Garriga Ayguasvivas (1769- ?).

---

¹⁹²**AHCB_Cadastre Personal 1817:** "*Relación de los individuos de que se compone el Colegio de Libreros e Impresores de la presente ciudad, para el Rl. Servicio personal para el corriente año de 1817 (...). Nombre / Apellidos / Calle / edades (...). Maestros que tienen casa y tienda (...). Antonio /Brusi / Librería/ 40 años*". (Vegeu Annex documental)

Any de naixement extret d'aquest document i per tant si l'any 1817 tenia 40 anys, va néixer el 1777.

Antonio Brusi Mirabent ubicat al carrer Llibreteria és sense cap mena de dubte l'impressor més destacat, malgrat que morí de forma prematura l'any 1821, a causa de la febre groga que assolà la ciutat aquell mateix any. Ostentava, segons Comas, ser "Impresor de Cámara de Su Majestad i era el responsable de la publicació del *Diario de Barcelona*, concessió que tenia des del 1809, però que no pogué fer efectiva fins el 1814, quan els francesos abandonaren la ciutat. Durant el conflicte es va instal·lar a Mallorca però abans havia estat a Tarragona"¹⁹³.

Per a conèixer el lloc preeminent d'Antoni Brusi dins el món llibreter barceloní d'aquells anys, és significativa la categoria que rebia en el cadastre d'impressors i llibreters de 1820, segons el qual era l'única impremta considerada de primera classe "*por tener más de cincuenta trabajadoras que todos juntos no los tienen*"¹⁹⁴. La importància d'aquest impressor també ve donada pel seu paper en la il·lustració de llibres, ja que fou el primer a instal·lar un establiment litogràfic a Barcelona i va utilitzar aquesta tècnica de reproducció d'imatges per a decorar determinades publicacions que sortiren de la seva impremta.

El procés d'obertura del primer establiment litogràfic a Barcelona i els orígens d'aquest art a Catalunya ha estat estudiat per Rosa Maria Subirana, per tant simplement ens hi referirem a grans trets. La litografia havia estat molt aviat emprada per un català, Carles Gimbernat (1806)¹⁹⁵, i com a procediment tècnic havia estat presentada en l'article "Noticia sobre la lithografía ó arte de imprimir con moldes de piedra" el 1815 dins la revista *Memorias de Agricultura y Artes*¹⁹⁶, editada per la Junta de Comerç i impresa per Brusi. La Junta, com a institució, vetllava pel desenvolupament de la indústria i les arts i presentava en aquell article el nou art de reproducció d'imatges. El text no era original, sinó una traducció de l'article escrit per Marcel Serres (1783-1862),

---

¹⁹³**Comas i Güell, Montserrat.** (2008) *Antoni Brusi Mirabent (1775-1821), d'artesà a industrial.* Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona

¹⁹⁴**AHCB_Cadastre Personal** (la data del document és del 12 d'Agost de 1820) però esta localitzat dins l'any 1835: '*Lista que presentaron los comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los Libreros e Impresores divididos en cinco clases*'. (en relació a la resta d'impressors citats, Vegeu Annex documental)

¹⁹⁵**Fontbona, Francesc.** (1983) "Un tradicionalisme residual". A: *Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888*, p.38

¹⁹⁶**Marcel de Serres, M.** "Noticia sobre la lithografía ó arte de imprimir con moldes de piedra". *Memorias de Agricultura y Artes...*, Tomo I (julio de 1815), Barcelona, En la Imprenta de Brusi, p.43- 52, p.181-191 i p. 229-238 (BC (Grav.63 (06)(46.711 Bar) Mem)

publicat a *Annales des Arts et Manufactures*¹⁹⁷ el 1814. Aquesta explicació tècnica anava acompanyada d'estampes calcogràfiques (sense signar) amb figures il·lustratives del text¹⁹⁸.

Els estudis generals sobre gravat¹⁹⁹ presenten Antoni Brusi també com a figura important pel desenvolupament de la impremta, ja que a Brusi com apunta Subirana: “conscient de la manca que patia Espanya en qüestió de foneria i matrius de lletra d'impremta adquirí *una completa fundición y surtido de matrices de las mejores caracteres de París* (...) amb les que renovà els tipus mòbils de la seva impremta”²⁰⁰.

Com a introductor de la litografia correspon a Brusi la creació d'un establiment litogràfic que obrí a Barcelona, entre 1819 i 1820, al capdavant del qual va col·locar el “litògraf francès Louis Vuillaume que havia treballat amb Godefroi Engelmann (1788-1839), aquest últim, al seu torn deixeble, de Senefelder -l'inventor- i que regentava un establiment litogràfic a París, destacat per la producció d'estampes artístiques”²⁰¹.

Engelmann escrigué un *Tractat* on citava que el “1820 va establir una premsa litogràfica per al Sr. Brusi de Barcelona. La primera premsa es va instal·lar el 1819, però els primers treballs no sortiren fins 1820, segons l'opuscle publicitari (Fig.12) d'aquesta impremta litogràfica barcelonina”²⁰².

Fig. 12 Louis Vuillaume. Opuscle publicitari de la *Imprenta litogràfica Brusi*, 1820.

¹⁹⁷Vega, Jesusa. (1988) 'La estampa culta en el siglo XIX'. A: *El Grabado en España (s. XIX y XX)*, SUMMA ARTIS, vol. XXXII, p. 34

¹⁹⁸[Memorias de Agricultura y Artes que se publican de orden de la Real Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña](#). [En línia]: *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic*, UAB, 2010. (Consulta: 30 d'agost 2011) (Catàleg nº 93-248)

¹⁹⁹Vega, Jesusa. (1988) "Progreso del Arte Litográfico", op. cit., p. 67

²⁰⁰Subirana, Rosa Maria. (1991), op. cit., p.40

²⁰¹Vélez, Pilar (1997) "La litografia a Catalunya de 1815 a 1855. De Joseph March a Eusebi Planas". A: *LOCUS AMOENUS*, núm. 3, p.150-151

²⁰²'IMPRESA LITOGRAFICA / perfeccionada por el litógrafo / M.G. Engelmann, / introducida en Barcelona a espensas / del D. ANTONIO BRUSI, / Impresor de Cámara de S. M. / En primero de diciembre de / 1820. Firmat pel litògraf 'L. Vuillaume del'. (Top.: BC (SG. V (7) · 5)

Pel que fa a la litografia com a novetat tècnica, des d'un primer moment Brusi es va acollir al privilegi d'exclusivitat que li atorgava el fet de ser-ne l'introduïdor, avantatge del qual va gaudir durant cinc anys, segons la Llei decretada el 14 d'octubre de 1820 pel Govern Constitucional: "todo el que invente, perfeccione o introduzca un ramo de industria tiene derecho a su propiedad por el término y bajo las condiciones que esta ley señala"²⁰³.

En els llibres publicats per Brusi entre 1814 i 1820, malgrat la rellevància que en el període té la litografia i la relació que aquesta pot tenir amb les estampes, queda palesa que la importància és relativa ja que la tècnica majoritària de les il·lustracions que decoren les publicacions d'aquesta casa és la calcografia de talla dolça. A continuació i en nombre ve la xilografia, i en últim lloc la nova tècnica, potser simplement perquè són els anys del seu inici. Entre la dotzena de publicacions analitzades hi ha novel·les, llibres religiosos i tractats científics. A banda de les publicacions dels esdeveniments de la Guerra de la Independència, a les quals ens hem referit anteriorment i que responen als títols *Relación de lo ocurrido...*, per una banda i, *Barcelona Cautiva* per l'altra.

Les obres de la impremta d'**Antoni Brusi** comencen amb el llibret que porta per títol *Septenario doloroso ejercicio a la Santísima Virgen(...)*²⁰⁴ de 1815, obra religiosa de caràcter popular dedicada a la devoció de la Verge, decorada amb una petita xilografia. Aquesta tipologia de publicacions tenien una gran demanda que feia que tots els impressors s'hi dediquessin, segons els estudis de l'edició a Espanya: "los libros y libritos de devoción dominaron de forma desproporcionada cuantitativa y cualitativamente, sobre los dedicados a otras materias. (...) Lo más leído, en privado y en público, en silencio y en voz alta, lo más oído y lo más rezado, fue la producción menor que alimentó a las prensas de segundo orden y a las provincianas. Eran las novenas, septenarios, libritos de misa, ejercicios de buena muerte, cuya alusión resulta imposible dado lo masivo de su demanda, y dada la variedad de tantas advocaciones como se veneraban y se iban multiplicando"²⁰⁵.

---

²⁰³Vega, Jesusa. (1988) "Progreso del Arte Litográfico", op. cit., p. 67

²⁰⁴[Anònim]. *Septenario doloroso ejercicio tan provechoso a los fieles (...)*, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1815. (UB-Reserva 07 B-64/3/32 -1) (no catalogada)

²⁰⁵Egido, Teófanés. (2003) "Obras y obritas de devoción". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472-1914*, p. 415-421

De l'any 1815 data el primer tractat editat a expenses de la Junta Comerç i sortit de la impremta d'Antoni Brusi. El tractat es titula *Elementos de física experimental*²⁰⁶, i fou escrit pel catedràtic de matemàtica Antoni Cibat (1770-1812) en dos toms, i decorat amb cinc gravats calcogràfics signats només pel gravador, que no és altre que Josep Coromina Faralt, a qui hem vist repetidament, i ara novament com a responsable de l'ensenyament de gravat a l'Escola de Llotja, un cop es van reiniciar les activitats docents.

*Memorias de Agricultura i Artes*²⁰⁷ és la revista que la Junta de Comerç editava i que imprimia Antoni Brusi entre 1815 i 1821. Comprèn dotze volums i és un tipus de publicació de divulgació científica que va decorada amb estampes calcogràfiques de talla dolça (la majoria anònimes) que representen enginys, invencions i tot tipus de maquinària, il·lustracions dels temes que la revista tractava. L'anonimat dels gravats apunta que serien els mateixos alumnes de l'especialitat de l'Escola, encara en procés de formació, els qui realitzarien les estampes. De manera que aquests gravadors novells, que aprenien l'art de la talla dolça de la mà de Josep Coromina, podien exercitar el seu art amb senzilles composicions, que alhora enriqueixen les pàgines de la revista i resultava una fórmula econòmica per a l'empresa editorial, és a dir la Junta de Comerç. Una hipòtesi plausible per a conèixer els noms d'aquests joves gravadors és la seva participació en els tractats científics publicats per Brusi i altres impressors durant els mateixos anys, ja que les estampes que els decoren són molt iguals d'estil a les de *Memorias de Agricultura*, cosa que ens fa creure que es tracta dels mateixos gravadors.

Una altra obra de temàtica religiosa molt semblant a l'anterior *Septenario*, és ara un *Novenario* de l'any 1816 que va dedicat a *San Cayetano* i decorat amb una xilografia anònima, que representa al sant titular²⁰⁸. En general, com ja apuntàvem són llibres molt nombrosos oferts a tota mena d'advocacions amb unes característiques comunes

---

²⁰⁶**Cibat, A.** *Elementos de física experimental (...)*, D. Antonio Brusi, año 1814 -1815. (UB-Lletres Reserva 0700 - R 1832) només el tom 2 (**Catàleg nº 88-92**)

A la Biblioteca de Catalunya es conserva el tom 1 i 2 amb la signatura (BC A . 61 - 8 - 846)

²⁰⁷*Memorias de Agricultura y Artes que se publican de orden de la Real Junta de Gobierno del Comercio de Cataluña*. T. I-XII, Barcelona, en Imprenta de Brusi, 1815-1821. (**Catàleg nº 93-248**). Vegeu també l'apartat *Estampes* de la [Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic](#) .[En línia], UAB, 2010. (Consulta: 12-07-2011)

²⁰⁸[Anònim]. *Novena al Glorioso S. Cayetano Tiene, Fundador de los clerigos Reglares*, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1816. (BC 15-IV- 53 /49) (**Catàleg nº 249**)

que presenten: petites dimensions, enquadernació en rústica i unes cobertes de paper, (pintades a mà amb motius florals, geomètrics, en forma de tapís).

També publicat el 1816 és el tractat de M. J. A. Chaptal (1756-1832) titulat *Química aplicada a las artes*²⁰⁹, traduït del francès al castellà per Francisco Carbonell, catedràtic de química de la Junta de Comerç, editora d'aquesta obra impresa per Brusi. L'obra, tal i com indica el seu títol, tracta sobre la química i les arts, així com també la seva relació amb l'agricultura, de manera que les deu làmines calcogràfiques que l'acompanyen presenten les diverses figures que expliquen gràficament determinades parts del text. Són les estampes que dèiem, fa uns moments, semblants a les de *Memorias de Agricultura*, però en aquesta ocasió sí que estan signades pel gravador. Són estampes a pàgina sencera encartades i doblegades al final del tom, enumerades de l'1 al 10 i signades: 'A. Casas lo grabó', nom que correspon al de l'alumne²¹⁰ de gravat, Antoni Casas.

El següent llibre de la impremta d'Antoni Brusi és el títol *Catón cristiano*²¹¹ publicat l'any 1817. Obra pedagògica, acompanyada de tres xilografies sense firmar. La primera, com a frontispici, té escrit als peus de la imatge una referència a l'educació de la infància:

“San Casiano Obispo y Mártir, maestro de la niñez, y elegido de Dios con todos sus hijos para aumentar la sabiduría y piedad, especialmente en los pobres”.

Mentre que les altres dues representen la postura ideal per escriure i els talls de la ploma (estri necessari per escriure). Brusi va reeditar aquest senzill llibret el 1823 en una edició idèntica a la de 1817. En conjunt, tot i la precarietat de les estampes, creiem que és un exemple valuós per a l'educació infantil.

L'obra *Tratado de monedas labradas en el principado de Cataluña*²¹² publicada l'any 1818 va dedicada a D. Luis María Fernández de Córdoba i fou escrita per José Salat (1762-1832), en dos toms decorats amb sis estampes calcogràfiques anònimes, cinc de les quals representen monedes i medalles referents a la història remota de

---

²⁰⁹**Chaptal, M. J. A.** *Química aplicada a las Artes*, por (...).con licencia, Barcelona, en la Imprenta de Brusi, Año de 1816. (Col·lecció particular) (**Catàleg nº 250-259**)

²¹⁰Biblioteca de Catalunya JC Lligall CXLIX, f. 1: Document datat l'any 1814 on s'especifica: "Antonio Casas (...) a seguir los estudios de gravador, que sigue bajo la dirección de D. Jph. Coromina (...)".

²¹¹[Anònim]. *Catón Cristiano con ejemplos para uso de las escuelas; (...)*, Barcelona, en la Imprenta de Antonio Brusi, año 1817. (BC I - Verrrie 420 - 12º) (**Catàleg nº 260-262**)

²¹²**Salat, J.** *Tratado de las monedas labradas (...)* Tomo I-II, Barcelona, Imprenta de D. Antonio Brusi, Impresor de Cámara de S. M., 1818. (BC Tor. 174 Fol) (**Catàleg nº 263-268**)

Catalunya, però també n'hi ha que tracten d'episodis recents com els de la Guerra de la Independència, mentre l'última és la representació de l'arbre genealògic dels Comtes de Barcelona.

Seguint amb les obres publicades per Brusi és el torn d'analitzar dues edicions diferents de la mateixa obra: la primera publicada l'any 1818 i la segona de 1821, la diferència entre les quals és la tècnica de les estampes que les acompanyen.

El títol en qüestió és *Tratado de física completo y elemental...*²¹³ escrit per Anton Libes (1752-1837) en francès, i traduït al castellà pel doctor en cirurgia mèdica Pedro Vieta, i que és un més dels tractats científics editats per la Junta i impresos per Brusi. En principi les dues edicions són idèntiques, tant pel que fa al text com en el nombre d'il·lustracions que contenen. Un total de disset estampes doblades al final del tercer tom. Una diferència notable entre les dues edicions és la tipografia, ja que l'exemplar de 1821 incorpora les noves lletres tipogràfiques importades per Brusi de París. L'altre diferència, que des del nostre punt de vista esdevé la més destacada, és la tècnica que s'utilitza per a realitzar les il·lustracions, i la participació d'artistes diferents en cadascuna. Pel que fa a la composició de les estampes també són semblants a les comentades a *Química aplicada a las Artes* i *Memorias de Agricultura*, de manera que presenten un contingut científic que il·lustra el text, i per tant no tenen cap pretensió artística.

Comencem per l'exemplar de 1818, que conté estampes calcogràfiques realitzades només amb burí pel gravador Pau Alabern i Moles (1804-1860), nét de Pere Pasqual Moles (primer director de l'Escola de Llotja), que entre 1814 i 1820 era alumne de gravat de Josep Coromina.

La segona edició de l'obra de Libes, *Tratado de física completo y elemental*²¹⁴, publicada per Brusi l'any 1821, va il·lustrada amb litografies²¹⁵ que reproduïen exactament les estampes de l'edició de 1818 realitzades per Alabern, i n'imiten el traç calcogràfic. Aquestes disset estampes presenten en el marge inferior esquerre la firma de l'establiment litogràfic '*Imp^a. Litog^a. de D. A. Brusi Bar.na*', mentre que a la dreta figura el nom de l'artífex '*L. Vuillaume fec.t.*'. I sabem, que Louis Vuillaume és

---

²¹³**Libes, Antonio.** *Tratado de Física Completo y Elemental (...)*, Tomo I-III, Barcelona, en la Imprenta de Brusi, 1818. (BC Tor 595 - 597 8º) **(Catàleg nº 269-285)**

²¹⁴**Libes, Antonio.** *Tratado de Física Completo y Elemental, (...)* T. I-III, Barcelona, en la Imprenta de D. Antonio Brusi, 1821. (UB- Medicina 50 R-53 Lib) tom I (BC Tor. 834 - 835 - 8º) toms II i III. **(Catàleg nº 296-313)**

²¹⁵**Subirana, R. M^a.** (1991) "Catàleg nº 6". A: *Els orígens de la litografia a Catalunya*, p. 74-83

justament el nom del litògraf que vingué de París a Barcelona per posar en marxa la impremta litogràfica de Brusi.

A continuació, sense deixar la tècnica litogràfica, però tornant a l'any 1819, presentem dues novel·les editades per Brusi, decorades amb litografies sense signar. Pel que fa a la cronologia, en ambdós casos ens guia l'any de publicació que figura a la portada del llibre, 1819. Malgrat el que apuntàvem al principi, en la presentació de Brusi, els estudis de l'origen de la litografia a Catalunya confirmen que l'establiment litogràfic no inicia la seva activitat fins 1820. Aquesta diferència s'explicaria també, com hem vist en altres exemplars decorats amb estampes calcogràfiques, perquè primer es va fer la impressió del llibre i més tard s'hi van incorporar les il·lustracions.

La primera novel·la, obra de l'escriptora anglesa Sophia Lee (1750-1824) es titula *El subterráneo o las dos hermanas Matilde y Leonor...*²¹⁶, és una traducció al castellà publicada en tres toms decorats amb una litografia sense firmar que fa de frontispici de la portada de cada volum. A les escenes, només la del primer tom té escrit als peus de la imatge: 'EL SUBTERRANEO', mentre que les altres dues il·lustracions tenen simplement el número del volum que els pertoca.

La segona novel·la és també una traducció, aquesta vegada de l'obra de l'escriptor francès Ducray Duminil (1761-1819) que porta per títol *Alejo ó la casita en los bosques*²¹⁷ en dos volums i decorada amb quatre litografies sense signar, que representen unes escenes emmarcades, i una frase curta als peus, i que més endavant veurem com hi ha xilografies que repeteixen aquestes mateixes composicions²¹⁸.

L'última obra d'Antonio Brusi és un altre tractat científic, *Arte de conservar el vino (...)*²¹⁹, editat un cop més per la Junta de Comerç. Aquesta vegada és un escrit original, del catedràtic de química Francesc Carbonell que va decorat amb tres estampes calcogràfiques de talla dolça sense signar on s'hi representen alguns dels procediments i la maquinària relacionada amb l'elaboració i conservació del vi.

---

²¹⁶**Lee, Sophia.** *El Subterráneo o Las Dos Hermanas Matilde y Leonor, (...)*, T. I-III, Barcelona, en la Oficina de D. Antonio Brusi, 1819. (BC Tus- 8- 8926 -8928) **(Catàleg nº 286-288)**

²¹⁷**Ducray- Duminil, F.** *Alejo, ó la casita en los bosques...*, T. I-II, Imprenta de Antonio Brusi, 1819. (AHS D3 14925 / D 3 13774) **(Catàleg nº 289-292)**

²¹⁸Les composicions ara treballades amb la tècnica litogràfica les trobarem a l'edició de 1845, decorada amb tres xilografies realitzades per M. Torner.

²¹⁹**Carbonell y Bravo, F.** *Arte de hacer y conservar el vino, (...)*, Barcelona, en la Oficina de D. Antonio Brusi, Año de 1820. (UAB-Humanitas RES/ 1498) **(Catàleg nº 293-295)**

Per acabar amb Antoni Brusi Mirabent, que morí l'any 1821, assenyalarem que és a partir de llavors que l'establiment litogràfic i la impremta passen a ser Imprenta Viuda e Hijos de Antonio Brusi, i també, Establecimiento litográfico Viuda e Hijos de Antonio Brusi. La vídua Eulàlia Ferrer (en els documents, però, sempre apareix com a Eulàlia Brusi) és qui es feu càrrec del negoci, fins que passà a mans del seu fill, Antoni Brusi Ferrer (1815-1879).

Entre les estampes soltes que va realitzar l'establiment litogràfic, tant sols volem destacar l'estampa dedicada als campaments sanitaris instal·lats a la falda de Montjuïc, per a fer front a l'epidèmia de febre groga, malaltia que causà la mort al seu fundador.

El segon impressor, dins el grup d'impressors rellevants, és **Agustín Roca** (1771 ²²⁰-ca.1819), la seva mort la situem entorn a 1819 perquè és d'aquesta data el primer peu d'impremta amb el nom Viuda de D. Agustín Roca.

Tot apunta que Agustín Roca era el fill d'Antonio Roca, a qui presentàvem anteriorment formant part de la Compañía de Jordi, Roca y Gaspar, perquè, com aquell, és '*Impressor de Su Majestat*' i perquè igualment té la seu al carrer Llibreteria. Les publicacions d'aquest impressor estan decorades amb unes estampes de les més riques i artístiques d'aquesta etapa de 1814-1820.

La primera obra publicada data de l'any 1814 i és la primera d'aquesta temàtica allunyada de tot context polític, que porta per títol *Prontuario de la mayor parte de caminos y veredas del Principado de Cataluña, con los pueblos y posadas situados en sus carreras...* ²²¹. El seu autor és Pedro Serra y Bosch, a qui més endavant trobarem com a editor i traductor d'un important tractat d'arquitectura, però que ara escriu aquesta guia de camins de Catalunya que situa els principals pobles, les hores de distància '*que a paso de tropa distan unos de otros*', a més de les cases d'hostes per a descansar. De manera que, per exemple, podem saber que de Barcelona a Vilanova i la Geltrú '*por camino de herradura*' el trajecte durava nou hores.

---

²²⁰**AHCB _Cadastré Personal, 1817:** "Relación de los individuos de que se compone el Colegio de Libreros e Impresores de la presente ciudad, para el Rl. Servicio personal para el corriente año de 1817 (...). Nombre/ Apellidos/ Calle / edades (...). *Maestros que tienen tienda y no tienen casa tienda* (...). Agustín /Roca / Librería/ 46 años."

²²¹**Serra y Bosch, Pedro.** *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado de Catalunya* (...), Barcelona, por Agustín Roca, Año 1814. (BC 97 - 8- 709) (**Catàleg n°314**)

Aquest és un llibre de format apaïsat, que va decorat amb una estampa frontispici on es representa el blasó²²² de Pedro Alcántara de Toledo Salm-Salm, Duque del Infantado, (1773-1841) gravat per Josep Coromina. En altres exemplars d'aquesta mateixa temàtica acostuma a haver-hi un mapa del principat, que en aquest de 1814 no es conserva.

Sense deixar la temàtica de publicacions-guia de l'impressor Agustín Roca presentem el títol *Kalendario Manual, y Guía de forasteros en Barcelona para el año 1815...*²²³, decorat amb una estampa frontispici amb una panoràmica vista de Barcelona. El llibre és de petites dimensions, igual que l'estampa, tot i que dóna una detallada visió. El gravat calcogràfic és obra del gravador Agustí Sellent, segons la pròpia signatura "*Sellent la gravó en Barcelona*". Agustí Sellent, al qui ens hem referit com a gravador al buit especialitzat en medalles i que esporàdicament es dedicava al gravat d'estampes, té una formació i especialitat diferent a la dels gravadors professionals a burí, que en aquella època anomenen '*grabadores de láminas finas*'; i que eren els que es dedicaven exclusivament al gravat d'estampes per la tècnica de la talla dolça. En aquest exemplar de Sellent, com en altres que veurem més endavant, respecte dels gravadors d'ofici, obté un resultat de gravat de menor qualitat perquè simplement no domina prou la tècnica dels entrecreuaments de línies, i per això les seves estampes denoten un inferior domini de la tècnica del burí.

De 1816 data l'exemplar més elaborat i ric de la impremta d'Agustín Roca. És un llibre de format mida foli amb unes característiques generals que emulen els llibres de principis de segle que hem vist en el període de 1800-1808, així com també els tipus de llibres de finals de segle XVIII. Tant és així, que entremig de les lletres de la portada, com a vinyeta, hi figura el gravat signat per Pere Pasqual Moles segons invenció de José Camaron Boronat, que representa l'al·legoria de la ciutat de Barcelona²²⁴. Vinyeta que formà part, com a frontispici, del llibre d'Antoni de Capmany (1742-1813) titulat *Memorias históricas...de la ciudad de Barcelona*.²²⁵, editat a Madrid entre 1779 i 1792. La mateixa vinyeta, estampada de nou, és la que decora la portada

---

²²²Páez, E. (1983) *Repertorio*, nº 511-3

Segons Elena Páez, l'escut és el d'aquest personatge. Pedro Alcántara de Toledo Salm-Salm

²²³[Anònim]. *Kalendario Manual y Guía de forasteros en Barcelona para el año 1815 (...)*, Barcelona, En la Imprenta de Agustín Roca. (BC 6 - II- 59) (Catàleg nº 315)

²²⁴Subirana i Rebull, Rosa M^a (1990), op. cit. p. 218

En el catàleg de Pere Pascual Moles té el núm. 110

²²⁵Capmany, Antoni de. *Memorias históricas...de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Real Junta de Comercio, 1792. (BC 10 - V - 15)

del llibre *Plan de los canales proyectados de riego y navegación de Urgel...*²²⁶, obra editada a expenses de la Junta de Comerç, segons escrit del difunt Juan Soler y Faneca (1731-1794) i impresa per Agustín Roca *Impresor de S. M.* Decora també aquesta publicació un gravat de grans dimensions, corresponent al mapa de la comarca de l'Urgell, objecte de l'estudi de la publicació. El gravat en forma de mapa es titula: 'PLAN DE LOS CANALES PROYECTADOS DE RIEGO Y NAVEGACIÓN DE URGEL LEVANTADO A EXPENSAS DE LA REAL JUNTA DE GOBIERNO DEL COMERCIO DE CATALUÑA'. El seu dibuix és obra de 'D. Tomas Soler y Ferrer, Barcelona 22 de mayo de 1815', mentre que la traducció al coure correspon un cop més a Josep Coromina Faralt, segons la signatura 'Jf. Coromina Sculp.t', amb un excel·lent treball que demostra el seu bon ofici de gravador.

Dins el grup de llibres d'Agustín Roca també presentem un títol editat a Madrid per Leonardo Núñez, publicat l'any 1817. És un exemplar que adscriuim a Roca, per l'anunci segons el qual: "esta, y las demás obras del Autor se hallaran en esta corte en la librería de Pérez; en Barcelona en la de Roca, y en Manresa en la de Trullas". Volem citar aquesta publicació, malgrat que fos editada a Madrid, pels artistes barcelonins que participen en l'estampa que la decora. El llibre en qüestió és una obra escrita pel prevere manresà Francesc Mirambell i Giol (1761-1823) amb el títol *Alphabeto de comparación Hebreo-Catalán-Castellano...*²²⁷, decorat amb una estampa frontispici, retrat de Mirambell, segons pintura de Ramon Planella (1783-1819), que tradueix al coure el gravador Joan Masferrer (inici s. XIX- ca.1843).

En relació a Ramon Planella, Fontbona apunta que: " com a pintor era considerat pels seus contemporanis com un segon Apel·les, amb tot però, es coneixen molt poques obres. Una d'elles és el retrat conservat a Museu de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi del que fou director de l'Escola de Llotja Jaume Folch i Costa" ²²⁸, a qui presentàvem anteriorment.

---

²²⁶**Soler y Faneca, Juan.** *Plan de los canales proyectados de riego y navegación de Urgel* Barcelona, Imprenta de Agustín Roca, año de 1816. (UAB- C. Socials Carandell 626.12 Pla) **(Catàleg nº 316-317)**

²²⁷**Mirambell y Giol, Francisco.** *Alphabeto de Comparación Hebreo - Catalán - Castellano, o correspondencia entre los signos (...)*, con licencia, Madrid, en la Imprenta de Leonardo Núñez, año 1817. (BC Res. 1600 - 8º) **(Catàleg nº 318)**

²²⁸**Fontbona, Francesc.** (1993) "Ramon Planella, la glòria efimera d'un segon Apel·les". A: *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, p.149-154. Agraieixo a Francesc Fontbona aquesta referència i l'explicació de l'extraordinària pintura, retrat del director de l'Escola de Llotja, Jaume Folch i Costa (1780-1821).

El retrat de Francesc Mirambell gravat per Joan Masferrer, que decora la publicació, reproduïx la pintura de Ramon Planella, de manera que el retrat obra original d'aquell excel·lent pintor, el coneixem gràcies a la traducció de Masferrer.

L'últim llibre del nostre recull d'Agustín Roca és el publicat el 1819, en el moment en què la impremta passa a tenir el nom de Viuda de D. Agustín Roca, cosa que ens permet datar aproximadament l'any de la seva mort. La vídua apareix en el cadastre personal de 1820 ²²⁹, amb el nom de Rosa Roca (com en cas de Brusi, s'evidencia que les vídues dels impressors passaven al capdavant del negoci, adoptant el cognom del marit), i amb seu al carrer Llibreteria.

Sota el nom de **Viuda de D. Agustín Roca** es publica *Tratado para la fabricación de pintados...*²³⁰, amb les mateixes pautes de presentació dels tractats que ja vèiem a la impremta d'Antoni Brusi. Aquest tractat sobre la fabricació i tintat de les robes anomenades indianes es va editar a expenses de la Junta de Comerç. És una obra escrita per Carles Ardit (1777-1821) tinent director de l'Escola de Llotja, responsable de la matèria de '*flores y adornos*', i becat per la Junta de Comerç²³¹, per viatjar a Suïssa a aprendre aquestes noves tècniques per posteriorment ensenyar-les a Barcelona. Editat en dos volums, només conté estampes el segon. És una publicació molt semblant a les altres editades per la Junta de Comerç, que vèiem dedicades a les temàtiques de la química, o al vi, obres també decorades amb estampes calcogràfiques de Pau Alabern i Antoni Casas, tots alumnes de Josep Coromina. Aquesta vegada són nou il·lustracions, estampes calcogràfiques, les que decoren l'obra sobre la fabricació de les indianes. Els dibuixos dels gravats són obra del propi Carles Ardit, i els gravadors tots alumnes de Josep Coromina. El primer d'ells és el ja conegut Antoni Casas que participa en quatre estampes, les corresponents als números 2, 6, 7 i 8. Mentre que el segon és Joan Amills i Costa (ca.1800-1853) que participa en les estampes números 3, 4, 5 i 9, i per últim, Santiago Maria Folch que només participa en l'estampa número 1.

---

²²⁹**AHCB_ Cadastre personal 1820.** "Lista que presentan los Comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los Libreros Impresores, divididos en cinco clases"

²³⁰**Ardit, Carlos.** *Tratado Teórico y práctico de la fabricación ...* Imprenta de la Vda. De Agustín Roca Impresor de Cámara de S. M., 1819. (BC Grav. 667.35 (02) Ard.8º) (**Catàleg nº 319-327**) La BC conserva tres matrius gravades per Joan Amills i Costa. Estampes nº3, nº4 i nº9, que són: (BC Planxes JC reg. 986), (BC Planxes JC reg. 988) i (BC Planxes JC reg. 991)

²³¹ Biblioteca de Catalunya, JC CXLIX f.126

Un altre impressor, el tercer en ordre de rellevància és **Francisco Garriga Ayguasvivas**²³² (1769- ca.1823), '*Impresor de S.M.*', classificat en el cadastre de 1820 com a llibreter i impressor de cinquena categoria, amb seu al carrer de la Ciutat.

De la impremta Garriga Ayguasvivas presentem un llibre de temàtica patriòtica, semblant a les obres que analitzàvem en l'etapa anterior, en clara referència a la Guerra del francès, que porta per títol *Relación de la Pompa fúnebre (...), a Don Mariano Álvarez de Castro...*²³³, escrit per Francisco Satué (Capità d'Infanteria, ajudant d'Álvarez de Castro), que recull l'homenatge pòstum ofert al protagonista del setge de Girona. L'obra va decorada amb dues estampes calcogràfiques, gravades per Domènec Estruc Jordan (1796-1851) gravador de talla dolça que localitzem com a alumne de gravat a l'Escola, una vegada aquesta inicia de nou les seves activitats docents a partir de 1814, en el llibre de matrícules d'aquest any²³⁴.

La primera estampa de *Relación de la pompa fúnebre* reproduïx la invitació per a assistir a les exèquies en memòria d'Álvarez de Castro, que van tenir lloc a Barcelona. El seguici feia el recorregut de la Plaça Nova a Santa Maria del Mar, tal com apunta el text: “Habiendo dispuesto el Rey N^o Sr. que se efectúe a los restos del teniente General Dn. Mariano Álvarez de Castro Gobernador de Gerona la Pompa fúnebre de Capitán General, y estando señalado para ello el día 26 del actual: Espero se sirva V..... asistir para el acompañamiento de aquellos a las 8 de la mañana de dicho día, hora en que deben conducirse entrando por la Puerta Nueva (en donde se reunirá la comitiva) á la Iglesia Parroquial de Sta. Maria del mar, y de esta concluido el funeral, hasta la expresada Puerta”.

La invenció d'aquesta correspon al propi autor del llibre, (el capità ajudant d'Álvarez de Castro) mentre que el dibuix és d'un tal Geli, que finalment tradueix al coure Domènec Estruc. La segona estampa també va ser gravada per Estruc, però segons dibuix de Francesc Renart Closas, i es representa el túmul construït a Santa Maria del Mar on van tenir lloc les exèquies.

---

²³²AHCB_ **Cadastre Personal 1817**. “(Nombre) Francisco Garriga 48 (edat)” ; i al **Cadastre Personal 1820**, classificat de cinquena categoria.

²³³Satué, **Francisco**. *Relación de la pompa fúnebre, que en virtud de la Real Orden de (...)*, Barcelona, en la Oficina de Garriga y Ayguasvivas, 1816. (BC F. Bon 9325) (**Catàleg nº 328-329**) Aquesta obra forma part d'un volum factici que inclou dos títols de temàtica semblant: [Anònim]. *Relación histórica de las defensas de Gerona*, Madrid, 1820 (BC F. Bon 9323). Sense estampes; [Anònim]. *Relación del solemne y suntuoso aniversario...* Gerona por Vicente i Antonio Oliva Impresores de S. M., 1817 (BC F. Bon 9327) (**Catàleg nº 330**)

²³⁴RABASJ_ Llibre de matrícules ... (28 de Novembre de 1814)

L'altra publicació del volum factici, que també conté gravats, data de 1817, i fou editada per subscripció popular a Girona, pels impressors Vicente y Antonio Oliva amb el títol *Relación del solemne y suntuoso aniversario...*²³⁵, obra decorada amb una sola estampa que representa també el monument sepulcral on es van dipositar les cendres d'Álvarez de Castro, però aquesta vegada, erigit a la Catedral de Girona el 30 d'octubre de 1816. I malgrat ser una publicació editada a Girona el gravador també és Domènech Estruc.

A continuació ens centrarem en el segon grup d'impressors del període que en conjunt només sumen catorze publicacions, i de les que la majoria presenten il·lustracions senzilles, tot i que també n'hi ha de destacables artísticament, i per això ens detindrem en la seva anàlisi.

Els impressors d'aquest grup són: Antonio Sierra y Martí, Juan Ignacio Jordi (1764- ?), Juan Francisco Piferrer (1769-?), Tomás Gaspar (1777-?), Francisco Ifern y Oriol, José Busquets, Manuel Texero, Jaime Tauló, José Rubio i Juan Dorca, alguns d'ells tant sols llibreters, però entre els que hi ha també els descendents d'importants nissagues vinculades amb el comerç del llibre, com ara els Piferrer (a qui presentàvem en etapes anteriors), o els Martí.

Vuit del total de les catorze publicacions corresponen a petites obres de temàtica religiosa amb títols com '*Septenario*', '*Novenario*', '*Trecenas*' i '*Sermón*', que responen a la tipologia d'obres per a la pràctica i foment de la devoció. En cap moment les xilografies a fil que les decoren tenen pretensions artístiques, i simplement es representen els sants i les advocacions diverses que es practiquen de manera esglaonada en set, nou o tretze dies, tal i com indiquen els títols. Entre aquest segon grup d'impressors ens detindrem a presentar les publicacions de Juan Ignacio Jordi, Antonio Sierra y Martí, Juan Francisco Piferrer i Miguel y Tomás Gaspar que publiquen obres de literatura, novel·les d'autors estrangers, decorades amb les anomenades '*láminas finas*'.

Comencem amb **Juan Ignacio Jordi** impressor que coneixíem en el període anterior, i que ara presenta la reedició del gran èxit que fou l'obra de François Fénelon de Salignac de la Mothe, Bisbe de Cambrai, més conegut com a François Fénelon (1651-1715), la novel·la titulada *Aventuras de Telémaco*²³⁶ publicada per Ignacio Jordi el

---

²³⁵[Anònim]. *Relación del solemne y suntuoso aniversario, (...)*, Gerona por Vicente y Antonio Oliva Impresores de S. M., 1817. (BC F. Bon 9327) (Catàleg nº 330)

²³⁶**Fénelon, Salignac de la Mothe.** *Aventuras de Telémaco Hijo de Ulises*, T. II, Barcelona, por Juan Ignacio Jordi, Año 1817. (BC G 84 - 8º- 2250) (Catàleg nº 350-353)

1817. En aquesta ocasió va decorada amb xilografies sense signar, que mostren unes detallades i acurades escenes de determinats episodis de la història, però que comentarem amb deteniment més endavant, quan analitzem una altra edició.

Pel que fa a l'impressor **Antonio Sierra y Martí** segons Llanas: "fill de Valero Sierra, llibreter saragossà que es va casar amb la filla de la nissaga dels impressors barcelonins Martí"²³⁷ tenia la impremta ubicada, com els seus antecessors, a la plaça Sant Jaume²³⁸ de Barcelona.

La primera obra d'aquest impressor és la novel·la *Aventuras de Gil Blas de Santillana*, del 1817 (de la qual s'ha localitzat un exemplar a la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona que només conserva el volum cinquè). Conté tres estampes calcogràfiques, il·lustracions firmades pel gravador Vicente Peleguer (1793-1865), excel·lent gravador que avança la riquesa amb què aquesta casa decorava les seves publicacions.

Altres títols decorats de manera més senzilla, i que en principi formaven part del fons editorial propi de la casa, corresponen a obres editades durant tot el segle XVIII, com la traducció de l'obra de l'alemany Thomas Kempis (1380-1471) *De la Imitación de Cristo y menosprecio del mundo* ²³⁹, publicada de nou per Sierra y Martí l'any 1819. Aquest és un llibre religiós i de molt petites dimensions que té múltiples i continuades reedicions. La publicació de Sierra i Martí va decorada amb una xilografia a fil que reproduïx l'escena en què l'autor Thomas Kempis es troba davant Jesús i que, amb lleugeres variants, reproduïxen tots els exemplars d'aquesta obra.

De 1820 data la següent obra titulada *Poesías Póstumas*²⁴⁰ de l'escriptor José Iglesias de la Casa (1748-1791), decorada amb el retrat d'aquest poeta espanyol del segle XVIII. L'estampa calcogràfica gravada per Peleguer mostra el format habitual, que representa dins un marc ovalat recolzat sobre un petit podi esculpit, el retrat del personatge.

---

²³⁷**Llanas, Manuel.** (2003) "Els Martí". A: *L'edició a Catalunya: el segle XVII*, p. 94:

"A partir de 1794 adopta el nom de Sierra, resultat del matrimoni d'una filla d'Ignasia Martí i Francesc Oliver, amb Valero Sierra, llibreter saragossà. Amb aquesta darrera denominació, l'activitat de la llibreria i de la impremta dels Martí s'allarga fins el primer terç del segle XIX"

²³⁸**AHCB_ Cadastre Personal 1820**

²³⁹**Kempis, Thomas.** *De la imitacion de cristo y menosprecio del (...)*, Barcelona, Imprenta de Sierra y Martí, Año 1819. (Biblioteca del Castell de Peralada 84 - II) (**Catàleg nº 331**)

²⁴⁰**Iglesias de la Casa, J.** *Poesías Póstumas de Don Josef Iglesias de la Casa, (...)*, Barcelona, Imprenta Sierra y Martí, Año de 1820. (BC Tus - 8 - 9220) (**Catàleg nº 332**)

El següent títol de Sierra i Martí, també data de 1820 i és una obra il·lustrada excepcional dins aquest segon grup d'impressors. Correspon a una nova traducció de la novel·la francesa escrita el 1699 per Fénelon titulada *Aventuras de Telémaco Hijo de Ulises* ²⁴¹, i de la qual anteriorment presentàvem la de Juan Ignacio Jordi (1817), decorada amb xilografies. L'obra de Fénelon havia obtingut un gran ressò i per això hi havia varies traduccions al castellà durant tot el segle XVIII. Els estudis sobre la lectura a Espanya apunten la diversitat i continuïtat de la reedició d'aquesta obra: "las primeras traducciones, fechadas en París (*Aventuras de Telémaco, hijo de Ulises...*, París, Pedro Witte y Francisco Didot, Mercaderes de Libros, 1733), Amberes (*Aventuras de Telémaco...*, Amberes, Hermanos De Tournes, 1742), Madrid (*Aventuras de Telémaco...*, Madrid, Joachin Ibarra, 1758) y Barcelona (*Aventuras de Telémaco*, Barcelona, Thomas Piferrer..., a costa de la Compañía, 1768"²⁴². A més, se la considerava una novel·la amb finalitats pedagògiques en la que es valoraven: "sus virtudes educativas, moralidad acrisolada, ambientación clásica, lenguaje elegante y depurado"²⁴³. I els estudis de literatura que l'han analitzat apunten que "siendo la primera en la Haya, Adrian Moetjens, 1713. Esta traducción se repite en Madrid, 1723; París, 1733; Amberes, 1743; Madrid, Ibarra, 1758, Madrid B. Cano, 1787) hasta que en 1797 y 1798 publica en dos tomos una nueva traducción (...) José de Covarrubias, en Madrid, Imprenta Real"²⁴⁴.

El cas que ens ocupa és el de l'exemplar publicat per Sierra y Martí, que segueix la traducció (pel que fa al text) de Fernando Nicolás de Rebolleda publicada a Madrid, per Repullés l'any 1803. Pel que fa la decoració gràfica l'exemplar de Sierra y Martí conté vint-i-quatre estampes calcogràfiques, signades per gravadors espanyols, amb una qualitat artística sorprenent que ens ha portat a cercar anteriors edicions espanyoles d'aquesta obra. I finalment la correspondència exacte es dona amb les estampes de l'obra de Fénelon traduïda per Covarrubias i impresa a Madrid, entre

---

²⁴¹**Fénelon, Salignac de la Mothe.** *Las Aventuras de Telémaco Hijo de Ulises (...)*, Tercera edición, Tomo primero, Barcelona, Imprenta Sierra y Martí, 1820. (BCA . 83- 8º-1040) (**Catàleg nº 333-344**). El tom 2 s'ha consultat a l'Arxiu Històric de Sabadell i no conté estampes.

²⁴²**García Padrino, Jaime.** (2003) 'Las lecturas infantiles'. A: *Historia de la edición y de la lectura en España, 1472 -1914*, p. 735 i p. 741

²⁴³**Álvarez de Miranda, Pedro.** (2003) 'Libros para el aprendizaje de lenguas extranjeras'. A: *Historia de la edición en España, 1472-1914*, p. 437

²⁴⁴**Álvarez Barrientos, Joaquín.** (1991) "Capítulo 3º. El caso del Telémaco. Fénelon y Cervantes". A: *La novela del siglo XVIII*, p. 188-189

1797-1798 per la Imprenta Real²⁴⁵. Publicació dedicada al Príncep d'Astúries (futur Ferran VII) que va ser editada en dos volums i amb un total de vint-i-cinc estampes.

L'edició de Madrid de la Imprenta Real, i la de Barcelona de Sierra y Martí es diferencien només en dos aspectes. Un és l'estampa retrat del Príncep d'Astúries, segons dibuix d'Antonio Carnicero, que tradueix al coure el gravador Pedro Rodríguez, i que en el cas de l'edició barcelonina no apareix. La segona diferència és simplement el marc decoratiu que envolta les escenes (vegeu Fig. 13, a i b).

Les vint-i-quatre estampes il·lustracions pel que fa la composició són idèntiques i es reparteixen dotze en cada volum. Les escenes fan de frontispici al seguit de llibres que componen la novel·la. I totes van signades pels mateixos gravadors, entre els quals: Pedro Rodríguez, Vicente Pasqual, Garrido, Rico, Bequer, N. Gascó, Suria, Fonseca, Alejandro Blanco, Castro, Martí, Albuérne, i Antonio Vázquez.

A l'edició més antiga, la de Madrid, les escenes es tracten com petits quadres d'història dins un marc decorat amb sanefes florals. Mentre que la publicació barcelonina no presenta cap tipus d'emmarcament, però malgrat tot són les mateixes estampes, perquè s'han realitzat amb les mateixes matrius calcogràfiques. L'explicació a aquesta petita diferència podria estar en el procés o moment d'estampació. De manera que l'emmarcament orlat de l'edició de Madrid fos un segon estat, que l'edició de Barcelona no contempla, i per tant resulta més pobre, com de segona categoria i que dona un resultat de conjunt més senzill. Tot plegat creiem que evidenciaria l'existència d'un comerç d'estampes, en el qual impressors d'arreu de la Península, com per exemple Sierra y Martí de Barcelona, podrien comprar col·leccions d'estampes per a decorar les seves publicacions. En aquest cas concret del *Telémaco*, com que era un èxit de vendes, podem creure que l'impressor s'arriscaria a decorar la seva edició amb unes estampes més riques, comprades a la primera editora, la Imprenta Real, que així podia obtenir rendibilitat econòmica a unes planxes que decoraven una edició més antiga, (concretament la realitzada l'any 1797-1798), de forma que tornant a estampar les matrius es permetia que altres impressors decoressin les seves, amb estampes d'excel·lent qualitat artística, com és aquesta de Barcelona de 1820, (Fig. 13 b).

---

²⁴⁵**Fénelon, Salignac de la Mothe.** *Aventuras de Telémaco, Hijo de Ulises.* (...), T.I-II, Madrid en la Imprenta Real, Año de MDCCXCVII-MDCCXCVIII. (BC Mit. Res 126-127- 8º) (Vegeu Fig. 13 i el catàleg n°334)

Fig.13 a.

b.

a. *Aventuras de Telémaco...*, Madrid, Imprenta Real, 1797-1798.

b. *Las Aventuras de Telémaco...*, Barcelona, Impr. Sierra y Martí, 1820. (Catàleg nº334)

L'impressor **Miguel y Tomás Gaspar** també dins el segon grup d'impressors publica el 1818 el llibre *Prontuario en que se han reunido las obligaciones del soldado Cabo y Sargento*²⁴⁶. Compendi de les maniobres que havien de dominar els soldats. En el que destaca l'estampa que mostra sis petites xilografies que representen les diverses figures i posicions que havia d'adoptar un soldat.

Continuem el nostre recorregut amb dues novel·les més, la primera obra anònima és *Amelia o los desgraciados efectos de la extrema sensibilidad...*²⁴⁷, editada per **Juan Francisco Piferrer** l'any 1818, acompanyada d'una sola estampa calcogràfica de la mà del gravador Domènec Estruc, segons dibuix de Segimón Ribó²⁴⁸. Amb aquesta novel·la *Amelia*, i en paral·lel a les editades per Brusi, decorades amb litografies, contemplem una tipologia d'obres decorades amb estampes dirigides a un públic

²⁴⁶[Anònim]. *Prontuario en que se han reunido las Obligaciones del Soldado, (...)*, Barcelona, Por Miguel y Tomas Gaspar, Año 1818. (BC 35 - 8 - 1641) (Catàleg nº346)

²⁴⁷[Anònim]. *Amelia o desgraciados efectos de la extrema sensibilidad*, Barcelona, Piferrer Impresor de S.M., 1818. (BC Tus - 8 - 306) (Catàleg nº358)

²⁴⁸Segimon Ribó va ser alumne de l'Escola Gratuïta de Nobles Arts a partir de 1814. El coneixem gràcies als llistats de *Premios Gratificaciones* dels anys 1815 i 1816 oferts per la Junta de Comerç als alumnes més destacats. Llistat localitzat a la Biblioteca de Catalunya amb el topogràfic: Tor 309 - Fol. Segons altres documents Segimon Ribó rebé formació de pintor, i sempre el trobarem com a dibuixant de tot tipus d'il·lustracions de llibres.

femení. El tipus d'il·lustracions presenten una estètica decididament romàntica, lluny d'aquell gust neoclàssic que vèiem fa uns moments amb el *Telémaco*.

La següent novel·la de temàtica educativa i moralitzant es *Simón de Nantua*²⁴⁹ escrita per Laurent de Jussieu (1792-1866) i publicada l'any 1820 per **José Busquets**. Aquesta és una obra de gran èxit que també es va reeditant contínuament. L'exemplar de Busquets conté una sola estampa calcogràfica frontispici sense signar, que copia el model compositiu d'una publicació francesa²⁵⁰ de l'any 1818 publicada per La Société pour l'Instruction élémentaire.

I per últim és el torn de l'impressor **Juan Dorca**²⁵¹, que exercia més de llibreter que no d'impressor i del qual presentem l'obra de temàtica religiosa de Fray Lorenzo Reymundiez titulada *Congregante y siervo perfecto...*²⁵² de 1816 i decorada amb una estampa calcogràfica d'Agustí Sellent.

---

²⁴⁹**Jussieu, Laurent de.** *Simón de Nantua, o el Mercader Forastero, por (...)*, Barcelona, en la Imprenta de José Busquets, 1820. (BC I -Verrié 255 - 12º) (Catàleg nº362)

²⁵⁰**Jussieu, Laurent de.** *Simon de Nantua, ou Le Marchand forain, Paris, Libraire de la Société pour l'Instruction élémentaire*, 1818.

²⁵¹**AHCB_ Cadastre 1817.** Juan Dorca en el cadastre de 1817 té la categoria: '*Maestros que se han pasado en el año último de mil ochocientos diez y seis que tienen tienda y no tienen casa*'.
A: **AHCB_ Cadastre 1820.** Juan Dorca en el cadastre de 1820 és '*Librero de 2ª clase*', situat al carrer Escudellers.

²⁵²**Reymundinez, Fray Lorenzo.** *Congregante y siervo perfecto de la S.S.Ma Virgen de los Dolores (...), Año 1816.* Barcelona, Por Juan Dorca Impresor y Librero. (BC 15 - II- 69) (Catàleg nº363)

Impressors i llibreters 1820-1823

➔ (Eulalia Ferrer) Imprenta de la Vda. e Hijos de Antonio Brusi		
➔ (Rosa Roca) Vda. de Agustín Roca	c/ Llibreteria	
➔ José Rubió		
➔ Francisco Garriga y Ayguasvivas	c/ de la Ciutat	
➔ Miguel y Tomas Gaspar	c/ Baixada de la presó	
➔ Imprenta Vda. de Francisco Ifern	c/ Agullers	
➔ Narciso Oliva	c /Argenteria	
➔ Juan Francisco Piferrer	Plaça de l'Àngel	
➔ Herederos de la Vda. Pla	c/ Cotoners	
➔ Saurí y Compañia	c/ Escudellers /Ample	
➔ Antonio Sierra y Martí	Plaça Sant Jaume	
➔ José Torner	c/ Capellans	

Impressors i llibreters 1823-1833

➔ (Eulalia Ferrer) Imprenta de la Vda. e Hijos de Antonio Brusi		
➔ (Rosa Roca) Vda. de Agustín Roca	c/ Llibreteria	
➔ José Rubió		
➔ Viuda e Hijos de Gorchs		
➔ Francisco Garriga y Ayguasvivas	c/ de la Ciutat	
➔ Imprenta Vda. de Francisco Ifern	c/ Agullers	
➔ Narciso Oliva	c / Argenteria	
Antonio y Francisco Oliva		
➔ Juan Francisco Piferrer	Plaça de l'Àngel	
➔ Manuel Saurí y Compañia	c/ Ample	
➔ Antonio Bergnes y Compañía	c/ Escudellers	
➔ Ramon Martín Indar		
➔ Antonio Sierra y Martí	Plaça Sant Jaume	
➔ José Torner	c/ Capellans	

■ Segon període 1820-1823.

Les impremtes i l'art gràfic durant el Trienni Liberal

El Trienni Constitucional o Liberal comprèn el “període de regnat de Ferran VII entre els aixecaments populars de març de 1820 i la caiguda del règim constitucional, el setembre de 1823. El pronunciament de Riego, l'1 de gener de 1820, marcà l'inici d'una sèrie d'aixecaments urbans a tot l'Estat”²⁵³.

Amb el Trienni Liberal tal com apunten els estudis d'història: “se había demostrado que el régimen absoluto, teóricamente inmutable, era vulnerable en sí mismo y no necesariamente por las invasión exterior como la de 1808”²⁵⁴. En la vessant política i en la social s'obren noves expectatives vinculades a la incipient burgesia lligada al comerç: els negocis, la propietat i les professions liberals, que són, en el nostre context del món del llibreter, elements destacats. Les iniciatives de la transició liberal que més ens interessin són les relacionades amb la premsa considerada com a mitjà de llibertat d'expressió, característic dels nous temps. El món del llibre ja en l'època il·lustrada tenia protagonisme com a instrument difusor d'idees, però, només entre les elits. A partir de 1820 la premsa es converteix en un element estructural de la vida política i, símbol i mesura, de la llibertat d'expressió. La proliferació de diaris va desbordar qualsevol situació anterior. Segons els estudis d'història: “El decreto de 22 de octubre de 1828 estableció la libertad de impresión y publicación sin censura previa. Pero esta declaración de principios queda regulada por los sucesivos artículos y su marco legal de limitaciones (...) Las limitaciones quedaban tipificadas como delitos para los escritos sediciosos y subversivos y de incitación a la desobediencia, con sus respectivas sanciones. La responsabilidad de las publicaciones incluía también a los librereros”²⁵⁵. I dins el ‘*Reglamento sobre la libertad de Imprenta*’ dins l'apartat ‘*Calificación de los escritos*’ també s'inclouen com apunta Jesusa Vega: “los dibujos, pinturas o grabados están sujetos a las mismas reglas, calificaciones y penas que se prescriben para los impresos, es decir, *subversivos* los que conspiran contra la religión del Estado, la Constitución o la Monarquía constitucional; *sediciosos* en los que haya máximas o doctrinas dirigidas a excitar la rebelión o la perturbación de la

²⁵³Mestre i Campi, Jesús. *Diccionari d'Història de Catalunya* (1998) “Trienni Constitucional o Liberal”, p. 1065

²⁵⁴Bahamonde, Ángel. (1998) “El liberalismo en el poder. Trienio Liberal (1820-1823)”. A: *Historia de España. Siglo XIX*, p. 116-117

²⁵⁵Bahamonde, Ángel. (1998) “La extensión de la cultura política. Sociedades patrióticas, prensa y pueblo liberal”, op. cit., p. 121-123

tranquilidad pública; *obscenas o contrarias a las buenas costumbres* las que ofendan a la moral o la decencia pública; *injuriosas* aquellas que injurien a las personas de los monarcas o Jefes supremos de otras naciones”²⁵⁶. L'estudi de Vega sobre les estampes del Trienni Liberal de Madrid ens indica el marc on situar la producció d'estampes d'aquells anys a Barcelona, ja que segons la mateixa autora altra vegada es torna als temes de la Guerra de la Independència “con las estampas que narraron aquellos hechos, las imágenes de los héroes, incluso las caricaturas volvieron a circular con el ánimo de atizar nuevamente el espíritu patriótico”²⁵⁷.

Pel que fa al paper de l'Academia de Bellas Artes de San Fernando es considera que “destacó en estos años por su actividad y evitó, siempre que fue posible, cualquier compromiso con el nuevo régimen”²⁵⁸. Una vegada més i respecte a les tècniques de gravat com descriuen els estudis de Vega: “la Real Academia optó por la vía de la tradición en un momento en que al redactar el nuevo plan de estudios, en 1820, podía haber dado un vuelco a sus planteamientos si se hubiera introducido la enseñanza de las nuevas técnicas de grabado y litografía. Pero el pensamiento de Blas Ametller sobre la enseñanza de grabado es el mismo que el de su antecesor, Manuel Salvador Carmona, de manera que en 1820 siguen en vigor las ideas que Carmona incorporó en Francia a mediados del siglo XVIII”²⁵⁹.

A Catalunya, en paral·lel a Madrid, es creu que és aquell el model institucional a seguir, tot i que les circumstàncies són diferents, fruit del context allunyat dels focus de poder, i també perquè en l'àmbit català, com apunta Fontbona: “la situació política trobà expressió plàstica en l'obra de diversos artistes acadèmics catalans encapçalats per Damià Campeny (director de l'especialitat d'escultura) amb els monuments aixecats pel constitucionalisme que desaparegueren en restablir-se l'absolutisme”²⁶⁰.

En l'àmbit de l'estampa ressaltarem aquella sèrie, promoguda per Josep Coromina Faralt, titulada *Hechos memorables de la Guerra de la Independencia* (iniciada l'any 1814 i acabada el 1822) que aquest gravador realitzà sota la protecció de la Junta de Comerç, i a la qual ens hem referit en el capítol anterior, moment en el qual s'inicia la citada col·lecció, tot i que cronològicament també la podíem haver ubicat dins el

---

²⁵⁶Vega, Jesusa. (1987) “Estampas del Trienio Liberal”, *Villa de Madrid*, (año XXV), nº94, p.33

²⁵⁷Vega, Jesusa. (2004) “Imágenes para un cambio de siglo. 5. Abundancia y libertad, una ilusión efímera: El Trienio Liberal (1820-1823)”. A: *Se hicieron literatos para ser políticos*, p. 107

²⁵⁸Vega, Jesusa. (2004) op. cit, p. 108

²⁵⁹Vega, Jesusa. (1988) SUMMA ARTIS, vol. XXXII, p. 74

²⁶⁰Fontbona, Francesc . (1983) “El neoclasicisme vuitcentista. Un tradicionalismo residual”. A: *Historia de l'Art Català*, p. 40

Trienni Liberal. Aquesta sèrie d'estampes, d'alguna manera ens remet a les estampes patriòtiques que es descrivien en la producció gràfica d'aquests tres anys a Madrid. Un cop acabada la Guerra, l'art acadèmic de l'Escola de Llotja retrobà la situació de normalitat anterior, segons Fontbona: "amb Jaume Folch i Costa a la direcció on hi retornà fins a la seva mort que es produí el 1821. Moment en què canvià lleugerament en la nova etapa en la qual com a director hi figura el pintor Francesc Rodríguez (1767-1840)"²⁶¹.

L'ensenyament de l'especialitat de gravat va continuar també amb Josep Coromina Faralt. El nivell artístic dels gravats d'aquest període és en conjunt baix, perquè les estampes responen a la funció il·lustrativa del text sense cap mena d'intenció artística. El baix nivell del conjunt és el que ha fet afirmar a la historiografia que el gravat acadèmic havia conegut una etapa brillant en la transició d'un segle a l'altre, i ara es comença a estancar. Aquestes consideracions negatives són evidents en alguns gravats que decoren llibres, perquè, per una banda, no hi ha novetats en relació els formats, ni tampoc en les composicions, i per altra, perquè la tècnica hegemònica del gravat acadèmic que s'ensenyava a l'Escola de Llotja continua sent el gravat de talla dolça, que sempre remet al passat. Tanmateix, són també els anys precursors de certes novetats temàtiques que tractarem a partir de 1824.

El recull de llibres il·lustrats que van de 1820 a 1823 del catàleg, formen part d'un conjunt heterogeni d'obres entre les que hi ha exemplars amb temes de ciència, art, literatura, religió, història, jocs de mans, i fins i tot, de cuina. La varietat temàtica és una constant que s'allunya de qualsevol tipus de relació amb la temàtica política. Les obres literàries són principalment traduccions d'autors europeus sobre les quals és important l'aspecte que Jean-François Botrel analitza: "podían esperarse grandes beneficios, es el que representaron las traducciones al español de obras de diversos países, sobre todo francesas, de asegurado éxito. Asunto que debe considerarse desde dos puntos de vista: el cultural y el mercantil. El primero se integra en la historia de la cultura y las mentalidades, ya que una obra traducida es una obra aceptada (...). El otro punto de vista, estrechamente relacionado con el anterior, es económico y jurídico. Una obra traducida del francés al español se convertía, si estaba editada en España, en una producción nacional"²⁶².

Un altre fenomen que durant aquests tres anys es començà a donar amb més força és la reedició d'obres, algunes d'elles presentades anteriorment, de manera que retrobem

---

²⁶¹Fontbona, Francesc. (1983) op. cit., p. 39-40

²⁶²Botrel, Jean-François. (2003) "2.4. Los Editores". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472-1914*, p. 363

títols ja coneguts, al costat de nous editors que van entrant en el panorama llibreter barceloní.

En aquest context coneixerem l'impressor d'origen gironí Narcís Oliva, amb seu a Barcelona al carrer de l'Argenteria, ubicació que obre l'emplaçament tradicional del negoci llibreter a la ciutat que fins ara trobàvem centrat en l'eix dels carrers Llibreteria, Baixada de la Presó i Plaça de l'Àngel (vegeu plànol). Per altra banda, de la mateixa manera que van apareixent nous impressors presenciem com els més antics, simplement, desapareixen. Entre els ja coneguts també hi ha els qui continuen malgrat que al capdavant no hi hagi els seus fundadors, sinó les seves dones. Identificades amb el nom del marit continuen i dirigeixen les impremtes familiars, ja que dins el negoci dels llibreter, d'alguna manera, en són les continuadores i tal i com apunten altres estudis, per exemple el de Garcia Rojo, en relació a Madrid (1808-1814): "fueron frecuentes los casos de viudas que gestionaban directamente sus negocios".²⁶³

Comencem amb les obres il·lustrades de la impremta **Viuda e Hijos de Antonio Brusi**, situada, com en el capítol anterior, al carrer Llibreteria. La viuda Brusi, Eulàlia Ferrer, provenia d'una família d'antics impressors barcelonins, els Ferrer²⁶⁴. El negoci familiar, la impremta més important de la Barcelona de 1820 a 1823, després de la mort del marit continua amb una dona al capdavant Eulàlia Brusi, que va ser qui dirigí durant la minoria d'edat del seu fill Antoni Brusi Ferrer (1815-1878), l'entramat editorial que contemplava l'edició del *Diario de Barcelona*, la publicació d'un gran assortiment de llibres, a més, de l'avantguarda tècnica que suposava l'establiment d'una premsa litogràfica a la ciutat. L'estudi de Montserrat Comas apunta que era "Pau Soler i Mestres qui estava al capdavant de les feines tipogràfiques de la casa"²⁶⁵, cosa que és compatible amb el fet que en els documents, i en els peus d'impremta la regent sempre sigui la Vídua Brusi. Un exemple de la seva importància i direcció del negoci és quan s'enfronta amb l'altra impremta litogràfica de la ciutat, per tal de defensar els seus interessos - d'exclusivitat d'us de la litografia -, cosa que no fa ningú en nom seu, sinó que és ella, la que actua directament en el litigi²⁶⁶, (afer que tractarem una mica

---

²⁶³**García Rojo, Paz.** "Libreros en tiempo de Guerra Madrid 1808-1814". A: *Ocupació i resistència a la Guerra del Francès (1808-1814)*, p.567-568

²⁶⁴"Filla del llibreter Rafael Ferrer". Agraeixo a Montserrat Comas aquesta apreciació extreta de: **Molist, Pol.** (1964) *El Diario de Barcelona 1792-1963*, Madrid, p. 82-85

²⁶⁵ **Comas i Güell, Montserrat.** (2009) *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

²⁶⁶Biblioteca de Catalunya, JC Lligall LV, 1, f.17-18. L'exposició dels fets els signa Eulàlia Brusi

més endavant 1824-1825). La importància de la casa Brusi com a impremta també es desprèn, per la categoria que li atorgava el Cadastre de 1820, on es cita com a única impremta de '*Primera Clase*' acompanyada de la nota '*por tener más de cincuenta trabajadores que todos juntos no los tienen*'²⁶⁷. O sigui, que tot un conjunt d'operaris, o '*mancebos*' (com en diuen a l'època) eren els que treballaven en el diari, la impremta i l'establiment litogràfic. També sobresurt des del punt de vista de les estampes, ja que ocupà una posició capdavantera durant el Trienni Liberal, durant el qual exercí la seva primacia, ja que com a impremta, de la col·laboració de la casa Brusi amb el Govern Constitucional, obtingué el privilegi exclusiu d'ús de la litografia el 1820. Aquest ús exclusiu com descriuen els estudis sobre els orígens de la litografia prové del "Decreto del 14 de octubre de 1820, según el cual: *todo el que invente, perfeccione, o introduzca un ramo de industria tiene derecho a su propiedad por el término y bajo las condiciones que esta ley señala*"²⁶⁸.

Antoni Brusi Mirabent va demanar el privilegi d'exclusivitat de la litografia, just per ser-ne l'introduïdor, cosa que se li concedí per cinc anys. Aquest privilegi d'exclusivitat que atorgà el Govern Constitucional a la casa Brusi es fa palès a la nostra anàlisi, perquè totes, excepte una, de les obres d'aquesta impremta van decorades amb estampes litogràfiques. O sigui, que la il·lustració de llibres va ser una de les primeres aplicacions del nou sistema de reproducció gràfica, cosa que la convertiria en la impremta més innovadora de l'art gràfic barceloní de la dècada dels anys vint. La novetat malauradament només està en la vessant tècnica de les estampes i no en les composicions ni els formats.

La primera és una obra de temàtica religiosa, *Oficio de Semana Santa*²⁶⁹ publicada l'any 1821. És una obreta de caràcter devocional que funcionava com a *best-seller*, ja que contínuament es va reeditant. Del mateix any 1821 cal presentar un altre exemplar de la mateixa obra, aquesta però, publicada per la impremta de Miguel i Tomás Gaspar (catàleg nº 415-418), que va decorada amb sis estampes calcogràfiques realitzades pel professor de gravat a Llotja Josep Coromina. L'exemplar de la Casa

---

²⁶⁷AHCB_Cadastre Personal 1835. [Document datat a 1820] "*Libreros Ympresores - Lista que presentan los Comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los libreros. Primera Clase D.—Antonio Brusi..... Libreteria.*// Barna 12 Agosto de 1820"

²⁶⁸Vega, Jesusa. (1988) "Implantación de la litografía en Cataluña y Vizcaya". A: *SUMMA ARTIS*, XXXII, *El grabado en España, siglos XIX-XX*, p.67

²⁶⁹[Anònim]. *Oficio de la Semana Santa*, (...), Barcelona, en la Imprenta de D. Antonio Brusi, 1821. (BN R 738011) (Catàleg nº364-369)

Brusi també va decorar amb sis litografies que imiten el traç de la calcografia. De les sis litografies només va signada la portada: '*L. Vuillaume lo grabó sobre la pedra*' i representen diversos passatges de la Setmana Santa com ara, el Diumenge de rams, la Coronació d'espines, el Camí del Calvari, o la Crucifixió. La composició d'aquestes escenes litogràfiques prenen com a model, les estampes calcogràfiques de Coromina presentades abans.

L'única obra decorada amb estampes xilogràfiques data també de 1821 i es titula *Meditaciones sobre el santo sacrificio de la misa*²⁷⁰. És un llibret de devoció que intercala en la part tipogràfica senzilles composicions xilogràfiques, sense signar, que representen els principals moments de l'Eucaristia. Són aquelles obres religioses a les que ens hem referit²⁷¹ com un tipus de publicacions inabastable, i simplement, se n'analitzaran un petit recull, ja que la majoria només estan decorades amb xilografies que presentarem com a exemple testimonial del fenomen.

Continuant amb la impremta Brusi, ara és el torn de les obres d'entreteniment. La primera és la de l'autora francesa Amèlia Alderson Opie que es titula *Cecilia o sea el Padre y la Hija...*²⁷² publicada el 1822. Decorada amb una estampa per litografia sense firmar que fa d'il·lustració del primer capítol. És una estranya imatge d'un interior, on suposem pare i filla als que es refereix el títol, envoltats per una aurèola de misteri.

La segona és també una novel·la, obra de l'autor francès Louis-Antoine Caraccioli (1719-1803), que es titula *Última despedida de la Mariscala a sus hijos...*²⁷³ i publicada per Brusi l'any 1823. Decorada amb dues litografies, una representa la portada amb la informació corresponent al títol, autor, traductor i edició, que forma una composició dibuixada amb una artística cal·ligrafia que té a continuació una vinyeta, envoltada en una orla vegetal, i que representa una mare amb els seus fills. La segona litografia fa

---

²⁷⁰[Anònim]. *Meditaciones para el Santo (...)*, Barcelona, Imprenta Brusi, 1821. (BC Tus-8-7306) (Catàleg nº370)

²⁷¹Egido, Teófanés. (2003). op. cit., p.415-423

²⁷²Alderson Opie, Amelia. *Cecilia o sea El Padre y la Hija*, Barcelona, en la Imprenta de la Viuda e Hijos de Brusi, Año de 1822. (BC Tor. 557 -12º) (Catàleg nº371)

²⁷³Caraccioli, Louis-Antoine, Marqués de. *Última Despedida de la Mariscala á sus hijos (...)*, Barcelona, Imprenta y Litografía de la Viuda é Hijos de D. Antonio Brusi, 1823. (BC I-Verrié 132-12º) (Catàleg nº372-373). De la mateix obra de Caraccioli, Rosa Maria Subirana. (1991) a *Els orígens de la litografia a Catalunya, 1815-1825*, localitza una altra portada litogràfica realitzada, també, l'any 1823, però, del litògraf és el francès Bodin amb el topogràfic de la Biblioteca de Catalunya (SG VII 5 c R.418). Al catàleg de Subirana són els núm.15 i núm. 16. En canvi la portada del nostre exemplar l'estampa és anònima.

la funció d'il·lustració amb la família al complert. Aquestes dues il·lustracions litogràfiques que acabem de presentar són les més notables, i de factura delicada, del conjunt d'estampes que per ara analitzem de la impremta litogràfica Brusi. Malauradament només van signades per l'establiment litogràfic i no sabem res del seu artífex. Un altre aspecte destacable de la composició de la il·lustració de la *Mariscal* és el ric saló en el que transcorre l'escena, ja que és una composició que es repetirà en un altre exemplar de l'obra de Caraccioli, també editat a Barcelona, però trenta anys més tard, el 1852 per la impremta de Manuel Saurí²⁷⁴. Aquest exemplar tardà reproduïx exactament l'estampa litogràfica de Brusi, però ho fa amb una tosca xilografia, que s'allunya definitivament de la delicadesa de l'estampa original per litografia. Llibres com la *Mariscal* ens situen en un altre aspecte que cal remarcar ja que és del tipus de publicacions que es van reeditant des del segle XVIII, entre 1779 i 1800 d'aquesta obra, els estudis sobre la lectura femenina comptem fins a deu impressions de manera que queda emmarcada segons Urzainqui dins "la fecunda línia editorial de traducciones de textos pedagógicos, que en progresivo crecimiento pondrá en manos de la mujer un importante caudal de obras del extranjero"²⁷⁵.

Les publicacions continuen amb l'obra de temàtica religiosa, aquesta vegada, de Fray Luis de Granada titulada *Libro de oración y meditación (...)*²⁷⁶, que data de 1823. La portada d'aquest exemplar és una estampa litogràfica, d'artífex anònim, que combina una rica cal·ligrafia amb una vinyeta figurativa. Per la temàtica, però, no deixa de ser un d'aquells llibres de devoció que tenien tanta acceptació.

Acabem el recorregut de les publicacions de la Viuda Brusi, dins d'aquest Trienni Liberal, amb el títol *Tratado de táctica de infantería ligera*²⁷⁷, decorat amb deu litografies, il·lustracions que ens exemplifiquen les diverses posicions tàctiques de l'escrit, a més dels sons de corneta a les que responen aquelles posicions.

---

²⁷⁴Exemplar decorat amb xilografies: **Caraccioli, Louis-Antoine, Marqués de.** *Última Despedida de la Mariscal a sus hijos (...)*, Barcelona, Librería de D. Manuel Saurí, 1852. (BC Tus- 8-733)

²⁷⁵**Urzainqui, Inmaculada.** (2003) "5.5 Nuevas propuestas a un público femenino". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472-1914*, p. 487

²⁷⁶**Granada, Fray Luis de.** *Libro de oración y meditación (...)*, Barcelona, Imprenta y litografía de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, 1823. (UB-Reserva 07 B - 52 / 8 / 32) **(Catàleg nº374)**

²⁷⁷ [Anònim]. *Tratado de táctica para la infantería ligera, publicado por orden de la Regencia de las Españas*, reimpresso en Barcelona, en la Imprenta de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, 1823. (BC 096 Tra 12º) **(Catàleg nº375-385)**

Pel que fa a la resta d'impressors i llibreters d'aquests tres anys, analitzarem menys estampes i un conjunt d'exemplars quasi equivalent al total de la casa Brusi.

Comencem l'anàlisi amb la impremta **Garriga y Ayguasvivas** de la que apuntem només una publicació, obra que data de 1823 (de la que analitzem en paral·lel una publicació quasi idèntica, de la impremta de **J. Cherta y Cia.** que data de l'any 1830). Abans de referir-nos-hi hem d'explicar el nom d'aquesta editorial que correspon, per una banda, a **Francisco Garriga**, i per altra a la **Viuda Ayguasvivas**, la qual va traspasar el seu negoci llibreter als també coneguts en altres publicacions com a **Consortes Garriga**²⁷⁸. Francisco Garriga (1769-?) el Cadastre d'Impressors i Llibreters²⁷⁹ de Barcelona situa al carrer de la Ciutat. D'aquest la nostra anàlisi fa referència a dos exemplars diferents de la mateixa obra, un tractat d'arquitectura editat per Pedro Serra i Bosch (Tinent Coronel de l'exèrcit i Arquitecte reial, Soci de la Reial Acadèmia de Sant Carles de València) dedicat al protector de l'art de l'arquitectura Juan Bautista Erro y Azpiroz (1773-1854), segons la dedicatòria. L'obra es titula *Arte de saber ver en las bellas artes del diseño*²⁸⁰ escrita per l'italià Francesco Milizia (1725-1798), que resulta la primera traducció al castellà, realitzada per Ignacio March i publicada el 1823. Va complementada pel *Tratado de las sombras y de adornar con casetones...* escrit també per un italià Antonio Ginessi, però aquesta vegada traduït per Pedro Serra Bosch a qui presentàvem com a editor. Les dues publicacions, la de **Garriga y Ayguasvivas** de 1823, per una banda, i la de **J. Cherta y Cia.**, de 1830, són idèntiques en el text i en les sis estampes calcogràfiques que l'il·lustren.

Les dues diferències més rellevants estan en el format i en la dedicatòria de l'obra. L'exemplar de Garriga y Ayguasvivas és mida foli, i el de J. Cherta²⁸¹ té mida octau.

---

²⁷⁸ L'explicació de la casa **Garriga y Ayguasvivas** la dec a Montserrat Comas, que amablement m'ha informat sobre aquestes dues impremtes.

²⁷⁹ **AHCB_Cadastre Personal 1835.** (Vegeu Annex Documental). Libreros Ympresores *Lista que presentan los Comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los librereros e Ympresores divididos en cinco clases.* "D. Fran.co Garriga" és dins la "Categoria 5ª Clase" i amb seu a "calle de la Ciudad".

²⁸⁰ **Milizia, Francesco.** *Arte de saber ver en la Bellas Artes (...)*, Barcelona, en la Imprenta de Garriga y Ayguasvivas, 1823. (BC Grav. 7.01 Mil 4º) (**Catàleg n°386-392**) Exemplar digitalitzat: Milizia, Francesco. [Arte de saber ver en la Bellas Artes](#), [en línia], Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic, UAB, 2010. (Consulta: 09-09-2011)

[**Milizia, Francesco.** *Arte de saber ver en la Bellas Artes del Diseño(...)*, Barcelona, J. Cherta y Cia., 1830]. Exemplar consultat no conserva la portada. (**Catàleg n°393**)

²⁸¹Segons l'estudi de Montserrat Comas: "La Imprenta J. Cherta y Cia. ubicada a Pl. del Teatro, entre café de la fuente y esquina a la calle Escudellers. Va constituir la impremta el 6 de març

Pel que fa la dedicatòria, l'exemplar de 1823 es presenta en una litografia a ploma que ocupa les dues primeres pàgines del llibre, escrita amb una delicada cal·ligrafia que com a únic element figuratiu presenta el blasó de Juan Bautista Erro presidint l'escrit. Aquesta litografia és la signada per '*Establecimiento de la Viuda e Hijos de Antonio Brusi*' i pel litògraf oficial d'aquesta casa '*L. Vuillaume*' nom que apareix just als peus del referit blasó. En canvi l'exemplar de 1830 presenta un format més petit, i per tant, l'estampa litogràfica del text ocupa les tres primeres pàgines del llibre. Tanmateix, reproduïx el text i el blasó de Juan Bautista Erro igual que l'exemplar de Brusi, però, canvia l'establiment litogràfic que és el de Joan Eusebi Monfort sense signatura de litògraf. Pel que fa les sis estampes calcogràfiques, agrupades al final, en totes dues publicacions són idèntiques i representen les estructures del tractat sobre voltes arquitectòniques. Els gravats presenten una notable qualitat artística, i van signats en tots dos casos pel gravador Domènec Estruc Jordan, encarregat de traduir al core els dibuixos de Juan Merlo i Antonio Sancho, arquitectes deixebles de l'editor del tractat Pedro Serra i Bosch.

A continuació senyalarem la **Imprenta de la Viuda de Agustín Roca Impresor de S. M.**, amb la vídua Rosa Roca al capdavant que continua ubicada al carrer Llibreteria²⁸². Durant el Trienni Liberal només analitzem un exemplar decorat amb estampes, la qual cosa potser es deu a la difícil situació derivada de la guerra, o a la potència de la casa Brusi, que durant aquests tres anys eclipsa les altres cases. La Viuda Roca, a partir de 1823, edità destacades publicacions, però, per ara, durant període de 1820-1823 sobresurt per ser una altra impremta dirigida per una dona, la qual cosa, malgrat no tenir cap rellevància en el sentit de canvi social, destaca i referma la idea que en el moment de la mort dels marits impressors són les vídues les continuadores del negoci familiar, encara que al capdavant necessitin tenir un encarregat, administrador o

---

de 1829, amb un capital de 530 duros. El soci era un comerciant d'Igualada (Borras Soldevila). Cadascú va posar-hi 265 duros. Cherta va posar la seva part de capital en dues vegades. La primera en el moment de la constitució i la 2a el 21 de maig de 1829. Possiblement la constitució d'aquesta societat fou únicament una ampliació de capital perquè s'han trobat obres publicades abans (...). El 1820 va compartir impressió del *Diario general de las ciencias médicas, o, Colección periódica de noticias y discursos relativos á la medicina y ciencias auxiliares* amb Mayol, J. Verdaguer, i A. Bergnes de las Casas (...). No degué ser una impremta amb una vida massa llarga perquè les referències més tardanes són de 1830". (En el nostre cas només analitzem aquesta).

²⁸² **AHCB_Cadastre Personal 1835.** (Vegeu Annex Documental). "5ª Clase ~~D~~ª Rosa Roca ..... *Libreteria*"

‘mancebo’, com els anomenen a l’època. De la Viuda de Agustín Roca presentem de l’any 1821 *Obras Póstumas...*²⁸³ escrita per Nicolás Fernández de Moratín (pare de Leandro Fernández de Moratín). És un exemplar decorat per l’estampa retrat amb el bust del personatge dins un marc ovalat, amb la inscripció: ‘*Flumisbo Thermodonciaco*’ i la nota: “*Al lector: el retrato de Moratín, que va al frente de esta colección es copia exacta del que se pintó cuando vivía y existe ahora en poder de su hijo*”

Altres impressors d’aquest període són la **Imprenta Sierra Martí**, casa ubicada a la plaça de Sant Jaume que es caracteritza per presentar novel·les i llibres religiosos, en la línia de les obres apuntades més amunt quan ens referíem a les traduccions de novel·les i als llibrets religiosos que es reeditaven contínuament. Les estampes que decoren les publicacions d’aquesta casa durant els tres anys que analitzem, sempre tenen una qualitat inferior respecte a les descrites anteriorment d’aquesta mateixa impremta, ja que les composicions provenen d’altres edicions d’aquella obra; ens referim a publicacions decorades amb estampes calcogràfiques de finals de segle XVIII, que ara les copien amb la tècnica xilogràfica. Aquest procedir l’hem vist a *El Nuevo Robinson*²⁸⁴ de (1821) amb el xilògraf, un tal ‘*Torner*’ (identificat com a Miquel?) autor dels boixos que, segons Fontbona: “no solia signar les obres i, per aquest motiu, la delimitació de la seva personalitat és molt difícil. No obstant no l’hem de confondre amb el que als anys trenta trobem amb la signatura ‘M. Torner’ que apareixerà al peu d’algunes xilografies, al darrere del qual hi ha la sòlida personalitat de Miquel Torner i Germà”²⁸⁵. Les estampes xilogràfiques de *El Nuevo Robinson* de 1821 (a part del mapa calcogràfic de Domènech Estruc) copien la copia, doncs provenen de les estampes que decoren l’exemplar de *El Nuevo Robinson* publicat a Barcelona el 1800 per la Compañia de Jordi, Roca y Gaspar (veieu les estampes catàleg nº1) que al seu torn ja hem comentat que provenien de l’obra de Campe realitzada a Madrid per la Imprenta Real de l’any 1798. La utilitat de les estampes, en aquest cas segons el propi pròleg, és el ‘*de adornar la edición y proporcionarles un atractivo que les haga más apetecible y divertida la lectura*’, aquesta és la funció de les il·lustracions, i per tant, la vessant d’originalitat de les composicions ni es contemplava.

---

²⁸³**Fernández de Moratín, Nicolás.** *Obras postumas de D. Nicolas Fernández de Moratín*, Barcelona. En la Imprenta de la Viuda de Roca, MDCCCXXI. (BC 83-8-5505) (**Catàleg nº394**)

²⁸⁴**Campe, J. H.** *El Nuevo Robinsón (...)*; quinta edición, Barcelona, en la Imprenta de Sierra y Martí, 1821. (BC I- Verrié 160 -161-12º) (**Catàleg nº395-410**)

²⁸⁵**Fontbona, Francesc.** (1992), op. cit., p.38-58

Altres publicacions d'aquesta impremta són el *Arte de la cocina*, publicada també l'any 1821, decorada tan sols amb una petita xilografia, mostra dels diferents utensilis d'una cuina. I al seu costat l'ampliació d'aquest títol *Arte de la cocina, pastelería, vizcochería y conservaduría*²⁸⁶ que data de 1823. A l'apartat de llibre religiós de la Impremta Sierra y Martí l'obra és *Oraciones y meditaciones para el santo sacrificio de la misa*²⁸⁷ (1823), traduïda del francès al castellà i decorada amb dues estampes calcogràfiques, una frontispici de la portada, i l'altra il·lustració, signades segons dibuix d'A. Mora i gravat de Joan Amills, que tradueix al coure la composició d'aquest desconegut dibuixant. I per acabar amb la impremta Sierra y Martí presentem el títol *El Non Plus Ultra del Lunario y pronóstico perpétuo*²⁸⁸ de 1823. És una obra decorada amb xilografies intercalades en el text compartint així espai amb la tipografia, cosa que la tècnica xilogràfica permetia, a diferència de la resta de tècniques que s'havien d'estampar a part.

Una altra impremta és la de **Miguel y Tomas Gaspar, Impresor de S.M.** ubicada al carrer Baixada de la Presó²⁸⁹. D'aquesta casa només comptem amb dos llibres il·lustrats. El primer *Novena del Glorios Protomatir San Estevan*²⁹⁰, que respon a les característiques dels llibres de devoció que presenten una simple estampa xilogràfica, sense firmar i sense cap mena de pretensió artística. El segon és una altra edició de l'obra *Oficio de Semana Santa*, de 1821, obra que hem presentat quan parlàvem de les litografies de la casa Brusi, signades pel litògraf Louis Vuillaume, i que copiaven les calcogràfiques de Josep Coromina Faralt, justament les que decoren aquest exemplar de la casa de Miguel y Tomas Gaspar (catàleg nº415-418).

---

²⁸⁶**Martínez Mortiño, Francisco.** *Arte de Cocina, pastelería, vizcocheria y conservería; (...)*, Barcelona, Impremta de Sierra y Martí, 1823. (UB- Reserva 07 GW- 2529) (Catàleg nº411)

²⁸⁷[Anònim]. *Oraciones y meditaciones para el santo sacrificio de la misa (...)*, Barcelona, Impremta de Sierra y Martí, 1823. (BC Mar. 229-12º) (Catàleg nº413-414)

²⁸⁸ **Cortes, Jerónimo.** *El Non plus Ultra del Lunario y Pronóstico (...)*, Barcelona, en la Impremta de Sierra y Martí, 1823. (UB-Lletres 07 R - 5809) (Catàleg nº412)

²⁸⁹ **AHCB_Cadastre Personal 1835.** El document data de 1820. (Vegeu Annex Documental)

'3ª Clase. D. Thomas Gaspar y Miguel.....Idem. [*baxada de la carcel*]

²⁹⁰[Anònim]. *Novena del Glorios Protomatir San Esteve, Patró de la Vila de Granollers del Valles.* Se publica en lo any 1818 a sollicitud de un fill de la mateixa Vila, y a expensas dels Devots. Ab llicencia. Barcelona, per Miquel y Tomas Gaspar, 1818. (BC 15 - IV- 53 /51) (no està inclòs en el catàleg)

El recorregut continua amb el torn de l'impressor gironí **Narciso Oliva**²⁹¹(? - ca.1830) de qui durant els anys del Trienni Liberal, més que analitzar estampes és més interessant presentar la casa editorial. A Barcelona la impremta i llibreria Oliva es va situar al carrer de la Argenteria ubicació que va mantenir al llarg dels anys objecte del nostre estudi. Tanmateix, sabem que l'origen d'aquest impressor era la ciutat de Girona, situat a la Plaça de les Cols, lloc del negoci llibreter que tot i l'expansió barcelonina, va mantenir en aquella ciutat. D'aquesta casa tot just citem una obra il·lustrada que destaca, per apuntar la trajectòria formal que anirà apareixent en totes les seves publicacions, i que és la que d'alguna manera la diferencia de la resta d'imprentes. Aquesta impremta, presenta unes característiques, centrades en el format de presentació de les seves publicacions, entre les quals prima la decoració amb estampes, per la qual cosa la resta d'imprentes seguiran les seves pràctiques. Ara, però, només analitzarem el clàssic *El arte de amar*²⁹² de Publi Ovidi Nasó, (43 aC-17dC) publicat per Narcís Oliva l'any 1822 i que va decorat amb una delicada estampa calcogràfica, frontispici de la portada, gravada per Joan Amills. El treball del gravador Amills amb la impremta Oliva és tot just al principi, ja que només un any més tard de la publicació, el 1823, va deixar de ser alumne pensionat de l'Escola gratuïta de Llotja²⁹³. Dins aquest mateix període podem comparar l'estampa que decora *El arte de amar* d'Amills, amb les tosques xilografies de Torner, o bé, amb les primerenques litografies de Brusi realitzades per Vuillaume. La comparació evidencia que la tècnica de la talla dolça mostra el treball d'un gravador d'ofici que recull el saber de l'estudi acadèmic sistemàtic i reglat, i que tot i ser una composició molt senzilla, dóna un resultat artístic molt millor respecte les altres tècniques.

Passem a la impremta de **José Torner** ubicada al carrer Capellans²⁹⁴. Els exemplars decorats amb estampes són la traducció de l'obra de Johann Wolfgang von Goethe

---

²⁹¹ **AHCB_Cadastre Personal 1835**. (Vegeu Annex Documental). "3ª. Clase . D. Narciso Oliva..... Plateria".

²⁹² **Ovidi Naso, Publi**. *Arte de amar (...), Añadido con los remedios de amor y...*, Barcelona Imprenta de Narciso Oliva, 1822. (BC Tus - 8 - 6569) (**Catàleg nº419**)

²⁹³ Biblioteca de Catalunya, JC XLVIII, f. 405: "*Nobles artes _ Es cierto que la Junta concedió a Juan Amills, según expresa su recurso que por durante su beneplácito la pensión de una peseta diaria, como consta en el oficio de 22 de Enero de 1815 la que siguió disfrutando hasta 15 de febrero de 1823, en que ceso el año de perage (...)*".

²⁹⁴ **AHCB_Cadastre Personal 1835**. El document data de 1820. (Vegeu Annex Documental).

"5ª Clase. - D. José Torner..... Calle de Capellans"

(1749-1832) *Werter o las pasiones*²⁹⁵ publicada per Torner l'any 1821, que va decorada amb una estampa xilogràfica, firmada una vegada més per aquell misteriós 'Torner'. Aquesta publicació destaca perquè és una traducció primerenca d'un dels millors autors literaris de l'època, i segons els estudis de Ferreras entorn la 'censura governativa', és també un dels títols que durant el Trienni Liberal es va permetre publicar, ja que fins llavors *Las pasiones del joven Werter* havia estat prohibida²⁹⁶. L'altra exemplar publicat per la impremta Torner data també de 1821 i es titula *Descripción y uso de un nuevo método para preservación de enfermedades*²⁹⁷ que fou escrit per Carles de Gimbernat Grassot. És una obra de temàtica científica en la que les il·lustracions no tenen cap mena de pretensió artística i simplement funcionen com a explicacions del text.

Un altre impressor d'aquest període del Trienni Liberal és **Juan Francisco Piferrer, Impressor de S.M.**, a qui ubicàvem a la plaça de l'Àngel²⁹⁸, i de qui de nou presentem una obra ja analitzada quan ens ocupàvem de la impremta d'Antoni Brusi Miravent. L'obra en qüestió és de l'escriptor francès Ducray-Duminil titulada *Alejo u la casita en los bosques*²⁹⁹ i publicada per Piferrer el 1822. Aquesta edició en quatre volums està decorada amb quatre xilografies firmades: 'Torner 1821'. La composició de les escenes ens remet directament al model de les estampes per litografia que decoraven aquella mateixa obra, però dins de l'edició de Brusi de 1819, (vegeu catàleg nº289-292) i per tant, creiem que les xilografies simplement les copien. Aquestes estampes, també són un exemple de la reiterada utilització de composicions, en diferents edicions d'una mateixa obra. El nostre exemplar de 1822, però, no les conservava, en canvi, sí que les tenia una edició de Berdaguer de 1845, de manera que gràcies a l'exemplar de

---

²⁹⁵**Goethe, Johan Wolfgang von.** *Werter ó las pasiones*, Barcelona, por José Torner, Año 1821. (BC Tus - 8 - 3411) (Catàleg nº420)

²⁹⁶**Ferreras, Juan Ignacio.** (1973) *Los orígenes de la novela decimonónica 1800-1830*, p. 24-25

²⁹⁷**Gimbernat y Grassot, Carles de.** *Descripción y uso de un nuevo método para preservación...*, Barcelona, por José Torner, 1821. (BC Tor.1048 - 8º) (Catàleg nº421)

²⁹⁸**AHCB_Cadastral Personal 1835.** (Vegeu Annex Documental).

"3ª Clase - D. Juan Fran.co Piferrer..... Plaza del Angel"

²⁹⁹**Ducray-Duminil, M.** *Alejo, u la casita en los bosques (...)*, T. I-IV, Barcelona, J. F. Piferrer 1822. (BC Tus- 8- 53) (Catàleg nº423-426)

1845 es poden contemplar les xilografies signades per Torner l'any 1821, que són les que recollim en el catàleg³⁰⁰(vegeu catàleg nº423-426).

De la casa Piferrer ens queda el divertit títol *Engaños a ojos vista*³⁰¹ publicat el 1822 que conté una xilografia anònima, a pàgina sencera, frontispici de la portada. L'escena mostra el curiós espectacle en la que un personatge fa jocs de mans. La resta del llibre està plegat de petites xilografies intercalades que exemplifiquen cada joc del text, complementat així per la seva corresponent imatge (Fig.14).

Fig.14 *Engaños a ojos vistas*, J. F. Piferrer, 1822. (Catàleg nº428)

Per últim un títol que confirma les reiterades publicacions de determinades obres és *Itinerario de Cataluña(...)*³⁰². Aquest és el mateix tipus de guia de camins que va escriure Pedro Serra i Bosch amb el títol *Prontuario de la mayor parte de caminos y veredas del principado...* de 1814. En aquest cas, l'exemplar conté un mapa de Catalunya on queden situades les poblacions més importants de l'època, que és un gravat a burí per Domènec Estruc segons dibuix de Salvador Magriña.

Per acabar presentem una obra aparentment religiosa publicada per **Jaime Tauló**, impressor ubicat al carrer de la Corribia³⁰³, que publicà aquesta obra de propaganda política, ja que en ella es fa referència al període d'ocupació francesa. El títol *Sermó de la antiquíssima Vila de Sta. Maria de Piera*³⁰⁴ de 1820, escrit pel prevere Marià Ambros Valta, decorat amb una petita xilografia amb la imatge del Sant Crist.

³⁰⁰**Ducray-Duminil, M.** *Alejo, u la casita en los bosques (...)*, T. I-IV, Barcelona, Imprenta de J. Matas y A. Berdeguer, 1845. (BC Tus- 8- 556)

³⁰¹**Minguet y Irol, Pablo.** *Engaños a ojos vista (...)*, Barcelona, Juan Francisco Piferrer, Impresor de S.M. 1822, (BC 096 Min 12º) (Catàleg nº427-428)

³⁰² [Anònim]. *Itinerario de Cataluña (...)*, Barcelona en la Imprenta de Domingo Feyner, año 1823. (BMVB 18CL Res (Iti) (Catàleg nº429)

³⁰³**AHCB_Cadastré Personal 1835.** (Vegeu Annex Documental) "6ª Clase - D. Jayme Tauló en casa Llobet ..... Calle de la Corribia"

³⁰⁴**Valta y Garriga, Marià Ambros.** *Sermó de la antiquíssima Vila de Sta. Maria de Piera (...)*, Barcelona, per Jaime Tauló, 1820. (UB Reserva 07 B- 45 /4 /25-3) (Catàleg nº359)

■ De 1823-1833. Les impremtes i l'art gràfic en la Dècada Ominosa

El període de la *Dècada Ominosa* és l'etapa que contempla el restabliment de la monarquia absoluta, el final de l'experiència del *Trienni Liberal*, i l'etapa que va fins a la mort de Ferran VII, el setembre de 1833. I pels historiadors especialistes: “es una época aparentemente definida y homogénea, en términos cronológicos, del reinado. Sin embargo no deja de ser pura convención (...)”³⁰⁵, que en el cas de l'anàlisi dels llibres il·lustrats encara es fa més evident. Tanmateix mantenim per al nostre estudi aquesta cronologia, no tant pel pes simbòlic que té la data de 1833, sinó pel creixement que la indústria editora presenta i que es dona sobretot a partir del moment en què ens apropem a la dècada dels anys trenta, de manera que la major part dels llibres que analitzem a continuació corresponen a edicions realitzades a partir de 1827 en endavant. La restrictiva llibertat de premsa derivada dels fets històrics, pel retorn a l'absolutisme, és segons Vega, en relació al gravat: “la invasión de los Cien mil hijos de San Luis mandados por Angulema y el restablecimiento del absolutismo impusieron de nuevo grandes recortes, según la Real orden de 30 de Enero de 1824. Esta legislación duró hasta su incipiente transformación en 1830, con una libertad vigilada que sólo en 1831 empieza a relajarse”³⁰⁶. Aquest ambient de repressió descrit marca el període de llarga tirania de Ferran VII, període en el qual les ‘Juntas de fe’ van derivar segons els historiadors, en les anomenades: “*purificaciones* con un servicio policial presto y sensible a la denuncia y a la delación. La represión contra los liberales y contra todos aquellos que son o se cree que son desafectos al absolutismo que pregona el Rey. (...) en este ambiente de fiebre represiva tenía completa lógica que se retomara el casi olvidado Tribunal de la Inquisición cuyas funciones fueron asumidas por la policía”³⁰⁷.

En relació a l'ensenyament artístic, i concretament del gravat calcogràfic, una vegada més, el nostre mirall és Madrid. La instauració de Ferran VII com a monarca absolut va condicionar la redacció d'un nou pla d'estudis per a l'ensenyament del gravat a la Real Academia de San Fernando, ja que, tal i com considera Vega: “el nuevo plan no difiere en nada con respecto al que estuvo vigente cuando Manuel Salvador Carmona era

³⁰⁵ Bahamonde, Ángel y Martínez, Jesús A. (1994) “El Estado absoluto y la transición. entre las resistencias, la reforma o la ruptura (1823-1834)”. A: *Historia de España. Siglo XIX*, p.153

³⁰⁶ Vega, Jesusa. (1988) “El grabado popular en el periodo romántico” (SUMMA ARTIS), p. 285

³⁰⁷ Palacios Bañuelos, Luis. (2004) “Revolución y contrarrevolución”. A: *España del liberalismo a la democracia (1808-2004)*, p. 71-73

director de esta disciplina: la enseñanza de grabado a buril, con el lento y largo proceso que suponía el aprendizaje de esta técnica, destinada sobre todo a la reproducción de pintura. Blas Ametller discípulo de Carmona, y Rafael Esteve serán los encargados sucesivamente de mantener esta escuela de grabado”³⁰⁸. En relació a les altres tècniques de gravat de reproducció, pel que fa a la litografia, els estudis apunten: “la creació del Real Establecimiento Litográfico en 1825 por Cardano suponía todo un carácter innovador que quedó frenado, con la llegada como director de José de Madrazo, ya que la litografía simplemente vino a ser un sustituto del grabado calcográfico sin más horizonte que la reproducción de pinturas, para dar a conocer los palacios del monarca y sus viajes, natalicios, matrimonios y funerales. En ningún caso, a pesar de la depurada técnica, no hay la originalidad necesaria para que ocupe un lugar destacado en la historia del arte grafico como sí tenía su predecesor Cardano. También es cierto que gracias al establecimiento dirigido por Madrazo se hizo la primera revista romántica española *El Artista*, pero no es menos cierto que esta publicación se vio limitada por el patronazgo a la que estaba sometida, hasta el punto que en el momento que dejó de contar con el apoyo económico del Rey, sus prensas dejaron de estampar, y no pudo tener continuidad ya que fue nulo su éxito como empresa editorial”³⁰⁹.

En paral·lel, a Barcelona, com en els períodes precedents, l'ensenyament artístic va estar emmarcat pel patrocini de la Junta de Comerç i la seva Escola gratuïta de dibuix i nobles arts. En l'ensenyament de gravat no hi ha canvis substancials, perquè la docència continua en mans del gravador calcogràfic Josep Coromina fins a 1834, any de la seva mort, en què va ser substituït pel gravador Joan Masferrer (inici s.XIX-Barcelona, ca. 1843).

Tot i la difícil situació política, l'activitat de les impremtes no se'n ressent ja que presenten més publicacions, i cada vegada inclouen més estampes, la qual cosa evidència un moment àlgid pel que fa el número d'exemplars decorats. Durant el període de 1823-1833 també és una realitat la convivència entre les diferents tècniques de reproducció gràfica, tot i la contínua voluntat de fomentar el gravat de talla dolça per part dels àmbits acadèmics. Aquest proteccionisme però, no frena la competència que el gravat calcogràfic ha de mantenir amb les altres tècniques, de manera que durant els deu anys d'aquest període veiem exemples que demostren que la litografia progressivament li va ocupant el terreny que fins ara havia estat propi.

---

³⁰⁸Vega, Jesusa. (1997-98) "Modernidad y tradición en la estampa española del siglo XIX". A: *Anuario del Departamento de Historia del Arte*. UAM, Vol. IX-X, p. 370

³⁰⁹Vega, Jesusa. (1997-98) op. cit., p. 371-372

Tanmateix, encara que amb menys intensitat, apareix la competència de la xilografia en menor grau, ja que en aquest període les xilografies que es presenten ocupen un àmbit més popular, com és el de les auques, els papers volants i els llibres de devoció. La xilografia no serà una veritable competència fins més endavant, quan ocupi un lloc rellevant en el camp de les revistes il·lustrades, moment en el qual també passarà a formar part d'altres publicacions, com veurem en el període de 1833 i 1843.

Durant la dècada ominosa, els estudis de l'edició a Espanya determinen que certes formes del llibre decorat estan relacionades amb l'aparició de nous públics, com apunta Martínez Martín: "los instrumentos nuevos de la edición en cuanto a los textos y las imágenes que permiten proyectar los libros sobre nuevos colectivos de lectores: los formatos del libro, las divisiones del texto y las letras, la ilustración, fascículos con entregas a bajo precio, publicidad, obras enciclopédicas, y el diseño de nuevas mercancías acopladas a la nueva demanda"³¹⁰ són algunes de les característiques que reuneixen els llibres que estudiarem a continuació. Paral·lelament, els estudis generals del llibre apunten que "la simbiosis entre el libro y la prensa reportó grandes beneficios a ambos. Si el folletín consagró la presencia de la literatura en el periódico, la novela por entregas supuso la adopción por el mundo editorial de una nueva fórmula de relación con el público, más próxima al modelo periodístico que al libro tradicional: por la periodicidad, el bajo precio por unidad, prudente dosificación de la lectura, (...) muestra no solo un notable incremento de la demanda de libros sino también la mayor circulación del impreso más allá del ámbito local, tal y como refleja el imparable crecimiento del volumen de impresos que los centros distribuidores (Madrid y en segundo lugar Barcelona) remiten fuera de sus provincias"³¹¹. La manera de vendre canvia i a pesar que no és nova, a partir d'ara la venda de les publicacions s'acostumava a donar per subscripció, ja que tal i com apunten els estudis de Brotel: "la suscripción, aún para obras de pocos volúmenes y nada lujosas, narraciones breves, etc., Será un hecho revelador incluso para proyectos editoriales que no suponían grandes inversiones, apareció la suscripción como la única opción que le quedaba a un impresor librero para publicar y vender cuando no gozaba de una ayuda estatal"³¹². I efectivament, la venda per subscripció és exactament el model i context que es dona a Barcelona. Les múltiples dificultats que un impressor podia tenir es

---

³¹⁰Martínez Martín, Jesús Antonio. (2001) *Historia de la edición en España, 1836-1936*, p. 13

³¹¹Fuentes, Juan Francisco. "El público del libro y la prensa 1808-1868". A: *Historia de la edición y la lectura en España (1472 - 1914)*, p. 730

³¹²Brotel, Jean-François. (1993) "2. 3. Los Oficios. Las técnicas de venta". A: *Libros, prensa y lectura en la España del siglo XIX*, p. 355

superen mitjançant llistes de subscripció, que en diverses ocasions es conserven en els propis exemplars. De la consulta d'aquestes llistes se'n desprenen tres aspectes. El primer és la varietat de províncies d'Espanya entre les que es comerciaven els llibres (les més destacades València i Cadis). El segon aspecte és la diversitat de professionals que compraven tot tipus de temàtiques. I finalment, que en la seva gran majoria els noms dels subscriptors són homes, tot i que els títols ens induïren a creure que són obres destinades a un públic femení.

En relació al llibre decorat amb estampes a Barcelona durant aquest període, cal presentar abans que res el litigi que va enfrontar els dos establiments litogràfics actius a la ciutat. La pugna per una banda té a Brusi i per altra a l'establiment litogràfic Montfort. La primera volia continuar gaudint de l'exclusivitat del seu ús, privilegi atorgat al seu fundador Antoni Brusi Mirabent, (gràcies al fet de ser-ne l'introducció, com ja hem analitzat), mentre que el segon defensava el lliure exercici de l'art litogràfic. La casa Brusi dirigida per la seva vídua, Eulàlia Brusi (de soltera Ferrer) amb el retorn del règim absolutista no va mantenir l'exclusivitat d'ús de la litografia que exercia des de 1821, circumstància que deriva del retorn de Ferran VII i de la Reial cèdula³¹³ del 14 d'octubre de 1823 titulada *Real Cédula de S.M. y Señores del Consejo por la cual se declaran nulos y de ningún valor todos los actos del Gobierno llamado Constitucional, de cualquiera clase y condición que sean...* (Fig.15), segons la qual entre d'altres punts s'exposa: *"PRIMERO. Son nulos y de ningún valor todos los actos del Gobierno llamado constitucional (de cualquiera clase y condición que sean) que ha dominado á mis pueblos desde el día siete de Marzo de mil ochocientos veinte hasta hoy día primero de Octubre de mil ochocientos veinte y tres, declarando, como declaro, que en toda esta época he carecido de libertad; obligado á sancionar las leyes, y á expedir las ordenes, decretos y reglamentos que contra mi voluntad se meditaban y expedían por el mismo Gobierno (...)"*.

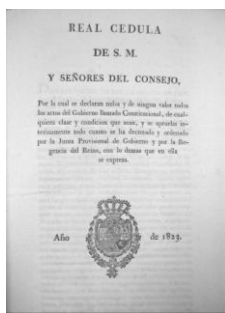

Fig. 15 *Real Cedula de S. M. y Señores...*, Madrid, Imprenta Real, 1823.

³¹³ [Real Cedula de S.M. y Señores del Consejo, por la que se declaran nulos y de ningún valor...](#), Año de 1823, Madrid, Imprenta Real. [En línia] *Col·lecció Pragmàtiques...*, Dipòsit Digital de Documents, UAB, [Consulta 08-03-2011]

Eulàlia Brusi en aquest context s'afanyà a sol·licitar la protecció de la que gaudia amb l'anterior govern. Les intencions de la casa Brusi toparen amb les aspiracions de l'establiment litogràfic dels Montfort. Diversos documents ens permeten seguir tot aquest assumpte, i conèixer quin va ser dels dos establiments el que en sortí reforçat, ja que una bona part de les estampes que decoren els llibres publicats entre 1823 i 1833 són litografies que van signades per l'establiment guanyador. El litigi per l'ús de la litografia comença entorn del setembre de 1824 quan Eulàlia Brusi es dirigí a la Junta de Comerç per a què arbitres davant la *Dirección General de Fomento del Reino*, per a poder continuar amb l'exclusivitat concedida al marit Antoni Brusi el 1821 per un període de cinc anys. Entre la documentació que la Viuda Brusi adjunta hi exposa diverses raons, entre les quals la més important és l'econòmica. Per això enumera les despeses que van suposar els operaris estrangers, els materials i utensilis que es necessitaven, i la formació d'aprenents, atesa la seva voluntat per a l'autèntica pràctica i difusió d'aquest nou art:

“Eulalia Brusi Viuda de D. Antonio Brusi Impresor de Cámara de S. M. de esta ciudad (...) Para que vea Ud. los graves desembolsos que le ha acarreado y los que se le esta ocasionando esta introducción, (...) en 1820 firmó el difunto marido de la que espone con Mr. Engelmann, introductor y perfeccionador del arte en Francia, en virtud de la cual está obligada hasta el año de 1830 de un modo muy grave á sus intereses; pero que facilita muchas ventajas á la España (...) Este favor y el otro del descubrimiento de canteras en Cataluña donde se encuentran piedras oportunas para el mismo (...) No pudo esta no obstante mirarse con indiferencia el que los conocimientos litográficos quedasen sepultados en los operarios extranjeros que hizo venir de Paris; trato pues de infundirlos en sujetos del país, y a este fin, entre otros asistía un muchacho de la Rl. casa de Caridad que lo pone en la suya, y hace cerca de tres años que mantiene á este y otro gratuitamente y sin otro interés que e que se instruyan profundamente de este arte y sean útiles algún dia á si mismos y a su patria. Sacrificios como estos en concepto de la Exponente merecen una recompensa, y la que pide solo consiste en que el privilegio esclusivo que concedió S.M. a (...), se le revalide por tiempo limitado en solo Cataluña con el fin de poder en algun tanto reintegrarse de los gastos que le ha acarreado esta introducción y evitar los notables perjuicios que de no obtenerlo se la podrían seguir (...)”³¹⁴.

En contrapartida està l'exposició que fa a la mateixa Junta de Comerç Antoni Monfort i Miquel en la qual defensa els seus interessos, de manera que és contrari a què se li renovin a Brusi tals privilegis, adduint que per al progrés de l'art litogràfic era

---

³¹⁴Biblioteca de Catalunya JC Lligall LV,1,17. (Vegeu Annex documental)

necessària una certa competència, i més, davant l'evidència (segons ell) de què els resultats de l'establiment litogràfic Brusi no eren de gran mèrit, i no es podien comparar als d'origen francès.

Finalment el resultat per a resoldre el tema es dona el 1825³¹⁵, i d'alguna manera va ser equànime amb tots dos establiments, ja que es mantenia el privilegi a Brusi, però només pel temps que en el seu moment se li havia concedit, de manera que se li acabà aquell mateix 1825. A partir d'aquell any l'establiment litogràfic d'Antoni Monfort i Miquel va poder exercir amb total llibertat. Així doncs a partir d'ara hi ha dos establiments litogràfics que s'aplicaven en tot tipus de treballs de reproducció, ja siguin estampes soltes o llibres.

La Imprenta de la Viuda e Hijos de Antonio Brusi continuava tenint la seu al carrer Llibreteria. Durant els deu anys del període, d'aquesta casa tan sols presentem quatre llibres decorats amb estampes. Fet que coincideix amb el litigi que apuntaven més amunt, i potser n'és una conseqüència la pèrdua del privilegi d'exclusivitat, cosa que la marcà negativament, i també l'hi va fer perdre l'hegemonia, de la que gaudia durant el període anterior. En relació al llibre il·lustrat a partir de 1823 la impremta Brusi³¹⁶ ocupà un segon lloc, de forma que creiem que es va dedicar a publicar obres sense il·lustracions. Comencem amb l'obra anònima, traduïda del francès, titulada *Las noches de Sa. Maria Madalena*³¹⁷ publicada el 1824 que presenta una portada i un frontispici per litografia. Les estampes només anuncien l'establiment litogràfic i no l'artífex de la composició. En ambdós casos es mostra una senzilla representació, sense cap mena de pretensió artística que funciona com element decoratiu de l'exemplar, en el cas de la portada reproduïx la mateixa tipologia del exemplars tipogràfics, mentre que en el frontispici la composició remet a les estampes de devoció.

---

³¹⁵**Vega, Jesusa.** (1988) "Progreso del arte litográfico". A: *El grabado en España (siglos XIX y XX)*, Vol. XXXII, Col. SUMMA ARTIS, p.69

³¹⁶L'estudi de Montserrat Comas: *Antoni Brusi Mirabent (1775-1821). d'Artesà a industrial*. malauradament només arriba fins l'any 1821. En canvi una aportació excel·lent és la tesi doctoral de la mateixa autora on estudia la impremta a Catalunya de finals de l'Antic règim fins a 1833.

³¹⁷[Anònim]. *Las noches de Sa. Maria Madalena (...)*, Barcelona Imp^a. y Litog^a. de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, 1824. (BC Tus- 8- 7489) **(Catàleg nº 430-431)**

La següent obra presenta com a principal novetat el fet de tractar-se d'un llibre de medicina, *Compendio elemental de fisiología*³¹⁸ és el títol de 1828 de l'autor francès François Magendie (1783-1855), traduït al castellà i amb dues il·lustracions litogràfiques que mostren elements relacionats amb la sang humana.

*Relación de lo ocurrido en la villa de Terrassa*³¹⁹ també data de 1828 i va complementada per quatre litografies realitzades per l'establiment litogràfic de la Viuda e Hijos de Antonio Brusi. Les estampes en aquesta ocasió es conserven separades de la publicació, però, no obstant, la relació és inequívoca, ja que es descriuen en el text. Les quatre composicions litogràfiques estan estampades en dos fulls, de manera que amb dues pedres es realitzen els quatre dibuixos litogràfics, que creiem que en altres exemplars podien anar encartades dins la publicació. Les quatre litografies només signades per l'establiment litogràfic no presenten en cap moment la signatura de l'artífex del dibuixos. Tot i així, són litografies que les podem relacionar amb les de les dues obres publicades amb motiu de la visita reial de 1828, malgrat que siguin editades per una impremta diferent, la de la Viuda e Hijo de D. Agustín Roca, decorades amb litografies que sí van signades, i que comentarem tot seguit.

L'últim exemplar de la casa Brusi que presentem dins aquest període és un petit llibret religiós, escrit en català, obra de Francisco Matheu Smandia titulat *Compendi o Breu Explicació de la Doctrina Cristiana*³²⁰ decorat amb una xilografia a fil i sense signar, que mostra una crucifixió.

La impremta de la **Viuda e Hijo de D. Agustín Roca**, mantenia la seu al carrer Llibreteria. Aquesta impremta també estava regentada per una dona, Rosa Roca (el nom de soltera no el sabem, ja que en la documentació adopta sempre el cognom del marit) fins l'any 1834, moment en què el nom passa a ser el d'Imprenta de los Herederos de Roca, presumiblement per la seva mort.

---

³¹⁸**Magendie, François.** *Compendio elemental de fisiología por (...)*, T. I-III, Barcelona, en la Imprenta de la Viuda e Hijos de Don Antonio Brusi, 1828. (UB-Medicina 50 R 612 Mag) **(Catàleg nº 432-433)**

³¹⁹[Anònim]. *Relación de lo ocurrido en la villa de Tarrasa en los días 9, 10 y 11 de abril de 1828 con motivo del tránsito (...)*, Barcelona, en la Imprenta de la Viuda e Hijos de D. Antonio Brusi, 1828. (BC F.Bon 1827). Les estampes es conserven soltes amb el topogràfic (BC XVI.5 M R. E. 26942) **(Catàleg nº 435-436)**

³²⁰**Matheu Smandia, Francisco.** *Compendi o Breu Explicació de la Doctrina Cristiana (...)*, Barcelona, en la Estampa de la Viuda y Fills de D. Antón. Brusi, 1834. (BC 2000 - 12 C 9/2)

Dins el període comprès entre 1823-1833 l'anàlisi d'aquesta impremta presenta cinc obres de les quals cal destacar que totes van decorades amb estampes litogràfiques, cosa que posa de manifest el paper rellevant que aquesta tècnica va prenent dins del llibre il·lustrat. Les composicions tenen gran diversitat de formats i temàtiques, les dues primeres de la Viuda e Hijo de D. Agustín Roca, ens enllacen amb la impremta Brusi, gràcies a la visita que Ferran VII realitzà a Barcelona a finals de 1827 i a principis del 1828. En aquesta ocasió és la primera vegada en què veiem dues impremtes diferents tractant la mateixa visita reial. La impremta Brusi presenta els fets referents al mes d'abril de 1828, amb la visita dels monarques a la vil·la de Terrassa (comentada fa uns moments). Mentre que la impremta de la Viuda e Hijo de D. Agustín Roca recull els fets de desembre de 1827 i gener de 1828. Les dues obres de la Viuda Roca es titulen: *Relación de la entrada de los reyes nuestros señores en la Ciudad de Barcelona, la mañana del 4 de Diciembre de 1827* ³²¹(...). I *Máscara Real para la noche del 6 de Enero de 1828...*³²². La visita reial segons els estudis d'història queda emmarcada en: "la magnitud de la sublevación (de 1827) dispersa pero extendida, a ésta la respuesta del monarca fue significativa en el discurso del Estado absoluto. El Rey, sensible a sus consejeros, y al que apelaban continuamente los sublevados, optó por tomar la iniciativa como estrategia en un doble plano: encargar la represión de la sublevación a principios de setiembre al Conde de España, y realizar un viaje en vez de enrocarse en Palacio. La segunda quincena de aquel mes, Fernando VII viaja a Barcelona, pasando por Valencia, Tarragona, en un periplo por Cataluña..."³²³. En resum, la visita de Ferran VII el 1828 té un rerefons polític i un sentit repressiu, que s'allunya del caire amable i festiu que caracteritzaren les anteriors visites reials, ens referim a les ja analitzades, de Carles III de 1764 i la de Carles IV l'any 1802.

Pel que fa a les publicacions que recullen la visita de Ferran VII de la Imprenta de la Viuda de D. Agustín Roca i la de la Impremta Viuda de Brusi, es diferencien de les

---

³²¹[Anònim]. *Relación de la entrada de los Reyes nuestros señores en la Ciudad de Barcelona, la mañana del 4 de Diciembre de 1827...*, Con licencia, en la Imprenta de la Viuda de D. Agustín Roca, Impresor de Cámara de S. M., año de 1828. (UB-Lletres 07 R-5222) (**Catàleg nº 437-441**)

³²²[Anònim]. *Máscara Real para la noche del 6 de Enero de 1828*, con licencia Barcelona, por la Viuda de Don Agustín Roca, Impresor de Cámara de S. M. año 1828. (UB-Lletres 07 R-5222), (BC F. Bon. 4831 bis) (**Catàleg nº 442-444**)

³²³ **Bahamonde, Ángel y Martínez, Jesús A.** (1994). "8.2. Realismo-Carlismo y la Revuelta de los Agraviados", op. cit, p.163-165

anteriors visites reials principalment per la tècnica utilitzada en la realització de les estampes, ja que en els casos de Ferran VII és la litografia. El primer títol de la Impremta Viuda de Agustín Roca és *Relación de la entrada de los reyes nuestros señores en la Ciudad de Barcelona, la mañana del 4 de Diciembre de 1827* va decorat amb cinc litografies. La primera representa el carro amb el rei Ferran VII i la reina Josefa Amalia, amb el que feren l'entrada pública el 4 de desembre de 1827. L'estampa està signada per Adriano Ferran (1774-1840): "*Delineado por Adriano Ferran*" i "*dibujado sobre piedra por el mismo*". Pel que fa a l'establiment litogràfic, aquesta vegada és el de Monfort, el qual també signà les restants. La segona estampa representa el perfil de la glorieta on es van rebre els monarques. Mentre que la tercera mostra un arc triomfal erigit per a la ocasió, en el que destaca l'exaltació del monarca: "A SU REY FERNANDO VII PADRE DE LOS ESPAÑOLES LA LEALTAD Y GRATITUD DE BARCELONA". La quarta litografia mostra el perfil de la sala de ball: "*que se dispuso frente el palacio real para el baile público de Mascara que en la noche del 20 de enero de 1828 dio la Junta de reales obsequios para festejar a S.S.M.M.*" I per últim la cinquena és el dibuix dels focs d'artifici que dispararen la nit del vint de gener.

L'altre títol publicat per la Viuda de Agustín Roca és *Máscara Real para la noche del 6 de Enero de 1828*. El decoren tres litografies segons dibuix original de Bonaventura Planella, responsable també de les estampes per aiguafort que vèiem en la visita de Carles IV, a la *Mascara* de 1802, la composició de la qual les litografies ens remetent i enllacen. Tot i que en aquesta ocasió, els dibuixos de Planella són traduïts al llenguatge de la pedra pels litògrafs "*F. Ferreras*" en la representació del primer i segon carro, i "*Antonio Ferreras*" en el tercer. Mentre l'establiment litogràfic és sempre el d'Antoni Monfort.

Ara és el torn de la impremta de **Juan Francisco Piferrer**, Impressor de Camara de S.M., a qui presentàvem com a membre d'una destacada nissaga, ubicat a la plaça de l'Àngel. Entre els anys 1823 i 1833 presenta una desena de publicacions decorades amb estampes, calcografies de fina execució, totes elles gravades per Domènec Estruc, excepte una litografia. Les obres d'aquesta impremta inclouen una gran varietat de temàtiques: pedagogia, religió, notícies i obres literàries. Aquestes últimes són les més nombroses i pel que fa a la composició també són les més originals.

Comencem amb el recull de l'obra poètica de Diego González³²⁴, que conté les mateixes dues estampes de l'edició realitzada per l'impressor valencià Mompí de 1817. Aquestes dues, segons dibuix d'Antonio Rodríguez i gravat de Vicente Pelegrer (?-1865), són en primer lloc el frontispici, amb un retrat de l'autor, mentre que la il·lustració representa un moment concret del relat "*el entierro del murciélagos alevoso*". Més novel·les per comentar d'aquest impressor són les dels escriptors romàntics Sir Walter-Scott (1771-1832), François René Vescomte de Chateaubriand (1768-1848) i François-Guillaume Ducray-Duminil (1761-1810). En primer lloc de Walter-Scott Piferrer l'any 1826 va publicar *El Talismán o Ricardo en Palestina*³²⁵..., que segons Montesinos³²⁶ sembla ser la primera traducció realitzada a Espanya, ja que les edicions anteriors en castellà havien estat editades a Londres. La de Piferrer publicada en tres volums està decorada amb dues estampes calcogràfiques, una complint la funció de frontispici, mentre l'altra representa un dels moments àlgids del relat, amb els personatges i les seves aventures.

En segon lloc la novel·la *Atala y René*³²⁷, de Chateaubriand, editada ja des de finals de segle XVIII era un èxit amb innumbrables edicions, ja que forma part de l'obra *Genio del Cristianismo*. L'exemplar editat per Piferrer data de 1827 i es presenta com una "*Nueva traducción castellana conforme á la séptima edición original francesa*", decorada amb dues estampes amb una contundent estètica romàntica, realitzades pel gravador calcogràfic Domènec Estruc, i composicions que copien l'edició francesa a la que es fa referència.

Dins dels llibres de temàtica pedagògica comptem amb la gramàtica anglesa de 1826, decorada amb una estampa amb figures al·lusives al text. I més obres relacionades amb l'ensenyament són *El teatro de los niños*³²⁸ de José Ulanga (1777-1853), o

---

³²⁴**González, Diego.** *Poesías del M. Fr. Diego González(...)*, con licencia, Barcelona, por J.F. Piferrer Impresor de S. M., 1824. (BC Tus -8 -7612) **(Catàleg nº 445-446)**. L'exemplar, editat València per Mompí el 1817 té el topogràfic (BC Res 1174-12º)

³²⁵ **Walter-Scott, Sir.** *El Talismán o Ricardo en Palestina (...)*, T. I- III, por J. F. Piferrer, Impresor de S. M., 1826. (BC 84-8- 726-728) **(Catàleg nº 447-458)**

³²⁶**Montesinos, J. F.** (1955) "Esbozo de una biblioteca española de traducciones de novelas 1800- 1850". A: *Introducción a una historia de la novela en España en el siglo XIX*, p. 239

³²⁷**Chateaubriand, François René Vescomte de.** *Atala y René, (...)*, Barcelona, por J. F. Piferrer Impresor de S. M., 1827, con las licencias necesarias. (BC Tus - 8-1679).**(Catàleg nº 450-451)**

³²⁸**Ulanga y Algocin, José.** *Teatro de los niños, o colección de composiciones dramáticas para uso de las Escuelas,...*Barcelona, por D. Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M., 1828.(BC Tus- 8- 7026) **(Catàleg nº 452)**

*Peligros del mundo en la primera edad*³²⁹ (1828), del francès Félicite Robert de Lamennais (1782-1854), tots dos decorats amb estampes realitzades del gravador D. Estruc, a qui podem considerar el gravador oficial d'aquesta impremta.

Una altra tipus de temàtica és la de l'exemplar anònim titulat *Noticia y dibujos del admirable camino sub-acüeo de Londres*,³³⁰ decorat amb estampa calcogràfica, representació d'aquesta peculiar obra d'enginyeria.

Per acabar amb la casa Piferrer presentem dues publicacions de l'any 1829 que tracten un mateix tema i tenen el mateix artífex pel que fa a les estampes. En els dos casos la tècnica emprada és la litografia i no hi ha cap referència a l'establiment, però van signades per Bonaventura Planella, a qui coneixem de capítols anteriors, com a aiguafortista i que aquesta vegada intervé com a litògraf. Les dues publicacions tenen relació amb la mort de la Reina María Josefa Amalia, aquell mateix 1829. La primera és *Elogio fúnebre que en las exequias de la Reina y señora Doña Maria Josefa Amalia de Sajonia...*³³¹. La segona es titula *Sucinta relación de la Honras Fúnebres que a su augusta Soberana Doña Josefa Amalia Reyna de España,(...)*³³². Aquesta vegada també la temàtica funerària suscita la rapidesa d'execució de la litografia com element determinant, i el veurem en l'obra que commemorarà la mort de Ferran VII, (quan parlem de la Imprenta de los Herederos de Roca). L'artífex de les litografies és Bonaventura Planella, pintor de professió, a qui ja hem trobat practicant l'aiguafort, i proporcionant els dibuixos, (en el cas de les estampes calcogràfiques) que després diferents gravadors de talla dolça traduïen al coure, en diferents esdeveniments ocorreguts a la ciutat. De manera que s'erigeix com a testimoni cronista que ens ofereix les imatges d'aquells fets. En l'execució de les estampes litogràfiques mostra les seves excel·lents dots de dibuixant, i la soltesa que li dóna la pràctica a l'hora de proporcionar imatges de fets històrics. La composició en tots dos casos presenta el túmul funerari: un erigit a Santa Maria del Mar el tres de juny de 1829, i l'altre relacionat amb les honres celebrades els dies 4 i 5 de juny d'aquell mateix any.

---

³²⁹**Abate de La Mennais.** *Peligros del mundo en la primera edad: con licencia*, Barcelona, por Juan Francisco Piferrer Impresor de S.M, Año 1828. (BC 24 -12º- C- 20 / 16) **(Catàleg nº 453)**

³³⁰[Anònim]. *Noticia y dibujos del admirable camino sub-acüeo de Londres, (...)*, En la Oficina de Juan Fran.co Piferrer, Impresor de S. M. 1828. (BC 62 - 8º- C 2 / 22) **(Catàleg nº 454)**

³³¹[Anònim]. *Elogio fúnebre que en las exequias de la Reina y señora Doña Maria Josefa Amalia de Sajonia celebradas (...)*, Barcelona, Por D. Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M., Año 1829. (BC 25- 8º-C 3/ 4) **(Catàleg nº455)**

³³² [Anònim]. *Sucinta relación de la Honras Fúnebres (...)* Barcelona, J. F. Piferrer, Impresor de S. M., Año 1829. (BC F. Bon. 3827) **(Catàleg nº458)**

Ara és el torn d'un altra vídua, la **Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs**. Són els hereus de l'impressor Thomas Gorchs (1777-?) aquell que, segons el cadastre³³³ d'impressors i llibreters de la ciutat de l'any 1816 i 1817, estava classificat com a '*Maestros que tienen tienda y no tienen casa*', amb seu al carrer de Llibreteria. D'aquest impressor barceloní en els períodes precedents no hem analitzat cap obra. En canvi, durant el període que va de 1823 a 1833, sí que ho farem, però són publicacions sortides de la impremta dels seus hereus, ubicada al mateix carrer Llibreteria. Durant aquests anys que estudiem la impremta està regentada per la vídua, de la que no tenim referències biogràfiques. Pel que fa als seus llibres il·lustrats, presenten unes riques i acurades estampes calcogràfiques amb certa pretensió artística i una qualitat que posa de relleu l'absència d'obres similars en el període anterior. Ens aturem en l'obra de l'escriptora francesa Elisabeth Helme (m. 1814?), *Saint-Clair de las islas o los desterrados a la isla de Barra(...)*³³⁴ novel·la històrica traduïda i publicada el 1828³³⁵ per la Viuda e Hijos de Gorchs en tres toms, on cadascun té com a frontispici una estampa gravada pel calcògraf Domènech Estruc amb composicions al·lusives al relat. I en paral·lel, l'obra anònima *El Manto Verde de Venecia*³³⁶ publicada l'any 1831, novel·la traduïda de l'anglès i decorada amb una sola estampa calcogràfica, sense signar.

La impremta Viuda e Hijos de Gorchs sobresurt per l'obra *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* i pel gravador artífex de les estampes que la decoren, però sobretot, pels models que les il·lustracions copien. El *Quixot* de Miguel de Cervantes (1547-1616) en l'edició de la Viuda Gorchs data de 1832 i va ser publicat amb el títol *El*

---

³³³**AHCB_Cadastr Personal 1816.** *Relación de los Yndividuos que se compone el Colegio de Libreros e Ympresores de la presente ciudad (...)*. A l'apartat: *Maestros que tienen tienda y no tienen casa* Thomas Gorchs. **AHCB_ Cadastr Personal 1817.** *Relación de los Individuos de que se compone el Colegio...*:

Nombre	Apellido	Calle	edades
Thomas	Gorchs	idem (Librería)	40

³³⁴**Helme, Elizabeth.** *Saint-Clair de las islas o los desterrados (...)*, T. I-III, Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs, año 1828. (BC A. 84- 8º 371-373) **(Catàleg nº457-459)**

³³⁵**Montesinos, J. F.** (1955) "Esbozo de una bibliografía española de traducciones de novelas (1800-1850)". A: *Introducción a una historia de la novela en España, en el siglo XIX*, p. 205

³³⁶[Anònim]. *El Manto Verde de Venecia, (...)*, Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs, 1831. (BC Tus- 8- 5810) **(Catàleg nº460)**

*Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*³³⁷, “conforme en todo a la última de la Real Academia Española”, la qual cosa ens apunta que pren una edició determinada pel que fa al text. Pel que fa les estampes, efectivament també es tenen en compte les edicions de *la Real Academia*, però en aquest cas són dues edicions diferents. De manera que unes estampes provenen de l'edició realitzada a Madrid el 1780 per Joaquín Ibarra³³⁸, (publicada amb quatre volums decorats amb un total de trenta dues estampes de talla dolça), realitzades, entre d'altres, pel mestre Manuel Salvador Carmona³³⁹, mentre que algunes altres agafen com a model l'edició de Madrid de l'any 1819 per la Imprenta Real³⁴⁰, (també en quatre volums decorats amb un total de vint gravats), realitzats segons dibuix de José Ribelles, i que la meitat d'ells traduï al coure Tomás López Enguidanos, i després de la seva mort continuà el gravador Carlos Blanco. El gravador català resident a Madrid Blai Ametller va participar també en aquesta edició de 1819, amb l'execució del gravat de Cervantes, obra que alhora copia el retrat gravat pel seu mestre Manuel Salvador Carmona de l'edició de 1780. L'edició barcelonina del *Quijot* de la Viuda e Hijos de Gorchs de 1832 també es va publicar en quatre volums decorats amb un total de setze estampes (quatre a cadascun). Les estampes calcogràfiques només van signades pel gravador, i en cap cas surt el nom del dibuixant, ja que com a model es prenen les estampes de les publicacions espanyoles més destacades del *Quijot*, i per tant, en relació a l'art gràfic, són

---

³³⁷**Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (...)*, T. I-IV, Barcelona, Imprenta de la Vda. e Hijos de Gorchs, 1832. (BC Cerv. 2-V-1-4) (Catàleg nº461-476)

³³⁸**Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha compuesto por (...)* Nueva Edición corregida por la Real Academia Española, T.I-IV, Con Superior Permiso: en Madrid Joaquín Ibarra Impresor de Cámara de S.M. y de la misma Academia, MDCCLXXX. Exemplar digital: *El Quijote*, Madrid, Joaquín Ibarra, T. I-IV, 1780. [En línea] *Biblioteca Digital Hispánica*, Biblioteca Nacional. <<http://www.bne.es/BDH/index.htm>> (Consulta 24-04-2010)

³³⁹**Carrete Parrondo, Juan.** (1989) *El grabado a Buril en la España Ilustrada: Manuel Salvador Carmona*, nº1181, nº182, nº183 i nº185, p.123-125; **Carrete Parrondo, Juan.** (1993) “El libro Ilustrado en el siglo XVIII”. A: *Fernando Selma. El grabado al servicio de la cultura ilustrada*; **Carrete Parrondo, Juan.** (1997) “La ilustración del libro. Sancha y su época”. A: *Antonio de Sancha (1720-1790). Reinventor de lecturas y hacedor de libros*, p. 35-51

³⁴⁰ **Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha compuesto por (...)*. Cuarta edición, corregida y anotada por la Real Academia Española, (...) Madrid, Librería de Don Salvador Sánchez Rubió, 1819. Exemplar digital: Cervantes Saavedra, Miguel de. *El Quijote*, Madrid, Imprenta Real, T. I-IV, 1819. [En línea] *Biblioteca Digital Hispánica*, Biblioteca Nacional. <<http://www.bne.es/BDH/index.htm>>(Consulta 24-04-2010)

efectivament còpies que lluny de menystenir-les, aleshores es considerava un mèrit que l'editor volia fer apreciar al lector. L'exemplar barceloní també manifesta el tipus d'edicions de segona categoria que prenen com a referent les considerades bones edicions. En aquest sentit l'obra del *Quixot*, amb múltiples reedicions ens exemplifica perfectament l'existència d'aquests dos tipus. Per corroborar aquesta teoria en basem en la descripció d'una biblioteca particular del segle XVIII, pertanyent al gadità Vicente Pulciani³⁴¹. Al inventari de taxació de la biblioteca particular de Pulciani estudiada per García Fernández es descriu: “un *Don Quijote* en cuatro volúmenes en el que aparece anotada la reseña *la buena*”, la qual s'identifica amb l'edició de Joaquin Ibarra editada a Madrid l'any 1780. La descripció com '*la buena*' posa de relleu que, per al taxador, n'existien de menys considerades, i per tant manifesta l'existència d'exemplars 'de segona' on hi trobaríem l'edició de la Viuda Gorchs. El gravador encarregat de l'obra gràfica de la publicació barcelonina no és un artista qualsevol, és Joan Masferrer (inici s.XIX-ca.1843), gravador calcogràfic que substituï Josep Coromina com a mestre de l'especialitat de gravat a l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts. En l'anàlisi detallada d'aquesta edició, en un primer moment sembla que només es relacioni amb la d'Ibarra del 1780, ja que d'ella provenen quatre estampes del primer tom. Però de seguida s'aprecia que la resta d'estampes són completament diferents. La cerca dels models ens ha conduït a l'edició del *Quixot* publicada a Madrid per la Imprenta Real l'any 1819, i per tant és d'aquesta edició de 1819 d'on s'extreuen les composicions de la resta d'estampes dels tres toms de l'edició barcelonina.

L'edició del *Quixot* de la Real Academia de Joaquín Ibarra de finals de segle XVIII es caracteritza per ser una de les empreses del moviment il·lustrat, estudiada per Javier Blas y José Manuel Matilla, considerada: “un proyecto de esas características sólo factible en un contexto institucional exento de todo riesgo mercantil y, por tanto, ajeno a la necesidad de rentabilizar económicamente la inversión. (...) Las prensas de Ibarra produjeron uno de los libros más bellos de la historia de la imprenta, mas es justo reconocer que varias decisiones condicionantes del resultado final fueron dictadas por la Academia. (...) Los objetivos estuvieron claros desde el inicio del proyecto: reivindicar la literatura nacional (...) estimular la perfección de la imprenta, y también, ocupar dignamente a los diferentes profesores de las artes que participaron”³⁴². Les

---

³⁴¹García Fernández, Mª Nelida. (1999) “Biblioteca de Pulciani”. A: *Burguesía y toga en el Cádiz del siglo XVIII. Vicente Pulciani y su biblioteca ilustrada*, p. 69-73

³⁴²Blas, Javier y Matilla, José Manuel. (2003) “Imprenta e ideología. El Quijote de la Academia, 1773-1780”. A: *Imágenes del Quijote. Modelos de representación en las ediciones de los siglos XVII a XIX*, p. 73-79

estampes actuen com a complement visual del text, però en aquests cas no són un element secundari o merament decoratiu, ja que una comissió acadèmica va ser l'encarregada d'elegir els episodis a representar. Els artistes que participaren en aquesta edició de 1780, dins el primer tom, (que és el volum que ens interessa, perquè es el que copia l'edició de la Viuda Gorchs) van ser: "José Castillo i Antonio Carnicero, pels dibuixos, mentre que els gravadors que els traduïren al coure, van ser els més acreditats gravadors del segle XVIII: Manuel Salvador Carmona, i els seus deixebles Fernando Selma, Joaquín José Fabregat, Joaquín Ballester, Francisco Muntaner, Pere Pasqual Moles, Juan Barcelón, Jeronimo Antonio Gil, Juan de la Cruz Cano y Olmedilla"³⁴³.

I per últim, lluny d'aquest excel·lent exemplar que acabem d'analitzar, la impremta de la Viuda Gorchs presenta una obra d'autor anònim titulada *Argel: Noticia topogràfica e Històrica del reino y de la ciudad(...)*³⁴⁴ amb text traduït del francès que va decorat amb dues estampes calcogràfiques, que representen un mapa general d'Argelia i la vista del recinte emmurallat de la ciutat, gravades novament per Domènech Estruc, a qui repetidament hem vist treballant per a aquesta editorial.

Les dues impremtes següents també corresponen a dues vídues. Una és la **Impremta de la Viuda Ifern**, que publicà l'any 1827 l'obra de temàtica científica *Recreaciones químicas(...)*³⁴⁵ traduïda del francès i decorada amb una litografia d'escàs interès artístic, donat la temàtica del llibre, realitzada per l'establiment litogràfic d'Antoni Monfort.

Herederos de la Viuda Pla és el nom d'una altra vídua, però, en aquest cas, dels seus hereus. D'aquesta casa comptem amb l'obra històrica, *Nuevas observaciones para la Historia General de Aragón, Navarra y Cataluña*³⁴⁶, decorada amb tres estampes calcogràfiques de les quals només està signada el mapa obra del gravador Joan Amills. Una segona publicació de la impremta dels hereus de la vídua Pla és *Oración*

---

³⁴³**Blas, Javier y Matilla, José Manuel.** (2003), op. cit., p. 86

³⁴⁴[Anònim]. *Argel: Noticia topogràfica e Històrica del reino y de la ciudad: (...)*, Barcelona, Viuda e Hijos de Gorchs, 1830. (BC Varia -42/ 2) **(Catàleg nº477-478)**

³⁴⁵**Herpin, J.Ch.** *Recreaciones químicas, o (...)*, Tomo II, Barcelona, Imprenta de la Viuda Francisca Ifern, 1827. (BC Tor. 773 - 8º) **(Catàleg nº479)**

³⁴⁶**Casaus y Torres, Andrés.** *Nuevas observaciones para la Historia General de Aragón (...)*, T.I, Barcelona, Imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, MDCCCXXIX. (BC A 96- 4º- 722) **(Catàleg nº480-482)**

*fúnebre que en las reales exequias celebradas á la memoria del Rey Difunto*³⁴⁷, que Francisco de Paula San Martín escrigué per commemorar la mort de Ferran VII, descrivint les exèquies celebrades a Barcelona el dia 15 de novembre de 1833. Tal i com hem vist en anteriors obres dedicades a la temàtica de les honres funeràries, en aquesta ocasió també es decora amb la imatge del cadafal erigit per a l'ocasió. Estampa realitzada amb la tècnica litogràfica signada per l'establiment d'Antoni Monfort, segons dibuix del litògraf Folch, a qui identifiquem amb l'artista format a l'Escola de Llotja, Santiago Maria Folch³⁴⁸.

La **Imprenta de José Torner** és una casa que es caracteritza per publicar les obres amb estampes molt originals, entre elles: obres d'ensenyament, de moral femenina, musicals, llibres d'història i literatura. El títol *El Porqué de la Música*³⁴⁹ és una obra de Tomás Ballester de Belmonte decorada amb una finíssima calcografia, sense signar, que representa el mestre Ballester enmig de la composició anomenada '*circulo musical*'. També podem dir que és una obra publicada el 1824, any de màxim rigor de la censura, tot i ser una temàtica totalment allunyada de tot context polític. En el pròleg es descriu l'examen que va haver de passar per a què els censors aprovessin la seva publicació.

A continuació, publicat l'any 1826, el tractat d'educació femenina, obra de Jeanne-Louise-Henriette Campan (1752-1822), més coneguda com a Madame Campan. L'obra d'aquesta escriptora francesa traduïda al castellà és *Tratado de la Educación de las Niñas...*³⁵⁰ que pren com a referència l'edició publicada a París amb el títol *De l'éducation, Suivi des Conseils aux jeunes filles...*³⁵¹ de 1824. L'edició de Torner va ser publicada en dos volums i està decorada amb una estampa calcogràfica, frontispici de

---

³⁴⁷**San Martín, Francisco de Paula.** *Oración fúnebre que en las reales exequias celebradas á la memoria del Rey Difunto de las Españas Don Fernando VII (...)*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, con superior permiso, 1833. (BC F. Bon 6924) (no catalogada)

³⁴⁸Biblioteca de Catalunya (Topogràfic: Tor 309 Fol) "*Santiago Maria Folch*". A: *Distribución hecha por la Real Junta de comercio de Cataluña en 18 de diciembre de 1815 á los alumnos de su Escuela gratuita de la nobles artes...* (Vegeu Annex documental).

³⁴⁹**Ballester de Belmonte, Tomás.** *El Porqué de la Música, (...)*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1824. (BC M 2156) **(Catàleg nº483)**

³⁵⁰**Campan, Madame.** *Tratado de la Educación de las Niñas...*T.I-II, Barcelona, Imprenta de José Torner 1826. (BN 2 / 18904), (BC Tus -8-7026). **(Catàleg nº484)**

³⁵¹**Campan, Madame.** *De l'éducation, Suivi des Conseils aux jeunes filles, d'un théâtre pour les jeunes personnes et quelques essais de morale*, par M. F. Barrière, Paris, Baudon Ferrés, 1824.

la portada del primer tom, que mostra una escena d'aparença neoclàssica. En aquesta ocasió l'estampa només va signada pel gravador Joan Amills a qui ja presentàvem com alumne de l'Escola de Llotja, el qual a partir de 1824 va acabar el període formatiu, i just a partir d'aquest any va treballar per Torner i la resta d'impremtes de la ciutat, tal i com feien altres gravadors com ara Domènech Estruc.

Altres títols de José Torner són els que daten de 1828, any en què publicà dues novel·les, ambdues decorades amb estampes, però amb desigual tècnica i qualitat artística. La primera correspon a l'obra de José Cadalso (1741-1782) titulada *Noches Lúgubres*³⁵² decorada amb dues xilografies signades per Torner. La segona es titula *Entretenimientos de un Prisionero en las provincias del Río de la Plata...*³⁵³, obra literària de l'escriptor Luis María de Moxó y de López, (Barón de Juras Reales) publicada en dos toms, i decorada amb vuit singulars estampes de talla dolça, novament gravades per Joan Amills, que representen diversos elements d'art precolombí. El primer tom de *Entretenimientos de un Prisionero* conté cinc estampes, tres a pàgina sencera i dues vinyetes. La primera correspon a la portada decorativa de la novel·la que representa un relleu escultòric amb el títol i elements precolombins, com ara instruments musicals i objectes de ceràmica. La segona estampa del tom u és la vinyeta del pròleg que mostra un motiu pintoresc, en teoria representatiu d'aquella antiga cultura americana. La tercera és una il·lustració amb un paisatge selvàtic poblat per indígenes. La quarta representa el déu asteca Huitzilopochtli, i la cinquena, com a vinyeta, mostra diferents geometries característiques d'aquell art. El segon tom només en conté tres. La primera repeteix l'anterior portada decorativa. La segona és una mostra d'escultura i relleu precolombins, i la tercera és la mateixa vinyeta geomètrica del primer volum.

Una altra obra del mateix autor Luis María de Moxó, que està també decorada amb una estampa per gravat de Joan Amills, és *El príncipe y su pueblo*³⁵⁴. En aquesta ocasió l'estampa fa de frontispici de la portada i presenta el dibuix de Bonaventura Planella, del qual es conserva l'original a l'àlbum que recopila part de la seva obra com

---

³⁵²**Cadalso, José.** *Noches Lúgubres del Coronel (...)*, Barcelona, Imprenta de José Torner 1828. (BC Tus -8- 7473) (Catàleg nº485-486)

³⁵³**Moxó y de López, Luis Maria de.** *Entretenimientos de un Prisionero (...)*, Tomo I-II, Barcelona, En la Imprenta de José Torner, 1828. (BC Tor. 820 - 821 8º) (Catàleg nº487-494)

³⁵⁴**De Moxó y de López, Luis Maria.** *El príncipe y su pueblo, o, Deberes del pueblo español hacia su legítimo rey y señor D. Fernando 7º*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1830. (BC Tor. 660 8º) (Catàleg nº499)

a dibuixant³⁵⁵. És un dibuix preparatori que es correspon totalment amb l'estampa del títol que comentem, mostra una composició al·legòrica del regnat de Ferran VII que complementa la temàtica de l'obra, i que estilísticament no presenta cap novetat, sinó que remet a aquest tipus d'estampes referents a Carles III i Carles IV.

De la mateixa impremta de José Torner passem a analitzar els vuit volums de l'obra escrita per Jeroni Pujades a principis del segle XVIII, titulada *Crónica universal del principado de Cataluña*³⁵⁶, publicada entre 1829 i 1832 que està decorada amb xilografies anònimes en forma de gravats de contorn que representen restes arqueològiques tarragonines com la Torre dels Escipions, l'Arc de Barà, o monedes d'època romana.

També de la impremta de José Torner és el *Diccionario Geográfico Universal...*³⁵⁷, obra enciclopèdica publicada en deu volums que semblava no tenir estampes. Tanmateix, la cerca ens ha conduït a una altre títol que justament completa la publicació amb els mapes d'aquesta obra, presentant-los de forma autònoma. De manera que els toms del *Diccionario Geográfico Universal*, per una banda, només va decorat el tom I, amb l'estampa representativa de l'esfera armil·lar, obra de Pau Alabern. Mentre que la publicació per separat dels mapes és la que es presenta sota el títol: *Colección de mapas geográficos antiguos y modernos(...). Publicada por los redactores del Diccionario Geográfico Universal en el año 1835..., donde también se halla el Diccionario*³⁵⁸. Els sis mapes representen els cinc continents i un mapa mundi van signats pels gravadors Pau Alabern i Moles, a qui presentàvem com a gravador de l'estampa frontispici, i per Domènech Estruc.

Per acabar amb la impremta Torner ens queda analitzar dues novel·les. La primera titulada *La desterrada de Holy Rood*³⁵⁹ i la segona, *Noches de Tasso* ambdues

---

³⁵⁵Dibuix **MNAC/ GDG 2640**. *Álbum de dibujos de Buenaventura Planella*, 1847.

³⁵⁶**Pujades, Jeroni**. *Crónica universal del principado de Cataluña, (...), Tomo I-VIII*, Barcelona, Imprenta de José Torner, año 1829 -1832. (BC Tor. 8 -15 - 4º) (**Catàleg nº495-498**)

³⁵⁷[Anònim]. *Diccionario Geografico Universal (...)*, T. I - X, Barcelona, Imprenta de José Torner, con licencia, 1830 -1835. (UAB C.Socials Carandell 914.100 (03) Dic) (**Catàleg nº500**)

³⁵⁸ [Anònim]. *Colección de mapas geográficos antiguos y modernos (...) publicada por los redactores del Diccionario Geográfico Universal en el año 1835*. Barcelona, En la librería de José Torner, donde también se halla el Diccionario. (BMVB Mz C/4 R. 125, 129,130,131,150,157) (**Catàleg nº501-506**)

³⁵⁹**Lamothe-Langon, Étienne**. *La Desterrada de Holy-Rood, (...)* Barcelona, Imprenta de José Torner, Julio de 1832. (BC Tus- 8- 9487) (**Catàleg nº507**)

publicades l'any 1832. *La desterrada* és l'obra d'Etienne León Lamothe-Langon³⁶⁰ (ca.1786-1864) decorada amb una delicada litografia (desplegable donades les petites dimensions del llibre) que presenta un multitudinari comiat des d'un port. És una estampa que va signada per l'establiment litogràfic de Joan Eusebi Monfort i el litògraf "M. Folch" a qui identifiquem novament amb el gravador Santiago Maria Folch, que vèiem fa uns moments com a litògraf. La segona novel·la és *Noches de Tasso*³⁶¹ obra de l'escriptor Torcuato Tasso, que està decorada amb una estampa segons dibuix de Pere Esplugas i gravat de Joan Amills. Pere Esplugas és un dibuixant present en la matrícula³⁶² de l'Escola gratuïta de dibuix, durant el mateix període de formació d'Amills i Folch, o sigui de 1814 a 1820. Per la qual cosa la col·laboració professional entre ells és una realitat que es dona sobretot en els encàrrecs particulars dels impressors per a la il·lustració de llibres. La col·laboració artística entre Pere Esplugas, dibuixant, i Joan Amills, gravador, és anàloga a la d'Amills amb Bonaventura Planella, i de fet els citarem en tot tipus d'estampes i treballant per a tots els impressors-editors barcelonins, de 1830 en endavant.

Dins el mateix estil de les publicacions de la impremta Torner, ara és el torn de la impremta de **José Rubió** (ca. 1795- ?) impressor "de quinta classe"³⁶³, segons el *Cadastrre personal* de 1820. Rubió, "pare de l'escriptor de la renaixença Joaquim Rubió i Ors, tenia la seu al carrer Llibreteria, enfront del *Diario de Barcelona*"³⁶⁴, (o sigui de la Impremta de la Viuda e Hijos de Antonio Brusi). Durant el període d'anàlisi de 1823-1833 Rubió publicà de l'escriptora francesa, coneguda com a Comtessa de Genlis (1746-1830), la traducció del títol *El sitio de la Rochela o la desgracia de la*

---

³⁶⁰Montesinos, José F. (1955), op. cit., p. 215

³⁶¹Tasso, Torcuato. *Noches de Tasso*, Barcelona, Librería de José Torner, 1832. (BC A 83- 8º- 8898) (Catàleg nº508)

³⁶²Pere Esplugas es matriculà a l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts l'any 1798. **Arxiu RACBAJ_ Llibre manuscrit N° 1 que contine la matricula de los discipulos que entraron en las Escuelas de 1775-1835.**

³⁶³AHCB_ **Cadastrre personal 1835** (El document data de 1820)

5ª Cuarta Clase D. José Rubio ..... Librería

³⁶⁴Passarell, Jaume.(1949) "Llibreters barcelonins d'ahir". A: *Llibre de llibreters de vell i de bibliòfils barcelonins d'abans i d'ara.*, p. 21

*conciencia...*³⁶⁵. En aquesta obra podem apreciar el que és tant habitual en els títols de l'època, l'ús de la conjunció que servia de recurs mnemotècnic del títol de l'obra, que ahora aporta informació complementària al lector. El tema de la novel·la en aquest cas és moralitzant ja que segons el pròleg: "puede interesar tanto a las personas piadosas como a las que buscan en los libros sólo un pasatiempo". I les il·lustracions que l'acompanyen són dues litografies realitzades per l'establiment litogràfic Monfort, que manifesten una composició original, a pesar de la poca habilitat tècnica.

La impremta d'**Antonio Bergnes de las Casas** (1801-1879) ubicada al carrer Escudellers nº13 és una de les cases més destacades de l'època. Durant el període de 1830 a 1833 la impremta s'anomena **A. Bergnes y Compañía**, nom que apareix en els peus d'impremta de les publicacions fins 1835, any en què el nom canvia, i només apareix el nom, sense la companyia. La nostra anàlisi de la impremta Bergnes en cap moment pretén arribar al detall de l'estudi únic i encara actual, realitzat per Santiago Olives Canals³⁶⁶ i que permet conèixer al mateix temps les publicacions i la biografia de l'impressor. La monografia d'Olives Canals, prologada per Rubió y Balaguer, presenta per un costat la bibliografia³⁶⁷ de la impremta, detallant més de dues-centes publicacions. Per l'altre enllaça la tasca de Bergnes amb la dels altres impressors actius a Barcelona presentant alguns dels noms citats al llarg del nostre estudi. En aquest sentit, a tall d'exemple és significativa la comparació que Olives Canals fa de la impremta de Bergnes amb la dels Oliva, tot dient "*no desmerece ni mucho menos, a su lado*"³⁶⁸, comentari que efectivament, a pesar que el nostre estudi només presenti les

---

³⁶⁵**Genlis, Mme. Stéphanie Félicité, Comtessa de.** *El Sitio de la Rochela o la Desgracia y la conciencia*, (...), T.I-II, Barcelona por José Rubió, Año 1828. (BC Tus -8- 3362- 3363) (**Catàleg nº509-510**)

³⁶⁶**Olives Canals, Santiago.** (1947), *Bergnes de las Casas. Helenista y editor. 1801- 1879.* "Joven Catedrático de griego en el Instituto Balmes de Barcelona"

³⁶⁷**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p. XI: Jorge Rubió y Balaguer, Prólogo: "Dr. Olives ha emprendido la difícil tarea de reconstruir la bibliografía de la producción editorial de la empresa que Bergnes dirigió desde 1830 a 1843. Esta bibliografía contiene 265 números, incluyendo las obras escritas o traducidas por Bergnes aunque no fueran publicadas por el, ocupa casi la mitad del libro y constituye una aportación de gran importancia para el estudio del movimiento cultural barcelonés en la época romántica."

³⁶⁸**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p. XVI: Jorge Rubió y Balaguer, Prólogo: "como ninguna otra editorial barcelonesa contemporánea de la de Bergnes se ha hecho un estudio bibliográfico no podemos establecer comparaciones sobre una base suficiente de información,

obres il·lustrades, creiem fermament que la impremta dels Oliva enllaça i està al mateix nivell editor de Bergnes, tot i que l'ambició cultural³⁶⁹ de l'un sigui superior a la dels altres, atès que els Oliva es centraven en la vessant més popular del negoci editorial. La comparació de les dues editorials la veurem amb més deteniment en el període següent de 1833-1843, dècada clau per al desenvolupament de les editorials a la ciutat. Durant els tres primers anys en què ara centrem l'anàlisi de la impremta Bergnes és quan rebia el nom **A. Bergnes y Cia**. Companyia formada, segons l'estudi de Santiago Olives, per Pedro Felipe Monlau (1808-1871) i Josep Mor de Fuentes (1762-1848), col·laboradors que l'aconsellaven tant pel que fa a la publicació d'obres com en els treballs de traducció. En aquests primers anys Bergnes també va comptar amb Manuel Rivadeneyra (impressor madrileny) a qui havia conegut mentre treballava com a tipògraf a la impremta de Josep Torner. En el moment en què Bergnes obrí la seva pròpia impremta li encarregà a Rivadeneyra la direcció del taller³⁷⁰, cosa que va fer fins l'any 1835. Una de les primeres publicacions d'A. Bergnes y Cia. és la *Historia de la impremta* escrita per Bergnes i publicada el 1831, sense estampes que recollim per la seva relació amb la història del llibre. Les obres de la impremta Bergnes y Cia. són de divulgació, i algunes tenen format enciclopèdic. Les primeres d'aquest tipus van ser la *Biblioteca de Conocimientos Humanos* (1832) i el *Diccionario Geográfico Universal* (1830-1835), del qual hem parlat quan esmentàvem la Impremta Torner. A continuació la van seguir *Obras completas de Buffon*, cèlebre naturalista francès, que Bergnes publicà entre 1832 i 1835, en varis toms decorats amb estampes d'origen francès signades per Ambroise Tardieu (1788-1841) i en les que l'epígraf explicatiu també està en aquell idioma. De manera que és l'exemple d'una obra francesa que Bergnes simplement publica a Barcelona, traduint-la al castellà i important-ne les estampes.

Dues obres de temàtica pedagògica són una de l'any 1831, escrita pel francès N. Dupuy La Chapelle (fl. 1693-1730), amb el títol *Instrucciones de un padre a su hija...*³⁷¹ que va decorada amb una senzilla il·lustració del text. A continuació *Lecciones*

---

para que tengan validez, con otras semejantes de nuestra ciudad en aquellos días. La de Oliva, sin embargo, reclama un momento de atención y no desmerece ni mucho menos a su lado”(...).

³⁶⁹**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p. XXIII: Jorge Rubió y Balaguer, Prólogo: “Bergnes (...) supo sobreponerse a las desviaciones de la moda y su editorial destaca sobre otras de su tiempo, por un criterio selectivo deliberado e independiente”.

³⁷⁰**Olives Canals, Santiago.** (1947), op. cit., p. 117: “Editor romántico”.

³⁷¹**Dupuy la Chapelle, N.** *Instrucciones de un Padre a su hija*, Barcelona, T. I-II, Imprenta de A. Bergnes y Cia., 1831. (BC Tus- 8- 6505) (**Catàleg nº 513**)

*elementales de Geografía para niños...*³⁷² de l'autor Carlos Carreras de Urrutia (1807-1873), que Bergnes y Cia. publicà l'any 1832 amb un petit mapa de la Península Ibèrica, i calcografia de Joan Amills.

A partir de 1832 es dona una de les més interessants apostes d'aquest editor barceloní: és l'any que Bergnes començà a publicar els primers títols de la col·lecció BIBLIOTECA SELECTA PORTÁTIL Y ECONÓMICA (de la qual només ens aturarem a analitzar dues obres, que són les que ens permeten ampliar l'anàlisi d'Olives Canals ja que s'ha localitzat una documentació prèvia a la publicació, com veurem tot seguit). L'any 1831 Antoni Bergnes va sol·licitar el permís per a publicar algunes de les obres que havien de formar part de la citada col·lecció. El permís es demanava a Madrid en els anomenats 'Consejos de Imprentas'. Un impressor s'havia d'adreçar a aquests consells perquè se li concedís, o denegés la llicència per a publicar determinada obra o col·lecció. Aquest no és un fet aïllat de la nostra anàlisi, ja que ens remet a la frase '*con licencia*' que es presenta sovint a les portades. El cas de la col·lecció de Bergnes destaca perquè s'ha localitzat part de la documentació que l'editor va acreditar, i els passos que va haver de seguir per a obtenir la preuada llicència i poder publicar la col·lecció. La petició de Bergnes als 'Consejos de Imprentas' va ser presentada per un tal Santos de Molino³⁷³:

*"El poder que tengo presentarles a D. Antonio Bergnes de las Casas editor de varias obras científicas e impresor de la ciudad de Barcelona ante Ud. (...) Que mi representado se propone publicar sin perjuicio a tener y previa la firma del Consejo una hermosa edición al paso que económica de varias piezas románticas y novelas de las que mas honran a nuestra antigua y moderna literatura, bajo el titulo Biblioteca Selecta portátil y económica arreglada al tamaño de las *Dos Doncellas*, y cuyo fin se acompañan varias obras como *Don Persiles y Segismunda*, *el Quijote*, segunda parte del *Quijote por Avellaneda* *El Diablo Cojuelo*, *Gil Blas*, *el Bachiller de Salamanca*, *el Gran Tacaño*, *el Lazarillo de Tormes* y *Guzmán de Alfarache* Por lo que: Sup. co habiendo por escribir y las citadas obras, se digne acceder a mi representado el competente permiso que solicita para su reimpresión en la forma ordinaria y criterio de S. ^a*

Santos de Molino".

A més dels títols que Bergnes volia publicar, la petició va acompanyada d'una portada *prototipus* i d'un pròleg *model* (de l'obra *Dos Doncellas*). La referència visual del format de presentació de la col·lecció indica que les característiques materials dels llibres també estaven subjectes a les consideracions pertinents del consell d'imprentes.

---

³⁷²**Carreras de Urrutia, Carlos.** *Lecciones elementales de Geografía para niños*, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y Ci^a. 1832. (BN 2 / 49113) (Catàleg nº 514)

³⁷³**AHN_ Consejos de Imprentas.** Leg. 5572, Expediente 34. (Vegeu Annex documental)

La 'Biblioteca Selecta Portátil y Económica', segons la documentació, havia d'estar formada per tres seccions: una dedicada a obres considerades clàssics espanyols, una segona que tractés traduccions d'obres estrangeres i per últim una dedicada als autors contemporanis³⁷⁴. Els adjectius que li donen nom no són trivials, ja que remeten directament a les característiques materials dels llibres. El primer adjectiu presenta la col·lecció com a *selecta*, cosa que fa referència als títols que n'havien de formar part, tots ells de les millors obres de la literatura, espanyola, europea i contemporània. El segon adjectiu *portátil*, es refereix a les característiques materials dels exemplars, doncs les mides dels llibres corresponen a publicacions en 32º, (mida de 13 x 7,5 cm), és quasi miniatura. I per últim, el tercer qualificatiu, *econòmica*, té a veure amb el preu assequible que es fixava en quatre rals de billó per als subscriptors, i cinc per al públic en general. Si pensem que altres obres podien arribar a valer 700 rals, (per exemple el *Diccionario histórico* d'Oliva) que veurem més endavant tot i ser un tipus de publicació diferent, ens és una referència per a saber l'assequibilitat del preu.

Les estampes que decoren els exemplars eren una opció escollida pel comprador del llibre, atès que la pràctica feia que es venguessin per separat. Per una banda, hi havia l'exemplar de l'obra en rústica, enquadernat amb unes simples cobertes de paper més gruixut. Si es volia incorporar estampes a l'obra, en el moment d'enquadernar el llibre, (amb un tipus d'enquadernació més rica o duradora) s'encartaven allà on els pertocava, ja fos com a frontispici de la portada o com a il·lustració en una pàgina determinada. Això no vol dir que els exemplars en rústica no anessin decorats amb estampes, però sí que es dona més sovint el cas d'aquest tipus de decoració, quan els exemplars estan ricament enquadernats.

Analitzem només dues obres de la col·lecció 'Biblioteca Selecta Portátil y Económica' publicada per Bergnes publicades l'any 1832, la primera és *Don Quijote* i la segona *Gil Blas. El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*³⁷⁵ de la impremta Bergnes es va publicar en sis toms, el mateix any 1832 que la rica edició que anteriorment comentàvem de la Impremta de la Vda. e Hijos de Gorchs. L'exemplar de Bergnes presenta unes estampes de menys categoria artística, de les que només hem pogut veure un exemplar que conté il·lustracions dins el tercer volum, dues petites estampes calcogràfiques firmades pel gravador Pau Alabern i Moles. De la segona obra, la

³⁷⁴Olives Canals, Santiago. (1947) op. cit., "BIBLIOGRAFÍA nº 10. Biblioteca Selecta portátil y económica o sea Colección de Novelas escogidas", p. 131

³⁷⁵Cervantes Saavedra, Miguel de. *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha, por Miguel de Cervantes Saavedra*, Tomo I-VI, Barcelona, Impremta de A. Bergnes y Comp. con licencia, Junio de 1832. (BN R/ 32596). Només el t. III, (BC 21-VI-12-17) i (BC Cerv. 6-V-1/6)

Historia de Gil Blas de Santillana, no hem localitzat cap exemplar de l'obra literària, però sí les quatre escenes que havien de fer d'il·lustracions, que són unes composicions signades pel dibuixant Bonaventura Planella i el gravador Pau Alabern, estampades en un full solt, en l'estadi previ abans de ser retallades i encartades dins de la publicació³⁷⁶.

Un altre títol de la impremta Bergnes y Cia., que no té res a veure amb la col·lecció de novel·les, és *Historia de los gitanos*³⁷⁷ publicat l'any 1832 amb una preciosa litografia realitzada per Joan Eusebi Monfort a l'establiment litogràfic que porta el mateix nom.

*El Nuevo Viajero Universal en América*³⁷⁸ és una obra d'autoria incerta ja que només presenta les inicials M. E. y L. C. referents als autors. *El Nuevo Viajero Universal en América* és el títol uniforme que aplega aquesta obra en sis toms cadascun amb un subtítol. La temàtica que tracta té una visió històrica i és una obra decorada amb vuit estampes calcogràfiques, totes elles sense signar amb la qual la pròpia publicació anuncia: '*laminas finas perfectamente iluminadas que representan...*' un tema diferent en cada cas. El primer tom és la *Historia de viajes a las Antillas y al Reino de Méjico...*, decorada amb dues estampes que representen dues parelles d'indígenes de la regió de Califòrnia i Mèxic. El segon tom es subtitula *Historia de viajes sobre el estado físico, político, eclesiástico y literario de Nueva España* amb l'estampa de la imatge del volcà Surullo. El tercer fa referència a *Historia de viajes al Perú moderno* i conté dos gravats, un amb la representació de les muntanyes Chimborazo i Caiguairazo, i l'altra amb una parella que mostren els vestits típics del Perú. El quart tom continua amb la història del Perú modern i conté una estampa de dos pobladors de la zona. El cinquè és *Historia de viajes acerca el calendario de los Mejicanos. Contiene entre otras cosas: una noticia del mismo, observaciones comparativas con el de otros pueblos...* i l'estampa que el decora representa el famós calendari asteca. I el sisè tom és *Historia de viajes que comprende sobre la América en general...*, només decorat amb l'estampa que representa les diverses èpoques de la naturalesa segons la mitologia asteca.

---

³⁷⁶BN INVENT/ 32259-32262. Estampa en format de full solt, on es representen quatre escenes, que corresponen a les quatre estampes abans de ser retallades i enquadrades.

³⁷⁷J. M. *Historia de los Gitanos (...)*, con licencia, Barcelona, T. I-II, Impr. de A. Bergnes y Cia., 1832. (BC Varia 40 /1) (Catàleg nº 515)

³⁷⁸M. E. y L. C. *El Nuevo Viajero Universal en América, o sea (...); por M. E. y L.C. (...)*, Vol. I-VII, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y Compañía, con licencia, 1832-1833. (BC A. 97- 8º- 1103- 1108) (Catàleg nº 516-523)

Una altra impremta semblant a la de Bergnes de las Casas, que durant els tres primers anys de la dècada dels trenta rep un nom diferent és **Saurí y Compañía**. A partir de 1833 però, el nom és Impremta de Don Manuel Saurí. La casa Saurí y Compañía s'ubicava al carrer Escudellers, i quan canvià de nom, el seu emplaçament passa a ser al carrer Ample de la ciutat. Durant aquests primers anys és una impremta amb estil propi, diferent de les demés, i que aconsegueix destacar amb les estampes. Les obres objecte de la nostra anàlisi presenten senzilles composicions, però amb una estètica romàntica plenes de detalls que aconsegueixen l'objectiu de transportar l'espectador - lector a la trama dels relats. La tipologia de llibres contempla principalment traduccions de novel·les, d'autors no sempre francesos, però sí que des de la traducció francesa es fa la versió en castellà. Els autors francesos publicats per Saurí y Compañía durant aquests primers anys són Jean Pierre Claris de Florian (1755-1794), Sophie Risteaud Cottin (1770-1807) i el Vescomte de Chateaubriand (1768-1848); també es publicaven obres angleses o italianes però sempre, des de la traducció francesa. Aquest és el cas del títol *La Hermosura y la Fealdad, o los efectos de una mala educación...*³⁷⁹ publicada l'any 1828. És una obra anglesa d'autor anònim traduïda des del francès. La seva és una temàtica pedagògica que Saurí y Compañía publicà en dos toms, acompanyada de dues estampes calcogràfiques realitzades per Pere Esplugas com a dibuixant i Domènech Estruc gravador. En la mateixa línia de l'anterior però, publicada l'any 1829 data l'obra de l'enigmàtica autora de nom Duquesa de C***. La novel·la es titula *El sepulcro o el subterráneo*³⁸⁰ i és de gènere epistolar. Aquest és un gènere que segons els estudis literaris d'Ana Rueda consideren que: "el deseo de verosimilitud hacía que la ficción de las cartas no pareciera ficción, sino correspondencia privada. Ciertamente no sería descabellado pensar que muchas obras epistolares toman sus datos de correspondencias reales e inéditas, como también ocurre que muchas novelas fingen estar protegiendo la verdadera identidad de sus personajes bajo convicciones tipográficas como la Condesa de***"³⁸¹. *El sepulcro o el subterráneo* es correspon també amb una obra originàriament escrita en italià i traduïda al castellà des de la traducció francesa, que va decorada amb una estampa d'estil i temàtica absolutament romàntica, i que representa una escena plena de misteri dins un lúgubre

³⁷⁹[Anònim]. *La Hermosura y la Fealdad, o los efectos*, (...), T. I-II, Imprenta de Manuel Saurí y Compañía, 1828. Tom I (BC Tor. 54 12°), Tom II (BC Tus - 8 - 8727) (Catàleg nº 525-526)

³⁸⁰C***, Duquesa de. *El sepulcro o el subterráneo* (...), Barcelona, Imprenta de Saurí y Compañía, 1829. (BAB 64 III) (Catàleg nº 527)

³⁸¹Rueda, Ana. (2001) *Cartas sin lacrar. La novela epistolar y las España ilustrada 1789-1840*, p. 31

calabós. És un gravat calcogràfic del dibuixant Pere Esplugas i del gravador Joan Amills.

La *Galatea de Miguel de Cervantes concluida por Florián*³⁸² publicada l'any 1830 per Saurí va decorada amb un sol gravat sense signar.

El treball gràfic del gravador Joan Amills per a la impremta Saurí és constant i a partir dels anys trenta, totes les publicacions d'aquesta impremta (excepte en un cas) van decorades amb les seves estampes. Entre elles l'obra *Historia de Napoleón. Emperador de los franceses(...)*³⁸³ publicada l'any 1831 amb una tipologia d'estampa en la que en un sol full es presenten el frontispici i la portada. Aquest cas és el que s'anomena portada adicional gravada que presenta una riquesa tipogràfica de lletres, vinyetes i detalls que no és habitual en les portades de treball tipogràfic d'impremta. Una altra obra decorada amb estampes d'Amills segons dibuix de Bonaventura Planella és la novel·la *Genio del Cristianismo, o Bellezas de la Religión Cristiana*³⁸⁴ de l'escriptor francès Chateaubriand, publicada en dos toms i un total de cinc estampes calcogràfiques, tres composicions de les quals remeten i copien directament les composicions que decoren una edició francesa de la mateixa obra, concretament la publicada a Lió l'any 1809.

El 1832, els mateixos artistes Bonaventura Planella, com a dibuixant i Joan Amills, com a gravador decoren l'obra de l'escriptora francesa Mme. Cottin. La novel·la porta per títol *Clara de Alba*³⁸⁵, i tal com vèiem a la novel·la *El sepulcro*, en l'escena que fa de frontispici de la portada, l'estètica és plenament romàntica ja que transcorre dins un cementiri.

En tot aquest grup de publicacions de la impremta de Manuel Saurí y Comp., tant sols comptem amb una obra original. Fou publicada l'any 1832 i escrita pel professor de ball Antonio Biosca. El seu títol és *El arte de danzar o reglas e instrucciones para los aficionados a bailar las contradanzas francesas o rigodones*³⁸⁶ i va il·lustrat amb una

---

³⁸²**Florián, Galatea, de (...), imitada, compendiada y concluida por Florián.** Barcelona, Librería de M. Saurí y Compañía, 1830. (BC Cerv.15 - I - 17) **(Catàleg nº 528)**

³⁸³[Anònim]. *Historia de Napoleón. Emperador de los franceses(...)*, Barcelona, Librería de Saurí y Comp.^a, 1831.(Biblioteca Episcopal 92 (Nap) His.) **(Catàleg nº 529)**

³⁸⁴**Chateaubriand, François René, Vescomte de, Genio del Cristianismo (...)**T. I-II, Librería de Manuel Saurí y Comp.^a, 1832. **(Catàleg nº 530-534)**

³⁸⁵**Cottin, Marie Risteau, Mme. Clara de Alba (...)** Barcelona, Librería de Cerdá y Saurí, 1832. (BC Tus- 8- 8413) **(Catàleg nº 535)**

³⁸⁶**Biosca, Antonio. Arte de danzar (...)** Barcelona, Imprenta Saurí, 1832. (BAB GO 7424) **(Catàleg nº 538)**

sola estampa, frontispici de la portada, que mostra un elegant grup de parelles disposades a posar en pràctica les instruccions de ball. D'aquesta alegre escena, gravada per Amills, es conserva el dibuix preparatori realitzat per Bonaventura Planella³⁸⁷.

Una altra obra peculiar publicada per Saurí és el *Arte de Ponerse la Corbata de mil y una maneras, ó (...)*³⁸⁸ publicada també l'any 1832 que va decorada amb sis litografies al·lusives al text, copiades directament de l'edició francesa³⁸⁹.

Per a acabar amb les publicacions editades fins 1833 per Saurí y Companyia, falta presentar l'obra de Pablo Verdejo de Castro *Nuevo Compendio de la Mitología o (...)*³⁹⁰ decorada amb estampes xilogràfiques i calcogràfiques a full complet. Aquesta última tècnica correspon només a l'estampa que fa de frontispici, que mostra una representació al·legòrica titulada '*El Destino y el caos*' gravada per Joan Amills. Pel que fa a les xilografies són composicions sense signar que fan referència a les diverses divinitats que el text va desgranant.

Resten per analitzar dins el segon període quatre impressors: **Ramon Martín Indar**, **Ignacio Estivill** (ca.1768- ?), **Joaquín Verdguer** i la casa **Sierra y Martí** però tan sols analitzarem per ara les obres publicades entre 1827 i 1830, ja que són uns editors que despleguen tota la seva tasca editorial al llarg del període 1833-1843, i per tant els analitzarem amb deteniment llavors.

La impremta d'Ignacio Estivill (ca.1768- ?) ubicada al carrer Bòria³⁹¹ era considerat en el cadastre d'impressors i llibreters de 1820 com a impressor de tercera categoria. L'any 1827 publicà una obra a la que ja ens hem referit en d'altres impremtes, titulada *Oficio de la Semana Santa (...)*³⁹². L'edició d'Estivill va decorada amb sis estampes

---

³⁸⁷El dibuix d'aquesta escena de ball és MNAC GDG/26068

³⁸⁸[Anònim]. *Arte de Ponerse la Corbata de mil y una maneras, ó distintos modos (...)*, Barcelona, Lib. de Saurí y Comp., 1832. (BC 11- I- 73) (Catàleg nº 536-537)

³⁸⁹**L'Empesé, Baron de.** *L'art de mettre sa cravatte en seize leçons*, París a les Presses de Balzac. (Obra i estampa localitzada a *Histoire de l'édition française*, p. 598)

³⁹⁰**Verdejo de Castro, Pablo.** *Nuevo Compendio de la Mitología o Historia de los Dioses y (...)*. Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1833. (BC Mit- 8 - 59) (Catàleg nº 539-540)

³⁹¹L'any de naixement prové del cadastre d'impressors i llibreters de 1801, on figura que té 33 anys d'edat. En el de 1820 Ignacio Estivill és considerat un impressor de "Tercera categoria" **AHCB _Cadastre Personal**, 1801 i 1820.

³⁹²[Anònim]. *Oficio de la Semana Santa (...)*. Barcelona, Ignacio Estivill, 1827. (BC R (2) - 8-400) (Catàleg nº 546-551)

calcogràfiques sense signar que copien aquelles estampes realitzades per Josep Coromina, que decoraven l'edició de 1821 de la Impremta de Miguel i Tomás Gaspar (Vegeu Catàleg nº 415-418).

Una altra publicació d'Estivill és l'obra de l'escriptor francès Jean François Marmontel (1723-1799) titulada *Delicias de los Corazones Sensibles (...)*³⁹³ decorada amb una xilografia il·lustrativa del text, sense signar.

De l'impressor **Joaquín Verdaguer**, ubicat a la 'Rambla frente los ex Trinitarios'³⁹⁴, entre 1830 i 1831, només recollim l'obra del bisbe Fèlix Amat de Palou i Pont (1750-1824) escrita en llatí titulada *Ecclesiae Iesu-Christi Summarium(...)*³⁹⁵, amb un frontispici retrat de l'autor, estampa que tradueix de manera mimètica la composició del pintor Cardona segons dibuix i gravat calcogràfic de Blai Ametller.

Una altra impremta -presentada en el període anterior, com a impressors d'origen gironí³⁹⁶ - és la impremta Oliva, situada al carrer de l'Argenteria. Durant els primers anys de la dècada dels trenta el nom que apareix en les portades és el de **Narciso Oliva**, mentre que a partir de 1835, el nom és **Antonio y Francisco Oliva**.

Durant aquest període només analitzem el títol *Diccionario Histórico o Biografía Universal Compendiada*³⁹⁷ obra de format enciclopèdic i d'un autor quasi anònim ja que s'amaga sota les inicials C. Mh. O. El *Diccionario Histórico* va ser un projecte editorial important no tant pel volum o tipus d'obra, sinó pel número d'estampes 'originals' que il·lustren els tretze toms (en veritat són dotze, però en té un de suplement)³⁹⁸. Cada tom del *Diccionario Histórico* té més de sis-centes pàgines i es

---

³⁹³**Marmontel, Jean François.** *Delicias de los Corazones Sensibles (...)*. Barcelona, Impremta de Ignacio Estivill, 1831. (BC Tus- 8- 8972) (**Catàleg nº 552**)

³⁹⁴ La ubicació de la impremta Verdaguer la citem de la *Guía de forasteros en Barcelona...*, Barcelona, Impremta y Librería de D. Manuel Saurí, 1842, p. 37

³⁹⁵**Amat de Palou i Pont, Fèlix.** *Ecclesiae Iesu-Christi Summarium(...)*. Tomo Primus, Barcinone, Typis J. Verdaguer: Superiorem Permissu, 1830. (BC Tor. 5-12º) (**Catàleg nº 553**)

³⁹⁶**Mirambell i Belloc, Enric.** (1988) "Els impressors de la família Oliva i els seus successors". A: *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, p. 41-54

³⁹⁷**C. Mh. y O.** *Diccionario Histórico o Biografía Universal compendiada*, T. I-XIII, Barcelona, Narciso Oliva / Antonio y Francisco Oliva, 1830-1836. Un exemplar és (UB- Lletres 07 R - 3338-3350) i un altre exemplar és (AHCB B - 1830 8º 7) (**Catàleg nº559-706**)

³⁹⁸El volum tretzè de suplement inclou les biografies dels personatges que no es tenien prou dades en el moment de l'edició, o bé, perquè eren personatges morts durant aquell any.

venia per subscripció, amb un preu total de 720 'reales de vellón en rústica', i 792 'en pasta'. La subscripció era la forma de venda i la manera de dur a terme un projecte editorial d'aquestes característiques, ja que s'asseguraven d'entrada un número d'exemplars venuts, a partir dels quals els costos de producció estaven coberts, per tant la despesa inicial no només anava a compte de l'editor, que en aquest cas era també l'impressor. Segons la propaganda editorial l'obra va gaudir de seguida del suport del públic, per la qual cosa va aconseguir subscripcions d'arreu de la Península i d'Amèrica. La temàtica i contingut del *Diccionario Histórico* contempla una cronologia de fets històrics des dels inicis dels temps, a més d'un compendi de biografies que són les veritables protagonistes de l'obra. El text sobre la vida de personatges cèlebres s'ordena alfabèticament i en determinades ocasions es presenta la imatge del biografat. Aquest conjunt d'estampes-retrat són, segons la pròpia publicitat, '*grabados con finura y habilidad, sacados de los más auténticos que se conocen*', o sigui que es prenen com a model els gravats més coneguts d'aquell personatge, i per això en el nostre estudi s'han de valorar altres col·leccions de retrats.

El frontispici que decora el primer tom, mostra una escena al·legòrica de l'obra ja que està formada per un grup d'amorets, portadors de retrats, que estan acompanyats pels personatges del *Temps* i la *Història*, mentre la figura de la *Fama* sobrevola el conjunt. La publicació del *Diccionario Histórico* conté un total de cent quaranta set estampes, posades a la venda amb cada entrega de la subscripció, de manera que s'enquadraven en el tom i lloc pertinents, segons l'ordre alfabètic de l'obra. Les estampes, però, també es podien adquirir separatament, opció anunciada en la publicitat '*para las personas curiosas que deseen poseer los retratos más celebrados de los hombres eminentes y sabios de todas las clases*', i es presenta com un àlbum (enquadrnat) amb el nom d '*Hombres célebres*'. (Aquest format és el de l'exemplar que conté un total de cent trenta-vuit estampes que ha estat localitzat a la Biblioteca Nacional de Madrid³⁹⁹). El primer format, la publicació (els tretze volums), i el segon, l'àlbum '*Hombres célebres*' s'han de relacionar amb un tercer format que és l'àlbum de la Biblioteca de Catalunya al que anomenen 'Àlbum factici'⁴⁰⁰. Aquest àlbum, recull els

---

³⁹⁹ '*Hombres célebres*' [Barcelona, Narciso Oliva / Antonio y Francisco Oliva, 1830-1836]. Localitzat a la Biblioteca Nacional España, Sala Goya, amb el topogràfic: **ER 578**

⁴⁰⁰ 'Àlbum factici' datat [ca. 1836-1850]. Topogràfic:(BC 096 Alb Fol). Agraeixo a Francesc Fontbona haver conegut aquest àlbum, del que vaig estudiar-ne una part a la tesina sobre Joan Amills. Les dates [ca. 1836-1850] són de l'últim any de la publicació del *Diccionario* (1836) i de l'any de la publicació *Biografía Eclesiástica* (1850) de la que també es recullen els dibuixos i estampes que la decoren.

dibuixos originals, dibuixos preparatoris per a gravar, amb grups de quatre, cadascun amb la seva estampa corresponent (Fig.16).

dibuixos

estampes

Fig. 16 Àlbum factici, [ca. 1836-1850] (BC 096 Alb Fol)

Els artistes que van participar en el *Diccionario Histórico* són majoritàriament barcelonins, tot i que també hi van participar tres gravadors valencians. Pel que fa els dibuixos partim de l'anàlisi dels originals de l'àlbum de la Biblioteca de Catalunya on hi ha dos noms. Un és Pere Esplugas (ca.1788-?) artista format a l'Escola de Llotja. A ell podem atribuir una seixantena de dibuixos originals realitzats amb la tècnica de grisalla, i també de llapis carbonet. El segon dibuixant és Bonaventura Planella del que en aquesta ocasió només es conserven tres dibuixos. Tanmateix, la trentena de dibuixos sense signar, els podríem adjudicar a qualsevol d'aquests dos artistes, perquè l'estil dels originals els fa molt semblants. En els gravats de la publicació hi trobem la signatura d'altres dibuixants, com Joaquim Planella germà de Bonaventura. Pel que fa als gravadors, en primer lloc s'exemplifica l'activitat professional dels calcògrafs de talla dolça actius a Barcelona⁴⁰¹. Gravadors que gràcies a la impremta Oliva, exercien el seu art de reproducció. En segon lloc els gravadors de la publicació

---

⁴⁰¹ *Guía de forasteros en Barcelona, manual de agentes y de curiosidades* (1841), p. 165: "**Grabadores de lámina fina** : D. Juan Amills; D. Juan Masferrer; D. Pablo Alabern; D. Antonio Roca; D. Ramon Alabern; D. Domingo Estruch; D. Mauricio Vidal; D. Estevan Xaxars"

són, per una banda, un grup acadèmicament format a l'Escola de Llotja, entre els que trobem els noms de Joan Amills i Costa (ca.1800-1853) amb trenta tres estampes, Pau Alabern i Moles (1804-1860) que en gravà tres, i Esteve Mas de Xaxars (s. XIX) amb quatre. I per altra banda, també hi ha els noms dels gravadors valencians membres de la Reial Acadèmia de belles arts de Sant Carles, Tomás Rocafort y López⁴⁰² (?-m.1854) amb cinc estampes, Mariano Sigüenza Ortiz⁴⁰³(1836-1860) amb onze, i finalment Teodoro Blasco Soler⁴⁰⁴ (?-m.1854) que en gravà sis. Els gravats sense signar són un total de dotze estampes que podrien ser de qualsevol dels gravadors esmentats, donada la uniformitat del llenguatge del burí i del caràcter unitari de l'obra, amb uns resultats compositius molt similars, perquè en cap cas els gravadors no pretenien sobresortir dels altres.

El *Diccionario Histórico* és una obra que agafa com a referència les publicacions franceses, recull de biografies de personatges cèlebres. D'aquí se'n desprèn la presència de tot el reguitzell de personatges d'aquesta nacionalitat. Malgrat que l'obra en tot moment s'adapta a la cultura autòctona i presenta personatges espanyols: escriptors: *Cervantes* (Catàleg nº634), *Cavanilles* (Catàleg nº633), *Nicolás Antonio* (Catàleg nº578), *Bartolomé Leonardo de Argensola* (Catàleg nº579). I els polítics: *Conde Duque de Olivares* (Catàleg nº676), *Abarca de Bolea* (Catàleg nº560), *Cosme Damián Churruga y Elorza* (Catàleg nº655). Els monarques: *Alfonso X* (Catàleg nº57), *Carlos V* (Catàleg nº 625), *Carlos III* (Catàleg nº626) i la *Reina Urraca* (Catàleg nº703). Els pintors: *Alonso Cano* (Catàleg nº624) o *Velázquez* (no es conserva). Pensadors i historiadors: com *Averroes* (Catàleg nº590), *Antonio Agustín* (Catàleg nº565), *Enrique Flórez* (Catàleg nº662). Personatges famosos pels seus viatges com

---

⁴⁰²Barrena, Clemente. Blas, Javier. Carrete, Juan. Medrano, José Miguel. (2004) *Calcografía Nacional. Catálogo General*, p. 526: "Tomás Rocafort y López, Valencia, activo entre 1798 y 1827"

⁴⁰³Alcalali de Mosquera, José Maria Ruiz de Lihori y Pardines, Baró de. (1897), [*Diccionario biográfico de artistas valencianos*](#). [En línia], *Internet Archive*, University of Toronto, (Consulta 22-06-2011)

⁴⁰⁴Casado Cimiano, Pedro. (2006) *Diccionario Biográfico de ilustradores españoles del siglo XIX*, p. 37 ; també pel que fa a referències biogràfiques: Pla Vivas, Vicente (2010) "Reproductibilidad y Plagio: Las ilustraciones de Teodor Blasco Soler durante la década de 1840", A: *La ilustración gráfica del siglo XIX. Funciones y disfunciones*, p. 315-334: "Teodor Blasco Soler fue un grabador valenciano formado en la Academia de San Carlos, especializado en técnicas calcográficas y experimentado desde muy joven en la temática tradicional de las estampas religiosas (...) Su tarea como profesor de grabado en dulce (...)"

ara: *Ali Bey* (Catàleg nº592), *Cristóbal Colon* (Catàleg nº643), *Hernán Cortés* (Catàleg nº645). Els religiosos com: *José Sáez de Aguirre* (Catàleg nº563), *Félix Amat* (Catàleg nº573), *J. Andrés* (Catàleg nº575), o els escriptors estrangers com *Dante Alighieri* (Catàleg nº652) i *Walter-Scott* (Catàleg nº706).

Tal com apuntàvem al començament de l'anàlisi, les estampes retrat prenen com a model el gravat més conegut del personatge. De manera que el que es pretén és copiar de la forma més fidedigna possible l'estampa model, perquè es reconegui el personatge i es consideri un mèrit la còpia de l'estampa famosa. L'origen dels models del *Diccionario* és molt variat. En primer lloc hi ha un grup de d'estampes que provenen de la sèrie *Retratos de los españoles ilustres* la qual és "de todas las empresas acometidas por la Real Calcografía la más importante fue la publicación de la serie de *Retratos de los españoles ilustres*, proyectada por la Secretaría de Estado en 1788, bajo los auspicios de Floridablanca, y continuada por Aranda y Godoy (...). El objetivo de esta serie fue dar a conocer fundamentalmente en el extranjero, los grandes hombres que en todo tiempo han precedido, y contribuir también a dar fomento a los grabadores por los retratos que se les encarga, perfeccionándose cada día más en este Arte"⁴⁰⁵. D'ella es copien els retrats de *Fray Luis de Granada* (Catàleg nº672), *Benito Jerónimo Feijoo* (Catàleg nº661), *Gaspar Guzmán Pimentel, Duque de Olivares* (Catàleg nº676). Un segon grup d'estampes té l'origen dels models en els gravats de reis i reines i les seves sèries iconogràfiques. El tercer grup prové dels retrats solts, d'autors que decoren una edició concreta, com les obres de *Leandro Fernández de Moratín* (Catàleg nº695), l'obra històrica de *Juan Antonio Llorente* (Catàleg nº692) o la historia de *Cicerón* (Catàleg nº638), l'obra poètica de Iglesias de la Casa (Catàleg nº685) o la musical de *Tomás Iriarte* (Catàleg nº686). L'última procedència dels models són els retrats que decoraven les obres a les que el *Diccionario* era afí, o sigui, les edicions franceses a les que emulava i de les que n'extreia les biografies dels autors d'aquella nacionalitat com ara: *Fénelon* (François de Salignac de la Mothe) (Catàleg nº685), *Buffon* (Catàleg nº616), *Jean Jacques Rousseau* (Catàleg nº700), *Feller* (Catàleg nº658), la *Fontaine* (Catàleg nº663) o l'abat *Lavater* (Catàleg nº689).

---

⁴⁰⁵Barrena, Clemente; Blas, Javier; Carrete, Juan; Medrano, José Miguel. (2004). *Calcografía Nacional. Catálogo General*, p. 262-280

Fig. 17

Coberta rústica publicitària de *Diccionario Histórico o Biografía Universal*, (1830-1836)

Impressors i llibreters 1833-1843

➔	Imprenta de la Vda. e Hijos de Antonio Brusi Imprenta de Antonio Brusi	c/ Llibreteria	
➔	Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs	c/ Llibreteria i Escudellers nº 53	
➔	Librería de los Herederos de Agustín Roca		
➔	Imprenta de José Rubió		
➔	Juan Roca Suñol		
➔	Imprenta de Antonio Bergnes de las Casas	c/ Escudellers	
➔	Juan Oliveres Gavarró (fill d'Ignasi)	Plaça de l'Àngel	
➔	Juan Francisco Piferrer		
➔	Ramón Martín Indar	c / Argenteria	
➔	Imprenta de D. Francisco Oliva		
➔	Imprenta de A. Gaspar y Compañía		
➔	Imprenta de Agustín Gaspar	[Plaça Palau]	
➔	Imprenta de Ignacio Estivill	c/ de la Boria	
➔	C. y J. Mayol Herederos de Mayol	c/ Duc de la Victòria	
➔	Herederos de la Vda. Pla	c/ Cotoners	
➔	Imprenta y Librería de Ss. A. Pons y Compañía	c/ Ample c/ Ample / c/ Fusteria	
➔	Imprenta de Ignacio Oliveres Monmany		
➔	Juan Oliveres Monmany (germà d'Ignasi)		
➔	M. Saurí y Compañía /		
	Imprenta de D. Manuel Saurí	c/ Ample - Regomí	
➔	Imprenta de José Torner	c/ del Regomí nº 4	
➔	Imprenta y Librería de Pablo Riera	c/ Hospital	
➔	Imprenta y Litografía de Juan Roger [c/ Avinyó nº 23 c/ de la Unión]	c/ Hospital nº 75	
➔	Litografia José Roger	Rambla de Caputxins	
➔	Imprenta de Joaquín Verdaguer	Ramblanº 8 (ex-Trinitaris)	

■ Tercer Període 1833-1843

El negoci editorial a partir de 1834 gaudí de la continuïtat i permissivitat que no havia pogut tenir en les dècades anteriors, ja que les restauracions absolutistes de 1814 y 1823 n'havien frenat la seva expansió. La conseqüència directa que va suposar la mort de Ferran VII va ser una lleugera llibertat política, que quedà palesa en el món de l'edició per la multiplicació exponencial del nombre de publicacions.

Els fets històrics que resumeixen i marquen a grans trets aquest tercer període són "les bullangues, nom genèric amb que es coneixen els avalots, que en el marc de la revolució liberal es produïren especialment a Barcelona entre 1835 i 1843 i que s'iniciaren amb la crema de convents el juliol de 1835"⁴⁰⁶. I en les que es distingeixen dos moments, com veurem al llarg del nostre estudi.

Durant el tercer període l'anàlisi detallada que hem anat desgranant es multiplica, ja que el creixement de publicacions decorades amb estampes, que ens disposem a analitzar, comprèn més de vint impremtes. Tanmateix presentarem impressor per impressor a partir de les temàtiques i segons les diverses col·leccions que publicaven, de manera que puguem conèixer el conjunt heterogeni de llibres decorats amb estampes, durant el període de 1833-1843.

L'estudi de la història de la lectura de Juan Francisco Fuentes apunta que durant els inicis de la societat liberal es donaren les bases en què "la transformación experimentada por la sociedad española en la primera mitad del siglo XIX supuso un aumento significativo del público lector y un ensanchamiento de su base social hacia clases medias y populares, principalmente urbanas. Asimismo, el mercado editorial se benefició de la creciente afición a la lectura de la mujer de clase acomodada, gran consumidora de poesía y novela (...) Este público femenino no era completamente nuevo. Ya que en el siglo XVIII, se conoce de su existencia..."⁴⁰⁷. En resum, durant els deu anys de 1833-1843 tot i l'augment de lectors, aquest públic estava format per una minoria de la població, encara que la lectura oral es practiqués habitualment com un entreteniment, i fos una via per la que les lectures arribessin a més públic. Aquesta pràctica és la que anomenen 'socialització de la lectura' que es donava sobretot en el gènere de les novel·les, tipologia d'obres que són també les que majoritàriament contenen estampes.

---

⁴⁰⁶Mestre, Jesús. [dir.] (1993) *Diccionari d'Història de Catalunya* p. 153-155

⁴⁰⁷Fuentes, Juan Francisco. (2003) "El público del libro y la prensa (1808-1868)". A: *Historia de la edición y de la lectura en España 1472-1914*, p. 725

A partir de 1833 és quan la imatge gràfica dins el procés de treball de les impremtes es generalitzà i multiplicà la seva presència, tant en obres d'actualitat, com en publicacions periòdiques, en obres instructives, de literatura i religió, així com dins els gèneres més populars com les tipologies que classifiquen els individus, guies de viatge o manuals escolars.

A Barcelona, a mitjans de la dècada dels trenta, es donaren incipients projectes editorials en els que es posà especial èmfasi en les característiques formals i materials dels llibres, cosa que va fer que les edicions adquirissin certa riquesa, per no dir luxe. Malgrat tot, aquest no serà un aspecte que es pugui dir que sigui generalitzat fins a finals d'aquest període, ja que no serà fins ben entrada la dècada dels anys quaranta quan es donin les condicions propícies, com ara l'avenç de les tècniques de l'art gràfic i la impremta: serà quan el món de l'edició gaudirà de major varietat de possibilitats, tant pel que fa al gravat sobre fusta, com a la tècnica calcogràfica sobre acer.

■ Període de 1833-1837. La indústria editorial i el llibre il·lustrat

Comencem l'estudi del tercer període amb la impremta d'Antonio Bergnes de las Casas, que a partir de 1835 passà a ser una impremta de titularitat individual⁴⁰⁸ amb el nom **Imprenta de Antonio Bergnes**, ubicada igualment al carrer Escudellers. Aquesta segona etapa de la impremta que encetem arriba fins a l'any 1843, moment en què segons Olives Canals: "suspende sus actividades, traspasando los fondos de almacén y los talleres al editor-impresor Juan Oliveres"⁴⁰⁹ a qui identifiquem, per les dates i formats de les publicacions, amb l'editor Juan Oliveres Gavarró que tractarem més endavant.

Entre 1835 i 1843 les publicacions il·lustrades de Bergnes formen un grup de títols entre els que hi figuren obres de literatura, d'història i també de caràcter científic. La tècnica predominant de les estampes que les decoren és la calcogràfica, a pesar que també hi analitzarem litografies i xilografies. La xilografia dins les edicions de Bergnes és la tècnica més trencadora, atès que irromp amb elegants composicions a partir de

---

⁴⁰⁸Tot i que com podem comprovar en el nostre catàleg, en algunes portades els peus d'impremta continuen anunciant el nom d'Antonio Bergnes y Compañía.

⁴⁰⁹Olives Canals, Santiago. (1947), op. cit., p. 27

la dècada de 1840, moment en què les publicacions destaquen justament per la utilització d'aquesta tècnica d'art gràfic.

Les obres de temàtica científica comencen amb el títol *De los pozos artesianos en jeneral*⁴¹⁰ escrit l'any 1834 per Josep Antoni Llobet i Vall-Ilosera (1799-1861), conté la memòria llegida pel seu autor a la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona i va decorada simplement amb una litografia signada per l'establiment litogràfic Coromina, i que sense cap intenció artística il·lustra un passatge del discurs.

A continuació, en tres toms i datat l'any 1835, el títol *Historia Natural del Jénero Humano*⁴¹¹, obra del francès Joseph Virey (1775-1847) i que, segons Olives⁴¹², traduï el mateix Bergnes entorn a 1824. La publicació conté nou estampes calcogràfiques signades per Pau Alabern i Moles, que representen tipologies i races humanes al costat dels seus antecessors, els primats. Les estampes, tal i com vèiem en el títol, *Viajero Universal en América*, van acolorides, tot i que aquesta coincidència no es pot assegurar que sigui una característica de les publicacions de Bergnes, perquè podria respondre al gust del propietari de l'exemplar.

Les obres de temàtica literària, ens endinsem en el grup més profusament decorat. Els vuit títols responen principalment a traduccions d'obres franceses entre les quals hi predomina el gènere de la novel·la epistolar, en format de cartes entre dos o varis interlocutors, que és un format textual que influeix en la presència i situació de les il·lustracions. La primera novel·la d'aquest gènere és l'obra de Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) *Júlia o la Nueva Heloisa*⁴¹³, publicada per Bergnes entre 1836 i 1837. La decoració consisteix en dotze estampes calcogràfiques, repartides en els quatre volums, ordenades segons les diferents cartes, amb les que s'articula la trama, de manera que algunes d'aquestes missives presenten imatges que tenen un espai en blanc reservat a frase, que cita la carta concreta a què correspon la imatge. La tècnica i el detall de les il·lustracions ens fa creure que són estampes estrangeres, d'origen francès importades, a les que s'afegia el text corresponent en castellà. Més endavant, del mateix any 1836, comentarem una altra edició de *Júlia* de Rousseau, però editada

---

⁴¹⁰**Llobet y Vall Ilocera, José Antonio.** *De los Pozos Artesianos en jeneral, (...)*, Barcelona, Imprenta de Bergnes y Compañía, 1834. (BC 55- 8- C 14/ 14) **(Catàleg nº707)**

⁴¹¹**Virey, Julien-Joseph.** *Historia Natural del Jénero Humano, (...)*, T. I-III, Con licencia, Barcelona, Imp. de A. Bergnes, 1835. (BC Tus- 8- 4168- 4170) **(Catàleg nº708-716)**

⁴¹²**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p. 180

⁴¹³**Rousseau, Jean-Jacques.** *Júlia o la Nueva Heloisa (...)*, T. I-IV, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes, 1836 -37. (BC Tus- 8- 8961 - 8964) **(Catàleg nº723-734)**

per la impremta dels Oliva (vegeu catàleg núm. 842), amb la diferència de ser una publicació de menys qualitat artística pel que fa a la decoració.

La següent novel·la es titula *Pablo y Virginia*⁴¹⁴ i fou publicada per Bergnes l'any 1838. Va decorada amb una estampa sense signar, frontispici de la portada. Segons Olives Canals, *Pablo y Virginia* és una de les obres més característiques del romanticisme⁴¹⁵, al costat de l'altra obra *El Talismán*⁴¹⁶ novel·la històrica del temps de les croades, de Sir Walter Scott (1771-1832), que va decorada amb tres estampes litogràfiques d'execució tècnica molt inferior, si la comparem amb les composicions realitzades amb la tècnica calcogràfica, pels traços de dibuix i fosc del conjunt.

Una altra publicació de Bergnes és el clàssic d'origen medieval *Cartas de Abelardo y Heloisa*⁴¹⁷ publicat el 1839 segons la traducció de Pedro Felipe Monlau, que es basa en l'original conservat a la Biblioteca Real de París, considerat en el pròleg com el més pur. L'acompanyen vuit estampes, (segons la descripció del biògraf de Bergnes, de les quals només n'hem localitzat tres, ubicades dins el primer tom de la publicació).

A partir de 1840 les obres literàries editades per Bergnes, van profusament decorades amb xilografies intercalades en el text, però també les trobem a pàgina sencera, a les quals Fontbona descriu com a "edicions il·lustrades que empreen clixés de xilografia estrangers: fins i tot en obres de tema hispànic com el *Quijote*"⁴¹⁸ de 1839, o el *Gil Blas de Santillana* de l'any 1840 aquesta última decorada segons anuncia la portada '*con seiscientas laminas repartidas por el contexto*' xilografies de Tony Johannot (1803-1852) del que segons els estudis de l'edició a França: "le Gil Blas de Lesage imprime dans une typographie relativement serrée et orné de 600 gravures d'après Gigoux, non

---

⁴¹⁴**Saint- Pierre, J. B.** *Pablo y Virginia, (...)*, Barcelona, Imprenta de Antonio Bergnes, 1838. (BC Tus- 8- 2748) **(Catàleg nº 735)**

⁴¹⁵**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p.113

⁴¹⁶**Scott, Walter-, Sir.** *El Talismán, Cuento del tiempo de las cruzadas (...)*, T. I-III, Barcelona, Impr.enta de Antonio Bergnes, 1838. (BC Tus- 8- 4151 - 4153) **(Catàleg nº 736-738)**

⁴¹⁷**Abelard, Pere.** *Cartas de Abelardo y Heloisa, (...)*, Tomo I -II: Barcelona, Impr. de A. Bergnes, 1839. Exemplar localitzat no conté les estampes (BMVB 18.215). Les estampes del catàleg corresponen a la reedició de 1845. **(Catàleg nº 739-741)**

⁴¹⁸**Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha, (...)*. Barcelona, Imprenta de Antonio Bergnes, MDCCCXL. (UB-Lletres 07 R- 9971-9972) **(Catàleg nº 775-777)**. El catàleg només recull mostra de les estampes. Exemplar digitalitzat: **Cervantes Saavedra, Miguel de.** [El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha](#), [en línia], *Col·leccions digitalitzades de la Biblioteca de Catalunya*, Memòria Digital de Catalunya, 2009.(Consulta 07-11-2010)

point d'un coup, mais en 24 fascicules coûtant seulement 50 centimes chacun. Puis il lance, selon le même principe, un Molière et un Don Quichotte illustrés par Tony Johannot. Le succès de ces ouvrages - le *Gil Blas* fut débite à 15000 exemplaires en quelques années- fait l'effet d'une révolution"⁴¹⁹. Per tant, aquest *Gil Blas* primer editat a França, i després per Bergnes a Barcelona traduït al castellà, té aquelles mateixes il·lustracions realitzades per Johannot. A aquestes, també per Fontbona eren: "imatges foranes a les que es recorria per obtenir il·lustracions de més qualitat que les habituals, però que esdevenen imatges de reproductibilitat seriada"⁴²⁰. Malgrat la multiplicitat de la reproducció, en l'anterior exemplar del Quixot hi veiem l'estampa retrat de Cervantes, frontispici de la portada, signada pel gravador Pau Alabern, calcografia que tradueix el retrat de Cervantes extret de la sèrie *Retratos de los españoles ilustres* del segle XVIII, a la que ja ens hem referit anteriorment.

Una altra obra decorada amb xilografies estrangeres és el títol *Las Mil y una noches*⁴²¹, traduïda del text àrab original a l'alemany per Gustav Weil (1808-1889), i traduïda al castellà pel mateix Bergnes (segons Olives). Com apunta la portada, aquesta esdevé una edició '*ilustrada con 1600 dibujos de los mejores artistas europeos*'. Artistes a qui Fontbona presenta, en el marc de la revista *Museo de familias*, publicada pel mateix Bergnes, com a "l'equip de gravadors sobre fusta integrat per l'anglès Andrew i els francesos Adolphe-Jean Best i Leloir, principals consolidadors de la nova manera de treballar de Bewick a França, (...) i els qui de retruc, foren també els introductors de l'estil Bewick a Catalunya amb uns gravats fets amb el detallisme, la cura i els matisos que s'havien originat en l'escola anglesa de finals del XVIII i començaments del XIX"⁴²².

Un tercer exemplar decorat amb excel·lents xilografies és el títol *El Cid*, obra amb precioses il·lustracions signades pels xilògrafs barcelonins Gaspar, Torner, Gabriel i Martínez. Olives Canals apunta que es copien les composicions xilogràfiques que es troben a l'edició alemanya *Der Cid nach spanischen Romanzen besungen durch Johann*

---

⁴¹⁹Martin, H.-Jean et Odile. "Le monde des éditeurs". A: *Histoire de l'édition française*, p. 177

⁴²⁰Fontbona, Francesc. (1992), "2.3.2.Andrew, Best i Leloir i altres presències estrangeres". A: *La Xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, p. 47

⁴²¹Weil, Gustavo. *Las Mil y una Noches, Cuentos árabes, (...)*T. I-VI, Barcelona, Imprenta de D. Antonio Bergnes y Compañía, 1841.(BC A 85- 4- 15 - 17) (**Catàleg nº780**). El catàleg només recollim una mostra de les estampes.

⁴²²Fontbona, Francesc. (1992), op. cit., p.46

*Gottfried von Herder...*⁴²³ editada a Stuttgart i Tübinga l'any 1838, segons els dibuixos d'Eugen Neureuther, cosa que efectivament és així i hem confirmat, amb el microfilm⁴²⁴ d'aquest exemplar alemany.

A continuació, dins el grup d'obres de temàtica històrica, editades per Bergnes en la dècada dels anys quaranta, trobem el títol *Historia de España, desde el tiempo primitivo hasta el presente*⁴²⁵ que presenta estampes calcogràfiques copiades d'altres publicacions. *Historia de España* és una obra de Charles Romey (1804-1874) i editada en quatre toms entre 1839 i 1845. La trentena d'estampes calcogràfiques que conté van ser gravades per Pau Alabern, el seu germà Ramon Alabern i Antoni Roca Sallent. La temàtica de les il·lustracions presenta fets històrics, paisatges, retrats de monarques i personatges cèlebres espanyols. En els paisatges passa com en els retrats, necessàriament es pren com a referència una estampa anterior, estampa model, a partir de la qual els gravadors catalans executen la seva feina, ja que en cas contrari hauríem de creure que es desplaçaven a tots els indrets dels que el llibre presenta imatges. En aquesta ocasió, l'obra *Historia de España* agafa com a model les estampes que decoren l'obra anglesa de Thomas Roscoe (1791-1871) titulada *The Tourist in Spain*⁴²⁶, editada a Londres per Robert Jennings and Co., entre 1835-1838, il·lustrada amb estampes segons el dibuix del pintor escocès David Roberts (1796-1864). A partir de l'estudi de Giménez Cruz⁴²⁷ sabem que David Roberts viatjà per Andalusia i Castella, per a dibuixar les composicions que serviren per als gravats, de desembre de 1832 a setembre de 1833. Aquesta publicació londinenca es va editar en quatre toms, cadascun dedicat a una zona geogràfica concreta. El primer tom de 1835 correspon a Granada i el decoren dinou estampes, de les quals a nosaltres ens interessien només les que trobem en l'edició de Bergnes que són: la '*Torre de Siete*

---

⁴²³*Der Cid nach spanischen Romanzen besungen durch (...)* mit handzeichnungen von Eugen Neureuther, Stuttgart und Tübingen, Verlag J.O. Cotta, 1838. **(Catàleg nº781-783)**. El catàleg només recull una mostra de les estampes.

⁴²⁴ Aquest exemplar de 1838 s'ha consultat en microfilm és: *Der Cid*, Munchen: K.G. Saur 1990-1994. (UAB-Humanitats MAC / 0752 (15000049227) F.9171)

⁴²⁵**Romey, Charles.** *Historia de España, desde el tiempo primitivo hasta el presente*, (...), T. I-IV, Segunda Edición, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y C^a. 1839-1845. (Biblioteca Castell Peralada 20 - IV- S) i (UB-Historia 47 D.H.946.0 Rom) **(Catàleg nº742-771)**

⁴²⁶**Roscoe, Thomas.** *The Tourist in Spain*, 4 Vol., London, Robert Jennings and Co., 1835-1838 (ICC Res 8au 77)

⁴²⁷**Giménez Cruz, Antonio.** (2002) *La España pintoresca de David Roberts. El viaje y los grabados del pintor*, p. 381-441

Suelos' (nº768), la *'Sala de los Abencerrajes'* (nº771), i el *'Patio de los Leones'* (nº756). El segon tom datat l'any 1836 és el dedicat a la resta d'Andalusia i d'aquest ens interessen l'interior de la *'Gran Mezquita de Córdoba'* (nº754), la *'Maestranza de Sevilla'* (nº755), *'la Giralda'* (nº743) (Fig. 18), i l *'Entrada al Patio de los Naranjos'* de la Catedral de Sevilla (nº750).

nº743

David Roberts, dib.

Fig.18 [Torre árabe conocida como la Giralda].
Thomas Roscoe. *The Tourist in Spain*, 1836.

El tercer volum anglès, publicat l'any 1837, conté els gravats dedicats a Biscaia i Castella. Els que ens interessen són el paisatge del *'Desfiladero de Pancorvo'* (nº749), *'El gran aqüeducto de Segovia'* (nº744), la *'Escalinata en el crucero norte de la Catedral de Burgos'* (nº753). Pel que fa aquest tercer tom, Giménez Cruz apunta: "es improbable que David Roberts visitara Segovia y El Escorial (nº763), si bien realizó los últimos retoques para hacer los grabados, lo más seguro es que se basara en dibujos del natural realizados por otros artistas"⁴²⁸. El quart tom *The Tourist in Spain* està dedicat conjuntament a Espanya i a Marroc, i l'obra de Bergnes, no copia cap gravat. Haver localitzat les estampes originals i per tant els models que els gravadors barcelonins prenen com a referència, és rellevant pel nostre estudi de les estampes per dos aspectes: d'una banda implica la versatilitat de les imatges, ja que es poden reciclar i decorar una altra obra diferent. De l'altra evidència la receptivitat i el comerç de les novetats editorials publicades a l'estranger, atès que l'obra de Roscoe acabada de publicar l'any 1838, per força no podia ser gaire tardana la seva recepció a Espanya, doncs l'edició de Bergnes, que en copia les estampes, es data entre 1839 i 1845.

⁴²⁸Giménez Cruz, Antonio. (2002) op. cit., p.383

Bergnes de las Casas publicà el 1840 el títol *Historia del Emperador Napoleón*⁴²⁹ (Fig. 19) obra de l'historiador francès D. M. Laurent del Ardèche decorada amb il·lustracions xilogràfiques d'Andrew, Best i Leloir, entre molts altres xilògrafs “els millors burins de França i Anglaterra: Brevière, Lacoste, Porret, Sears, Roux, Thos Williams, Ch. Thompson, Verdeil, I. Chaucefoin...”⁴³⁰ tots ells segons dibuixos d'Horace Vernet. D'aquesta obra en destaca el fet que la portada tipogràfica de l'edició de Bergnes copii l'edició francesa de la mateixa obra editada a París també de 1840 (Fig. 20).

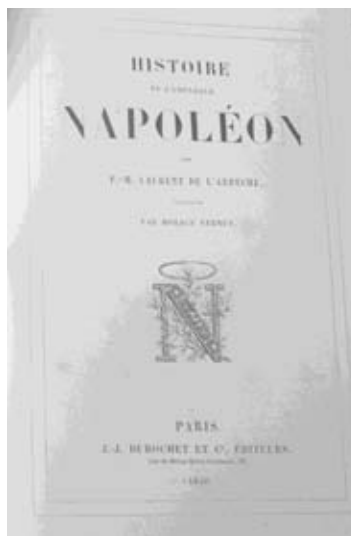
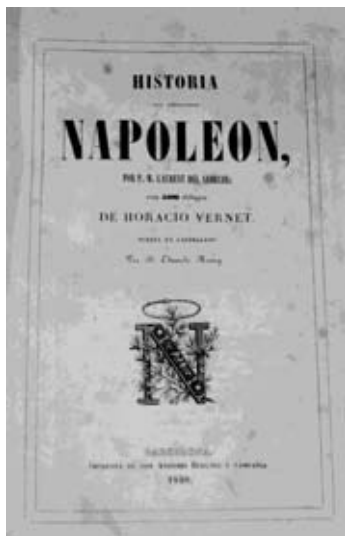

Fig. 19 Barcelona, Antonio Bergnes de las Casas, 1840. (Catàleg nº772)

Fig. 20 París, J.- J. Dubochet, et Ce., Editeurs, 1840. (Biblioteca Castell de Peralada 26-IV-S)

Entorn la figura de Napoleó s'editaren tot un seguit d'obres publicades per diversos impressors, cosa que no deixa de ser una evidència de la fama del personatge en l'època. Aquest tipus d'obres es fixen tant en aspectes de la vida privada com en esdeveniments històrics, de manera que formen un conjunt que podríem anomenar de 'gènere napoleònic'.

De l'any 1841 comptem amb l'obra de F. Langle titulada *Exequias del Emperador Napoleón*⁴³¹, decorada com les anteriors amb riques i delicades xilografies, intercalades en el text però també a pàgina sencera.

Una important aportació editorial d'aquest impressor és la col·lecció *Panorama Universal*, que dins la bibliografia d'Olives es descriu que “Bergnes para su publicación

⁴²⁹Laurent del Ardèche, P. M. *Historia del Emperador Napoleón, (...)*. Barcelona, Imprenta de Don Antonio Bergnes 1840. (Biblioteca Castell de Peralada 30 B -IV) (Catàleg nº772)

⁴³⁰Fontbona, Francesc (1992), op. cit., p. 46

⁴³¹Langle, Fernando. *Exequias del Emperador Napoleón relación oficial...*, Barcelona, Imprenta de Antonio Bergnes, 1841. (BC A 98 - 8- 2553) (Catàleg nº779)

se basó en la edició francesa de *Univers Pittoresque* editada por Firmin Didot con más de tres mil estampas las cuales Bergnes importaba directamente de París⁴³². Aquestes estampes sempre presenten una frase explicativa en alemany, anglès, castellà i en ocasions també en rus, de manera que queda ben explícita l'exportació de l'editor francès envers els diferents mercats als quals es dirigia l'esmentada col·lecció, dedicada a presentar la història i costums de diversos països d'arreu del món.

La col·lecció està formada per trenta sis volums tots ells decorats amb estampes calcogràfiques gravades sobre acer. Els artífexs de les estampes són gravadors i dibuixants, majoritàriament francesos, que treballaven sota la supervisió d'un director de l'obra gràfica, cosa que s'evidencia per la frase '*Lemaitre direxit*'. Les composicions reproduïxen tant paisatges i arquitectures com costums o indumentària, també una gran varietat d'objectes artístics així com les característiques de la població autòctona a la qual el tom està dedicat. La col·lecció s'estructura segons zones geogràfiques, així cada volum tracta, de la Xina, d'Oceania, de Bèlgica, Alemanya, Anglaterra, Països Baixos o les Antilles, Turquia, etc., (Fig. 21).

Fig. 21 Exemples d'il·lustracions de les obres de la col·lecció *Panorama Universal*

El recorregut per les editorials d'aquest període continua amb la impremta **Viuda e Hijos de Gorchs**. Desconeixem el nom de la vídua, però sabem que l'impressor era Thomas Gorchs⁴³³ (1777-?), ja que la seu de la impremta continuava al carrer de la Llibreteria.

⁴³²**Olives Canals, Santiago.** (1947) op. cit., p. 200. *Panorama Universal*, núm.149-154, núm.167-171, núm. 184-187, núm. 202-204, núm. 220, núm. 223-232, núm. 236 i núm. 241-249. En el catàleg aquesta obra no està inclosa.

⁴³³**AHCB_ Cadastre Personal 1816.** *Relación de los Individuos de que se componen el Colegio de Libreros é Impresores (...)*. Classificat en el grup de:

Maestros que tienen tienda y no tienen casa   37 ½ Thomas   Gorchs

El primer títol de la **Viuda e Hijos de Gorchs** és *Ipsiboé*⁴³⁴ de 1833, que tot i no estar decorat amb estampes l'inclouem perquè és la primera obra publicada a Barcelona d'un dels escriptors més traduïts i publicats del segle XIX, ens referim a Charles Victor Prévot Vescomte d'Arincourt (1789-1856). Arincourt era el que ara anomenariem com un autor de súper vendes, al qual publicaven quasi totes les impremtes de la ciutat, excepte Bergnes de las Casas, potser perquè no es decantava per aquestes obres tan populars. Les publicacions de Viuda e Hijos de Gorchs destaquen entre el conjunt per ser obres de literatura amb gravats il·lustratius del relat, o bé retrats dels seus autors. Els 'moments' representats generalment mostren escenes violentes o sentiments extrems, propis de l'estètica romàntica.

La primera obra és *Elogio de Miguel de Cervantes Saavedra...*⁴³⁵ escrita per José Mor de Fuentes (a qui citavem com a traductor de Bergnes de las Casas), publicada per la Viuda Gorchs l'any 1835, on es fa una anàlisi detallada de l'obra del *Quixot*. La decoració gràfica presenta un frontispici, retrat de Cervantes, gravat per Joan Amills, segons el model que reproduïx, una vegada més, l'estampa de la reconeguda sèrie *Retratos de los Españoles Ilustres*.

A continuació, de l'any 1836 data el títol *Aventuras de Gil Blas de Santillana*⁴³⁶ decorat amb nou estampes, obra de Pau Alabern, excel·lents gravats calcogràfics que es reparteixen de manera desigual entre els tres toms de la publicació.

Un altre títol és *Saint- Clair de las islas...*⁴³⁷, obra publicada l'any 1838 de l'escriptora francesa Elisabeth Helme (-m.1814), aquesta vegada és una segona edició, que conté, però, les mateixes tres estampes de la primera de 1828, gravades per Domènec Estruc.

AHCB_ Cadastre Personal 1817. *Relación de los Individuos (...)* Classificat en el grup de: 6 a 45
rs Maestros que tienen tienda y no tienen casa

Agustín	Roca	Libreria	46 edat
Thomas	Gorchs	idem	40 edat

⁴³⁴**Arincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'. *Ipsiboé (...)*** T. I-II, Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs, MDCCCXXXIII, con licencia del Supremo Consejo 1833. (BC Tus -8-4996-4997)

⁴³⁵**Mor de Fuentes, José. *Elogio de Miguel de Cervantes Saavedra donde (...)***, Barcelona, Imprenta de la Vda. e H. de Gorchs, 1835. (BC Cerv. 2 - V- 5) **(Catàleg n°785)**

⁴³⁶**Le Sage, Alain René. *Aventuras de Gil Blas de Santillana, (...)***, T. I- III, Barcelona, Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs, año 1836. (UB-Lletres 07 155 /4 / 8- 9-10) **(Catàleg n°786-794)**

⁴³⁷**Helme, Elizabeth. *Saint-Clair de las Islas, o Los desterrados a la isla de Barra, (...), Segunda edición***, T. I-III, Barcelona, Imprenta de Tomás Gorchs, 1838. (BC Tus- 4139- 4141) **(Catàleg n°795-797)**

L'última obra de la impremta de la Viuda Gorchs és *La Celestina, o tragi-comèdia de Calisto y Melibea*⁴³⁸ decorada amb quatre estampes calcogràfiques, sense signatura, però que per les característiques i el format podríem adscriure a la mà del gravador Pau Alabern, ja que reproduïen amb gran detall i riquesa els personatges, les estances i les accions, molt semblant a les que vèiem fa uns moments decorant l'obra *Gil Blas* i que sí anaven signades per aquest gravador.

Durant els anys trenta a Barcelona si hi ha una impremta capdavantera aquesta és la impremta dels **Oliva**, d'origen gironí, situats a Barcelona al carrer Argenteria número 74 (segons la publicitat, davant de Santa Maria del Mar). La impremta Oliva, ara regentada per Francisco Oliva, s'ha presentat en els períodes precedents, però és de 1833 a 1843 quan esdevé, una de les imprentes més rellevants, comparable a la Impremta de Bergnes de las Casas i sobresortint de les de Manuel Saurí, Joaquín Verdguer o Juan Oliveres Gavarró que veurem més endavant.

Fig.22 Anagrama de la impremta de Francisco Oliva present a totes les portades tipogràfiques.

Coneixem el periple dels Oliva de Barcelona, ja que durant els anys vint dirigia la impremta Narcís Oliva, però que a partir de 1832, degut a la seva mort passà a mans del seu nebot Francesc Oliva. Gràcies a l'obra més emblemàtica d'aquesta casa fins ara, el *Diccionario Histórico o Biografía Universal* (1830-1836), a la que ens hem referit i que hem analitzat en el període anterior, deduïm la successió i l'evolució cronològica de l'editorial ja que en la contraportada del cinquè tom s'anuncia: "*Barcelona: Imprenta de Narciso Oliva y Sobrino, Noviembre 1831*" mentre que a partir del sisè tom, de març de 1832, el nom de Narcís desapareix i diu: "*Librería de Antonio y Francisco Oliva*" i a la portada només anuncia: "*Barcelona: Imprenta de Oliva, Marzo de 1832*". D'aquí

---

⁴³⁸Rojas, Fernando de. *La Celestina, o tragi-comedia de Calisto y Melibea, (...)*, Barcelona, Imprenta de Tomas Gorchs, 1841. (BC A 83- 8º- 7509) (Catàleg nº798-801)

creiem que entre 1833 i 1843 els impressors Oliva són Antonio i Francisco, (germans) i que el primer es quedà amb la branca gironina del negoci ubicat a la Plaça de les Cols, mentre que Francisco resta a Barcelona al carrer Argenteria. La impremta, editorial i llibreria de **Francisco Oliva** no tan sols destaca pel nombre d'obres publicades, sinó especialment per l'obra gràfica que les decoren. Oliva generalment editava els best-sellers de l'època, autors consagrats amb una visió del negoci més popular en què el rendiment econòmic és més evident si el comparem amb la impremta Bergnes, potser un punt més educativa. Malgrat tot, les obres d'Oliva no es poden considerar de segona fila pel fet que acull autors com Víctor Hugo (1802-1885) o Jean Jacques Rousseau (1712-1778).

La manca d'un estudi monogràfic com el que vèiem amb Bergnes de las Casas ha dificultat a priori l'anàlisi d'aquesta impremta, tanmateix la troballa del "CATALOGO GENERAL *de los libros de fondo de la librería y almacén de libros*. De Don Francisco Oliva" on es citen una darrera l'altra les obres publicades per aquesta impremta, ens ho ha facilitat. Es tracta d'una font directa i fiable que presenta un llistat alfabètic d'autors amb el títol, toms, número de làmines que els decoren, les pàgines i el preu. Aquest *catálogo* es localitza a *Álbum pintoresco Universal* publicat l'any 1842, i gràcies a ell podem conèixer el nombre d'obres publicades i tenir una guia per a la seva anàlisi de 1833 a 1843.

La impremta Oliva, a partir del '*Catálogo general*' publicita i anomena els llibres del propi fons editorial com a: '*(...) impresos en mi casa, como se ve en la misma mención que se hace de mi imprenta y nombre en las portadas.*' En el '*Catálogo*', però, també s'inclouen els llibres anomenats '*de surtido*' que es refereixen als publicats per altres editors que es posaven a la venda a la seva llibreria: '*en cuanto a los libros de surtido me hallo con un almacén de los más abundantes y provistos, cuyo catalogo se halla de manifiesto por materias separadas.*' A més, es mencionen, encara que de passada, les característiques formals de les publicacions: '*las ediciones que salen de mis prensas á la Stanhop [tipus d'impremta] són esmeradas, correctas, hechas sobre buen papel y con toda la perfección tipográfica.*'

Amb tot, per a la nostra anàlisi, s'ha de comptar que aquest llistat de publicacions és dins una obra de 1842, i que per tant no totes, sobretot les publicades durant la segona meitat de la dècada dels anys trenta, reuneixen les característiques més amunt anunciades, com per exemple el tipus d'impremta utilitzada.

El '*Catálogo general*' presenta, efectivament, les publicacions per matèries, a més de l'ordre alfabètic per autors, de manera que clarament es diferencien les obres de caràcter general, les de literatura i les de teatre. Alhora es mencionen a part, de les

obres de literatura, les publicacions de la '*Colección de Novelas Escogidas*' la qual cosa ens permet veure aquesta col·lecció completa de 1836 a 1842. El '*Catálogo General*' ha estat primordial per a conèixer les obres però també, per a saber aproximadament el número de publicacions editades per una impremta durant aquesta època, a falta d'un estudi com el fet sobre Bergnes. Dins aquest total hi ha les d'obres '*de fondo*' en què les temàtiques habituals són la religió, la història, a l'apartat d'obres '*variadas*' hi ha llibres de medicina, ensenyament, cuina, guies de viatgers i obres de literatura, com per exemple la de l'escriptor Leandro Fernández de Moratín (1760-1828) que no formava part de la '*Colección de Novelas Escogidas*'. Per altra banda, la citada col·lecció és la que més cura presenta pel que fa a les estampes. En aquesta ocasió el fet d'haver localitzat la col·lecció sencera ens permet seguir any per any la seva evolució, al mateix temps que esbrinar quins eren els autors i els títols publicats, i alhora conèixer els artistes que hi van participar, a més dels formats i composicions que la col·lecció recull.

Comencem el recorregut per les obres d'aquesta casa amb la publicació de Moratín, editada per Antonio y Francisco Oliva l'any 1834 amb el títol *Obras Dramáticas y Líricas de...*⁴³⁹ que té prou semblances formals respecte de les publicades dins la col·lecció de novel·les, però tot i així es va editar per separat, fet que s'explica per l'edició que pren com a model i copia. Les *Obras Dramáticas y Líricas* d'Oliva pren com a model les obres de Moratín editades per la Real Academia de Historia l'any 1830 a Madrid, impreses per Eusebio Aguado⁴⁴⁰. Aquesta edició madrilenya⁴⁴¹, estudiada per Jesusa Vega va ser un encarrec que respongué els desitjos del monarca: "El Rey, mi venerado amo y señor se ha dignado mandarme que confidencialmente le diga a Vm. que es voluntad que esa Real Academia de la Historia se encargue de la publicación de las obras de D. Leandro Fernández de Moratín, que la edición se haga (...) del mismo tamaño y letra que el ejemplar adjunto de París". Les

---

⁴³⁹**Fernández de Moratín, Leandro.** *Obras dramáticas y Líricas de D. Leandro Fernández de Moratín*, T.I-VI, Barcelona, Antonio y Francisco Oliva, 1834. (BC 834. OT. Mor. 12º) (**Catàleg n°802-810**)

⁴⁴⁰**Fernández de Moratín, Leandro.** *Obras de D. Leandro Fernández de Moratín*, dadas á luz por la Real Academia de la Historia, T. I-IV, Madrid: Por Aguado, Impresor de Cámara de S. M., y de su Real Casa, 1830. (UB-Lletres R-8027-8030) (sis volums en 4 toms)

⁴⁴¹L'anàlisi d'aquesta publicació madrilenya de 1830 la devem a **Jesusa Vega** (1990). "Encargos a particulares". A: *Origen de la litografía en España; El Real Establecimiento Litográfico*. p. 317-326

obres de D. Leandro Fernández de Moratín publicades a París⁴⁴² eren les de la impremta d' Augusto Bobée de l'any 1825. L'edició de Madrid, per tal de diferenciar-se de la parisenca va encarregar ex professo les il·lustracions, estampes litogràfiques, als més destacats artistes d'aquell art gràfic actius a Madrid. La participació de pintors com José Ribelles, Vicente López, Juan Gálvez i José de Madrazo es centra en la realització dels dibuixos (o millor hauríem de dir els olis) que posteriorment van traduir a la pedra destacats litògrafs del Real Establecimiento Litográfico, entre ells Alejandro Blanco, Juan Antonio López, Cayetano Rodríguez, Vicente Camarón y Francisco Bellay. Aquesta edició de la Academia de Historia esta formada per sis volums, (malgrat que l'exemplar que nosaltres hem localitzat té els sis en quatre toms) dividits en diverses parts, i un total de dotze estampes. El primer tom conté l'estampa al·legòrica, fent de frontispici, segons pintura de Vicente López i litografia de Juan Antonio López que representa a "*Talía mostrando el templo de la inmortalidad a Moratín*". A continuació ve el retrat de l'autor, segons ens indica l'*Advertència* "*se ha sacado del original que posee D. Manuel García de la Prada, habiéndose tenido también presente el que pintó al óleo D. Francisco de Goya, y se halla en la Academia de San Fernando*". Retrat de Moratín litografiat per Alejandro Blanco, professor del burí i de litografia que, tal i com apunta Vega: "la gran novedad se da en este retrato, a pesar de los trazos que recuerdan al buril, la ausencia total de un marco o de una sencilla línea que enmarque en un óvalo el busto, modelo que se seguirá en publicaciones posteriores"⁴⁴³, (retrat que repetirà l'edició d'Oliva, com veurem a continuació). La segona part del primer tom de l'edició madrilenya té la primera il·lustració referent a l'obra '*Eufemia*', segons pintura de José Ribelles i litografia de Cayetano Rodríguez. El segon tom, dividit també en dues parts, conté cinc litografies al·lusives a les obres: '*El viejo y la niña*', segons pintura de José Ribelles y litografia d'Alejandro Blanco. A '*La Comedia Nueva*' del pintor José Ribelles i litografia de Vicente Camarón. Així com també la comèdia '*El sí de las niñas*' segons invenció de Juan Gálvez i litografia d'Alejandro Blanco. Per altra banda es presenten les il·lustracions referents a '*El Barón*' per invenció de Ribelles i litografia de Blanco, i, per últim, '*La Mogigata*' segons invenció de Juan Gálvez i litografia del mateix. El tercer tom conté les il·lustracions al·lusives a la comèdia '*Escuela de maridos*', segons pintura de Juan Gálvez i litografia de Blanco, i la referent a l'obra dramàtica '*Hamlet*'

---

⁴⁴² *Calcografía Nacional. Catálogo General*. (2004), p. 622: **Fernández de Moratín, Leandro**. *Obras dramáticas y líricas*, París, Augusto Bobée, 1825. (Calcografía Nacional, núm. de Reg. 1706-1713; núm. de catàleg 5576-5583)

⁴⁴³ **Vega, Jesusa**. (1990) op. cit., p. 325

segons pintura de José de Madrazo i litografia de Francisco Bellay. A continuació, la il·lustració de l'obra *'El Médico a palos'* segons invenció de Juan Gálvez i litografia de Juan Antonio López. I finalment dins el quart tom, hi trobem la litografia representació del *'Rey moro de Granada entregando las llaves de la ciudad al rey católico'* que no repeteix l'edició barcelonina.

Les *Obras* publicades per Oliva a Barcelona l'any 1834 copien i prenen com a model les il·lustracions que decoren l'edició de Madrid de 1830. Les raons que l'editor barceloní esgrimeix per a reeditar-la són la riquesa i excel·lència de l'edició, i en justifica la còpia per motius econòmics:

" (...) La primera colección que se hizo en España de todas las obras de Moratín estaba reservada á la munificencia Real, y la redacción era digna del alto y distinguido cuerpo literario á quien fué confiada: pero la edición de las obras de Moratín, dadas á luz por la Real Academia de Historia, no es de fácil adquisición á la mayoría de los aficionados por lo subido de su precio: solo quedaba el recurso de procurarse sueltas algunas de sus comedias y poesías: pero á mas de resultar incompleta la colección no se obtenía unida, ni tan magnífica como era de desear.

Ansiosos pues de consagrar este digno tributo al clásico español de nuestro siglo, ofrecemos al público la nueva y bella edición de sus obras, así dramáticas como líricas, precedidas de un juicio crítico, en un tamaño cómodo, que es generalmente el preferido"⁴⁴⁴.

La casa Oliva publicà les obres de Moratín també en sis toms, però les il·lustracions que els decoren són estampes calcogràfiques de talla dolça, segons dibuixos de Pere Esplugas i Bonaventura Planella, gravades per Joan Amills. El primer tom conté el retrat de Leandro Fernández de Moratín, frontispici de la portada, signat per Esplugas, còpia mimètica de la litografia de l'edició madrilenya (catàleg nº802). La il·lustració que li ve a continuació és la referent a la comèdia *'El sí de las niñas'* (catàleg nº803) representada amb la mateixa escena i els mateixos personatges de l'escena protagonitzada segons Vega per: *'Don Carlos i Doña Francisca se arrodillan a los pies de D. Diego, mientras y Doña Irene y la criada lo presencian'*⁴⁴⁵ amb petites variants en els gests. En el segon tom la il·lustració és la referent a *'La Comedia Nueva'* (catàleg nº804) que com a frontispici copia la il·lustració de 1830, amb lleugeres variants tot representant l'escena amb *'D. Eleuterio en presencia de D. Pedro y Doña Agustina y Doña Mariquita'* segons dibuix de Pere Esplugas i Amills, gravador. A continuació ens topem amb la il·lustració de l'obra *'El viejo y la niña'* (catàleg nº805)

---

⁴⁴⁴Nota de l'editor de l'obra: **Fernández de Moratín, Leandro**. *Obras dramáticas y Líricas de (...)*, T.I, Barcelona, Antonio y Francisco Oliva, 1834.

⁴⁴⁵Jesusa, Vega. (1990), op. cit, p. 322-324

on els mateixos artífexs copien la litografia que presenta a *'Don Juan rasgando las cartas en presencia de Doña Isabel y D. Roque acechando a la puerta'*. En el tercer tom les escenes representades són les referents a les obres *'El Barón'* (catàleg nº806) i *'La Mogigata'*. En el primer cas l'escena és la del *'Barón dando quejas a Doña Mónica; á esta procurando disipar los temores y a D. Pedro escuchando la conversación con malicia'*. Mentre que a *'La Mogigata'* (catàleg nº807) és el moment en què: *'Don Claudio que por ocultarse tropieza en una silla y cae al suelo, Doña Inés entra al mismo tiempo y D. Martín aparece en ademán de entrar en la misma escena mientras Doña Clara recomienda a su hermana silencio'*. La il·lustració que decora el quart tom de la impremta Oliva correspon a l'obra *Hamlet* (catàleg nº808) amb estampa dibuixada per Bonaventura Planella i gravada per Amills. En aquesta ocasió, tot i la diferència de dibuixant, també es copia l'escena inventada per Madrazo i litografiada per Bellay, en la que veiem: *'la sombra del Rey Hamlet refiriendo al Príncipe su hijo el homicidio con que terminó su existencia'*, ometent, en el cas barceloní, els personatges d'Horaci i Marcel, però mostrant igualment el castell d'Elsigur. El cinquè i sisè tom contenen les comèdies *'Escuela de maridos'* (catàleg nº809) (Fig.23) i *'El Médico a palos'* (catàleg nº810) amb les seves respectives estampes, il·lustracions frontispici de la portada, segons dibuix de Planella i gravat d'Amills que, a diferència de la resta, no copien les estampes madrilenyes, sinó les estampes d'aquella edició parisenc de l'any 1825, a la que presentàvem al principi com l'edició que volia emular l'edició de Madrid. En definitiva, per aquesta obra la impremta Oliva a l'hora de reeditar el text i encarregar les il·lustracions de les obres de Moratín, coneixia i pretenia copiar les dues millors edicions, la de Madrid de 1830 i la de París de 1825 (Fig. 24), i d'aquesta manera la seva s'emmirallaria en les dues. Vegeu en el catàleg, i en el següent exemple, que només lleugeres variants diferencien l'edició barcelonina de les anteriors:

catàleg nº809

Model

Fig.23 *Obras dramáticas y líricas*, Barcelona, 1834.Fig. 24 *Obras dramáticas y líricas*, París, 1825.

La impremta Oliva va publicar entre 1835 i més enllà de 1843, obres de temàtica històrica decorades amb estampes, que tant contemplen els clàssics de la història d'Espanya, com els reculls compiladors, de moda en aquella època i que tracten la història d'Anglaterra i França. D'aquesta tipologia, i per ordre cronològic, citem en primer lloc, el *Diario de la Isla de Santa Helena*(...)⁴⁴⁶ de 1835, obra dins el grup de les dedicades a Napoleó i que en aquesta ocasió va decorada amb una estampa retrat de Domènec Estruc.

El següent títol publicat per Oliva també data de l'any 1835. És la traducció de l'obra de l'historiador Juan Antonio Llorente (1756-1823) escrita originàriament en francès, *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne* (acompanyada de *la Autobiografía*) publicada a París l'any 1818. Segons els estudis de Molina Martínez, es considera que "Llorente cooperó con su obra a la reforma y abolición de la Inquisición, confiándole el rey José los archivos de la misma y encargándole de escribir su historia"⁴⁴⁷. De manera que la *Historia crítica de la Inquisición de España*(...)⁴⁴⁸ publicada per Oliva, té com a model aquella edició francesa decorada amb una sola estampa del retrat de l'autor segons pintura de Vicente Velázquez Salvador⁴⁴⁹. El gravat calcogràfic de l'edició barcelonina copia mimèticament el retrat de l'edició de 1818 que, tot i no estar signat, intuïm que va ser gravat per Amills.

Una altra obra amb el mateix aire anticlerical és *Cornelia Bororquia o la víctima de la Inquisición*⁴⁵⁰ publicada l'any 1836, la qual tot i no ser una obra d'història la trobem dins el '*Catálogo general*' de la impremta Oliva, situada entre les obres d'aquesta temàtica. *Cornelia Bororquia* és una novel·la de Luís Gutiérrez (*Padre Trinitario descalzo*), considerada pels estudis de censura i literatura com a: "primera novela anticlerical que circuló en el siglo XIX"⁴⁵¹ i que escrita en forma de cartes, s'apunta també que havia estat una de les obres més censurades, atès que segons Ana Rueda: "fué prohibida varias veces por la Iglesia y denegada la impresión por la censura

---

⁴⁴⁶**Las Casas, Emmanuel-Auguste, Comte de.** *Diario de la Isla de Santa Helena.* (...), T.I-IV, Barcelona, Imprenta de Oliva, 1835. (BC P.P. 146- 149) (**Catàleg nº 815**)

⁴⁴⁷**Molina Martínez, José Luis.** (1998). *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*, p. 76

⁴⁴⁸**Llorente, Juan Antonio.** *Historia crítica de la Inquisición de España*(...) T. I-IV, Barcelona, Imprenta de Oliva, 1835.(BC Res 2436 - 12º) (**Catàleg nº817**)

⁴⁴⁹**Mano, José Manuel de la.** (2008) "Goya intruso. Arte y política en el reinado de José I (1808-1813)". A: *Goya en tiempos de Guerra*, p.59

⁴⁵⁰[Gutiérrez, Luís].*Cornelia Bororquia o La Víctima de la Inquisición, Nueva Edición*, Impreso en 1836. [Barcelona, Francisco Oliva]. (BC Tus- 8- 4297) (**Catàleg nº818-819**)

⁴⁵¹**Molina Martínez, José Luis.** (1998) op. cit., p.57-64

gubernativa durant el reinat de Fernando VII (...)”⁴⁵². La prohibició venia donada justament per l'anticlericalisme que amagava, del qual els estudis de Dufour sobre censura inquisitorial apunten precisament la següent nota:

‘CALIFICACIÓN DEL PADRE JOSEF PAMPLONA REMITIDA AL TRIBUNAL DEL SANTO OFICIO DE LOGROÑO EL 10 DE SEPTIEMBRE DE 1802

“He visto y leído el libro titulado *Cornelia Bororquia o víctima de la Inquisición* que V. S me remiten para la censura, y habiendo reflexionado sobre lo contenido en él, (...) contiene muchas proposiciones impías, sediciosas e injuriosas al Stº Oficio y srs. Inquisidores llenándolos de oprobios e infamias con el inicuo fin malquistarlos y hacerlos malvistos de los fieles y desacreditando la piedad, la delicadeza (...) ficción fraguada por un malevolo con perversa intención de infamar por este medio a un prelado de la Iglesia y al mismo desacreditar con este pasaje o hecho los justos procedimientos del Stº Oficio...”⁴⁵³.

Tot i que es tracta d'una publicació tardana, ara entenem perquè en la portada de l'exemplar d'Oliva no hi figura el nom de la impremta, ni la ciutat, ni tampoc consti la signatura del gravador de l'estampa calcogràfica il·lustrativa del text.

Tornant als llibres d'història presentem l'obra de François M. Guizot (1787-1874) *Historia de la Revolución de Inglaterra*⁴⁵⁴ publicada per Oliva l'any 1837 en tres toms, segons traducció de Fernando Patxot. Cada tom va decorat amb una estampa. El primer conté el retrat de Cromwell, extret del *Diccionario Histórico*. Mentre que els altres dos contenen estampes calcogràfiques amb escenes relatives a aquella revolució, segons dibuixos de Bonaventura Planella que tradueix al coure Joan Amills. L'any 1839 Oliva publicà en vuit volums, les *Obras del excelentísimo Señor D. Gaspar Melchor de Jovellanos*⁴⁵⁵ recopilades per Venceslao de Linares y Pacheco que repeteix com a única decoració gràfica la portada addicional gravada, segons dibuix de Segimon Ribó i Mir (1799-1854) i gravat d'Amills. Únicament en el primer, a més de la portada hi trobem dos retrats. El retrat de Jovellanos, com a frontispici de la portada

⁴⁵²Rueda, Ana. (2001) *Cartas sin lacrar. La novela epistolar y la España ilustrada 1789 - 1840*, p. 67, i p. 301

⁴⁵³Dufour, Gerard.(2003) “El libro y la Inquisición”. A: *Historia de la edición y de la lectura en España*. p. 291. (Transcrivim part del document que cita Dufour que prové del Archivo Histórico Nacional, *Inquisición*, 4.492(12)

⁴⁵⁴Guizot, François M. *Historia de la Revolución de Inglaterra (...)*, T. I- III, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1837. (BC Tus- 8- 4283- 4285) (Catàleg nº 835-837)

⁴⁵⁵Linares y Pacheco, Venceslao de. *Obras del excelentísimo Señor D. Gaspar Melchor de Jovellanos*, T. I-VIII, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1839-1840. (BC Tus- 8- 9275 - 9282) (Catàleg nº899-900)

tipogràfica, i més endavant com a il·lustració el retrat de 'D. Pelayo', present també en el *Diccionario Histórico*.

La publicació d'Oliva del clàssic *Historia General de España*⁴⁵⁶, obra del jesuïta Juan de Mariana (1536-1624), té unes característiques formals que la fan molt similar a l'obra anterior, però aquesta vegada publicada en deu volums entre 1839 i 1849. La decoració gràfica presenta vint-i-quatre estampes, repartides de manera desigual al llarg dels volums, grup de calcografies gravades també per Amills, que són retrats de monarques espanyols que copien els gravats més coneguts de cadascun. En aquesta ocasió, en un primer moment podríem creure que les estampes provenien d'alguna publicació anterior, però en realitat només en part és així. Per una banda està el primer grup de retrats que provenen de l'obra *Historia General de España* publicada a València per Benito Monfort, entre 1783-1797, obra decorada amb estampes calcogràfiques realitzades per destacats gravadors de segle XVIII com: Mariano Brandi, Joaquín Esteve Fabregat, Juan Antonio Salvador Carmona, Fernando Selma, entre d'altres, segons dibuix de Rafael Ximeno Planes. Un altre grup de retrats prové del propi *Diccionario Histórico* d'Oliva editat pocs anys abans. I finalment, tenim el retrat de l'autor Juan de Mariana, que té el seu origen en la sèrie *Retratos de los Españoles Ilustres* editat dins el primer quadern⁴⁵⁷ de la col·lecció i datat a l'entorn de 1790. Gravat calcogràfic segons dibuix de José del Castillo i gravat de Francisco Muntaner.

En definitiva, a *Historia general* d'Oliva, l'única estampa original, realitzada expressament per la publicació, és la portada. Gravat semblant a la que decorava l'anterior obra de Jovellanos que estilísticament presenta el títol en lletres majúscules, una petita vinyeta (alusiva al text) i la informació relativa a la publicació (ciutat, nom de la llibreria i any).

Sense deixar les obres de temàtica històrica continuem amb un altre clàssic *Historia de la conquista de Méjico, población y progresos de la América septentrional...*⁴⁵⁸, d'Antonio Solís (1610-1686). En aquesta ocasió l'exemplar de la impremta Oliva conté dues estampes, retrats frontispici de la portada de cadascun dels dos toms en què es

---

⁴⁵⁶**Mariana, Juan de.** *Historia General de España, Última edición con láminas. (...)*, T. I-X, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1839- 1849. (UB-Lletres 07 R -1883-1891) **(Catàleg n°901-924)**

⁴⁵⁷**Barrena, Clemente; Blas, Javier; Carrete, Juan; Medrano, José Miguel.** (2004). *Calcografía Nacional. Catálogo General*, Núm. 2676: *Retrato de Juan de Mariana*, 1790, p. 265

⁴⁵⁸**Solís, Antonio de.** *Historia de la conquista de Méjico, (...)*. T.I-II, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840. (BN HA/18432-18433) **(Catàleg n°932-933)**

publicà, gravats calcogràfics segons dibuix de Pere Esplugas i talla dolça de Joan Amills, i que prenen com a model les estampes que trobem a la mateixa obra, *Historia de la conquista de Méjico, población...*, publicada a Madrid per Antonio de Sancha entre 1783-1784. En aquest exemplar del segle XVIII, les estampes també són calcogràfiques gravades per Fernando Selma⁴⁵⁹, segons dibuix de Rafael Ximeno, el primer, i pel mateix Selma a partir de la pintura de Ticià, el segon. L'obra publicada per Oliva, per altra banda, manifesta un ideari patriòtic comú a aquest tipus de llibres, que volen propiciar l'admiració dels estrangers envers la història d'Espanya, ja que segons el pròleg:

“Después de la *Historia general de España (...)*, *Historia de la Conquista de Méjico* de Antonio Solís con toda su luz á la posteridad, y que con elegante e imparcial lenguaje sofocase los clamores de extranjera envidia, siempre ansiosa de deslustrar nuestras glorias. Muchas obras hay en España de que debiera hacerse nuevas y sucesivas ediciones, difundíéndolas por todas partes e imitando a la Francia, en donde todos los días, bajo mil formas y tamaños se reimprimen las producciones de sus escritores sobresalientes. Nuestra edición de la *Conquista de Méjico* sale ilustrada con varias notas...”⁴⁶⁰.

Per acabar amb aquest tipus de llibres d'Oliva resta analitzar *Historia de Inglaterra*⁴⁶¹ de David Hume (1711-1776), publicada en cinc toms entre 1842 i 1845. Obra decorada amb un total de setze estampes (repartides entre els toms de manera desigual, depenent de l'exemplar que es consulti) i que en aquesta ocasió són gravats francesos, tal com indiquen els peus de les imatges: '*Publié par Furné Paris*'. Són estampes calcogràfiques gravades sobre acer per diferents artistes, entre ells el dibuixant Tony Johannot, excel·lent il·lustrador que participà en les més variades i importants obres il·lustrades a París de mitjans de segle XIX. Mentre que entre els gravadors els noms són: A. Reveil, Bosselman, Colin, Madame Fournier, Le Petit, Hopwood i Geoffroy, tots actius a la capital francesa, i autors que en repetides ocasions anem retrobant en les obres reeditades a Barcelona. La tècnica de gravat d'aquest grup d'estampes és la calcografia sobre planxa d'acer, amb una qualitat molt superior respecte del mateix tipus d'estampes sobre coure realitzades a Barcelona,

⁴⁵⁹Villena, Elvira. (1993) 'Catálogo de la obra dibujada y grabada por Fernando Selma'. A: *Fernando Selma. El grabado al servicio de la cultura ilustrada*, nº 66 i 67, p. 59

⁴⁶⁰Pròleg de l'obra Solís, Antonio de. *Historia de la conquista de Méjico,(...)*, T.I, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840. (BN HA/18432-18433)

⁴⁶¹Hume, David. *Historia de Inglaterra, (...)*,T. I-V, Barcelona, Imprenta de Francisco Oliva, 1842-1845. Tom 1 (BN 5/8293), Tom 2 (BC 2000-8-10649), Tom 3 (BC 2003-8-27954), Toms 4 i 5 (BC 2003- 8- 27965) (Catàleg nº942-957)

malgrat que els motius i les escenes representades en unes i les altres siguin semblants. De manera que constatem que l'art gràfic a Barcelona a nivell tècnic era inferior, tant en el dibuix com en la tècnica de gravat, ja que les estampes parisenques mostren una varietat de detalls, clars obscurs i qualitats tonals que els gravats barcelonins no aconsegueixen. Pel que fa la tipologia de les il·lustracions tant es mostren fets concrets de la història d'Anglaterra (l'arrest de Carles I, la mort de la Reina Isabel) com retrats dels seus protagonistes com Cromwell, el Capità Nelson, Maria Estuard, o el Rei Enric VIII.

Les obres literàries no incloses a la col·lecció de novel·les són el recull poètic de Juan Meléndez Valdés⁴⁶² (1754-1817) i Francisco Martínez de la Rosa⁴⁶³ (1787-1862) en ambdós casos decorats amb els seus retrats. Estampes calcogràfiques, la primera anònima, i la segona d'autor estranger que signa amb el nom de 'Thierry'. Les dues estampes mostren els poetes en una posició de tres quarts, Meléndez Valdés amb els atributs de la lira que li són propis, mentre que Martínez de la Rosa, sense, es centra en la representació de la personalitat de l'individu.

Iniciem l'anàlisi de les obres de la *Colección de Novelas escogidas*, classificades per separat dins del *Catálogo General* de la impremta Oliva que ens guia. La col·lecció té un epígraf amb les característiques formals segons el qual és una '*Colección de Novelas impresas en tomos en 16 mayor, con laminas y viñetas*', i que també es reconeix pel 'logo' de la col·lecció (Fig. 25), i l'anagrama de l'editor present en totes les portades.

Fig. 25 Logo de la col·lecció *Colección de novelas*. Coberta rústica de *La Noche de Sangre*, 1838. (Catàleg nº863)

La *Colección de Novelas escogidas* de Francesc Oliva es començà a editar a Barcelona entorn 1836 amb un sistema de comercialització basat en la venda per subscripció segons l'estudi d'Escolar sobre comerç editorial, aquesta fórmula: "proporcionaba al editor ingresos previos a la puesta en venta o inmediatos a la

---

⁴⁶²**Meléndez Valdés, Juan.** *Poesías de Don Juan Meléndez Valdés, (...)*, Barcelona, Librería de D. Francisco Oliva, 1838. (BC Tus- 8- 8168) (Catàleg nº898)

⁴⁶³**Martínez de la Rosa, Francisco.** *Poesías, y las dos comedias, (...)*. Barcelona, Librería de D. Francisco Oliva, 1837. (UAB-Humanitats RES/ 1035) (Catàleg nº833)

misma, con lo que disminuía la inversión. También el riesgo, pues si la suscripción no resultaba suficiente, bastaba con suspender la edición⁴⁶⁴.

La concepció i la idea de la col·lecció, així com el conjunt d'obres que la formen, tenien d'alguna manera l'èxit garantit, perquè la col·lecció d'Oliva és una rèplica de la 'Colección de Novelas' que l'editor Mariano Cabrerizo (1785-1868) publicava a València durant la dècada dels anys trenta⁴⁶⁵, i presenta unes característiques formals i uns autors que són els que Francesc Oliva va implantar a Barcelona. L'estudi d'Escolar que tracta la història de llibre a Espanya dona gran rellevància a la col·lecció de Cabrerizo perquè "la colección supuso, por un lado la introducción de la literatura corriente en Europa, y por otro, una ruptura con la temática que tenía la novela española"⁴⁶⁶. Les característiques materials dels exemplars barcelonins, presenten igual que les valencianes una col·lecció constituïda per volums de mida setzau, amb dues-centes pàgines cadascun i decorats amb estampes calcogràfiques (funció de frontispici, d'il·lustració o portada addicional gravada) realitzades pels artistes, assidus col·laboradors de l'editorial Oliva, que són els coneguts Bonaventura Planella, als dibuixos, i Joan Amills, en la traducció a la talla dolça. Els gravadors que treballaren en la col·lecció valenciana de Cabrerizo són Tomás Rocafort López i Teodor Blasco Soler⁴⁶⁷, gravadors formats a l'Acadèmia de San Carlos de València de la que foren professors de l'especialitat de gravat, i als que en el nostre context barceloní hem vist treballant per a la impremta Oliva en alguns retrats de l'obra *Diccionario Histórico*. Entre Cabrerizo i Oliva creiem que d'alguna manera hi deuria haver una relació derivada de l'intercanvi d'estampes per a decorar les seves publicacions, o bé en la venda de les obres de l'un i de l'altre en les anomenades 'obras de surtido' que anunciaven la publicitat de les llibreries. Aquesta, però, és només una hipòtesi, ja que en les llistes de subscriptors de Cabrerizo (citades en l'estudi d'Almela y Vives) els impressors-libreters barcelonins que hi trobem són Manuel Saurí i Antonio Sierra, cosa que s'explicaria perquè aquests dos últims vendrien a Barcelona els exemplars de l'editor valencià, mentre que Oliva posava a la venda les seves pròpies edicions.

---

⁴⁶⁴Escolar, Hipólito. (1988) "Cambios en el contenido y la comercialización". A: *Historia del libro: El siglo XIX*, p.440

⁴⁶⁵Almela y Vives, F. (1949) *El editor Don Mariano Cabrerizo*, p.239-287

⁴⁶⁶Escolar, Hipólito. (1988) "La industria editorial". A: *Historia del libro: El siglo XIX*, p. 452

⁴⁶⁷Pla Vivas, Vicente. (2010). "Capítulo 7. Reproducibilidad y Plagio: Las ilustraciones de Teodor Blasco Soler durante la década de 1840". A: *La ilustración gráfica del siglo XIX: funciones y disfunciones*, p. 315-336

La 'Colección de Novelas escogidas'⁴⁶⁸ estava formada, segons el 'Catálogo General' de l'any 1842, per vint-i-cinc títols, obres dels més destacats autors del romanticisme europeu, que són els que detallem a continuació:

<i>Colección de Novelas impresas en tomos en 16 mayor, con láminas y viñetas.</i>	
ARLINCOURT	
1.	<i>La Estrangera</i> *
2.	<i>El Solitario</i> *
3.	<i>El Renegado</i>
4.	<i>La Verdulera</i>
5.	<i>Ida y Natalia</i>
JORGE SAND	
6.	<i>Andrés</i> *
7.	<i>Indiana</i>
8.	<i>Leon Leoni</i>
9.	<i>Valentina</i>
10.	<i>Jacobo</i>
11.	<i>El Secretario privado</i> *
12.	<i>Simon</i>
13.	<i>Cartas de un Viajero</i>
14.	<i>La Abadesa</i> , por Ireland
15.	<i>El Hijo del Carnaval</i> , por Pigault-Lebrun
16.	<i>Waverley</i> , por Walter-Scott
17.	<i>Poesías</i> , de Iglesias
18.	<i>Malvina</i> , por Madama Cottin
19.	<i>Amistades peligrosas</i> , por D.C.C.
20.	<i>Pelayo</i> , por Armengaud
21.	<i>Picciola</i> , por Saintine
22.	<i>El último Abencerraje</i> , por el Vizconde de Chateaubriand
23.	<i>Nuestra Señora de Paris</i> , por Víctor Hugo
24.	<i>Eusebio</i> , por D. Pedro de Montegon
25.	<i>Julia o la Nueva Heloisa</i> , por Rousseau

Dels vint-i-cinc títols que cita el 'Catálogo General' en recollim vint-i-un, ja que algunes publicacions no han estat localitzades (*). És significatiu que les dues primeres *el Solitario* i la *Estrangera*, obres d'Arlincourt, siguin justament les no localitzades en edicions d'Oliva (ca.1836), però sí ho hagin estat en edicions d'Estevan Pujal, de 1849. Són les obres que també inicien la col·lecció de Cabrerizo a València, i per tant creiem que Oliva va vendre les obres editades pel valencià, i posteriorment continuà la

---

⁴⁶⁸Les obres que formen part de la *Colección de Novelas Escogidas* queden recollides entre els números del (Catàleg nº 838-887)

col·lecció amb obres editades per ell mateix. Cada exemplar de la col·lecció d'Oliva presenta una nota de l'editor que comenta el títol, l'autor, quin lloc ocupa dins la seva trajectòria i el context de la novel·la en relació al públic. La nota de l'editor també comenta les característiques formals, tot anunciant l'acurada decoració amb estampes. Per tot plegat reproduïm la nota de l'editor de l'obra titulada *Malvina* de Madame Cottin com a mostra del tipus de text que contenen tots els exemplars de la col·lecció:

EL EDITOR.

“Entre las mujeres que más han sobresalido en la literatura romántica, ocupa un lugar muy preeminente la célebre autora de LA MALVINA. Tiempo era ya de que Madame Cottin figurase en nuestra COLECCIÓN DE NOVELAS ESCOGIDAS, mayormente cuando hemos dado cabida á muchas de las mejores producciones de este genero: como La Estranjera, El Solitario y El Renegado de Arlincourt; La Abadesa de Ireland; El Hijo del Carnaval de Pigault-Lebrun ; El Waverley de Sir Walter Scott; La Nueva Heloïsa de Rousseau, etc. A un plan sencillo y bien combinado reúne la presente novela un interés sostenido, y progresivo; penetra en el fondo del alma, conmoviendo las más sensibles y delicadas fibras del corazón. Las situaciones y caracteres, las pasiones, veanse trazadas con maestría. El enlace es verosímil, y reina en toda la obra aquel colorido de esquisita sensibilidad que tan bien conoce el corazón de una mujer. (...) La historia de los amores de la desdichada MALVINA ha dado materia á las bellas artes: la pintura ha reproducido de mil maneras sus escenas, la poesía ha cantado sus desgracias. La celebridad de la Malvina es prodigiosa: ha sido traducida a muchos idiomas, y cuantas naciones la han conocido tribútanle el debido aplauso, que junto con los que ha merecido La Matilde, ó las cruzadas, y otras producciones de la misma Autora, harán inmortal el nombre de Madama Cottin.

En cuanto a la parte tipográfica, confiamos que es como corresponde a su mérito literario: su tamaño ligero y reducido, la impresión clara, limpia y esmerada, sobre papel de calidad superior, las láminas sacadas de los pasajes mas interesantes de la obra y grabadas con delicadeza; y principalmente la perfecta uniformidad en todas las partes con las novelas que la han precedido; todo contribuye a manifestar el esmero con que procuramos dar prestigio á la Colección que vamos publicando en lo que nos corresponde; pues en cuanto a la fama de que gozan los Autores de que se compone, poco pueden añadir nuestros débiles esfuerzos.

Seguirá á La MALVINA otra Novela cuyo título es: Las Amistades Peligrosas, por el C. de L. en tres tomos iguales en tamaño, papel, laminas, etc. á los de la presente y demas anteriores. Su reputación es también extraordinaria, y no dudamos la aprobaran los señores suscriptores y demás que nos favorecen⁴⁶⁹.

---

⁴⁶⁹Cottin, Sophie Marie Risteaud . *Malvina*, T. I-III, Imprenta de Oliva 1837. (Catàleg nº860-862) Tom 1 i 3 (BC Tus- 8- 9187-9188), tom 2 (BC Tus- 8- 8603)

Les obres i els autors són en la seva majoria d'origen francès, exceptuant dues espanyoles. Igualment, la col·lecció presenta tal i com anunciàvem unes característiques formals unitàries a tots els exemplars. Característiques en les que sobresurt, en un primer moment, que la majoria d'estampes els artífex siguin Bonaventura Planella, dibuixant i Joan Amills, gravador. Mentre que més endavant, quan la col·lecció entra als anys quaranta, apareixen altres dibuixants com ara Segimon Ribó i Mir, Josep Puiggarí i Llobet (1821-1903) i un tercer, anomenat Ferran (potser? Antoni Ferran Satayol, 1786-1857). Dins el grup d'estampes signades pel tàndem Planella - Amills és preeminent el paper de Planella, que és l'inventor, i dibuixant de les composicions, mentre que Amills simplement amb els seu bon ofici les tradueix al coure. Els dibuixos de Planella com ja hem estudiat transmeten immediatesa i espontaneïtat -que aquesta vegada hem d'aplicar al context de la novel·la- amb unes característiques que estan influenciades alhora per la funció específica de les estampes, ja siguin il·lustracions, frontispici de la portada o bé vinyetes sempre al·lusives al text. En aquest context, les il·lustracions signades per Planella s'aprecien millor i s'entén l'estil, si es té en compte la seva vessant d'escenògraf de la que tenim constància, ja que segons Isidre Bravo: "són molts els muntatges escenogràfics de Bonaventura Planella durant el llarg període de 1814-1840, a Barcelona, Girona, Tarragona, Tortosa, Vinaròs etc..., i també alhora va ser un excel·lent dissenyador de telons de boca, en un període en què aquests es constituïen en manifestos programàtics de l'art del teatre i de la seva missió educativa"⁴⁷⁰. La relació de la família Planella amb el teatre és la que segurament portà anys més tard, a Josep Planella (fill de Bonaventura) a escriure l'obra *Esposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva, y aplicaci6n de ella al palco escénico*⁴⁷¹, i a la que ens referirem més endavant quan tractem l'editor Joaquín Verdaguer.

Les estampes de la col·lecció de novel·les d'Oliva són unes composicions com petites posades en escena, on situacions i personatges es contextualitzen com a moments

---

⁴⁷⁰**Bravo, Isidre.**(1993) "Bonaventura Planella i Conxello". A: *La col·lecció Raimon Casellas. Dibuixos i estampes del Barroc al Modernisme del MNAC*, p. 139-140

⁴⁷¹**Planella i Coromina, José.** *Esposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva, y aplicaci6n de ella al palco escénico*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1840. (BC 096 (Pla) 8º). (Catàleg nº1381-1479). Exemplar digitalitzat: Planella i Coromina, José. [Esposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva](#), [en línia] A: Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic, UAB, 2011. (Consulta 09-09-2011)

teatral en els quals s'acaba d'aixecar el teló, perquè els lectors, com si fossin espectadors, entrin a l'escena precisa del relat. Aquestes són unes imatges que sempre es representen amb un primer i segon pla, i un fons, que varia en funció de si és un paisatge exterior o un espai interior i evidentment no presenten cap novetat estilística, ni tenen grans pretensions artístiques, però sí el mèrit de ser dibuixos originals, si tenim en compte que bona part d'aquestes escenes es localitzen a l'àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella conservat al MNAC. En resum, podem afirmar que els dibuixos preparatius per a gravar les estampes que decoren la col·lecció de novel·les de la impremta Oliva són uns dibuixos originals per a aquesta col·lecció. Els dibuixos i les estampes són el que identifica i diferencia la impremta Oliva com a editorial, de la resta de cases barcelonines, i alhora amb ells marca la pauta per als altres impressors de la ciutat a l'hora de decorar les seves publicacions.

La primera novel·la de la col·lecció publicada per Oliva és la mateixa que la de la col·lecció del valencià Cabrerizo, obra del Vescomte d'Arincourt (1789-1856), un dels autors més llegits de l'època, que porta per títol *La Estrangera o la mujer misteriosa*, a la qual van seguir dins la col·lecció del mateix autor: *El Solitario del Monte Salvaje*, *El Renegado*⁴⁷², *La Verdulera*⁴⁷³ i per últim, *La Noche de Sangre*⁴⁷⁴. No ens aturarem a descriure una per una les estampes de la col·lecció, però val la pena destacar-ne les que decoren *Waverley*⁴⁷⁵ de Walter Scott (1771-1832), publicada en sis toms, *Las amistades peligrosas*⁴⁷⁶ de Pierre Choderlos de Laclos (1741-1803) o bé, qualsevol dels títols de Jorge Sand (1804-1876), pseudònim de l'escriptora Aurora Dupin, de qui es presenta el retrat. També sobresurt del conjunt l'obra titulada *Picciola*⁴⁷⁷ de Xavier Boniface Saintine (1798-1865) per l'escena en què el personatge es recrea i dibuixa a

---

⁴⁷²**Arincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte.** *El Renegado*, (...), T. I - III, Barcelona, Imprenta de Oliva, 1837. (BC Tus - 8 - 2333-2335) (Catàleg nº849-851)

⁴⁷³**Arincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte.** *La Verdulera*, (...), T. I -II, Librería de Oliva, 1837. (BC Tus -8- 5298-5299) (Catàleg nº858-859)

⁴⁷⁴**Arincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte** *La Noche de Sangre*, (...), Barcelona, Imprenta de Francisco Oliva, 1838. (BC Tus -8-2665) (Catàleg nº863)

⁴⁷⁵**Scott, Walter-, Sir.** *Waverley, o, Sesenta años*, (...), T. I- III, Barcelona, Librería de Francisco Oliva, 1836. (BC 841.4"18" Sco=6) (Catàleg nº843-848)

⁴⁷⁶**Laclos, Choderlos de.** *Las Amistades Peligrosas*, (...), por, D. C. C. ***, Barcelona, Imprenta de Oliva, 1837. (UB 07 134 / 8/ 44 - 45 - 46) (Catàleg nº852-854)

⁴⁷⁷**Saintine, Xavier Boniface.** *Picciola*, (...) con láminas, T. I-II, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1839. (BC A 83- 8- 1825- 1826- 12º) (Catàleg nº878-879)

sí mateix, com a mostra de l'espontaneïtat que Bonaventura Planella confereix a aquest tipus d'imatges.

A continuació seguim el recorregut per la impremta de Francisco Oliva i analitzem les publicacions de temàtica variada, entre elles obres de medicina, d'educació, de religió, obres de poesia, i una guia de Barcelona. El llibre de medicina és també un altre èxit titulat *La medicina curativa, o la Purgación*⁴⁷⁸ escrit pel francès Alphonse Le Roy publicat per Oliva el 1837 i decorat amb el retrat de l'autor, que pren com a model el gravat de l'edició valenciana de la mateixa obra, publicada per la impremta d'Ildefons Mompíe l'any 1827. Obra publicada també per Mariano Cabrerizo i que segons d'Hipólito Escolar: "de la que llegó a vender 46.000 ejemplares, cantidad fabulosa para la época"⁴⁷⁹.

De temàtica educativa tenim el llibre escrit per Jaume Isern dedicat a l'ensenyament de persones cegues. És un llibre mida foli, decorat amb estampes litogràfiques obra de l'Establiment litogràfic de Joan Eusebi Monfort, que mostren un traç delicat que imita la tècnica calcogràfica fins al punt de confondre-s'hi, de manera que ens cal la signatura de l'establiment litogràfic per identificar la tècnica.

Paral·lelament a aquesta vessant educativa i moral, trobem l'obra de Silvio Pellico (1789-1854), traduïda de l'italià i titulada *Deberes del hombre*⁴⁸⁰. La característica més destacada de la decoració, amb quatre estampes calcogràfiques, és que les escenes al·lusives al text van acompanyades de versos, d'aquesta manera es representen: la 'Verdad', 'Amor filial', la 'Educación' i el 'Valor' que en aquest últim cas acompanya amb el vers:

*"VALOR
Amparar al perseguido
Y al débil prestar favor
Es usar bien del valor
Que de Dios se ha recibido
No es valiente el atrevido
Quisquilloso el pendenciero; sino el que firme y entero
Soporte la adversidad
Y a la excelsa voluntad
Se resigne placentero"*

---

⁴⁷⁸**Le Roy, Alphonse.** *La Medicina Curativa, o La Purgación (...)*, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1837. (UB-Medicina 50 R -615.24 Ler) (Catàleg nº834)

⁴⁷⁹**Escolar, Hipólito.** (1988) *Historia del libro*, p. 452

⁴⁸⁰**Pellico, Silvio.** *Deberes del Hombre (...)*, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840. (Catàleg nº928-931)

Els llibres religiosos tenen la seva representació amb el títol *El Evangelio en triunfo*⁴⁸¹, obra de Pablo Olavide y Jáuregui (1725-1803) publicat el 1837 en quatre toms, i decorat amb estampes calcogràfiques, sense signar, que per la qualitat dels detalls tot indica que podrien ser estampes d'origen francès. Un altre títol religiós és *Ordinario de la Misa*⁴⁸², publicat el 1841. En aquesta ocasió l'edició d'Oliva va decorada amb set delicades estampes calcogràfiques (portada inclosa), totes elles signades per Joan Amills, en les que es representen la *Confessió*, la *Comunió*, el *Te Deum* i el *Miserere*, entre d'altres.

El títol *Manual del viajero en Barcelona*⁴⁸³ publicat per Oliva l'any 1840 correspon a la temàtica de guies de viatgers en les que es recollien tot tipus de dades estadístiques de la ciutat. Aquest tipus de guies solen anar decorades amb el retrat dels monarques, cosa que hem vist en guies de Madrid, i en d'altres exemplars dedicats a Barcelona. Però aquesta vegada només presenta dues il·lustracions i un plànol de la ciutat, en tots els casos estampes calcogràfiques. La primera obra de Joan Amills, reproduïx l'edifici neoclàssic de la casa Llotja i pren com a model el gravat de l'edifici, realitzat l'any 1837 per Joan Masferrer (vegeu catàleg nº1247). La segona, gravada pel mateix, representa un mapa de la ciutat en què es mostren les vies d'accés i el perímetre emmurallat. Mentre que el tercer gravat és una estampa de majors dimensions, titulada '*PLANO de la Ciudad de Barcelona*', editat per Francisco Oliva l'any 1840 i signat pel gravador calcogràfic anomenat Mabon, especialitzat en mapes. És un obra detallista de la Barcelona d'aquella època, amb quasi tots els noms dels carrers, a més de situar amb numeració els edificis principals, les esglésies, els convents, els llocs d'interès i els col·legis públics de la ciutat⁴⁸⁴.

El recorregut per les editorials d'aquest tercer període ens apropa a la impremta **d'Antonio Brusi i Ferrer** (1815-1879) ubicada, com hem vist, al carrer Llibreteria. Antoni Brusi Ferrer era el fill d'Antoni Brusi i Mirabent (a qui presentàvem en el primer període

---

⁴⁸¹**Olavide y Jáuregui, Pablo de.** *El Evangelio en Triunfo, ó Historia de un filósofo desengañado. Última edición, Adornada con láminas.*, T.I-IV, Barcelona: Imprenta de D. Francisco Oliva, 1837. (BC Tus- 8- 6615- 6617) toms 1, 3 i 4); (BC Tus- 8- 7679) tom 2 (**Catàleg nº894-897**)

⁴⁸²**Abad, Victoriano Pbro.** *Ordinario de la Misa (...)*, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1841. (BC Mar. 201 - 12º) (**Catàleg nº934-941**)

⁴⁸³[Anònim]. *Manual del viajero en Barcelona,(...)*, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1840. (BC Map 914-671 Ba Barcelona (036) Man 8º) (**Catàleg nº925-927**)

⁴⁸⁴Aquest plànol Barcelona de 1840 de l'editorial Oliva és el que reproduïm a l'inici d'aquest estudi.

d'aquest estudi com a introductor de la litografia), i d'Eulàlia Ferrer, vídua Brusi, que dirigí la impremta durant el anys 1823-1833 fins a la incorporació del fill al negoci familiar.

Durant el període de 1833-1843 i en relació al llibre il·lustrat, veiem que no difereix gaire respecte de les altres imprentes, com sí havíem vist en els anteriors quan sobresortia de manera especial. En aquests deu anys la impremta Brusi publicà la col·lecció anomenada '*El Mundo. Historia de los pueblos*', que destaca i és diferent de la resta d'obres il·lustrades d'aquesta casa que són obres literàries.

La publicació '*El Mundo. Historia de los pueblos*' dirigida per l'historiador francès A. Houzé, tracta de diverses nacions i està formada per disset volums, del quals només analitzarem els que queden dins la cronologia del nostre estudi⁴⁸⁵. Les estampes de cada volum són calcografies d'origen francès, gravades sobre acer, amb l'excepció del volum dedicat a Espanya. Els motius representats són paisatges, tipologies d'habitants, obres artístiques i aspectes pintorescos de cadascun dels països que el text va descrivint. Dins aquesta tipologia d'obres, tal i com ja hem vist en d'altres editorials, les estampes sempre són d'autors en principi francesos, ja que era a França on es publicaven, tot i que poden també ser d'altres nacionalitats. I per treure rendibilitat a l'edició s'exportava al complet, tant el text com les estampes que la decoraven. Els dos primers toms corresponen al títol *Historia de Tierra Santa*⁴⁸⁶, escrita pel francès Abate Martin i que Brusi publicà decorada amb divuit estampes calcogràfiques de gravadors francesos, entre els que figuren els noms de Lalaisse, Pardiell, Desjardins, Lhulier, Milen, entre d'altres, on es presenten paisatges com '*Vista general de Jerusalem tomada desde el monte Olivo*', '*Vista de las ruinas de Tyro*'. Pel que fa als elements pintorescos hi ha '*el Candelabro de oro*', l'*Arca de Noé*', i entre els tipus d'habitants es representen, per exemple, un '*Medico Judio*' o un '*Príncipe Israelita*'.

---

⁴⁸⁵ Queden al marge, els volums dedicats a: *Historia de América (...)*, Barcelona Imprenta de Brusi, 1844-45; *Historia de Grecia e Italia (...)*, Barcelona Imprenta de Brusi 1844; *Historia de Suiza y los Países bajos (...)*, Barcelona Imprenta de Brusi 1845; *Historia de Alemania Prusia i Austria*, Barcelona Imprenta de Brusi, 1845

⁴⁸⁶ **Abate Martin.** *Historia de Tierra Santa, desde la más remota antigüedad, hasta el año 1839*, adornada con hermosas láminas grabadas en acero (...), Dirigido por A. Houzé, T.I-II, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1840. (BC Tor. 1289-1290-8º) (Catàleg nº962-994)

La *Historia de Francia*⁴⁸⁷, comprèn els toms del tres al cinc, amb estampes de paisatges, elements pintorescos i tipologies de vestits de les diverses èpoques històriques analitzades (Fig. 26). La indumentària és una temàtica sobre la que després trobem obres publicades a casa nostra a finals de segle, que tracten aquestes tipologies per a elaborar 'historias del traje' i que d'una manera generalista estudien el tema de la indumentària. Ens referim, als estudis d'aquest tema⁴⁸⁸ escrits per Josep Puiggarí i Llobet, a qui veurem a continuació com a dibuixant en el volum dedicat a la història d'Espanya.

Fig. 26 *Historia de Francia*, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1840-1841. (Catàleg n°995)

Els toms sis, set i vuit corresponen a la *Historia de España*⁴⁸⁹ escrita pel literat i historiador Joan Cortada (1805-1868), tenen com a novetat principal que les estampes han estat realitzades per autors i gravadors barcelonins: Joan Amills, M. Sala,

⁴⁸⁷**Saint-Prosper, Antoine Cassi de.** *Historia de Francia, desde los tiempos más remotos hasta 1839.* (...), Dirigido por Houzé (...), T.III-V, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1840-1841. (BC Tor 1291-1293-8°) (Catàleg n°995) No s'han catalogat totes les estampes

⁴⁸⁸Per exemple a les obres de **Puiggarí, Josep.** [Monografía histórica iconográfica del traje](#), Barcelona, Juan Antonio Bastinos, 1886. [En línia], Barcelona, Juan y Antonio Bastinos, 1886. A: *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic*, UAB, 2010. (Consulta: 12-11-2011). I també **Puiggarí, Josep.** [Estudios de Indumentaria Española concreta y comparada. Estado político-social, Estética y Artes. Costumbres, Lujo, Modas...](#) [En línia], Barcelona, Imprenta de Jaime Jesús y Roviralta, 1890. A: *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic*, UAB, 2010. (Consulta: 12-11-2011)

⁴⁸⁹**Cortada, Juan.** *Historia de España: (...) dirigido por A. Houzé*, T.VI-VIII, Barcelona, Imprenta de A. Brusi 1841-1842. (BC /Tor. 1294-1296-8°) (Catàleg n°996-1028)

Domènech Estruc i Antoni Roca, segons els dibuixos i la invenció de Josep Puiggarí, que segueix en tot moment l'estil i els formats dels gravats francesos, responent al pla general de l'obra. Això vol dir que igualment s'hi troben elements històrics, pintorescs i tipus d'habitants, com ara: el '*Grande estandarte de España*', un '*Caballero de la orden de Santiago*', '*Halconeros y pajes del siglo XI*', '*El Conde de Barcelona Ramon Berenguer*', o la '*Espada de Fernando el Católico*', etc.

A continuació, els toms IX i X són *Historia de Inglaterra*⁴⁹⁰ escrita per Antoine Cassi Saint-Prosper, segons l'anunci '*uno de los primeros escritores de Francia*', aquesta vegada traduïda al castellà per Joan Cortada. El període cronològic va, segons la portada, '*desde los tiempos más remotos hasta nuestros días, con el periodo de la revolución*'. En aquesta ocasió la decoren vint-i-tres estampes dobles (la publicitat de l'obra n'enumera quaranta-sis) i, es representen paisatges, tipus d'habitants i vestits de diferents èpoques, armes, mobles, etc. En el cas dels toms dedicats a Anglaterra s'ha localitzat l'*Atlas Histórico de Inglaterra*⁴⁹¹ que acompanyava el text. Aquest atlas està compost per sis mapes que complementen els volums de la *Historia de Inglaterra* segons anuncia la portada ja que: '*designan los límites y divisiones de Inglaterra en distintas épocas, y dan noticia de los lugares en que ocurrió algún hecho memorable*'. Aquests mapes a la part inferior tenen una petita ressenya històrica, escrita en castellà, i signada pel gravador de lletra Mabon.

Continuem el recorregut per les impremtes barcelonines per arribar a la casa de **Juan Francisco Piferrer**, '*Impresor de Su Majestad*', una de les més antigues impremtes de la ciutat que continua ubicada a la plaça de l'Àngel. Durant el període de 1833-1843 comptem amb sis obres decorades amb estampes, que destaquen per ser algunes de les més belles i originals proposades gràfiques, especialment si considerem els detalls i formats que s'hi representen, i on s'hi tracten temàtiques extretes d'obres literàries i temes d'història.

Comencem amb la novel·la del francès M. Ducray Duminil (1761-1819) autor a qui també hem presentat en repetides ocasions, però aquesta vegada amb l'obra titulada *Las Veladas de la Cabaña, o lecciones de un padre anciano...*⁴⁹², traduïda al castellà a

---

⁴⁹⁰**Saint- Prosper, Antoine Cassi.** *Historia de Inglaterra*, (...), Traducido por Juan Cortada, T. IX-X, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842-1843. (BC Tor. 1297-1298 -8º) (**Catàleg nº1029-1072**)

⁴⁹¹**Houzé, A.** *Atlas Histórico de Inglaterra*, (...). Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842. (UB-Historia 47 D.G 912 (410)Hou (**Catàleg nº1073-1078**))

⁴⁹²**Ducray-Duminil, M.** *Las Veladas de la Cabaña o lecciones de un padre anciano*, (...), T. I-IV, Barcelona, D. Juan Francisco Piferrer Impresor de S. M., 1834. (BN 3 / 2470-2473) (**Catàleg nº1079-1093**)

partir de la setena edició francesa i publicada per Piferrer l'any 1834, en quatre toms i un total de setze estampes, "*láminas finas*", gravades per Domènech Estruc, a qui ja podem identificar com el gravador oficial de la impremta Piferrer. Les setze estampes tracten la temàtica moralitzant de l'obra i ho fan amb una composició, que hem vist en obres de la impremta Oliva (vegeu catàleg n°928-n°931). Aquestes composicions mostren unes imatges plenes de detall, emmarcades i comentades per petites composicions poètiques (Fig. 27):

*"En los bienes temporales
Nunca tengas confianza,
que sujetos á mudanza
Suelen convertirse en males;
Los del alma de inmortales
Blasonan, busca esta palma
Que la mas segura calma
Te puede proporcionar
Y no te podrá faltar
Mientras no te falte el alma"*

(transcripció del poema de l'estampa)

Fig. 27 *Las Veladas de la Cabaña...*, J. F. Piferrer, 1834, (Catàleg n°1079-1093)

Totes les estampes són gravats calcogràfics signats per Domènech Estruc, i van repartides entre els quatre volums. La principal característica és el format, que creiem que deriva del tipus de temàtica que il·lustra, ja que és una obra educativa i per tant, a més de proporcionar una imatge al·lusiva del text conté un vers que posa èmfasi en la lliçó moral. Les imatges realitzades per Estruc amb detallades escenes estan ambientades en una estètica completament romàntica.

A continuació segueixen dues obres més. La novel·la escrita pel francès Jussieu *Simon de Nantua*⁴⁹³, reeditada per Piferrer l'any 1835, a partir de la publicació de l'impressor José Busquets, de 1820, de la qual fins i tot en recicla la il·lustració que representa el famós viatger. L'estampa copia l'edició francesa, segurament la publicada a París l'any 1818, de la qual, tal i com hem comentat amb les altres dues publicacions barcelonines anteriors, presenta la mateixa composició. *Simon de Nantua*

⁴⁹³Jussieu, Laurent de. *Simón de Nantua, o el Mercader Forastero, obra escrita en francés, (...)*, Barcelona, Juan Francisco Piferrer, 1835. (BC I-Verrie 256 - 12º) (Catàleg n°1094)

es considerava un exemple de lectura útil, d'ensenyament pedagògic i d'utilitat social reivindicada com a garantia de satisfacció particular dels individus⁴⁹⁴.

L'altra novel·la publicada per Piferrer esdevé la primera obra editada a Barcelona de l'escriptora francesa d'Aurora Dupin⁴⁹⁵ (1804-1874), més coneguda pel pseudònim de George Sand. El títol de la novel·la que ara ens interessa és *Indiana*⁴⁹⁶, obra escrita per Sand l'any 1832 i publicada per Piferrer el 1837, a partir de la traducció de Joan Cortada. Aquesta primera novel·la de Sand va decorada amb una sola estampa, frontispici de la portada, que resulta ser el retrat de l'autora, però vestida com un home i el nom '*Madame Sand*' als peus de la imatge (Fig. 28). L'estampa és un gravat calcogràfic signat només amb el nom del gravador Joan Amills del que segurament copia el retrat d'una edició francesa. Un parell d'anys després, i decorant una altra obra, trobem el retrat de la mateixa autora, molt semblant a l'anterior, però aquesta vegada decorant el títol *Cartas de un viajero*⁴⁹⁷ (Fig. 29). Aquest segon retrat també és un gravat d'Amills, però la publicació és de la impremta d'Oliva i forma part de la cèlebre col·lecció de novel·les.

Fig. 28 George Sand. *Indiana*, Barcelona, Piferrer, 1837. (Catàleg n°1095)

Fig. 29 George Sand. *Cartas de un viajero*, Barcelona, Oliva 1839. (Catàleg n°874)

De l'anàlisi de la impremta Piferrer només ens resta analitzar l'obra del francès Jean Baptiste Philipoyeau Duchesne (1682-1755) titulada *Compendio de la historia de*

⁴⁹⁴ Crubellier, M. (1985) "L'Élargissement du public". A: *Histoire de l'édition française*, T.II, p. 32

⁴⁹⁵ George Sand (1804-1874). Vegeu l'exposició [Georg Sand](#). [En línia] Biblioteca d'Humanitats, UAB, 2004. (Consulta: 09-11-2011)

⁴⁹⁶ Sand, George. *Indiana (...)*, T. I-II, Barcelona, Por Juan Francisco Piferrer Impresor de S. M., 1837. (BC Tus- 8- 769- 770) (Catàleg n°1095)

⁴⁹⁷ Sand, George. *Cartas de un Viajero, (...)*, T. I, Barcelona, Librería de Francisco Oliva, 1839. (BC A 83 - 8º- 1522) (Catàleg n°874)

*España*⁴⁹⁸ i reeditada l'any 1838 a partir de l'obra del mateix impressor, datada l'any 1820. La reedició va decorada amb el mateix gravat calcogràfic, obra del gravador Domènec Estruc, mapa geogràfic de la Península Ibèrica i els retrats de monarques espanyols, segons retrats xilogràfics que es van intercalant en el text.

Una altra editorial és la impremta de los **Herederos de D. Agustín Roca** de la que destaca que tots els títols van decorats amb estampes litogràfiques. El primer és a més el que sobresurt dels altres i correspon a l'obra traduïda del francès *La Geografía en laminas y mapas*⁴⁹⁹, que té un format apaïsat i està profusament decorat amb un total de més de trenta litografies. Estampes sense signar que, atenent a l'estil, podrien molt bé haver sortit de la mà de Bonaventura Planella. La temàtica del llibre, més que tractar la geografia, fa una síntesi entre el saber geogràfic, més teòric, i els diversos costums dels pobles de la Terra. En aquest sentit, tenen un paper destacat les il·lustracions, perquè més que ser un complement decoratiu el que pretenen és donar a conèixer els costums, els vestits i la situació geogràfica dels diferents indrets que el text va descrivint. Entre les litografies tenim la portada decorativa i els mapes d'Europa, Àsia, Amèrica i Àfrica, que funcionen com a separadors de les diferents parts del llibre. A continuació vénen les il·lustracions que representen els tipus d'habitants de la zona geogràfica en qüestió. No tots els pobles descrits en el text es representen, però sí que hi ha il·lustracions dels més característics, sempre aparellats. Homes i dones, com per exemple veiem els espanyols al costat dels suïssos o els francesos i anglesos, russos i polonesos, etc. *La Geografía en laminas* és un llibre sense grans pretensions artístiques, que manifesta la moda i interès de l'època per conèixer les tipologies humanes representant-ne les diferents races. Podem considerar que aquestes representacions són fiables quan són properes, però totalment imaginatives quan es tracta els pobles africans o americans. També, creiem que aquestes tipologies es recreaven en les novel·les que descrivien terres llunyanes, en les que els artistes barcelonins per a les il·lustracions, havien de representar els seus personatges. Tal és el cas de *Los Incas o el Imperio del Perú*, obra de l'escriptor francès Jean François Marmontel, o el títol *Los Natchez* de Chateaubriand, que tracta

---

⁴⁹⁸**Duchesne, J. B. P.** *Compendio de la historia de España*, (...), Tomo I-II, Barcelona, por Juan Francisco Piferrer, Impresor de S. M., 1838. (UB-Historia D. H.946.0 Duch) (**Catàleg nº1096**)

⁴⁹⁹[Anònim]. *La Geografía en Láminas y Mapas, con el retrato y descripción de los usos y costumbres de todas las Naciones*. (...), Barcelona, por los Herederos de D. Agustín Roca, 1834. (UB-Lletres 07 R- 2141) (**Catàleg nº1097-1130**). L'exemplar de la Biblioteca de Catalunya conserva la portada tipogràfica amb l'any d'edició 1834. (BC A 97 -8º - 421)

sobre aquest poble d'indis americans i que presenta els personatges de manera molt semblant als reproduïts a *La Geografía en Láminas y mapas*.

Del mateix any 1834, i decorada també amb litografies, arribem a la novel·la de Juan Cortada autor a qui ja hem presentat com a historiador, però ara ho farem com escriptor. Segons Ferreras: “uno de los primeros cultivadores de la novela histórica en España. Fue autor, sin duda de los mejores títulos de esta tendencia novelesca”⁵⁰⁰. L'obra en qüestió és *Tancredo en Asia. Romance histórico del tiempo de las cruzadas*⁵⁰¹, publicada en dos toms decorats amb litografies com a frontispici. Les estampes van signades per un litògraf desconegut, anomenat “Gras” i per l'Establiment litogràfic de Brusi. Les composicions mostren delicadesa en la factura, el que les fa molt similars a les realitzades mitjançant la tècnica calcogràfica.

La següent novel·la és *Voz de la naturaleza*⁵⁰², obra de l'escriptor Antonio García Malo (1760-1812), publicada per Roca, editada en quatre volums i una estampa frontispici de la portada a cadascun. Duu gravats calcogràfics signats per Pedro Serra, amb composicions al·lusives a un moment del relat i als seus protagonistes.

A continuació, ve la publicació relacionada amb la mort de Ferran VII, escrita per Alberto Pujol y Gurena, titulada *Elogio Fúnebre que en las solemnes exequias celebradas a la digna memoria de nuestro Augusto Monarca el S. D. Fernando VII de Borbón (...)*⁵⁰³, en la que es descriuen els funerals, celebrats a Santa Maria del Mar el dia 16 de gener de 1834. L'obra es decora amb una litografia que presenta el túmul funerari. La litografia està signada per l'establiment litogràfic Monfort i per un desconegut ‘Soler inv. et delº’, responsable de la invenció i la delineació del cadafal, mentre que la litografia és signada per ‘M. Folch dib.’ a qui identifiquem com a Santiago Maria Folch.

---

⁵⁰⁰Ferreras, Juan Ignacio. (1979) *Catálogo de novelas y novelistas españoles del siglo XIX*, Madrid. nº 580, p. 115

⁵⁰¹Cortada, Juan. *Tancredo en Asia, (...)*, T. I-II, con licencia, Barcelona, por los Herederos de Roca, Año 1834. (BC Tus- 8- 771- 772) (Catàleg nº1131-1132)

⁵⁰²García Malo, Ignacio María Antonio. *Voz de la Naturaleza, (...)* T.I-IV, Barcelona, Imprenta de Agustín Gaspar y Roca, 1838. (BC Tus- 8- 7621) toms 1 i 2, (BC Tus- 8- 7649) toms 3 i 4 (Catàleg nº1134-1137)

⁵⁰³Pujol y Gurena, Alberto. *Elogio Fúnebre que en las solemnes exequias celebradas a la digna memoria de nuestro Augusto Monarca el S. D. Fernando VII de Borbón (...)*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de Roca, 1834. (BC F. Bon 14597) (Catàleg nº1133)

Una altra de les impremtes destacades és la **Impremta de D. Manuel Saurí**, situada al carrer Ample, cantonada Regomí, que presentàvem com a una 'companyia', però que a partir de 1833 ell és l'únic propietari. Com a guia d'anàlisi d'aquesta impremta, a falta d'un estudi monogràfic, seguim tal i com hem fet amb la impremta de Francisco Oliva el recull de les obres que conté el *Manual Histórico-Topográfico Estadístico...*⁵⁰⁴, publicat per Saurí l'any 1849. Aquesta guia de la ciutat, tot i ser una obra datada més enllà de la nostra cronologia, ens permet conèixer el número aproximat de publicacions de la casa i seguir el tipus de llibres que va editar. Dins aquest recull hi ha una gran varietat de publicacions, no totes van decorades amb estampes, però les que sí sobresurten perquè o són novel·les o llibres d'història. Les novel·les, són el grup més nombrós pel que fa a les il·lustracions, i en aquesta ocasió comptem amb més d'una vintena de títols, seguits dels llibres d'història, que presenten la peculiaritat de tractar temes contemporanis a la dècada dels anys trenta del segle XIX. Manuel Saurí és un dels impressors barcelonins que més segueix l'estela de la impremta Oliva, per les obres, els autors i la decoració de les publicacions. El model editorial a seguir és el d'Oliva i per això acabà sent la competència. La semblança entre les dues editorials es fa més evident amb les novel·les, ja que totes dues cases publiquen autors francesos de reconegut prestigi literari i èxit assegurat. La semblança entre Saurí i Oliva és fa evident a simple vista, pel fet que els artistes que participen en les respectives il·lustracions són els mateixos. De manera que a les estampes trobem els dibuixants Pere Esplugas, Bonaventura Planella, Jacint Coromina i Josep Puiggarí, mentre que entre els gravadors hi ha Joan Amills, Domènec Estruc, Pau Alabern, Esteve Mas de Xaxars i Antoni Roca. El fet de compartir els artistes evidencia l'existència d'un mercat d'estampes calcogràfiques en el que hi participen, per una banda, dibuixants i gravadors -'gravadores de laminas finas', els noms dels quals es poden localitzar en qualsevol guia de la ciutat d'aquella època, i per l'altra els editors com Oliva, Bergnes, Herederos de Roca, Piferrer, Brusi Ferrer, i el mateix Saurí, que demanden estampes, per a decorar unes publicacions que tenien un públic popular.

Per a iniciar l'anàlisi de la Impremta de Manuel Saurí comencem per les novel·les. Totes són obres d'autors francesos com Arlincourt, Ireland o Pigault-Lebrun, que també havien estat publicats per la impremta d'Oliva, més o menys durant els mateixos anys que Saurí, tot i que a vegades només coincidien en l'autor, i els títols

---

⁵⁰⁴**Saurí, Manuel.** *Manual Histórico-Topográfico Estadístico y (...), Adornado con quince vistas y del plano topográfico de la ciudad*, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1849. (UB-Lletres 07 RC-708)

eren diferents. Per exemple, d'Arlincourt, *Los Rebeldes en tiempos de Carlos V* títol⁵⁰⁵ que Oliva no edità. Però com veurem a continuació, sí van publicar al mateix temps altres obres. L'any 1836 Oliva i Saurí van coincidir amb *La Abadesa*⁵⁰⁶ de William Ireland (1777-1836), i per a diferenciar-se clarament i de forma inequívoca es serviren d'il·lustracions realitzades per artistes diferents. A la publicació d'Oliva les estampes són obra de Joan Amills, mentre que en la de Saurí, qui participà fou el gravador Esteve Mas de Xaxars amb unes composicions més senzilles. En canvi, a la novel·la *El Hijo del Carnaval*, publicada per Oliva⁵⁰⁷ i per Saurí⁵⁰⁸ un any més tard, també presenten estampes diferents, però en tots dos casos van ser realitzades pel gravador Amills, i només canvien el dibuixant, en la de Saurí és Jacint Coromina i en l'altra un tal Ferran (podria ser l'artista Antoni Ferran Satayol 1786-1857). També en la de Saurí es fa una clara al·lusió crítica a la d'Oliva referint que la pròpia és una "*edición más completa que la impresa en 16°*".

El cas de l'escriptor francès Charles Antoine Guillaume Pigault-Lebrun (1753-1835), excepte l'anterior, és un autor que podem considerar exclusiu de la impremta de Saurí ja que en publicà varies obres, totes consecutives, entre els anys 1837 i 1841. Els títols en qüestió són: *La Locura Española*⁵⁰⁹, *Los Barones de Felsheim*⁵¹⁰, *El Regañón*⁵¹¹, *Mi Tio Tomas*⁵¹², el *Mozo del Buen Humor*⁵¹³ i *Angela y Juanita*⁵¹⁴,

---

⁵⁰⁵Arlincourt, Charles Victor Prévot, *Vescomte d'*. *Los Rebeldes en tiempo de Carlos V*, (...), T. I-III, Barcelona, Librería de D. Manel Saurí, 1834-35. (BAB 65 VII) (Catàleg nº1140-1142)

⁵⁰⁶Ireland, William Henry. *La Abadesa o Las Intrigas inquisitoriales*, (...), T. I-II, Librería de D. Manuel Saurí, 1836. (BC Tus- 8- 8407-8408) (Catàleg nº1148)

⁵⁰⁷Pigault-Lebrun, Guillaume. *El Hijo del Carnaval*, (...) T. I-II, Barcelona, Imprenta de Oliva, 1836. (Catàleg nº840-841)

⁵⁰⁸Pigault-Lebrun, Guillaume. *El Hijo del Carnaval, (Edición más completa que la impresa en 16°)*, T. I- II, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1837. (Catàleg nº1153-1154)

⁵⁰⁹Pigault-Lebrun, Guillaume. *La Locura Española (...)*, T. I-II, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1837. (BC Tus -8- 3510- 3511) (Catàleg nº1155-1156)

⁵¹⁰Pigault-Lebrun, Guillaume. *Los Barones de Felsheim, Historia Alemana*, T. I- II, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1838. (BC Tus- 8- 2013) (Catàleg nº1158-1159)

⁵¹¹Pigault-Lebrun, Guillaume. *El Regañón, o, Monsieur Botte*, (...), T. I-II, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1838. (BC A. 83- 8°- 8797-8798) (Catàleg nº1160-1161)

⁵¹²Pigault-Lebrun, Guillaume. *Mi Tio Tomás*. Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841. (BC Tus- 8- 3721) (Catàleg nº1171)

⁵¹³Pigault-Lebrun, Guillaume. *El Mozo del Buen Humor, (...) con dos láminas finas*. Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841. (BC Tus - 8- 2541) (Catàleg nº1172-1173)

aquesta última té a la portada la frase: “*La Madre permitirá a su hija que me lea*”, que evidencia la censura femenina que patien determinats autors o novel·les. En totes elles la decoració amb estampes està formada per frontispicis de la portada, que tenen unes composicions en forma ovalada sense emmarcar i representen escenes al·lusives al text, complementades per frases concretes del relat.

Saurí publicà altres autors romàntics, però en aquestes obres les estampes són litogràfiques, de menys qualitat tècnica si les comparem amb les calcografies que hem analitzat fins ara. En aquest supòsit hi trobem l'obra de Lord Byron (1788-1824) titulada *El Sitio de Corinto*⁵¹⁵, i l'obra de l'italià Ivo de la Cortina que es titula *Teresa o las víctimas de la codicia*⁵¹⁶, únic títol que es reconeix obertament com a novel·la sentimental, mentre les altres són històriques, d'humor, morals...

Manuel Saurí també va ser l'impressor que va editar per primera vegada a Barcelona les novel·les de Víctor Hugo (1802-1885). Les primeres són *El último día de un reo de muerte*⁵¹⁷ de 1839, decorada amb una sola estampa calcogràfica, segons dibuix de Jacint Coromina i gravat d'Amills. I la segona, *Burg-Jargal o el negro Rey*⁵¹⁸ amb dues estampes també d'Amills.

De 1841 data un altre exemple d'obra en què coincidiren Saurí⁵¹⁹ i Oliva⁵²⁰, és el títol *Ida i Natalia*, escrita per Arlincourt. Les dues edicions van decorades amb estampes calcogràfiques, dibuixades per Josep Puiggarí, i traduïdes al coure per Amills. Els dos artífexs van participar en la decoració per una i altra editorial i són una excel·lent mostra del mercat d'estampes calcogràfiques, demandades per les editorials barcelonines. (Vegeu Fig. 30 i Fig. 31)

---

⁵¹⁴**Pigault-Lebrun, Guillaume.** *Ángela y Juanita, (...)*. Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1835. (BC Tus- 8- 6270)

⁵¹⁵**Byron, George Gordon.** *El Sitio de Corinto, o El renegado del Adriático (...), con lámina*, Barcelona, Imprenta de D. de Manuel Saurí, 1838. (BC Tus- 8- 1036) **(Catàleg nº1162)**

⁵¹⁶**Cortina y Roperto, Ivo.** *Teresa ó Las Víctimas de la codicia (...)*, Adornada con una lámina, Barcelona, Librerías de J. Rubió / de M. Saurí, Año 1835. (BC Tus- 8- 8063) **(Catàleg nº1145)**

⁵¹⁷**Hugo, Víctor.** *El último día de un reo de muerte*, Barcelona, Imprenta de Manuel Saurí, 1839. (BC Tus- 8- 3914) **(Catàleg nº1163)**

⁵¹⁸**Hugo, Víctor.** *Burg-Jargal ó El Negro Rey (...)*, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1840. (BC Tus - 8- 5570) **(Catàleg nº1164)**

⁵¹⁹**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *Ida y Natalida, (...), adornada con láminas*, T.I-II, Barcelona, Manuel Saurí, 1841. (BC Tus -8 -1620 -1621) **(Catàleg nº1169-1170)**

⁵²⁰**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *Ida y Natalia*, T. I Barcelona, Francisco Oliva, 1841. (BC Tus -8-5300) **(Catàleg nº880-881)**

Fig. 30 Arlincourt, *Ida y Natalia*, Barcelona, F. Oliva, 1841.

(Catàleg nº880)

Fig.31 Arlincourt, *Ida y Natalia*, Manuel Saurí, 1841.

(Catàleg nº1169)

Pel que fa a la resta de novel·les publicades per Saurí entre 1841 i 1843, totes elles tenen, composicions semblants a les vistes fins ara, il·lustracions que tracten una gran varietat de temes. Com ara, l'obra de l'escriptor francès August Lafontaine (1758-1831) titulada *La Vestal*⁵²¹, decorada amb una estampa de regust clàssic. O bé, el retrat d'Alphonse de Lamartine (1790-1869) que decora el recull la seva obra poètica⁵²², i en tots dos casos amb gravats calcogràfics d'Amills.

Un altre aspecte a tenir en compte són les reedicions, com en el cas del títol *Las Veladas de la Quinta*⁵²³, de l'escriptora francesa Comtessa Genlis, decorada amb tretze estampes anònimes.

A partir dels anys quaranta, en les publicacions de Saurí, les composicions de les estampes canvien, coincidint amb la presència de Josep Puiggarí com a dibuixant, ja que s'ocupen de la recreació històrica, tret que esdevé a partir de llavors una característica constant. Tal és el cas de la novel·la titulada *El Caballero de Malta o*

⁵²¹Lafontaine, August H. *La Vestal (...)*, Barcelona, Imprenta de D. M. Saurí, 1841. (BC 84 -8º-1374) (Catàleg nº1174)

⁵²²Lamartine, Alphonse de. *Poesías, entresacadas de las Obras de A. Lamartine (...)*, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1841. (BC Tus- 8- 5058) (Catàleg nº1175)

⁵²³Genlis, Stéphanie Comtessa de. *Veladas de la Quinta o Novelas é Historietas dedicadas a las madres de familia, (...)*, T. I- II, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1842. (BC Tus- 8-6614) (Catàleg nº1179-1184)

*Pablo de Cascaris*⁵²⁴, decorada amb una calcografia, segons invenció de Puiggarí i gravat d'Amills, que evidencia l'estil detallista i de recreació històrica del dibuixant. Les tres novel·les següents que analitzem van decorades igualment amb calcografies d'Amills, no presenten signatura de dibuixant, però segueixen l'estil de Puiggarí. La primera d'aquestes obres és *La Estrella Polar*⁵²⁵ d'Arlincourt, que mostra amb tot luxe de detalls l'incendi de l'església de Sant Pere d'Hamburg. La segona és la reedició del títol anònim *Amelia o los desgraciados efectos de la extrema sensibilidad*⁵²⁶, que simplement refà l'estampa que decorava l'edició de 1818. I la tercera és l'obra del francès Paul Musset (1804-1880) titulada *Ana Bolena*⁵²⁷, que va decorada amb dues estampes que recreen el moments històrics propis del relat.

L'última tipologia de publicacions amb estampes de la impremta Saurí, són justament les obres de temàtica històrica. La primera data de 1835, i és de Joaquín del Castillo Mayone, autor que segons Ferreras: "este autor publica sus obras entre 1831 y 1839 aproximadamente.(...) La mayor parte de sus obras són de tendencia anticlerical"⁵²⁸ com ara: *La Ciudadela Inquisitorial o las victimas...*⁵²⁹ en la que es narren els esdeveniments contemporanis ocorreguts a Barcelona a causa de les revoltes d'aquell mateix 1835. L'estampa calcogràfica que la decora, fent de frontispici, es titula '*La Esplanada de Barcelona*' i els artistes que hi participen són Bonaventura Planella com a dibuixant i Joan Amills com a gravador. La invenció de Planella remet, al moment precís dels fets, els seus personatges, les víctimes i els botxins, però sobretot evoca l'instant al qual nosaltres assistim com a espectadors, de manera que ens ajuda a la lectura amb l'epígraf: "1. Moxos de escuadra. 2. Carlos de España. 3. Cantillon. 4. Reos y horca. 5. Ciudadela. 6. El estudiante Murri".

---

⁵²⁴**Velde, Karl Franz van der.** *El Caballero de Malta o Pablo de Cascaris, (...)*, Barcelona, Imprenta de D. M. Saurí, 1842. (BC Tus- 8- 3159) **(Catàleg nº1186)**

⁵²⁵**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *La Estrella Polar (...)*.T. I-II, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1843. (BC Tus- 8- 2961- 2962) **(Catàleg nº1187-1188)**

⁵²⁶**[Anònim].** *Amelia o desgraciados efectos de la extrema sensibilidad (...)*, Barcelona, Manuel Saurí, 1843. (BC Tus -8 - 482) **(Catàleg nº1189)**

⁵²⁷**Musset, Paul.** *Ana Bolena (...)*, T. I- II, Imprenta de D. M. Saurí, 1844. (BC Tus- 8- 8606- 8607) **(Catàleg nº1192-1193)**

⁵²⁸**Ferreras, Juan Ignacio.** (1979) *Catálogo de las novelas y novelistas del siglo XIX*, p. 103

⁵²⁹**Castillo y Mayone, Joaquín del.** *La Ciudadela Inquisitorial, ó Las victimas inmoladas en aras del atroz despotismo (...)*, Barcelona, Librería Nacional de D. M. Saurí, 1835. / Imprenta de Juan Oliveres (BC F.Bon. 1767) **(Catàleg nº1146)**

La segona obra d'història coetània, amb la que acabem l'anàlisi de la impremta de Manuel Saurí és la que fa referència a la Constitució de Cadis⁵³⁰ de 1812, segons ens indica la portada “*mandada a publicar y observar por S.M. la Reina Regente, á 15 de Agosto de 1836*”. Publicació decorada amb una rica portada gravada, que presenta una figura al·legòrica de la Constitució, amb una variada mostra de lletres complementada amb els retrats d'Isabel II nena, com a Reina d'Espanya, i la seva mare Regent, Maria Cristina de Borbó.

La impremta de **Ramón Martín Indar**, impressor que edità amb continuïtat durant els deu anys del període de 1833-1843. És una impremta que segons les portades tant la podem trobar al carrer Escudellers com al carrer de l'Argenteria. La tipologia d'obres publicades per Indar segueixen els paràmetres i els estils que acabem d'analitzar amb Francisco Oliva i Manuel Saurí, de manera que, seguint els passos d'aquells, Indar publicà les novel·les dels autors *best-sellers* francesos, però també, a diferència dels citats, edità autors espanyols. Entre ells Joaquín del Castillo y Mayone (s.XIX) i Ignacio Pusalgas Guerris (1790-1874), aquest últim segons els estudis de Ferreras: “publica de 1831 a 1873 varias obras de medicina, embalsamamiento de cadáveres, etc. También tiene algún libro sobre la historia de Barcelona. Fue uno de los primeros en cultivar el tema americano en la novela histórica”⁵³¹. Comencem amb les quatre novel·les escrites per Joaquín del Castillo i totes publicades per Indar l'any 1833, decorades amb estampes calcogràfiques, encarregades expressament per a la decoració de la publicació, la qual cosa evidència la demanda d'estampes per part dels impressors barcelonins. Les il·lustracions, en aquest cas, són obra de dibuixants i gravadors coneguts, de manera que aquestes tres novel·les d'Indar van decorades amb estampes segons els dibuixos de Pere Esplugas i Bonaventura Planella, (d'aquest últim es conserven al MNAC els esbossos preparatoris)⁵³², dibuixos originals que van ser traduïts al coure per Amills. Les il·lustracions, tal i com vèiem en la impremta Oliva, representen les escenes amb un estil teatral, com petites posades en escena en les que el lector coneix els personatges i la situació del relat, determinats per la frase i la pàgina concreta en la que es llegeix el que la imatge representa.

---

⁵³⁰[Anònim]. *Constitución Política de la Monarquía Española promulgada en Cádiz a 19 de Marzo de 1812 (...)*, Barcelona, Imprenta Nacional de D. ML. Saurí, 1836. (BC A- 34- 776) (Catàleg nº1151-1152)

⁵³¹Ferreras, Juan Ignacio. (1979), op. cit. p. 331

⁵³²MNAC. *Álbum de dibujos de Bonaventura Planella*. (Recopilat per Josep Planella, fill de Bonaventura)

Aquestes tres obres de Joaquín del Castillo són la titulada *Adelaida, o, el Suicidio*⁵³³, *El incògnito en el subterràneo, o sean las persecuciones*⁵³⁴, i *La prostitución o las consecuencias de un mal ejemplo*⁵³⁵, i finalment, d'autor anònim, *Cristina o el valle de Luisiana*⁵³⁶, aquesta última decorada, a diferència de les demés, amb una estampa litogràfica sense signar. Els títols disjuntius són un tret comú, que anunciàvem com a característic de les novel·les de segle XIX ja que com apunta Ana Rueda: “permetia al lector associar el nombre o los nombres de los protagonistas a la correlación moral por la que debían ser recordados”⁵³⁷, com el citat *Adelaida, o, el Suicidio*.

Altres publicacions d'Indar publicades entre 1834 i 1837 són les obres d'autors reconeguts com Arlincourt amb *El Cervecerero rey*,⁵³⁸ títol que no van publicar ni Oliva ni Saurí. Del mateix autor, Indar publicà *La Hortelana*⁵³⁹ el qual hem vist també a la impremta Oliva el mateix any 1837, però que Indar ho fa amb el títol lleugerament canviat, i en lloc de la *La Verdulera* rep el nom de *La Hortelana*. La diferència entre les dues publicacions una vegada més la marquen les il·lustracions, ja que les estampes de l'obra publicada per Oliva presenten els gravats d'Amills, segons dibuix de Planella. Mentre que en la d'Indar les estampes són obra del gravador calcogràfic Esteve Mas de Xaxars.

Els títols de l'altre autor espanyol, Ignacio Pusalgas Guerris la impremta Indar els edità entre 1838 i 1839. Aquest autor escriu obres originals, però segueix l'estil dels autors francesos, tan celebrats a casa nostra, i es presenta a sí mateix com a '*autor y traductor de varias obras de literatura y diversión*' i qualificat, en els estudis de Ferreras, com el precursor de la novel·la històrica americana, amb els títols *El*

---

⁵³³ **Castillo y Mayone, Joaquín del.** *Adelaida, o, el Suicidio*, (...), Barcelona, Librería de Ramón Martin Indar, 1833. (BAB 64 VIII) **(Catàleg nº1194)**

⁵³⁴ **Castillo y Mayone, Joaquín del.** *El Incògnito en el subterràneo, o sean Las Persecuciones*, (...), Barcelona, Imprenta de D. Ramón Martin Indar, 1833. (BC Tus -8- 6405) **(Catàleg nº1195)**

⁵³⁵ **Castillo y Mayone, Joaquín del.** *La Prostitución, ó Consecuencias de un mal ejemplo*, Barcelona, Imprenta de Ramón M. Indar, 1833. (BC Tus -8-6939) **(Catàleg nº1196)**

⁵³⁶ [Anònim]. *Cristina, o El valle de la Luisiana* (...), Barcelona, Librería de D. Ramón M. Indar, 1834. (BC 83-8º-17643) **(Catàleg nº1197)**

⁵³⁷ **Rueda, Ana.** (2001) *Cartas sin lacrar*, p. 51

⁵³⁸ **Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *El Cervecerero rey*, T. I - II, Impr. Ramón M. Indar, 1834. (BC Tus -8-2492-2493) **(Catàleg nº1198)**

⁵³⁹ **Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *La Hortelana* (...), T.I-II, Barcelona, Imprenta de Ramón M. Indar, 1837. (BC A -83 - 8 - 1386 -1387) **(Catàleg nº1201-1202)**

*Nigromántico Mejicano*⁵⁴⁰ i *El Sacerdote Blanco*⁵⁴¹ decorades amb delicades estampes calogràfiques, segons els dibuixos de Planella, traduïts al coure per Amills, dels quals es conserven els esbossos originals al MNAC.

Per altra banda d'Ignacio Pusalgas, Indar en publicà altres obres de temàtica educativa, com són *Lecciones de moral o sean preceptos de un buen padre a sus hijos*⁵⁴² i *Cuentos Morales para Niños; o sea la moral puesta en práctica*⁵⁴³, que a diferència de l'anterior, conté vuit estampes d'autor anònim.

Les quatre últimes publicacions que analitzem de la impremta Indar són les novel·les del francès Charles Paul de Kock (1793-1871) i Sir Francis Trollop (1817-1887), en les que destaca, pel que fa la decoració, una parella d'artistes diferents. Aquesta vegada el tàndem dibuixant-gravador està format per Josep Puiggarí i Antoni Roca Sallent (?-1864). Aquest darrer format com a gravador a l'Escola de Llotja, però d'una generació posterior a la d'Estruc i Amills. Les composicions dibuixades per Puiggarí també les hem comentat amb altres obres i en altres impressors, caracteritzades pel detallisme i el context històric. Aquesta vegada amb les publicades per Indar segueix el mateix estil, com podem apreciar a *El Barbero de París*⁵⁴⁴, i *La Lechera de Montfermeil*⁵⁴⁵, on es mostra una delicada escena de costums que s'allunya de les composicions teatrals de Planella.

Les dues últimes publicacions de l'anàlisi de la impremta de Ramon Martín Indar són *Etelvina o Historia de la Baronesa de Castle-Acre*⁵⁴⁶, decorada amb dues il·lustracions, estampes signades només per Amills, sense dibuixant, però en les quals s'aprecia l'art

---

⁵⁴⁰**Pusalgas y Guerris, Ignacio.** *El Nigromántico Mejicano*, T.I- II, Barcelona, Librería de Indar, 1838-1839. (BC A 83- 8º- 6360- 6361) **(Catàleg nº1203-1204)**

⁵⁴¹**Pusalgas y Guerris, Ignacio.** *El Sacerdote blanco, o, la familia de uno de los caciques de la isla de Cuba*, T.I-II, Barcelona, Imprenta de Ramón M. Indar, 1839. (BC A- 83- 8- 6362- 6363) **(Catàleg nº1205-1206)**

⁵⁴²**Pusalgas y Guerris, Ignacio.** *Lecciones de moral, o, sean, Preceptos de un buen padre a sus hijos (...)*, Barcelona, Imprenta de Indar, 1839. (BC I Verrie-863-12º) **(Catàleg nº1207)**

⁵⁴³**Pusalgas y Guerris, Ignacio.** *Cuentos Morales para Niños; o sea la moral puesta en práctica, (...)*, Barcelona, Imprenta de Indar, 1844. (BC Tus- 8- 5589)

⁵⁴⁴**Kock, Charles Paul de.** *El Barbero de París*, T.I-II, Barcelona, Imprenta de D. Ramón Indar, 1842. (BC Tus- 8- 9217) Tom.1 ; (BC Tus- 8- 8764) Tom 2 **(Catàleg nº1209-1210)**

⁵⁴⁵**Kock, Charles Paul de.** *La Lechera de Montfermeil*, T.I-II, Imprenta de Ramón Indar, Año 1842. (BC Tus- 8- 7980)Tom 1 ; (BC Tus- 8- 9202) Tom 2 **(Catàleg nº1211-1212)**

⁵⁴⁶[Anònima]. *Etelvina, o Historia de la Baronesa de Castle-Acre*, T. I-II, Barcelona, Imprenta de D. R. M. Indar, 1842. (BC Tus - 8- 2731) **(Catàleg nº1213-1214)**

característic i definidor de Planella. Mentre que *Los Misterios de Londres*⁵⁴⁷, amb dues estampes sense signar, tenen un estil més proper a les composicions de Puiggarí.

L'anàlisi de la resta de les impremtes barcelonines de la dècada de 1833-1843 destaca perquè la majoria de les obres han estat publicades a finals dels anys trenta i els primers anys de la dècada dels quaranta, de manera que s'aprecia una certa evolució en les composicions i en la tècnica dels gravats. Per tant, les diferències es fan evidents tant en els impressors vistos fins ara, com en els llibres il·lustrats del primer terç del segle XIX.

Pel que fa a aquest grup d'impressors, ens centrem en sis cases editorials entre les que sobresurt la impremta de Joaquín Verdaguer. La resta són José Torner, A. Pons y Cia., els germans Oliveres Monmany (Juan i Ignacio, amb impremtes independents), d'Ignacio Estivill, i José Rubió.

Comencem justament per **José Rubió**, (pare de Joaquim Rubió i Ors) que tenia la impremta al carrer Llibreteria. D'aquest impressor tan sols citem una novel·la, obra de l'escriptora francesa Josephine d'Elf Lebassu, que porta per títol *La San-Simoniana*⁵⁴⁸, decorada només amb una estampa calcogràfica del mateix estil que vèiem a la impremta Oliva, tot i que els artífex siguin, en aquest cas, el dibuixant Jacint Coromina i el gravador, J. Nicolas.

La casa de **José Torner**⁵⁴⁹, que segons els peus d'impremta de les publicacions estava ubicada tant al carrer Capellans com al carrer Regomí, presenta dos tipus de publicacions segons les estampes, diferenciades per quina sigui la tècnica de gravat utilitzada. La primera és la de les estampes calcogràfiques realitzades per Planella dibuixant-Amills gravador, amb les escenes teatrals que hem anat veient, amb les obres del també conegut Vescomte d'Arlincourt, i amb els títols *Los Desolladores, o sea la usurpación y la peste*⁵⁵⁰ i *Las Revueltas intestinas, o sea, Doble reinado*⁵⁵¹

---

⁵⁴⁷**Trolopp, Francis.** *Los Misterios de Londres, (...)*, T. I- II, Barcelona, Librería de D. Ramón Indar, 1845. (BC Tus- 8- 399 - 400) (**Catàleg nº1215-1216**)

⁵⁴⁸**Lebassu d'Helf, Josephine.** *La San-Simoniana, (...)* T. I- II, Barcelona, Imprenta de José Rubió, 1837. (BC Tus- 8- 9395) (**Catàleg nº1218**)

⁵⁴⁹**Fontbona, Francesc.** (1992) "Els Torner de l'època romàntica: Miquel Torner i Germà", op. cit., p. 48-49

⁵⁵⁰**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *Los Desolladores, o sea la usurpación y la peste*, T.I-II, José Torner, 1836. (BC Tus- 8- 4539- 4540) (**Catàleg nº1223-1224**). Del qual es conserven tres dibuixos preparatoris per a gravar (MNAC/GDG 2533, 2591,2592)

decorades amb il·lustracions frontispici de la portada, que representen escenes del relat amb l'inconfusible estil teatral.

Per altra banda, la impremta Torner decora la segona tipologia de publicacions amb xilografies, cosa que suposa la principal diferència amb els altres editors, com també feia Bergnes de las Casas. Però a diferència de Bergnes, Torner les decorava amb xilògrafs barcelonins, potser de la mà de Miquel Torner i Germà⁵⁵², amb xilografies, que si bé no van signades, pel format senzill, pensem que són obres d'algun artista autòcton. Prenem com exemple el títol *Prontuario Manual de Infantería*⁵⁵³ o les obres de temàtica artística, una de Josep Soler i Oliveras (1808-1840) *Curso completo teórico práctico de diseño y pintura...*⁵⁵⁴, i l'altra *El Artista o sea, el pintor de la Virgen*⁵⁵⁵. De les tres, la primera conté unes composicions al·lusives al text en les que es representen les més variades posicions d'un soldat. Mentre que la segona, amb trenta-vuit xilografies, segons Fontbona, són de "caire didàctic i acadèmic on es mostra el gust per l'art medieval patent a Catalunya el 1837, a partir de l'estampa, una al·legoria de la pintura que mostra tots els estris d'un taller de pintor, i aquest mateix, vestit a la moda contemporània, se situen sota les voltes d'una estança gòtica"⁵⁵⁶. Mentre la tercera només en presenta el frontispici.

Una altra obra de la impremta Torner és la de l'escriptor català Pere Serafí (1505-1567), que porta per títol *Colecció de obras antigas catalanas escullidas entre las de nostres millors poetes*⁵⁵⁷ i que sobresurt per ser una de les primeres obres no religioses, dins el nostre catàleg, escrita en català, sinó també per l'estampa frontispici signada segons dibuix de Josep Puiggarí pel xilògraf Miquel Torner. Del mateix estil és la reedició datada el 1840 de l'obra de Francesc Vicenç García i Torres (1582-1623),

---

⁵⁵¹**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *Las Revueltas intestinas, o sea, Doble reinado (...)*, T. I-II, por J. Torner, 1836. (BC Tus -8- 4545 -4546) **(Catàleg nº1225-1226)**

⁵⁵²**Fontbona, Francesc.** (1992), op. cit., p. 49

⁵⁵³[Anònim]. *Prontuario Manual de Infanteria (...)*, Barcelona, Imprenta de José Torner, Año 1836. (BC 35- 8- 799) **(Catàleg nº1221-1222)**

⁵⁵⁴**Soler Oliveras, José.** *Curso completo teorico práctico de diseño y pintura (...)*, T. I-II, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1837. (BC Grav. 74/75 (07) **(Catàleg nº1227-1229)**

⁵⁵⁵**Beauvoir, Roger de.** *El Artista o sea, el pintor de la Virgen (...)*, Barcelona, Imprenta de José Torner, Año 1838. (BC Tus -8-1032) **(Catàleg nº1230)**

⁵⁵⁶**Fontbona, Francesc.** (1992), op. cit., p. 52

⁵⁵⁷**Serafí, Pere.** *Colecció de obras antigas catalanas escullidas entre las de (...)*, Barcelona, en la Estampa de Joseph Torner, 1840. (BC P. P. 90) **(Catàleg nº1231)**

*Poesías Jocosas y serias*⁵⁵⁸, decorada amb un gravat calcogràfic de l'autor i set xilogràfies realitzades pels dels dos mateixos artistes que veïem més amunt. Per tant, són unes il·lustracions xilogràfiques que tenen el mateix estil que l'anterior però a més, presenten les mateixes característiques de les composicions calcogràfiques dibuixades per Puiggarí, amb la riquesa de detalls i la reproducció del context històric en què es situen cadascuna de les xilografies que decoren la publicació.

Una barreja de l'estil de la casa Oliva, amb les característiques il·lustracions calcogràfiques i l'estil de la impremta de Josep Torner per l'ús de la xilografia, és el cas de la impremta d' **Ignacio Estivill** (ca.1768-?) ubicada al carrer de la Boria. D'aquest impressor tan sols analitzem quatre obres decorades amb estampes calcogràfiques corresponents al títol *Ernelda o la Condesa de Almaray*⁵⁵⁹, i a l'obra *Celestina o el Alma de la Mujer*,⁵⁶⁰ i que estilísticament remetent a les composicions inventades per Planella.

Un altre cas és la reedició de *Simón de Nantua*⁵⁶¹ de Laurent de Jussieu, en la que es deixa de copiar el model compositiu de les edicions anteriors, i s'inventa la composició de l'escena segons dibuix de J. Batlle i gravat calcogràfic de Pau Alabern; això sí, la frase relativa al text és idèntica, i del conegut viatger diu: "*Tenia ojos perspicaces y fino oído, había visitado muchos países, hablado con muchas gentes...*"

Una altra editorial del nostre recorregut és la del primer dels Oliveres, **Ignacio Oliveres Monmany**, que forma part d'una de les nissagues d'impressors barcelonins⁵⁶² del segle XIX, de la qual tractarem més endavant el germà, Juan Oliveres Monmany, ubicat al carrer Fusteria, i més endavant el fill d'Ignasi, Juan Oliveres Gavarró (1812-1892)⁵⁶³, situat al carrer Escudellers. La impremta d'Ignasi, segons les portades, estava al carrer

---

⁵⁵⁸**García i Torres, Francesc Vicenç.** *Poesías Jocosas y Serias del célebre (...)*, Barcelona, Estampa de Joseph Torner, 1840. (UAB-Humanitas RES/ 1143) (Catàleg nº1232-1239)

⁵⁵⁹**D.A.C.** *Ernelda o la Condesa de Almaray, (...)*, Barcelona, Imprenta de Estivill, 1836. (BC Tus-8-3710) (Catàleg nº1241)

⁵⁶⁰[Anònim]. *Celestina o el Alma de la Mujer*, Imprenta de Ignacio Estivill 1839. (BC Tus - 8-1834) (Catàleg nº1242)

⁵⁶¹**Jussieu, Laurent de.** *Simón de Nantua, o el Mercader Forastero (...)*, en Barcelona, Imprenta de Ignacio Estivill, 1844. (BC I-Verrié 258-12º) (Catàleg nº1243)

⁵⁶²**Comas i Güell, Montserrat.** (2009) "Protagonistes". A: *La impremta Catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*, Tesi doctoral, p. 197

⁵⁶³**Comas i Güell, Montserrat.** (2009), op. cit., p. 197

Ample (enfrent de la Casa Mornau), però també la trobem al carrer Avinyó. Ignacio Oliveres publicà, dins la tipologia de llibre il·lustrat, principalment novel·les i llibres d'història, obres d'èxit assegurat, com ara l'anònim titulat *Napoleón. Colección de anécdotas auténticas a este célebre guerrero*⁵⁶⁴, decorat amb dues estampes, una, retrat segons dibuix del pintor Vicenç Rodes (1783-1858) i gravat d'Amills, i l'altre, que es mostra l'enterrament de Napoleó a l'illa de Santa Helena, gravat d'Esteve Mas de Xaxars. A aquesta publicació segueix l'any 1837, l'obra de Luis Bordas (1798-1875) *Memoria acerca de la erección y progresos de la Junta de Comercio de Cataluña, y de su Casa Lonja*⁵⁶⁵, que destaca pels artífexs dels gravats. El primer és una estampa calcogràfica que representa el neoclàssic edifici de Llotja, segons dibuix de Lluís Rigalt i Farriols (1814-1894) i gravat de Joan Masferrer (inici s. XIX-ca. 1843), que en aquella època era el responsable de l'ensenyament de l'especialitat de gravat de l'Escola gratuïta de nobles arts de Llotja, substituint a Josep Coromina.

Les altres tres publicacions presenten litografies de factura poc delicada, si les comparem amb les calcogràfiques que veiem habitualment. La primera porta per títol *Los Capuchinos o El Secreto del Gabinete oscuro*⁵⁶⁶, obra de l'escriptora francesa Madame Elisabeth Génard, amb dues il·lustracions al·lusives al text. La segona és l'obra d'Etienne de La Boétie, titulada *La Esclavitud Voluntaria, o el contra uno*⁵⁶⁷ editada l'any 1839 amb el retrat de l'autor litografiat per l'establiment Litografía Española. I la tercera és l'obra d'Alexandre Dumas (1803-1870) *Quince días en el monte Sinaí*⁵⁶⁸, decorada amb estampes signades únicament amb el nom d'Alsina. L'obra que ens resta citar de la impremta del primer dels Oliveres és la novel·la titulada *Paulina*⁵⁶⁹, de George Sand, escriptora a qui ja presentàvem amb altres editorials, però

---

⁵⁶⁴[Anònim]. *Napoleón. Colección de anécdotas auténticas a este célebre guerrero*, T. I-II, Ignacio Oliveres, 1834. (BC Tus 8-6915) (Catàleg nº1244-1246)

⁵⁶⁵**Bordas, Luis.** *Memoria acerca de la erección y progresos (...)*, Barcelona, Imprenta de Ignacio Oliveres y Comp., Año de 1837.(BC F.Bon.7090) (Catàleg nº1247)

⁵⁶⁶**Génard, Elisabeth.** *Los Capuchinos o El Secreto del Gabinete oscuro*, Barcelona, Imprenta de Ignacio Oliveres y Comp., Año 1837. (Catàleg nº1248-1249)

⁵⁶⁷**La Boétie, Etienne de.** *La Esclavitud Voluntaria, o el contra uno, (...)*, Barcelona, Imprenta de Ignacio Oliveres, 1839. (BC Tus- 8- 8981) (Catàleg nº1250)

⁵⁶⁸**Dumas, Alexandre.** *Quince Dias en el Monte Sinaí, (...)*, T. I-II, Barcelona, Imprenta de Ignacio Oliveres Editor, 1841. (BC Tus - 8- 1334- 1335) (Catàleg nº1251-1252)

⁵⁶⁹**Sand, George.** *Paulina (...)*, traducida por S.A.S.M., Barcelona, Imprenta de Ignacio Oliveres, 1843. (BC Tus- 8- 2025) (Catàleg nº1253)

aquesta vegada decorada amb una delicada xilografia que, tot i estar sense signar, podríem adscriure al xilògraf Miquel Torner.

El segon dels impressors Oliveres és **Juan Oliveres Monmany** situat al carrer de la Fusteria⁵⁷⁰, i de qui només citarem dues publicacions, aquelles a les que en la portada hi figura el nom amb els dos cognoms, i d'aquesta manera evitem la confusió amb l'altre impressor homònim. La primera és una obra de temàtica històrica escrita per Pròsper de Bofarull i Mascaró (1777-1859) que es titula *Los Condes de Barcelona vindicados...*⁵⁷¹, obra publicada l'any 1836, amb una estampa retrat de Guifré el Pilós, segons dibuix de Bonaventura Planella i gravat d'Amills.

La segona obra és un tractat d'equitació que duu per títol *Elementos de equitación ó verdaderos principios de la Escuela de á caballo...*⁵⁷², escrit per Joaquín Blanca de Ruiz i publicat per Oliveres Monmany el 1839. Està decorat amb quatre il·lustracions al·lusives al text, litografies que només van signades per l'establiment litogràfic: '*Lit. de Sauri y Coromina*', i a on es mostren la figura d'un cavall (parts i fisiologia), a més de les postures diferents de muntar, depenent de si el genet és un home o una dona.

Arribem al torn de la impremta de **Joaquín Verdaguer**, una de les cases més reeixides del panorama d'impressors de principi de la dècada dels anys quaranta. Aquesta impremta es diferenciava de la resta d'editorials de la ciutat tal com hem vist amb Bergnes de las Casas, que es dedicava a publicar obres de majors pretensions culturals, i amb Francesc Oliva, que es destacava per l'edició d'obres de caire popular. El cas de la impremta de Joaquín Verdaguer es diferencia perquè publicà llibres de temàtica artística, com és manifest en l'obra *Recuerdos y Bellezas de España*⁵⁷³, que

---

⁵⁷⁰**J.A.S.** *El Consultor. Nueva guía de Barcelona. Obra de grande utilidad para todos los vecinos y forasteros, y sumamente indispensable á los que pertenecen á la clase mercantil é industrial.* Barcelona, Imprenta de la publicidad, a cargo de A. Flotats, 1857, p. 358

⁵⁷¹**Bofarull i Mascaró, Pròsper de.** *Los Condes de Barcelona vindicados...*, T. I- II, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres y Monmany, 1836. (BC Grav.9 (46.71) Bof 8º) (**Catàleg nº1254**)

⁵⁷²**Blanca de Ruiz, Joaquín.** *Elementos de equitación ó verdaderos principios de la Escuela de á caballo. Para uso de los caballeros y damas (...)*, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres y Monmany, 1839. (BMVB SL 18354) (**Catàleg nº1255-1258**)

⁵⁷³**Piferrer Fabregas, Pablo.** *Recuerdos y Bellezas de España (...)*, PRINCIPADO DE CATALUÑA..., T.I-II, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1839. (UAB-Humanitats RES/1430-1431) (**Catàleg nº1269-1349**) ; **Piferrer Fabregas, Pablo.** *Recuerdos y Bellezas de España (...)*, MALLORCA, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1842. (UAB-Humanitats RES/ 1432) (**Catàleg nº1350-1379**). La resta de volums no s'analitzen.

recull el testimoni de les publicacions editades a França, i a on es presenten estampes amb paisatges, arquitectura i tresors artístics de casa nostra, per la qual cosa resulta ser l'obra paradigmàtica del romanticisme a Catalunya, ja que pren com a model els viatges pintorescos de França, com ara el de Taylor i Charles Nodier titulat *Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France*, editat a París per Didot.

Recuerdos y Bellezas de España es considera el llibre romàntic il·lustrat per excel·lència, publicat a Barcelona. En el que les estampes que el decoren són obres originals, dibuixades expressament per a decorar-la i presenten com a gran novetat la tècnica litogràfica. Les excel·lents litografies, segons els dibuixos del natural obra de Francesc Xavier Parcerisa i Boada (1803-1876), encarregat també del seu dibuix sobre la pedra litogràfica, es van estampar a diferents establiments litogràfics de la ciutat, tals com l'Establiment Bodin, l'Establiment Lorchon, l'Establiment de F. Álvarez, Establiment Lemercier o L'establiment de J. Roger, la qual cosa mostra la importància de l'encàrrec editorial. Considerada una de les publicacions artístiques més emblemàtiques de la primera meitat de segle XIX, és descrita per l'estudi de Felix Boix de 1931: "como el centro de nuestra arqueología romántica (...) marca al mismo tiempo el comienzo de los modernos estudios arqueológicos en España, y a pesar de haber ya transcurrido casi un siglo, es obra que no ha envejecido, gracias a las notables litografías de Parcerisa, editor y único ilustrador de la misma, y a los singulares méritos de sus principales colaboradores literarios entre ellos Pablo Piferrer y José Maria Quadrado"⁵⁷⁴. També és un dels títols més estudiats i analitzats⁵⁷⁵ al que també es considera com a l'únic a tenir present quan es tracta el llibre il·lustrat de la primera meitat de segle XIX⁵⁷⁶. La importància de *Recuerdos y Bellezas de España* és indubtable i procurarem contextualitzar-la en el sí de la impremta Verdaguer, de la que analitzarem a continuació altres publicacions que també convé tenir en compte. Algunes d'elles són senzilles edicions d'acord amb el que veiem amb els altres impressors coetanis, obres 'normals' per a l'època, al costat, però, d'altres tant espectaculars com *Recuerdos*. Dins la primera tipologia trobem el títol *Historia de los*

---

⁵⁷⁴**Boix, Félix.** (1931) *Obras ilustradas sobre arte y arqueología de autores españoles publicadas en el siglo XIX*, p. 20-37

⁵⁷⁵**Maestre Abad, Vicente.** (1984) "Recuerdos y bellezas de España, su origen ideológico, sus modelos", *GOYA. Revista de Arte*, nº 181-182, p. 86-94. I **Vélez i Vicente, Pilar.**(1989) *El llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista (1850-1910)*, p. 184-189

⁵⁷⁶**Vélez i Vicente, Pilar.** (2008) 'El Triomf de la imatge. La revolució litogràfica', p.71-85

*templarios*⁵⁷⁷ decorada amb una senzilla calcografia, i la novel·la *Historia verdadera del sargento Francisco Mayoral*⁵⁷⁸, decorada també amb una calcografia segons dibuix de Planella i gravat d'Amills amb un estil teatral, que situa l'acció a l'altar d'una església. A continuació podem esmentar l'obra de Daniel Defoe (1661-1731) *Aventuras de Robinson Crusoe*⁵⁷⁹, decorada amb xilografies al·lusives al text i personatges del relat, totes elles xilografies sense signar.

La presentació acurada, amb estampes més artístiques, de les obres publicades per Verdaguer comença l'any 1837 amb l'exemplar de temàtica musical de Juan Roca titulada *Gramática musical*⁵⁸⁰. Aquesta és una obra acompanyada de més d'una vintena de litografies, totes reproduccions de partitures musicals realitzades per l'establiment litogràfic Lorichon. La peculiaritat més espectacular d'aquesta publicació és la portada "a la catedral" (Fig. 32) que presenta la informació que li és pròpia dins un emmarcament arquitectònic d'estil gòtic. Aquesta és un tipus de portada que prové de França i el seu format s'inspirava en els manuscrits medievals que es van posar de moda en les publicacions de viatges pintorescos, però també decorant obres literàries, com la portada que recull una de les obres més emblemàtiques de l'escriptor francès Chateaubriand.

Fig. 32

Vescomte de Chateaubriand. *Génie du Christianisme*, París, Pourrat Freres ed., 1838.

⁵⁷⁷**Bastus, Joaquín.** *Historia de los Templarios*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1834. (BC Tus -8-824) (Catàleg nº1259)

⁵⁷⁸**Mayoral, Francisco.** *Historia Verdadera del Sargento Francisco Mayoral (...)*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1836. (BC 98 - 8º- 2295) (Catàleg nº1260)

⁵⁷⁹**Defoe, Daniel.** *Aventuras de Robinson Crusoe (...)*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1837. (BC Tus- 8- 600) (Catàleg nº1261-1264)

⁵⁸⁰**Roca i Bisbal, Juan.** *Gramática Musical, (...)*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1837. (BC M.3902 12º) (Catàleg nº1265-1266)

Aquest estil de portada arquitectònica és el que novament veurem a *Recuerdos y bellezas*, de manera que els seus responsables: Verdaguer editor, Parcerisa dibuixant i Piferrer autor, es fan ressò de la moda francesa per implantar-la a Barcelona i que de mica en mica es manifestarà, més enllà dels llibres, com estil que es farà extensiu, a l'arquitectura, la decoració, al mobiliari, etc.

L'any 1839 la impremta Verdaguer publicà *Historia del Emperador Napoleón*⁵⁸¹, la que segons la portada és una '*edición pintoresca y popular adornada con 90 láminas, grabadas por los más célebres artistas de Europa*'. En tot cas, l'edició recorda les publicacions que vèiem amb Bergnes de las Casas i altres impressors barcelonins, que les acompanyaven amb estampes editades a França. Estampes importades, calcografies sobre acer en les que és habitual que la frase explicativa aparegui en altres idiomes (italià, castellà, alemany i rus). Una prova evident del mercat d'estampes que hi havia entre França i la resta de països europeus, on es publicaven les seves traduccions i es decoraven les publicacions amb les seves estampes.

Tornant a d'aturar-nos amb l'obra *Recuerdos y Bellezas de España*, que és justament la que recull el testimoni de les riques edicions franceses. L'objectiu i la voluntat de l'obra era difondre l'estètica romàntica provinent dels països del nord d'Europa, alhora que recuperar i valorar el patrimoni artístic, paisatgístic i monumental de les diverses regions d'Espanya en els diversos volums en què l'obra es va editar. L'èmfasi del conjunt de la publicació està posat en la difusió i recuperació del patrimoni, ja que s'edità just després dels episodis del juliol de 1835, fets pels quals es va arribar a la crema de convents i en un període de nombroses desamortitzacions que van comportar l'abandonament provocat per l'exclaustració del clergat regular a Catalunya. També calia, presentar, com apunta el pròleg de l'obra, una visió pròpia del patrimoni a l'estranger, i mostrar els monuments i tresors artístics que el país conservava, així com honorar el propi passat:

'Ya que tanto se ha destruido, procuremos almenos hacer apreciable lo que nos queda y reparar en lo posible los agravios que la demolición hizo al Arte, publicando las laminas, en cuanto sea posible, lo que ya no está en pie, y conservando la memoria de aquellos monumentos de arquitectura gótica, recuerdo de la piedad y fe de nuestros padres, y de la magnificencia y esplendor de la España'.

---

⁵⁸¹[Anònim]. *Historia del Emperador Napoleón*, (...) Tomo Primero, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1839. (BC A - 98 - 8º - 2548) (Catàleg nº1267-1268)

El gust per l'arquitectura gòtica es fa palès ja amb la portada decorativa que presenta la part informativa dins un marc de l'estil catedral. La decoració és excepcional i està formada per estampes litogràfiques originals, creades expressament per a la publicació, dibuixades del natural per Francesc Xavier Parcerisa i Boada, i que ell mateix dibuixà sobre la pedra amb un peculiar i característic estil amb reminiscències del dibuixant David Roberts i de l'obra *The Tourist in Spain*. Pel que fa a les composicions, s'hi representen gran varietat de temàtiques: esglésies, claustres de convents i portalades, així com obres artístiques i escultòriques, paisatges, i tot allò que pogués ser susceptible de ser considerat bell i paradigmàtic de cada regió que el text de Piferrer va descriure. *Recuerdos y bellezas* es començà a publicar l'any 1839 amb els dos volums dedicats a Catalunya, per a continuar amb Mallorca i les demés regions espanyoles a les que es dedicà.

La vessant artística de la impremta de Joaquín Verdaguer continua i es reforça amb publicacions coetànies a l'anterior. La primera és *Museo Universal de Pintura y de Escultura*⁵⁸², editada l'any 1840 amb una decoració de més de setanta estampes calcogràfiques gravades sobre acer, però amb la tècnica anomenada gravat de contorn, que reproduïx tot tipus d'obres artístiques (pintura, escultura, arquitectura, relleu, etc.) en les que els gravats són obra d'especialistes francesos, que conformen una sèrie dirigida pel gravador August Reveil.

Una altra títol publicat també el 1840 per Verdaguer és l'obra de José Planella y Coromina (1804-1890), fill de Bonaventura Planella, titulada *Exposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva, y aplicación de ella al palco escénico*⁵⁸³. Manual que estudia l'art escenogràfic, acompanyat de cent estampes calcogràfiques, segons dibuix del mateix Josep Planella i gravat de Mabon, (gravador a qui coneixem com a especialista de lletra). A l'obra s'hi representen tot tipus de composicions, en principi sense pretensió artística, però sí amb la voluntat de complementar l'estudi al que el text fa referència amb tot un seguit de dibuixos geomètrics, que construeixen i defineixen les més variades perspectives, a més de les diverses qüestions relacionades amb les riques escenografies destinades al teatre, que es mostren al final del volum. Amb tot, aquest tractat teòric escrit per Josep Planella fa palesa la vessant

---

⁵⁸²[Anònim]. *Museo Universal de Pintura y de Escultura, y Galeria europea de las Artes y de la Historia*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1840. (UB- Historia 47BA. DA (100) Mus) **(Catàleg nº1380)**

⁵⁸³**Planella y Coromina, José**. *Exposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva, y aplicación de ella al palco escénico*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1840. (BC 096 (Pla) 8º) **(Catàleg nº1381-1479)**

professional dels Planella com escenògrafs, tant el seu pare Bonaventura, com l'avi Gabriel Planella⁵⁸⁴ (1754-1824) també es dedicaren a l'exercici d'aquest art teatral. Ens interessa aquest estudi sobre l'art escènic, perquè si el considerem recull de l'herència familiar, podríem plantejar la possible relació que hi ha entre algunes de les composicions estudiades pel fill (Josep) i els dibuixos que el pare (Bonaventura) realitzà en les composicions destinades a ser il·lustracions de novel·les, ja que aquestes, com ja hem vist reiteradament, tenen una posada en escena significativament teatral.

Continuem el recorregut per la impremta de Joaquín Verdaguer, per fixar-nos en la tipologia d'obres dedicades a la descripció de països llunyans, en la mateixa línia vista en altres editors (Brusi Ferrer, Bergnes, Saurí). Verdaguer edità aquesta tipologia d'obres, una d'elles amb el títol *La Tierra Santa*⁵⁸⁵, i l'altra *Roma Pintoresca*⁵⁸⁶, totes dues decorades amb extraordinàries estampes d'origen francès. L'adjectiu 'pintoresc' que sovint anuncien els títols d'aquestes obres ens indica la profusa decoració que en forma d'il·lustracions acompanyen el text. El cas de *La Tierra Santa* té més de quaranta estampes calcogràfiques sobre acer a les que fan referència les descripcions d'aquelles terres, descrites per escriptors com Chateaubriand, Michaud i Lamartine, i que es presenten amb el mapa de Palestina i el plànol de la ciutat, gravat per Tardieu. El mateix passa a l'obra *Roma Pintoresca* decorada amb estampes d'artistes europeus, copiades d'estampes de Giovanni Battista Piranesi, amb la peculiaritat de què algunes de les composicions són dobles, de manera que es representen en una sola estampa dos monuments.

Una altre tipologia d'obres, també publicades per Verdaguer, són les novel·les, però en el mateix estil que hem vist en treballs d'altres editors. *Cinq-Mars o Una Conjuración en Tiempo de Luis XIII*⁵⁸⁷, d'Alfred comte de Vigny (1797-1863), editada en dos toms i cinc estampes calcogràfiques. La realització d'aquestes il·lustracions de temàtica històrica recau en la parella d'artistes, formada per Josep Puiggarí, dibuixant, i Antoni

---

⁵⁸⁴**Bravo, Isidre.** (1993) "Bonaventura Planella i Conxello". A: *La col·lecció Raimon Casellas. Dibuixos i estampes del Barroc al Modernisme del MNAC*, p. 139-140

⁵⁸⁵[Anònim]. *La Tierra Santa y los lugares recorridos por los profetas (...)* Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1840.(BC 096 (bas) Tie 4 P.P) (**Catàleg nº1480-1481**)

⁵⁸⁶[Anònim]. *Roma Pintoresca, Antigua y Moderna. Historia.-Descripción.-Costumbres actuales obra publicada a la vez en Francia y en Italia (...)*. Tomo I, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1840. (BC 096 Rom 4º) (**Catàleg nº1482-1484**)

⁵⁸⁷**Vigny, Alfred Conde de.** *Cinq - Mars o Una Conjuración en Tiempo de Luis XIII, (...)*, T. I-II, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1841. (BC Tus- 8- 6627- 6628) (**Catàleg nº1485-1488**)

Roca, gravador (dels qui hem parlat en altres ocasions i per altres impressors). On Puiggarí, s'especialitzà en composicions detallistes en les que reproduceix amb minuciositat el context històric determinat per la novel·la.

La impremta Verdaguer el 1844 publicà *Bellezas de la Caligrafía*⁵⁸⁸, una obra escrita per Ramon Stirling i extraordinària en l'execució artística, tot i que és especial també pels dos formats en els que s'edità. Per una banda, hi ha la part composta per quatre quaderns corresponents al text explicatiu d'aquest art cal·ligràfic. Per altra, ens trobem amb l'àlbum d'estampes⁵⁸⁹ que complementa els textos anteriors. Els quaderns es divideixen en les quatre temàtiques: '*Curso de caligrafía inglesa*', '*Tratado de caligrafía de Adorno*', '*Tratado de rasgear*', i '*Tratado de cifras*'. Els quaderns i l'àlbum van ser publicats per Verdaguer l'any 1844, tot i que a la portada s'anuncia que els exemplars també s'adquirien a casa de l'autor (Ramon Stirling) o a la llibreria de Cuesta a Madrid (creiem que simplement són punts de venda). A les estampes de l'àlbum, de format apaïsat, es presenten els dibuixos corresponents als quaderns. Les lletres són invenció de Ramon Stirling que tradueix al coure el gravador J. Girault, especialista en aquesta tipologia específica de gravat: gravador de lletres. La primera estampa representa la portada en la que unes grans lletres decoratives citen la informació que li és pròpia mentre entremig, com a vinyeta, hi figura el retrat d'Stirling. Retrat gravat per dos artistes francesos que signen Sentus, dibuixant, i François, gravador. Les següents estampes presenten la dedicatòria de l'obra a la Reina Isabel II. Mentre que a continuació s'anuncien les portades corresponents a *cal·ligrafia anglesa* i *cal·ligrafia decorativa*, segons dibuix d'Stirling i gravat del mateix especialista Girault. Amb una mostra de les més variades i difícils composicions tipogràfiques, (en ocasions tant decorades que són impossibles de llegir). La quarta estampa és figurativa i es diferencia de les anteriors no tan sols en els motius representats sinó també pel seu gravador. El tema que s'il·lustra té a veure amb les postures que les mans han d'adoptar per a escriure, es representen sis posicions, a més de les mides i formats de les plomes i utensilis necessaris per a aprendre'n. Aquesta única estampa figurativa de l'àlbum és també la que no està signada pel gravador de lletra Girault, sinó que el gravador és el de '*láminas finas*' Joan Amills, que amb la seva notable delicadesa del traç evidencia el seu domini del llenguatge del burí.

---

⁵⁸⁸**Stirling, Ramón.** *Bellezas de la Caligrafía*, (4vol.), Barcelona, Imprenta de Joaquin Verdaguer, Vendese en casa del autor, y en la librería de J. Verdaguer / Madrid en la de Cuesta, 1844. (BC 1995 -12-C-3 / 8 -11)

⁵⁸⁹El format àlbum és **Stirling, Ramón.** *Bellezas de la Caligrafía*, Barcelona, grabado por Girault. Vendese en Casa del Autor. (BC Ber Res 4 - G. Fol) (**Catàleg nº1489-1493**)

Per acabar, Joaquín Verdaguer esdevé l'impressor de la dècada dels anys quaranta, que té un estil diferenciat respecte els altres impressors, sobretot si tenim en compte la seva relació amb el llibre il·lustrat, ja que podríem dir que n'és un editor especialitzat. La seva editorial va continuar més enllà del nostre marc cronològic, editant magnífics exemplars decorats amb estampes (gravades sobre acer), obres d'artistes estrangers (principalment anglesos), i dins aquella temàtica de descripció de terres llunyanes (Constantinopla⁵⁹⁰, Xina⁵⁹¹, o el Palau de Versalles⁵⁹²), però també llibres de religió, com la Bíblia⁵⁹³. No és casual doncs que alguns dels títols publicats per Verdaguer tinguin un lloc destacat i es trobin en la descripció i enumeració de la biblioteca del col·leccionista Josep Carreras de Argerich⁵⁹⁴ publicada l'any 1849.

És el torn de passar a analitzar la impremta d'**A. Pons y Compañia**, del carrer Copons número 2. Entre les obres il·lustrades comptem quatre novel·les decorades amb estampes calcogràfiques, inventades, segons dibuixos que signa un tal Batllori, i que tradueix al coure Amills. Les estampes aquesta vegada, per les característiques de les obres, són il·lustracions representatives del text. Corresponen a les obres d'autors francesos com Jean Pierre Claris de Florian (1755-1866), sota els títols *Gonzalo de Córdoba*⁵⁹⁵, i *Guillermo Tell, o la Suiza Libre*⁵⁹⁶. O l'autor Jean François Marmontel

---

⁵⁹⁰**Galibert Leon y Pelle, C.** *Ilustraciones orientales Constantinopla Antigua y Moderna, la Argelia y Marruecos (...)*, Tomo Primero /Segundo, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1845. (BC P.P 724-725)

⁵⁹¹**Pellé, C.** *La China Pintoresca. Historia.-Descripción.-Costumbres (...)*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1845. (BC P.P. 494)

⁵⁹²**Fortoul, H.** *Los fastos de Versalles desde su fundación hasta el presente*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1845.(BC 096 For)

⁵⁹³**Guillou, C.M. Le.** *Bellezas de la Santa Biblia (...), segunda edición, Antiguo Testamento y Nuevo Testamento*, Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1845. (B.P.Episcopal 99664)

⁵⁹⁴[Anònim]. *Notícia de los objetos artísticos y bibliográficos que contienen las colecciones de D. José Carreras de Argerich, (...)*, Imprenta de D. J. M. de Grau y C^a, Barcelona, 1849. (BC A.99 -4-30). Exemplar [en línia]: [Notícia de los objetos artísticos y bibliográficos](#). A: *Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic*, UAB, 2010. (Consulta 23-10-2010)

⁵⁹⁵**Florian, Jean Pierre Claris de.** *Gonzalo de Córdoba, o la Conquista de Granada, (...)*, T. I-II, Barcelona, en la Librería de A. Pons y Compañía, Año 1840. (BC Tus- 8- 3536- 3537) (**Catàleg nº1494**)

⁵⁹⁶**Florian, Jean Pierre Claris de.** *Guillermo Tell, o la Suiza Libre*, Barcelona, Librería de A. Pons y Compañía, 1840.(BC Tus -8 - 807) (**Catàleg nº1495-1496**)

(1723-1799), amb el títol *Belisario*⁵⁹⁷. També l'obra de l'escriptora George Sand, aquesta vegada titulada *Lavinia*⁵⁹⁸, que és un títol encara no publicat entre els que d'aquesta autora ja s'havien editat fins el moment a Barcelona. La quarta novel·la és *Virginia o la doncella cristiana*⁵⁹⁹, de Michel Ange Marin decorada amb una senzilla xilografia.

De Pons y Cia. també hem de citar *La Sagrada Biblia*⁶⁰⁰ de Felipe Scio de San Miguel (1738-1796), publicada en quatre toms, a partir de '*la vulgata latina y anotada conforme al sentido de los últimos santos padres y expositores católicos*' que es centra en l'Antic Testament. Aquesta és una de les obres més espectaculars, pel que fa la part gràfica, ja que a més del gran format té una rica decoració que la converteix en un llibre de col·leccionista, un dels títols que també conté la biblioteca particular de Carreras de Argerich. Entre les més de vint estampes que decoren els quatre toms de la *Sagrada Biblia* hi ha cromolitografies de la casa Engelmann de París, i gravats calcogràfics que reproduïxen pintures de Rafael, Murillo, Vernet, Poussin o Rembrandt, totes traduccions al coure o a l'acer d'experts calcògrafs francesos.

---

⁵⁹⁷**Marmontel, Jean François.** *Belisario*, (...), Barcelona, Librería de A. Pons y Cia, 1840. (BC Tus- 8- 6918) (Catàleg nº1497)

⁵⁹⁸**Sand, George.** *Lavinia*, (...), Barcelona, Librería de los SS.de A. Pons y Compañía, 1840. (Catàleg nº1498)

⁵⁹⁹**Marin, Michel-Ange.** *Virginia o la Doncella Cristiana* (...) T.I-IV, Barcelona, Imprenta y Librería de los S.S. A. Pons y Comp., 1841. (Catàleg nº1499)

⁶⁰⁰**Scio de San Miguel, Felipe.** *La Sagrada Biblia*, (...), T.I-IV, A. Pons y Cia., Libreros-Editores, 1843-1845 (UAB- Humanitats RES /1117-1120) (Catàleg nº1500-1521)

■ Període de 1837-1843. L'assentament de la indústria del llibre il·lustrat

A continuació iniciem l'últim tram del recorregut per les impremtes d'aquest tercer període, comprès entre 1837 i 1843, que reuneix un grup de sis impressors que publiquen ja ben entrada la dècada dels anys quaranta i van més enllà del marc cronològic d'aquest estudi. Si en sobresurt algun en concret, només pel volum d'obres s'ha de citar a Juan Oliveres Gavarró, però no amb la originalitat dels casos de Bergnes, Oliva, o Verdaguer, però sí destacable en obres determinades.

Comencem amb la casa de **Pablo Riera** situada al carrer Hospital, que és més una impremta-llibreria que es presentava com a *'librería religiosa'*, editora de la *Revista Católica*. Entre les obres amb estampes comencem amb una altra de les dedicades a Napoleó, escrita per José Pons y Fortian, titulada *Historia Política y Militar de Napoleón Bonaparte...*⁶⁰¹, publicada per Riera amb una sola estampa calcogràfica reciclada, ja que es troba en una obra de temàtica semblant, publicada per Saurí l'any 1831, en la que l'estampa anuncia "*David su pintor de cámara lo pintó - J. Amills lo grabó*" i on es representa el retrat del famós personatge de mig cos dins un marc ovalat. Com a llibreria religiosa evidentment Riera publicà obres d'aquesta temàtica: *La Virgen. Historia de la María Madre de Dios*, escrita per l'Abat Mathieu Orsini⁶⁰² i publicada el 1842 amb una estampa gravada per Antoni Roca i Sallent. El gravat mostra una delicadesa tècnica inusual que la fa una de les composicions més belles d'aquest excel·lent gravador, format com en els anteriors casos a l'Escola de Llotja de la mà de Joan Masferrer, i pertanyent a una generació posterior a la de Joan Amills i Domènech Estruc, formats amb Josep Coromina.

Dues obres més són la *Immaculada Concepción*, decorada amb una estampa sense signar, mentre que l'altre títol és *Acta de la Sesión pública que la Academia Nacional de Medicina...*⁶⁰³, il·lustrada amb el retrat del seu autor, Ignacio Ametller y Ros (1769-1843), que va ser editada per l'Acadèmia de Medicina l'any 1844.

---

⁶⁰¹**Pons y Fortian, José.** *Historia Política y Militar de Napoleón Bonaparte (...)*, Barcelona, Imprenta y Librería de Pablo Riera, 1840. (BMBV SL 1493) **(Catàleg nº1522)**

⁶⁰²**Orsini, Mathieu.** *La Virgen. Historia de la María Madre de Dios (...)*, Barcelona, Imprenta y librería de P. Riera, 1842. (BC 13- I- 82-83) **(Catàleg nº1523)**

⁶⁰³**Ametller y Ros, Ignacio.** *Acta de la sesión pública que la Academia Nacional de Medicina y (...)*, Barcelona, Imprenta y Librería de Pablo Riera, 1844. (BC 2000- 8 - 7203) **(Catàleg nº1525)**

La següent impremta és la **Imprenta y Librería de J. Mayol y Compañía** ubicada al carrer Duc de la Victòria. Les obres d'aquest establiment publicades amb estampes són principalment novel·les d'un estil que recorda les que hem vist amb les impremtes d'Oliva, Manuel Saurí, o la de Ramon Martín Indar, doncs es tracta d'il·lustracions realitzades pels dibuixants i gravadors que hem vist treballant per a aquelles altres editorials. L'any 1841 J. Mayol y Cia. publicà el títol *La Matilde o memorias de las cruzadas*⁶⁰⁴ obra de l'escriptora francesa Madame Cottin autora d'altres best-sellers de l'època, que va decorada amb 'un hermoso retrato de la autora'. Retrat segons gravat d'Amills, del qual creiem que copià l'efigie d'alguna obra publicada a França.

El mateix any 1841 Mayol publicà *Las Mil y una noches*⁶⁰⁵, decorada amb estampes calcogràfiques també d'Amills, publicada a partir de la traducció francesa, i anunciada com a 'edición econòmica', precisament perquè es diferenciés de l'edició de Gustav Weil, publicada aquell mateix any per Bergnes de las Casas, que anava decorada amb xilografies d'autors francesos. L'any 1842 publicà de l'escriptora Ángela Grassi (1826-1883) *El Heroísmo de la Amistad o los Condes de Rocabertí*⁶⁰⁶, decorada amb litografies sense signar, frontispici de la portada. Es tracta d'unes litografies que no mostren gran perícia tècnica, però sí que es diferencien de l'estil teatral de les il·lustracions calcogràfiques, en les que es mostra el mateix tipus de composició, però amb els personatges i les situacions pròpies del relat.

Un altre títol de Chateaubriand editat per J. Mayol y Cia., és *Los mártires o el triunfo de la fe*⁶⁰⁷, que en dos toms presenta les estampes frontispici, dibuixades per Segimon Ribó i gravat d'Amills, amb l'estil teatral que més amunt comentàvem, inconfusible també en les tres obres publicades a continuació. Els títols són *La mujer, el marido y el amante*⁶⁰⁸, *Vigote*⁶⁰⁹ i *El Buen muchacho*⁶¹⁰ totes tres obres de Charles Paul de Kock,

---

⁶⁰⁴**Cottin, Sophie Marie Risteaud.** *La Matilde o Memorias de la Historia (...)*, T. I-II, Barcelona, Imprenta y Librería de J. Mayol y Compañía, 1841. (AHC 1841 - 12º 3 (1) **(Catàleg nº1526)**)

⁶⁰⁵**Galland.** *Las Mil y una Noches cuentos árabes (...) Edición Económica. Tomo Tercero*, Barcelona, Imprenta de J. Mayol y Compañía, calle mayor del Duque de la Victoria, Año 1841. (BMVB SL 4734) **(Catàleg nº1527)**

⁶⁰⁶**Grassi, Ángela.** *El Heroísmo de la Amistad o los Condes de Rocabertí (...)* Barcelona, Imprenta de J. Mayol y Compañía, 1842. (BC Tus- 8- 7304) **(Catàleg nº1528-1529)**

⁶⁰⁷**Chateaubriand, François René Vescomte de.** *Los Mártires o el triunfo de la Religión (...)* T.I-II, Barcelona, Imprenta de J. Mayol y Cia, 1842. (BC Tus -8 - 360) **(Catàleg nº1530-1531)**

⁶⁰⁸**Kock, Charles Paul de.** *La Mujer, el Marido y el Amante*, Barcelona, Imprenta de C. y J. Mayol 1842. (BC Tus - 8 - 8402) **(Catàleg nº1532)**

autor publicat a França en revistes literàries decorades amb xilografies. És un autor que a Barcelona ja coneixíem perquè també el publicà Ramon Martín Indar. Les tres obres de J. Mayol y Cia. van decorades, igual que amb Indar, amb estampes calcogràfiques frontispici de la portada, que prenen com a model les xilografies de l'edició francesa, com veiem a l'obra *Moustache*⁶¹¹.

De la **Imprenta de Juan Roca Suñol** del carrer Escudellers destacarem sis publicacions, totes són novel·les històriques, en què les estampes calcogràfiques que les decoren estan realitzades per una parella d'artistes dibuixant-gravador diferent a la habitual. També sobresurt perquè és la primera novel·la de l'escriptor Víctor Comte Du Hamel (1810-1870) publicada per Roca Suñol l'any 1841, i es titula *La Liga de Avila o España en 1520*⁶¹². És una obra il·lustrada amb tres estampes dibuixades per Segimon Ribó que tradueix al coure Joan Estruc, gravador que es dedica a la mateixa especialitat del pare (Domènec Estruc), i que se'n diferencià per tenir un estil més rígid en l'ús del burí, cosa que dona com a resultat unes composicions més estàtiques. Aquests dos artistes els tornem a trobar en la següent publicació, també obra de Victor Du Hamel, titulada *Los Comuneros de Castilla*⁶¹³, publicada l'any 1842 amb tres estampes de l'estil de les anteriors.

Les següents novel·les, totes d'Alexandre Dumas (1802-1870), mostren unes composicions estilísticament diferents. El primer títol és *El Mártir Urbano Grandier*⁶¹⁴ decorat amb una estampa calcogràfica signada per M. Sala, que té un gravat de talla dolça més suau i amable. Aquest mateix es repeteix a l'obra *Murat o Joaquín primer Rey de Nápoles*⁶¹⁵ amb una original composició, que es torna a repetir a *El Halcon de*

---

⁶⁰⁹**Kock, Charles Paul de.** *Vigote*, Barcelona, Imprenta de C. y J. Mayol, 1842. (BPA E 24-6- 29) **(Catàleg nº1533)**

⁶¹⁰**Kock, Charles Paul de.** *El Buen Muchacho*, Barcelona, Imprenta de C. y J. Mayol, 1843. (BC Tus - 8 - 8671) **(Catàleg nº1534)**

⁶¹¹**Kock, Charles Paul de.** *Moustache*, Edition illustre de 31 vignetes par Bertall, París, George Barba, Libraire Editor.

⁶¹²**Hamel, Víctor, Comte du.** *La Liga de Ávila o la España en 1520*, Barcelona, Imp. de Juan Roca y Suñol, 1841. (BC Tus - 8- 2147) **(Catàleg nº1537-1538)**

⁶¹³**Hamel, Víctor, Comte du.** *Los Comuneros de Castilla*, Barcelona, Imp. de Juan Roca y Suñol, 1842. (BC Tus- 8- 2150) **(Catàleg nº1539-1542)**

⁶¹⁴**Dumas, Alexandre.** *El Mártir Urbano Grandier*, Barcelona, Imp. de Juan Roca y Suñol, 1841. (BC Tus - 8- 5553) **(Catàleg nº1543)**

⁶¹⁵**Dumas, Alexandre.** *Murat o Joaquín 1º, Rey de Nápoles*. Barcelona, Imp. de Juan Roca y Suñol, 1841. (BC Tus- 8- 5569) **(Catàleg nº1544)**

*Aversa*⁶¹⁶, on novament l'estampa està signada segons el dibuix de Segimon Ribó, que tradueix al metall M. Sala, amb una escena més senzilla però més hàbil respecte les gravades per Joan Estruc.

Continuem el recorregut per les impremtes, i d'alguna manera tornem endarrere, ja que novament retrovem la Impremta dels Oliveres. Aquesta vegada amb el nom de **Juan Oliveres y Gavarró** (fill d'Ignasi Oliveres Monmany i nebot de l'altre Juan Oliveres Monmany)⁶¹⁷. Juan Oliveres y Gavarró tenia ubicades la impremta i la llibreria per separat, cosa que sabem gràcies a l'exemplar⁶¹⁸ *Catálogo General de los libros de fondo y de surtido nacionales y extranjeros de la Librería de D. Juan Oliveres, Editor, Impresor de S.M*, publicat l'any 1848, i en forma de catàleg il·lustrat, amb el fons propi de l'editorial, tal i com vèiem en la impremta de Francisco Oliva (*Catálogo general de los libros de fondo de la librería y almacén de libros...* (1842) i amb Manuel Saurí (*Manual Histórico-Topográfico Estadístico* (1849).

La ubicació de cada part del negoci de l'editorial ens presenta (Fig. 33), per una banda, '*Calle Montserrat, 10. Establecimiento Tipográfico, y almacenes para la venta al por mayor*', i per altra '*Calle Escudellers, 53.v Tienda, donde se halla la Venta al por menor*'.

Fig. 33 Juan Oliveres. *Catálogo General de los Libros de Fondo...*, Barcelona, 1848.

Al llarg del nostre estudi hem tractat altres cases, com els Piferrer, Oliva o Saurí, que creiem que també compartien aquesta separació, tot i que no ho anunciessin, però que

⁶¹⁶Dumas, Alexandre. *El Halcón de Aversa, Novela Histórica*, Barcelona, Imp. y Librería Española y Extranjera de J. Roca y Compañía, 1841. (BC Tus- 8- 5556) (Catàleg nº1545)

⁶¹⁷Comas i Güell, Montserrat.(2009) op. cit., p. 197

⁶¹⁸Oliveres, Juan. *Catálogo General de los Libros de Fondo y Surtido, Nacionales y Extranjeros, de la Librería de D. Juan Oliveres*, Editor Impresor de S.M., Barcelona, 1848. (BC 01- 4- 126)

seria un dels motius que explica les varies adreces que a vegades citen les portades d'un mateix impressor.

El *Catálogo General de los Libros de Fondo* d'Oliveres y Gavarró presenta un apartat on s'anuncien les directrius que regeixen els encàrrecs, les subscripcions, els preus, etc., a més d'anunciar un fet important, com és que: '*Esta casa reúne á sus artículos de fondo todos los que fueron de D. Antonio Bergnes, cuyo establecimiento á pasado á su poder*'. De manera que Juan Oliveres es quedà amb l'editorial de Bergnes, i per tant les reedicions són de Juan Oliveres Gavarró.

El *Catálogo General de los Libros* presenta, com és habitual en aquest estil d'informació, diversos llistats de llibres, en els que destaquen els llibres il·lustrats dels que no ho estan. De manera que resulta molt més visual, a diferència dels que només citen títols, perquè els llibres decorats amb estampes reproduïxen la portada, que habitualment va decorada amb una vinyeta xilogràfica. Com la pàgina que reproduïm a continuació, en la que es presenten dos títols junts *Exequias del Emperador Napoleón* i *Las mil y una noches*, (obres publicades per Bergnes a principis de la dècada dels anys quaranta), i ara reeditades per Oliveres (Fig. 34).

Fig. 34 Portades de *Exequias del Emperador Napoleón* i de *Las Mil y una Noches*

Un fet que ha complicat la identificació de les obres d'aquesta impremta ha estat la coexistència de dos Juan Oliveres, coetanis en el temps, que només es diferencien entre ells pel segon cognom, dificultat afegida a l'hora de diferenciar les obres publicades per un i altre, tot i que el primer cronològicament és l'Oliveres Monmany, a qui hem presentat en el seu moment amb el seu germà Ignasi.

El nom de la impremta, de forma explícita amb tots dos cognoms, no figura en totes les publicacions, de manera que el nom de Juan Oliveres per a certs exemplars ha plantejat una incògnita de la que tot seguit apuntem una possible solució. La coincidència del nom sense segon cognom només es presenta en un tipus determinat d'obres, concretament a les novel·les de la col·lecció '*Tesoro de Autores Ilustres*', que sabem del cert que editava Juan Oliveres y Gavarró. Totes les portades de l'esmentada col·lecció presenten un mateix anagrama 'J. O' (Fig. 35), que identifica sense cap dubte la '*Imprenta de Juan Oliveres, Editor*'.

Fig. 35 Anagrama J.O. de Juan Oliveres editor

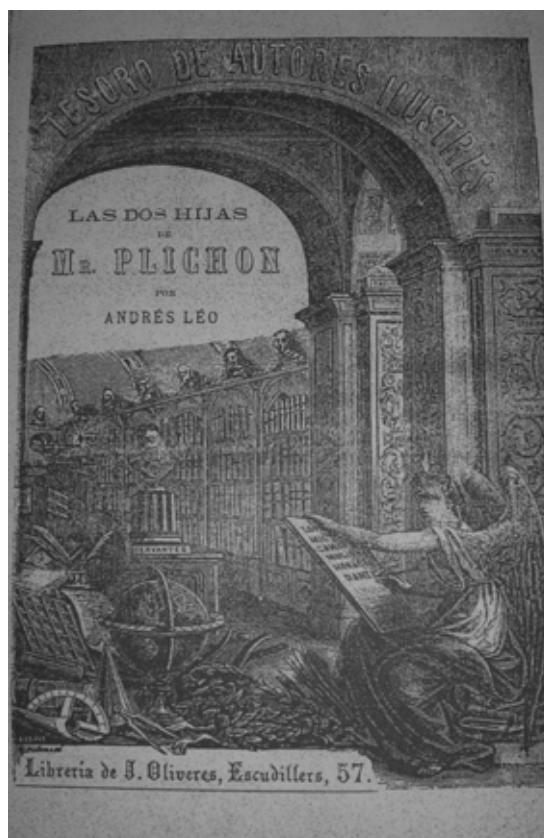

Fig. 36 Portada rústica: *Las dos Hijas de Mr Plichon*

L'anagrama (Fig. 35) ens serveix per desentrellar el problema, però també la portada en rústica de l'obra *Las Hijas de Mr. Plichon* (Fig. 36), en la que s'anuncia amb grans lletres la col·lecció de novel·les, i s'ubica la llibreria del seu editor al carrer Escudellers número 57, lloc en què la guia de Barcelona *El Consultor*⁶¹⁹ anys després, dins l'epígraf d' 'Imprentas tipogràficas', continua ubicant a Juan Oliveres Gavarró. En

⁶¹⁹J.A.S. *El Consultor. Nueva guía de Barcelona. Obra de grande utilidad para todos los vecinos y forasteros, y sumamente indispensable á los que pertenecen á la clase mercantil é industrial.* Barcelona, Imprenta de la publicidad, a cargo de A. Flotats, 1857, p. 358

definitiva, podem afirmar que Juan Oliveres Gavarró és el Juan Oliveres (sense segon cognom) que publicà la col·lecció '*Tesoro de Autores ilustres*'.

Entre el conjunt de publicacions d'Oliveres Gavarró, a part de la referida col·lecció, hi ha altres obres que tenen en els peus d'impresca el nom amb els dos cognoms, entre elles algunes de temes d'història, també novel·les, a més d'un títol relacionat amb l'elaboració del vi. Comencem amb les novel·les que no formen part de la col·lecció. La primera és *Los Incas, o la destrucción del Imperio del Perú*,⁶²⁰ escrita pel francès Marmontel (1723-1799) i publicada el 1837 en dos toms decorats amb calcografies. Estampes que malgrat tenir l'inconfusible estil Planella-Amills, no van signades i per tant només podem intuir que siguin d'aquests dos artistes. El segon títol és una obra de l'escriptor també francès Frédéric Soulié (1800-1847), que es titula *Carlos Cromwell o los cadáveres*⁶²¹, publicada el mateix 1837 amb una sola estampa calcogràfica, aquesta vegada sí signada per Planella dibuixant i per Pau Alabern gravador, per la qual cosa creiem que la de *Los Incas* és obra d'aquests dos mateixos autors. El fet que apuntéssim que el gravat podia venir de la mà d'Amills, evidencia que dins aquest tipus d'estampes la mà del dibuixant és el més definitori, ja que el gravador n'és tan sols el traductor, i l'estandardització del llenguatge del burí fa que les estampes es puguin assignar a diferents gravadors, com és el cas de *los Incas* que tant podria ser d'Alabern com d'Amills.

De temàtica històrica editada l'any 1839 per Oliveres Gavarró és l'obra de l'escriptor anglès William Robertson (1721-1793), titulada *Historia del reinado del emperador Carlos Quinto*⁶²², publicada en quatre toms cadascun decorat amb una estampa frontispici de la portada, que presenten els retrats de personatges relatius al llibre. Gravats calcogràfics signats només pel gravador Amills, que presenta el mateix estil compositiu que vèiem a la sèrie de retrats que decorava l'obra *Diccionario Histórico* de la Imprenta Oliva. El primer volum té el retrat de Carles V amb l'al·lusiva frase '*Emperador y Rey de las Españas*'. En el segon hi trobem el retrat de Maria Teresa Pacheco '*Viuda de Padilla, huyendo de la ciudadela de Toledo*', mentre que el tercer representa Juan de Padilla, '*General en jefe del ejército de la Liga*'. Finalment, el retrat de Francesc I '*Rey de Francia*'.

---

⁶²⁰**Marmontel, Jean François.** *Los Incas, o La Destrucción del Imperio del Perú, (...)*, Tomo I-II, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres, 1837. (BC B9 (85). 01 Mar12º) (Catàleg nº1546-1547)

⁶²¹**Soulié, Frédéric.** *Carlos y Cromwell o Los dos cadáveres*, Barcelona, Imprenta de Oliveres y Gavarró, 1837. (BC Tus - 8- 6546) (Catàleg nº1548)

⁶²²**Robertson, William.** *Historia del reinado de emperador Carlos Quinto (...)*, T.I-IV, Barcelona, Librería de J. Oliveres y Gavarró, 1839. (BPA 199 -5- 12) (Catàleg nº1551-1554)

L'anterior títol fa parella amb l'obra *Historia de América*, publicada el 1840, per la temàtica i també perquè és una obra de William Robertson. A més, a *Historia de América*⁶²³ té unes característiques formals molt semblants ja que és també una obra publicada en quatre toms, decorats amb estampes retrat dels protagonistes, obra del mateix gravador, però que representen a 'Colón', 'Pizarro', 'Bartolomé de las Casas' i 'Hernán Cortés'. En aquesta ocasió les estampes també prenen com a model el retrat més conegut d'aquell personatge, com per exemple és el cas del retrat de Colom, que copia el gravat segons dibuix de Mariano Salvador Maella, gravat per Fernando Selma⁶²⁴ per a decorar el títol *Historia del nuevo mundo*, obra publicada a Madrid per la Imprenta de la Viuda Ibarra l'any 1793. El retrat de Pizarro copia l'estampa que decora l'obra Antonio Solís (1610-1686) titulada *Historia de la Conquista de México, población, y progresos de la América Septentrional...*, impresa per Antonio de Sancha a Madrid l'any 1783, un gravat que reproduïx la pintura de Ticià traduïda al coure pel mateix Fernando Selma.

Una altra obra de temàtica històrica és *Historia de la Revolución de Francia*⁶²⁵ del francès François-Auguste-Marie-Alexis Mignet (1796-1884), decorada amb estampes d'artistes francesos, cinquanta gravats calcogràfics sobre acer i xilografies.

Un altre estil de publicació és el que presenta el llibre editat per la Junta de Comerç i publicat per Oliveres Gavarró l'any 1839. Aquesta obra escrita per José Roura (1797-1860), es titula *Memoria sobre los vinos y su destilación y sobre los aceites*⁶²⁶ i presenta una portada decorativa, litogràfica, sense signar, que conté la informació que li és pròpia, més una orla al voltant i una vinyeta al·lusiva al tema vitivinícola sobre el que tracta la publicació. També presenta un gravat calcogràfic amb figures representatives dels processos de destil·lació, que té funció il·lustrativa sense pretensió artística, i recorda els tractats editats per la mateixa Junta durant el període de 1815-1823.

---

⁶²³**Robertson, William.** *Historia de América*, T.I-IV, Barcelona, Librería de Juan Oliveres y Gavarró editor, 1840. (BC Tor 722-725 8º) **(Catàleg nº1555-1558)**

⁶²⁴ **Villena, Elvira.** (1993) 'Catálogo de la obra dibujada y grabada por Fernando Selma', nº143

⁶²⁵**Mignet, François-Auguste-Marie-Alexis.** *Historia de la Revolución de Francia, desde el año 1789 hasta 1814*, T. I- III, Barcelona, Librería de Juan Oliveres, 1840. (BC Tor.579- 8º) **(Catàleg nº1559-1564)**

⁶²⁶**Roura, José.** *Memoria sobre los vinos y su destilación y sobre los aceites (...)*, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres y Gavarró, 1839. (BC 68- 8- 71) **(Catàleg nº1549-1550)**

De la Impremta d'Oliveres Gavarró continuem amb l'obra *Las Mujeres célebres en Francia desde 1789 hasta 1795* escrita per E. Lairtullier⁶²⁷. Les estampes que la decoren aquesta vegada són també quatre retrats com els que veiem fa uns moments a les obres de Robertson, però canvia la tècnica i els artífexs. Aquesta vegada són litografies de Francesc Xavier Parcerisa, que representa les cèlebres 'Carlota Corday', 'Madama Roland', 'Maria Antonieta' i 'Mme. Elisabeth'. Tot i la novetat de la tècnica, el model compositiu ens remet als retrats calcogràfics, però també als gravats sobre acer que publicava a París la Impremta Furné, a la qual veiem decorant la *Història de Inglaterra* que Francesc Oliva publicà entre 1842-1845.

El mateix passa a l'obra de Diego Hurtado de Mendoza (1586-1644) titulada *Guerra de Granada hecha por el Rey D. Felipe II contra los moriscos...*⁶²⁸ en què el retrat de Hurtado que decora l'obra està signat per Geoffroy, gravador calcogràfic sobre acer que realitza aquest excel·lent gravat, retrat del mateix personatge que veiem al *Diccionario Histórico* d'Oliva de 1830-1836 (vegeu catàleg nº684) i que pren com a model el gravat realitzat per Manuel Salvador Carmona per a l'obra *Parnaso español* (tom IV) publicada a Madrid per la Impremta de Joaquín Ibarra⁶²⁹ els anys 1769-1774.

Pel que fa les obres literàries, en el cas de la impremta de Juan Oliveres Gavarró, s'han de diferenciar les que formen part de la col·lecció *Tesoro de Autores Ilustres*, de les que no. En aquest últim cas hi ha quatre publicacions editades entorn 1842, novel·les decorades amb estampes, amb un format que copia la col·lecció de Francesc Oliva, tot i que els artífexs que participen en les composicions només en part siguin els mateixos d'aquella altra. En les obres publicades per Oliveres, els dibuixos són obra en tots els casos de Segimon Ribó, traduïts al core per Amills (aquest sí, gravador que també treballà per aquella col·lecció). El primer títol entre les publicacions d'aquest grup és l'obra *Corisanda de Beauvilliers*⁶³⁰ d'autor anònim, publicada en dos toms i que segons la pròpia portada és una novel·la històrica del segle XVI. La segona publicació

---

⁶²⁷Lairtullier, E. *Las Mujeres Célebres en Francia desde 1789 hasta 1795(...)*, Barcelona, Librería de Juan Oliveres, 1841. (BC Tus- 8- 7943) (Catàleg nº1565-1568)

⁶²⁸Hurtado de Mendoza, Diego. *Guerra de Granada hecha por el Rey D. Felipe II (...)*, Barcelona, Impremta de Juan Oliveres editor, 1842. (BC Tus- 8- 3893). Forma part de la col·lecció, 'Tesoro Autores ilustres' (Catàleg nº1569)

⁶²⁹Carrete Parrondo, Juan. (1989) "Catálogo", nº 110, p. 91 ; Bassegoda Hugas, Bonaventura. (2000-2001) *Locus Amoenus*, nº5, p. 213-214

⁶³⁰[Anònim]. *Corisanda de Beauvilliers, o el dechado de amor filial*, T. I -II, Barcelona, Librería de Juan Oliveres, 1842. (BC Tus- 8924 -8925) (Catàleg nº1570-1571)

és *Actea*⁶³¹ obra d'Alexandre Dumas, mentre que les altres dues, també publicades entre 1842-1843, són la del francès Charles Nodier (1780-1844) *Trilby o el duende de Argail*⁶³², i l'obra de Sir Walter-Scott *Canto del último trovador*⁶³³. Les estampes que decoren aquests quatre exemplars en tots els casos presenten la mateixa composició: il·lustració i portada addicional gravada, decorada amb una vinyeta. El format és idèntic al de la col·lecció d'Oliva, que al seu torn copiava la composició de col·lecció de novel·les publicada pel valencià Mariano Cabrerizo, les il·lustracions de les quals presenten la típica imatge que representa un moment del relat i els seus protagonistes, complementada amb una frase explicativa que resum el context.

Aquestes quatre novel·les ens obren pas a l'edició de la col·lecció de Juan Oliveres Gavarró '*Tesoro de Autores Ilustres*', segons la pròpia publicitat '*colección selecta y económica de las mejores obras antiguas y modernas nacionales y extranjeras*', que començà els primers anys amb la direcció de Jaime Tió, però canvià per la d'Augusto de Burgos, més tard. '*Tesoro de Autores Ilustres*' té com predecessora, com ja hem anunciat, la '*Colección de novelas escogidas*' publicada per Francesc Oliva i que vèiem, en aquest mateix període que inicià el seu camí durant la segona meitat dels anys trenta, mentre que la col·lecció d'Oliveres Gavarró comença entorn de l'any 1842. En les directrius de la col·lecció es planteja una biblioteca, formada per obres d'història, de teatre, llibres de moral i religió, viatges i poemes, a més de les obres literàries que siguin:

'historias de las costumbres de diferentes siglos como las de Scott, fisiologías de pasiones como las de Goethe y de Balzac, cuadros llenos de ingenio y de entusiasmo como los Arlincourt, o historias del arte como las de Hugo y de Saintine'.

Mentre que la publicació d'aquest tipus d'obres d'entreteniment que són les novel·les es justifica perquè:

'a obras de esta naturaleza les daremos siempre un lugar en nuestra colección para que el ánimo descanse después de lecturas serias ó se solace tras severos estudios'.

---

⁶³¹**Dumas, Alexandre.** *Actea*, T. I-II, Barcelona, Librería de Juan Oliveres editor, 1842. (BC Tus-8- 5398) (Catàleg nº1572-1573)

⁶³²**Nodier, Charles.** *Trilby o el Duende de Argail, seguido de Blanca e Isabel (...)*, Barcelona, Librería de Juan Oliveres Editor, 1842. (BC Tus- 8- 6967) (Catàleg nº 1574)

⁶³³**Walter- Scott, Sir.** *Canto del último trovador*, Barcelona, Librería de Juan Oliveres editor, 1843. (Catàleg nº1575)

Les característiques formals no prenen com a model cap de les publicades a Barcelona, sinó que segons la publicitat es copien:

‘las que hacen en París Charpentier y Gosselin. En un tomo de tres o cuatrocientas páginas, letra clara muy compacta y bien legible.’

A les condicions de subscripció, (model comercial que ja hem descrit com la forma menys arriscada de posar en marxa un projecte editorial), queden anunciades les característiques de les estampes que les decoraran. Les anomenades ‘láminas’ en clara al·lusió a la matriu en què es gravaven:

‘Esta interesante colección va adornada con primorosas laminas grabadas sobre acero, y se publicará en tomos de igual tamaño’.

A diferència d’altres col·leccions, que feien la subscripció per quaderns (per exemple la d’Oliva), en aquest cas es feia per toms, cadascun *‘a 12 reales de vellón en Barcelona y 14 fuera de ella, cada tomo de 300 páginas’*. La periodicitat de la publicació era mensual, i si els subscriptors estaven interessats podia ser cada quinze dies, (la qual cosa indica les bones pràctiques comercials d’aquesta impremta) i els lectors s’hi podien subscriure a diferents llocs: *‘en Barcelona en la librería de D. Juan Oliveres (editor), calle de Escudellers, y en las principales librerías del Reino’*.

Les obres publicades dins *‘Tesoro de Autores Ilustres’* són en total vint-i-tres títols, entre els quals la nostra anàlisi només es centra en catorze, bé perquè no s’han localitzat, o perquè simplement queden fora del marc cronològic, ja que els títols que analitzem es van publicar entre 1842 i 1845. Dins la nostra anàlisi, estan ordenats segons es citen en el *Catálogo General de los Libros de Fondo y Surtido* de l’editorial de Juan Oliveres, on hi té un apartat específic. Hem de tenir present que aquesta vegada no seguim l’ordre cronològic estricte dels exemplars localitzats, perquè en alguns casos són segones edicions, i si ho féssim no respectaríem l’ordre de publicació establert per l’editor, que és al que mirem de cenyir-nos.

Pel que fa el tema de les estampes, tal i com apuntàvem, són calcografies treballades sobre làmines d’acer, per la qual cosa al principi els artistes que hi participaren eren estrangers, però a mida que avança la publicació, sense que això faci perdre qualitat artística al conjunt, els artífexs passen a ser artistes actius a Barcelona.

La col·lecció s’inicià segons el *Catálogo General de los Libros de Fondo* amb el conegut Vescomte d’Arlincourt i el títol *El Peregrino* (que suposem publicat el 1842, ja que en tots els opuscles publicitaris aquesta obra és sempre la primera, però l’exemplar que hem localitzat és la segona edició, publicada l’any 1844). *El*

*Peregrino*⁶³⁴ conté una sola estampa, signada per dibuix del barceloní Segimon Ribó i per Duchier, gravador francès resident a Barcelona, d'una gran delicadesa en la transcripció del dibuix, que destaca per l'originalitat de la composició en la que es representa el rapte i la posterior fugida a cavall. A Segimon Ribó també el veiem com a responsable del dibuix d'aquelles quatre novel·les, comentades anteriorment, decorades amb estampes de talla dolça realitzades per Joan Amills, però la diferència està en que quan el gravat passa a ser sobre acer, el responsable de la seva traducció al metall no és Amills, sinó el gravador francès Duchier, a qui veiem igualment en obres amb un estil igual de detallista i d'ofici tan expert com el de les estampes calcogràfiques de l'altre gravador.

La següent obra de la col·lecció, de temàtica històrica, escrita per Diego Hurtado de Mendoza i publicada l'any 1842, és la que ja ens hem referit perquè va decorada amb una estampa calcogràfica retrat de l'autor, gravada pel francès Geoffroy, és un exemple més de les estampes editades a França per ser exportades a l'estranger.

Publicada l'any 1843 és el torn de la novel·la de l'escriptor francès Frédéric Soulié (1800-1847) titulada *Satanie*⁶³⁵ amb estampa segons dibuix de Segimon Ribó i igualment gravat de Duchier. *Obras en prosa de Silvio Pellico*⁶³⁶, de 1843 el qual presenta les memòries de l'autor, traduïdes directament de l'original italià i publicades en un sol tom amb el retrat de l'escriptor signat per Marckl, com a dibuixant i un tal Clobis, com a gravador.

La segona part de la novel·la d'Arlincourt és la titulada *La estrella polar, segundo viaje del "Peregrino"...*⁶³⁷ decorada amb una estampa sense signar. A continuació ve el títol *Lelia-Esperidion*⁶³⁸ de l'escriptora George Sand, que Oliveres publicà en dos toms, amb una estampa a cadascun, la primera amb retrat de l'autora (a qui ja coneixem pels retrats que inclouen les publicacions dels editors Oliva i Piferrer) vestida com un

---

⁶³⁴**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *El Peregrino*, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres, 1844. (BC A-80-167) (Catàleg nº1576)

⁶³⁵**Soulié, Frédéric.** *Satanie novela històrica*, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres editor, 1843. (BC Tus- 8- 5016) (Catàleg nº1577)

⁶³⁶**Pellico, Silvio.** *Obras en Prosa de Silvio Pellico, (...)* Barcelona, Imprenta de J. Oliveres editor, 1843. (BC A 83- 8º-8668) (Catàleg nº1578)

⁶³⁷**Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'.** *La Estrella Polar, segundo viaje del "Peregrino"*, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres, 1843. (BC A 80 - 8 -169) (Catàleg nº1579)

⁶³⁸**Sand, George.** *Lelia - Esperidion*, T.I-II, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres, 1843. (BC A.80 - 8 - 170 -171) (Catàleg nº1580-1581)

home, segons estampa signada només per Duchier. El segon tom presenta com a frontispici la il·lustració del text, segons dibuix d'A. Serra i gravat d'Antoni Roca.

Una altra de les obres més destacades de la col·lecció des del punt de vista de l'anàlisi de les estampes és la de l'escriptor anglès Ainsworth William Harrison (1805-1882) titulada la *Torre de Londres*⁶³⁹ i publicada per Oliveres Gavarró l'any 1844. Aquest és un exemple en el que hi apreciem que les estampes, més enllà de simples il·lustracions d'un text, són també les difusores dels estils pictòrics, i en el que té un paper important la reproducció de pintura. *La Torre de Londres*, publicada per Oliveres el 1844 en dos toms, presenta dues estampes, signades pel dibuixant barceloní Segimon Ribó i el francès Duchier (Fig. 38). Com és pràctica habitual, segurament prenen com a model les estampes d'alguna edició francesa de la mateixa obra, perquè del contrari hauríem de pensar que Ribó havia estat a Londres. El tema que representa la primera estampa és una vista panoràmica de la famosa torre que dona títol a la novel·la. Mentre que la segona estampa reproduïx la pintura *l'Execució de Lady Jean Gray* de 1833 obra del pintor francès Paul Delaroche (1795-1856), que avui conserva la National Gallery de Londres (Fig. 37).

Fig. 37 Paul Delaroche. *Execució de Lady Jane Gray'*, 1833. **Fig. 38** Harrison. *La Torre de Londres*, Oliveres, 1844. National Gallery, Londres.

La difusió de la pintura a partir d'estampes era una forma de popularitzar les composicions artístiques, com l'exemple que veiem en aquesta ocasió, on s'evidencia el comerç de gravats (de pintura d'història) o bé d'il·lustracions, que els editors encarregaven per determinades publicacions, en les que feien servir aquelles pintures. De manera que una novel·la històrica de tema anglès recicla la pintura *l'Execució de Lady Jane Gray* episodi de la història d'Anglaterra. Tal com descriu l'estudi d'aquesta

---

⁶³⁹Harrison, Ainsworth William. *La Torre de Londres, por (...)*, T.I-II, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres Editor, 1844. (BC Tus- 8- 1956) (Catàleg nº1582-1583)

obra: "En la Francia de las décadas de 1820-1830 Inglaterra estaba de moda. El interés por la historia inglesa era alimentado por las novelas de Walter Scott (...). La representación pictórica de la historia inglesa se empezó antes en Inglaterra, pero fue el francés Paul Delaroche quien se labró una reputación en Europa gracias a los grandes cuadros inspirados en ella que expuso en el Salón de París entre 1825-1835, y que se hicieron muy populares a través de colecciones de grabados"⁶⁴⁰.

Altres obres publicades per Oliveres Gavarró van decorades amb gravats que signen la parella formada per Josep Puiggarí i Antoni Roca. L'estil de Puiggarí s'ha relacionat amb temes d'història, però en aquests exemplars, malgrat decorar obres literàries, també es continua veient aquella mateixa especialització de temàtica històrica. Les obres a què ens referim són novel·les publicades durant el 1844 amb els títols *Masaniello*⁶⁴¹, ambientada en les revolucions de Nàpols. *Historia de la hermosa Cordelera y sus tres amantes*⁶⁴², que tracta de les biografies de Laura i Petrarca. Una altra obra anunciada en el pla de la col·lecció és *Teatro de Alejandro Dumas*⁶⁴³, publicada el 1844 amb el retrat frontispici de l'autor, estampa signada només per Duchier. No és menys romàntica l'estètica que conté l'obra titulada *Arturo*⁶⁴⁴, de l'escriptor francès Eugene Sué (1804-1857), on una vegada més els artífexs són la parella Puiggarí, responsable del dibuix, i Antoni Roca, amb la representació d'una rica estança burgesa. Un altre exemple en el que participen els mateixos dos artistes és *Historia de la dominación de los árabes en España*⁶⁴⁵. Es tracta d'una obra peculiar, perquè se n'han localitzat dos exemplars de la mateixa edició, publicada el mateix any,

---

⁶⁴⁰Langmuir, Erika. (2004) *National Gallery. Guía*, p. 285

⁶⁴¹Defauconpret, A.- J.- B. *Masaniello, ó los ocho días de la Revolución de Nápoles*, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres Editor, 1844. (BC Tus- 8- 7149) (Catàleg nº1584)

⁶⁴²Saintine, Xavier Boniface. *Historia de la Hermosa Cordelera y de Sus Tres Amantes (...)*, Barcelona, Imprenta de Don Juan Oliveres, 1844. (BC A. 80 - 8º- 175) (Catàleg nº1585)

⁶⁴³Dumas, Alexandre . *Teatro de Alejandro Dumas(...)*, Barcelona, Imprenta de Don Juan Oliveres, 1844.(BC Tus- 8- 968) (Catàleg nº1586)

⁶⁴⁴Sué, Eugene. *Arturo*, T. I- II, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres, 1844. (BC Tus- 8-1886) tom 1; (BC Tus- 8- 2081) tom 2 (Catàleg nº1587)

⁶⁴⁵Conde, José Antonio. *Historia de la dominación de los árabes en España(...)*, T. I-III, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres, 1844. (BC A 96- 8- 6407- 6409) Exemplar amb estampes en els tres toms. (Catàleg nº1588-1592); Conde, José Antonio. *Historia de la dominación de los árabes en España (...)*, T. I-III, Barcelona, Imprenta y Librería Española, 1844. (UB-Lletres 07 D - 650 / 6 / 11) Exemplar amb estampes només al tom 1 (Catàleg nº1593)

però diferents justament en les estampes. La qual cosa es podria explicar perquè es venien autònomes del text, de manera que era el lector el que decidia quines estampes enquadernar dins el seu exemplar. Així, un exemplar de la *Historia de la dominación de los árabes* conté estampes en els tres toms, mentre que l'altre exemplar només en té en el primer. Els dos igualment contenen dues litografies signades per la *Litografía Bodin* en les que es reproduïen manuscrits àrabs.

Entorn a 1845, més enllà del marc cronològic que ens hem establert, referenciem la resta de títols de la col·lecció publicada per Oliveres entre els quals recollim els testimonis de la parella artística de les estampes Puiggarí-Roca, dins les obres d'Arlincourt *Los eslabones de una cadena*⁶⁴⁶, i d'Eugene Sué *El castillo del diablo, o el aventurero*⁶⁴⁷. Josep Puiggarí, com a il·lustrador, l'hem estudiat signant els dibuixos per a les calcografies de talla dolça sobre làmines de coure, signades per Amills, quan comentàvem les estampes dels anys quaranta amb d'altres impressors, com Oliva, Saurí i Indar. En el moment en què el suport del gravat canvia pel de làmines d'acer, el nom del gravador també ho fa, i ara hem vist les estampes signades per Antoni Roca, que va adaptar el seu ofici de gravador de làmines fines a la nova matriu.

En un altre pla, l'anàlisi dels impressors de la dècada dels anys quaranta ens porta a la **Imprenta y Litografía de J. Roger** ubicada a la Rambla, al costat del convent dels Caputxins. És una impremta que identifiquem amb el nom de José Roger, en la doble vessant d'impremta tipogràfica i impremta litogràfica, que també hem vist en la impremta Brusi. Aquesta vegada els peus d'impremta de les publicacions només aporten la informació del nom "J. Roger", de manera que hem de recórrer a les guies de la Barcelona de l'època⁶⁴⁸, concretament a la de 1842 per a poder identificar el nom d'aquest impressor, que apareix dins l'apartat de '*Litogràfias*' citat com a: '*José Roger. Rambla de Capuchinos*' adreça que igualment presenten els peus d'impremta d'alguns dels exemplars localitzats. La doble vessant de la impremta Roger també explica que totes les obres publicades per ell vagin decorades amb litografies. Són novel·les d'autors francesos com ara Víctor Hugo i Alexandre Dumas, però també del català Francesc Vicenç García, Rector de Vallfogona. En tots els casos les estampes que els decoren són litografies, això sí, d'ínfima qualitat artística i tècnica, que copien l'estil i

---

⁶⁴⁶Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'. *Los Eslabones de una cadena*, T. I- II, Barcelona, Imprenta de D. Juan Oliveres editor, 1845. (BC 3 - I- 50) (Catàleg nº1594)

⁶⁴⁷Sué, Eugene. *El Castillo del diablo, o el aventurero*; Barcelona, Imprenta de D. Juan Oliveres, Editor, 1845. (BC Tus- 8- 4789) (Catàleg nº1595)

⁶⁴⁸*Guía de Forasteros en Barcelona* (1842), p. 39

els formats de les estampes calcogràfiques, però amb un resultat de menys qualitat si les comparem amb els gravats de la talla dolça.

La primera publicació de José Roger és el títol *Un reo en capilla*⁶⁴⁹ de Víctor Hugo, datada l'any 1839, novel·la que havíem vist abans publicada per Manuel Saurí el mateix any. Per la qual cosa a l'exemplar de Roger es fa referència a aquella edició dient: '*una producción sombría y desconsoladora del célebre Víctor Hugo se ha vertido al castellano, y ha circulado desgraciadamente entre nosotros con un título semejante al que tiene esta obra que damos a la luz*'. L'edició de la impremta Roger és molt més rica que la de Saurí, perquè està publicada en dos toms i dues estampes cadascun. Litografies sense signar, però que sabem de l'establiment litogràfic Roger que, il·lustren varies parts del relat amb el mateix esquema compositiu.

El segon títol d'aquesta impremta és *Tristan el ermitaño o el amor desgraciado*⁶⁵⁰, obra d'autor anònim que es decorà amb una sola estampa, anunciada '*adornada con una lámina fina*' de manera que veiem fins a quin punt es volen equiparar les estampes litogràfiques a les calcogràfiques.

L'obra d'Alexandre Dumas titulada *Los Estuardos*⁶⁵¹ i publicada en tres toms va decorada igualment amb tres litografies, frontispici de la portada, que només van signades per '*Lito. Roger*' on es mostren les característiques que recreen detallades escenes de tema històric, però pel que fa a la qualitat tècnica del dibuix de llapis sobre la pedra o l'estampació, s'evidencia l'escassa qualitat i perícia de l'impressor litògraf.

I per a finalitzar amb José Roger ens resta citar l'obra *Poesías jocosas y serias del célebre Doctor Francesc Vicenç Garcia*⁶⁵², que també vèiem anteriorment, editada per Josep Torner amb xilografies realitzades amb els dibuixos originals de Josep Puiggarí i les estampes xilogràfiques de Miquel Torner. Raó per la qual la reedició de Roger conté la següent anotació relativa a la de Josep Torner: '*nova edició arreglada sobre la feta en lo any 20, aumentada y adornada con hermosas viñetas y lo retrato del autor*'. Les estampes que acompanyen la reedició són litografies signades pel un tal dibuixant

---

⁶⁴⁹**Hugo, Víctor.** *Un reo en capilla, o sea, últimos momentos de un ajusticiado*, Barcelona, Imprenta de J. Roger, 1839. (UB-Lletres 07 R -12815) (Catàleg n°1596-1599)

⁶⁵⁰[Anònim]. *Tristan el ermitaño o el amor desgraciado*, Barcelona, Imprenta y Litografía de J. Roger, 1841. (BC Tus -8 -4389) (Catàleg n°1603)

⁶⁵¹**Dumas, Alexandre.** *Los Estuardos*, T.I- III, Barcelona. Imprenta de J. Roger, 1840. (BC 83-8-9983) (Catàleg n°1600-1602)

⁶⁵²**García i Torres, Francesc Vicenç.** *Poesías Jocosas y Serias, del célebre Doctor Vicens Garcia Rector de Vallfogona*, Barcelona, En la Estampa de Joan Roger, 1845. (UB 07 R- 3990) (Catàleg n°1660-1663)

'Soler del.' i l'establiment litogràfic 'Lit. de J. Roger. Barna'. Litografies de rudimentària execució, que denoten la feina d'un dibuixant poc destre amb el retrat de l'autor i una manca d'ofici més evident encara en les quatre il·lustracions del volum.

El nostre recorregut ens condueix a la **Imprenta de Juan Roger**. El diferenciem de l'anterior impressor, José Roger, pel nom de pila i la ubicació de la impremta, però no descartem que tinguessin alguna relació o parentiu familiar. La impremta de Juan Roger estava ubicada al carrer Hospital número 75. Només en presentem l'obra *España: obra pintoresca*⁶⁵³, publicada l'any 1842. Aquesta és una obra emblemàtica per les il·lustracions que la decoren, semblant a *Recuerdos y bellezas de España*, pel que fa la temàtica i per les imatges de paisatges i edificis del país. Malgrat l'excel·lència va ser un ambiciós projecte editorial que fracassà, ja que només s'arribà a publicar el primer volum dedicat a Catalunya. Un volum decorat amb cinquanta sis estampes calcogràfiques, un mapa i amb una gran varietat de xilografies intercalades en el text, però que sobresurt sobretot per la introducció a Barcelona d'una nova tècnica de gravat, el daguerreotip.

Entre els artistes que participaren en la decoració, anunciats a la portada, hi figuren els principals gravadors que es dedicaven a la il·lustració de llibres a la ciutat, tant per la tècnica calcogràfica com per la xilografia. Els dibuixos per a les composicions dels xilògrafs⁶⁵⁴ Martínez, Ramón Sáez, Ildefons Cibera, i Torner provenen de la mà de Josep Puiggarí. El resultat d'aquestes estampes xilogràfiques a contra fibra són la delicada factura i el detallisme, semblants a les calcogràfiques, però amb l'al·licient de compartir l'espai amb la part tipogràfica del text. Pel que fa l'altra tècnica, la calcogràfica, presenta el treball sobre matrius d'acer⁶⁵⁵. La rellevància de *España: obra Pintoresca* és el daguerreotip, que és una tècnica que no necessita de la composició del dibuixant, ja que la imatge és transferida a la matriu, la qual llavors treballa directament el gravador calcògraf amb el seu expert ofici. És el cas d'Antoni

---

⁶⁵³**Pi i Margall, Francesc.** *España: Obra Pintoresca en láminas ya sacadas con el daguerrotipo, ya dibujadas del natural, grabadas en acero, y en boj por los señores(...)*, CATALUÑA, Barcelona, Imprenta de Juan Roger, 1842. (BC 096 Pi - 4º) (**Catàleg nº1605-1659**)

⁶⁵⁴ **Fontbona, Francesc.** (1992), 'Altres xilògrafs cultes', p.63, 66-67

⁶⁵⁵Del total de cinquanta sis estampes, la Biblioteca de Catalunya conserva trenta sis matrius calcogràfiques d'acer (coure amb bany d'acer) i també de coure, corresponents a les estampes d'*España: Obra Pintoresca*. El topogràfic de la Biblioteca de Catalunya de les matrius és: MC 813- MC 849. Dec a Francesc Fontbona la seva referència.

Roca Sallent que gravà la majoria d'estampes, encara que també trobem altres calcògrafs igual d'experts, com Ramon Alabern i Àngel Fatjó i Bartrà (1817-1889).

No totes les estampes estan treballades amb el daguerreotip, també n'hi ha de talla dolça. En aquests casos, els dibuixos són de Lluís Rigalt, traduïts al coure o a l'acer per aquells mateixos gravadors esmentats, però sobretot per Roca. Per acabar amb *España: Obra Pintoresca* hem de comentar una altra tècnica calcogràfica que hi és present, l'aiguafort. Una tècnica a la que en altres períodes ens hem referit com la més propera al dibuix. Ara, l'artífex que la practica és el que presentàvem fa uns moments com a dibuixant, Lluís Rigalt, que signà unes originals estampes, composicions dobles de tema paisatgístic i arquitectònic.

El nostre estudi sobre el llibre il·lustrat durant el període de 1837-1843 acaba amb la **Impremta de A. Gaspar**, que segons els peus de les portades estava situada 'frente la Lonja' i per la qual cosa identifiquem, segons la guia de Barcelona de 1842, amb la impremta d'Agustín Gaspar situada a la plaça Palau. Les publicacions d'aquesta casa tenen la peculiaritat que poden haver estat editades per A. Gaspar, o bé per A. Gaspar y Compañia, com veurem tot seguit.

La impremta d'[Agustí] Gaspar (sense la companyia) presenta novel·les que vénen a ser reedicions idèntiques de les obres que en el seu moment publicava la impremta Oliva, dins la coneguda '*Colección de novelas escogidas*'. Els títols en qüestió són *La Estrangera o la mujer misteriosa*⁶⁵⁶ i *El Solitario del monte salvaje*⁶⁵⁷. Paral·lelament, a finals de la dècada dels trenta, A. Gaspar publicà obres amb el nom de **A. Gaspar y Compañia**, fet que identifica que publicà conjuntament amb altres impressors, els quals, segons anuncia una de les publicacions, eren 'Impremta de Saurí, Berdaguer y A. Gaspar', de manera que la companyia l'identifiquem amb els noms dels impressors Manuel Saurí (c/ Ample cantonada Regomir), Antonio Berdaguer (c/ Lladó)⁶⁵⁸.

Els títols publicats per A. Gaspar y Compañia són obres de literatura i llibres d'història, que es caracteritzen per tractar fets contemporanis. Una de les obres literàries

---

⁶⁵⁶Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'. *La Estranjera, ó La Mujer misteriosa*, T. I- II, Gaspar, 1836. (BC Tus - 8- 4143 -4145) (Catàleg n°1664-1665)

⁶⁵⁷Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d'. *El Solitario del Monte Salvaje*, T. I - III, Barcelona, Impremta de A. Gaspar, 1836. (BC Ber 8º-56) (Catàleg n°1666-1667)

⁶⁵⁸Els noms dels tres impressors per separat els localitzem dins l'apartat de '*Imprentas y Librerías*' a: *Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña*, 1842, p.37

correspon a *El Judío errante*⁶⁵⁹ de l'escriptor francès Eugene Sué, que també trobem publicada a Barcelona per altres editors, però cap amb les magnífiques estampes que decoren aquest exemplar publicat el 1845. Les estampes són gravats calcogràfics, d'un gravador estranger que signa amb el nom "*I. Clavel y Chamberon*", nom que creiem que és d'un gravador francès, i per tant serien estampes importades, si no fos perquè la signatura d'alguna d'elles va acompanyada de la frase "*I. Clavel y Chamberon sc. en Barcelona - Puiggarí dib.*" (catàleg nº 1673). De manera que novament trobem unes estampes segons dibuix de Josep Puiggarí en una publicació literària, cosa que reivindica la faceta d'aquest polifacètic personatge barceloní com a il·lustrador. Aquesta vegada les estampes estan gravades per un fins ara desconegut artista resident a Barcelona, que trobem desenvolupant el seu ofici i treballant en altres publicacions com *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* de la Librería de los S.S. A. Pons y Cia⁶⁶⁰, publicada l'any 1845. L'estil de les estampes de *El Judío errante* no només sobresurten per la delicadesa de les composicions dibuixades per Puiggarí (malgrat que no totes les estampes porten la seva firma), sinó també pel gravador. La seva labor sobresurt perquè té un estil que podríem qualificar de trencador, totalment diferent al que ens ha estat habitual fins ara en els gravadors formats a l'Escola de Llotja, ja que en totes les composicions en les que representa una escena del relat té un estil fosc i misteriós, totalment adscrit a l'estètica romàntica. En canvi, és clar i delicat en la presentació dels personatges, fet que probablement es deu al dibuix de Puiggarí, o bé a la còpia d'algun model provinent d'una edició francesa de l'obra d'Eugene Sué.

Pel que fa les obres de temes d'història contemporània a l'època, hem de presentar tres publicacions, dues d'elles de la Imprenta de Gaspar y Compañía. La primera data de l'any 1837, *Las Bullangas de Barcelona*⁶⁶¹ escrita per Joaquín del Castillo y Mayone, (a qui presentàvem amb la impremta de Ramón Martín Indar, que publicà una obra posterior a aquesta titulada *La Ciudadela Inquisitorial*). El títol de la primera obra fa referència directa a les bullangues, nom que reben les revoltes corresponents als

---

⁶⁵⁹**Sué, Eugenio.** *El Judío errante (...)*, T. I-VI, Barcelona, Imprenta de Saurí, Berdaguer, y A. Gaspar, 1845. (BC Tus - 8- 7033) toms 1 i 2, (BC Tus - 8- 6522) toms 3 i 4, (Catàleg nº1670-1685)

⁶⁶⁰**Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (...)*, T.I-VI, Barcelona, Librería de los S.S. A. Pons y Cia, 1845. (UB -Lletres 07 D - 490 / 6 / 8-9-10)

⁶⁶¹**Castillo y Mayone, Joaquín del.** *Las Bullangas de Barcelona, o sacudimientos de un pueblo oprimido por el despotismo ilustrado*, Barcelona, Imprenta de Gaspar y Compañía, 1837. (BC F.Bon 1771) (Catàleg nº1668)

avalots que es van produir especialment a Barcelona entre 1835 i 1843. Els estudis històrics reconeixen dos cicles per a aquest moviment, entre els que la primera obra que analitzem estaria en el primer, mentre que la segona amb la que la que posarem fi a la nostra anàlisi estaria dins el segon. Amb tot les bullangues es consideren “uns moviments que es produeixen en un moment de canvis profundíssims fets complexes, de caràcter molt divers que tenen el poble menut urbà com a protagonista dominant, si bé no exclusiu. El primer cicle de bullangues va de 1833 a 1837, moment que comença amb la crisi final del sistema absolutista desencadenada per la mort de Ferran VII, i que conclou amb la consolidació del règim liberal al final de 1837”⁶⁶². L'obra de Castillo y Mayone fa referència a tots aquests fets, per la qual cosa va decorada amb una estampa calcogràfica en la que es representa el següent episodi: “uns 300 homes es dirigien a la Rambla en manifestació. Aleshores es produí una reacció sagnant de les forces de l'ordre que va obligar els insurrectes a retirar-se...”⁶⁶³. L'estampa dona exactament la imatge dels fets, i tot i estar sense signar té l'inconfusible estil de Bonaventura Planella, ja que es representa l'instant, el moment històric precís de la càrrega militar, que té com a escenari la Rambla. Per l'estil i pel format relacionem aquesta composició amb l'estampa que decora l'obra també publicada per Indar.

El segon cicle de les bullangues identificat pels historiadors ens dona peu a presentar els dos últims títols, un publicat per la Imprenta de Gaspar y Compañía mentre que de l'altre no sabem amb certesa qui fou l'editor. El primer és *Sucesos de Barcelona...*⁶⁶⁴, per A. Gaspar y Cia., al que li corresponen els fets contemporanis que segons els estudis d'història: “arrenquen el 1840 i acaben amb el triomf del moderantisme al tombant de 1843-1844 i que s'expliquen pels desajustaments socials provocats per la resolució de la primera guerra carlina”⁶⁶⁵. És una obra de petites dimensions que està decorada amb una magnífica litografia signada només per l'establiment litogràfic de F. Álvarez, que mostra els bombardejos de la ciutat de Barcelona de 1842, vistos des de la platja de la Barceloneta. El segon títol al que fan referència aquests successos, més que un llibre és una sèrie o col·lecció d'estampes. Gravats calcogràfics, localitzats en dos exemplars diferents, un que ens ha permès saber l'autoria de les imatges i l'altre que en ha servit per conèixer el títol de la publicació de la sèrie.

---

⁶⁶² *Diccionari d'Història de Catalunya*, (1992) Dir. Jesús Mestre, p.153

⁶⁶³ *Diccionari d'Història de Catalunya*, op. cit. p.154

⁶⁶⁴ **Adriano**. *Sucesos de Barcelona desde 13 de Noviembre de 1842, (...)*, Barcelona, Imprenta de A. Gaspar y Cia., 1843. (BC F. Bon 1776) **(Catàleg nº1669)**

⁶⁶⁵ *Diccionari d'Història de Catalunya*, (1992), op. cit, p.153

El primer exemplar pertany a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer⁶⁶⁶, a partir del qual, ja que conserva la coberta rústica com a portada (Fig. 39), ens ha permès saber que la sèrie⁶⁶⁷ es titula *Escenas de la Revolución y bombardeo de Barcelona en el año 1842*. La portada no anuncia l'editor, però sí el format '*Colección de láminas finas en 4º de marca mayor publicadas en Barcelona, año 1843*'. Per contra, aquest exemplar, tampoc presenta cap menció de responsabilitat relativa als autors de les vuit estampes calcogràfiques.

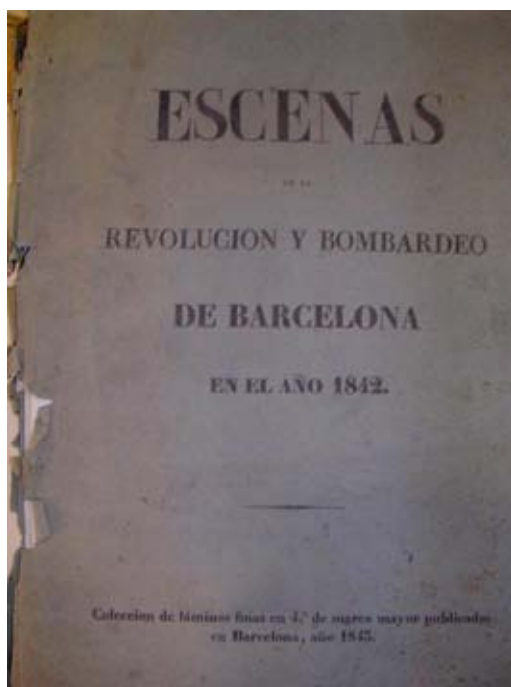

Fig. 39 Coberta rústica. *Escenas de la Revolución y (...)*. Colección de láminas finas..., año 1843. (BMVB)

Les vuit calcogràfies de la sèrie representen els esdeveniments del segon cicle de les bullangues, amb escenes i text explicatiu. En els gravats no figuren els noms dels dibuixants o gravadors responsables, per tant només podríem intuir quins havien estat els seus artífexs per l'estil, ja que segons la pròpia coberta de la col·lecció les anomena '*láminas finas*' i al ser una sèrie publicada a Barcelona, podrien ser de qualsevol dels artistes actius a la ciutat. Tanmateix, la solució a aquesta incògnita està

---

⁶⁶⁶Vull agrair a Montserrat Comas haver-me permès descobrir aquest àlbum d'estampes.

⁶⁶⁷[Puiggarí i Llobet, Josep]. *Escenas de la Revolución y (...)*. Colección de láminas finas en 4º de marca mayor publicadas en Barcelona, año 1843. (Catàleg nº1686-1693)

en el segon exemplar, ja que en ell hi consta la dedicatòria manuscrita (Fig. 40), signada per un dels seus autors⁶⁶⁸ on diu:

“Láminas referentes al movimiento insurreccional de Barcelona en noviembre de 1842: Grabadas por los hermanos D. Ramón y D. Pablo Alabern: dibujos originales y texto explicativo de D. José Puiggarí.

Colección dedicada a su buen amigo José Serra y Marsal por el infrascrito.

José Puiggarí

Observación. En la lámina 8a. sea la que expresa el bombardeo, aludía á Inglaterra al hablar del espíritu de antagonismo de una nación siempre enemiga”

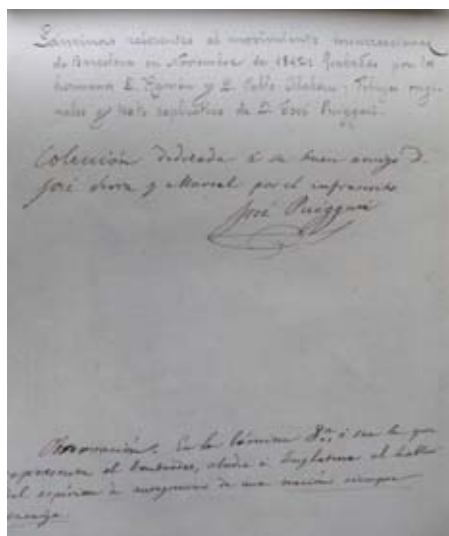

Fig. 40 Nota manuscrita signada per Josep Puiggarí

Així que la intuïció de què les estampes podien ser, per l'estil historicista, obra del polifacètic Josep Puiggarí es confirma, efectivament, per la nota manuscrita. D'igual manera passa amb la traducció dels gravadors. Aquesta vegada la labor correspon a la mà de Pau Alabern i Ramon Alabern, germans i experts gravadors calcògrafs, formats a l'Escola de Llotja i néts de Pere Pasqual Moles, gravador català de segle XVIII, mestre de gravat de la referida escola, amb qui iniciàvem el nostre recorregut per l'estudi del gravat calcogràfic i el llibre il·lustrat publicat a Barcelona durant la primera meitat de segle XIX.

⁶⁶⁸ *Llibreria Antiquària Farré.* (2008) *Catàleg 83*, núm. 138, p.14. Dec al professor B. Bassegoda la referència i consulta de l'exemplar.

■ CONCLUSIONS

Abordar l'estudi del llibre il·lustrat a Barcelona és inseparable de l'anàlisi del món del llibre i dels seus productors, els impressors⁶⁶⁹. El present treball estudia la relació de l'estampa i el llibre il·lustrat, entesa com a instrument de divulgació i dins d'una gran varietat temàtica. Les obres publicades a Barcelona, durant els primers quaranta anys del segle XIX mostren l'afany de saber i el desenvolupament de les ciències, i són el reflex d'una part de l'activitat intel·lectual del moment. El llibre de la primera meitat del segle XIX es demostra com l'època menys lluïda dins la història del llibre il·lustrat que queda seduïda pel llibre antic. El nostre interès s'ha centrat en aquesta època en la que progressivament es va desenvolupant una indústria del llibre, que en el cas de Barcelona desemboca en tot un seguit de novetats a partir de 1830. Altres aspectes que també s'han considerat són les disposicions legals i reglamentàries que paulatinament modifiquen els controls sobre l'edició i l'exercici de la censura que porten al creixement de la producció editorial a partir dels anys quaranta.

A Barcelona el llibre il·lustrat entre 1800 i 1843 no es constitueix com un bloc homogeni, doncs les impremtes que els produeixen en marquen les característiques, i malgrat que els artistes que hi participen siguin els mateixos, cada casa aporta la seva personalitat. Tampoc podem considerar que es desenvolupés un tipus d'edició de luxe com la que sí es produí, sobretot a Madrid durant la mateixa època, però sí que és fa evident que la protecció dels impressors envers els dibuixants i gravadors barcelonins donà sortida a les seves composicions artístiques dins el mercat del llibre. De manera que les estampes que els decoren són meritòries a pesar de què copiïn, majoritàriament les magnífiques estampes dels millors burins del segle XVIII espanyol o les composicions que decoren obres estrangeres provinents del món editorial francès.

---

⁶⁶⁹Vegeu altres estudis que apunten aquest sentit en l'article **Botrel, Jean-François**. (2008) "Leer láminas: la doble función de las ilustraciones en las novelas por entregas". A: *Literatura y arte*, p. 67-74

Durant el període estudiat s'analitza el gravat calcogràfic realitzat a Barcelona amb un total de més de mil sis-centes estampes. Aquest estudi considera dues visions diferents. La primera des d'un punt de vista quantitatiu, que analitza l'evolució i el creixement de la producció impresa decorada amb estampes. I la segona des del punt de vista qualitatiu, que mostra els diferents tipus de gravat, les seves característiques, les composicions i sobretot els models que es copien.

Pel que fa a l'anàlisi quantitatiu les estampes destinades a la il·lustració de llibres es divideixen en tres períodes, que a grans trets coincideixen amb els fets clau de la història d'Espanya d'aquella època.

El primer de 1800 a 1814 queda subdividit en tres parts. La primera de 1800 a 1807 ve marcada per la continuïtat de les característiques dels llibres de la segona meitat de segle XVIII, amb estampes que representen moments commemoratius i festes efímeres, com manifestacions de propaganda i de poder. La següent de 1808 a 1814 reflexa l'esclat de la Guerra de la Independència. I finalment, de 1814 a 1820 és quan es vinculen les vicissituds de la guerra i l'art de l'estampa, el qual veiem una vegada més com a una eina de la propaganda política contra els francesos.

Els primers anys del segon període que va de 1820 a 1833 coincideixen amb el Trienni Liberal, dins del qual una certa llibertat d'impremta queda fora de joc per la Dècada Ominosa de 1823 a 1833. Tot i les consideracions negatives d'aquesta dècada les noves impremtes de la ciutat assenten les bases per a noves fórmules editorials, d'acord amb la definició actual del terme.

En el tercer període de 1833 a 1843 es materialitzen els canvis en la producció del llibre, i és dins aquest àmbit que el llibre il·lustrat pren un paper rellevant, a partir dels anys quaranta. En aquest cas els noms dels impressors Francisco Oliva, Antonio Bergnes de las Casas, Manuel Saurí, Ramon Martín Indar, Joaquín Verdaguer o Juan Oliveres Gavarró protagonitzen els diferents estats de la producció llibresca⁶⁷⁰. El primer comprèn la recerca d'obres a publicar, que en el nostre cas són traduccions franceses, o bé clàssics espanyols i molt pocs autors autòctons contemporanis. També s'ha de tenir present que l'edició de llibres era una activitat productiva arriscada i a Barcelona entorn els anys trenta és quan es comencen a utilitzar les noves fórmules de publicació: la subscripció en fascicles i llibrets, que inclou les estampes. D'aquesta

---

⁶⁷⁰Per a citar els diferents estats o fases de la producció llibresca prenem l'estudi d'Emilio Delgado y José Antonio Cordón García. *El Libro. Creación, producción y consumo en la granada del siglo XIX*, Universidad de Granada, 1990.

manera l'obra gràfica passa a ser una part més de les diverses etapes de la fabricació d'un llibre.

El segon estat de la producció és el reconeixement d'una marca (entenent aquesta com a identificació d'un segell editorial), en ell les estampes també tenen un paper rellevant, gràcies a què s'identifica la marca amb les característiques materials i de format dels llibres, cosa que hem vist amb l'anàlisi dels impressors Oliva i la '*Colección de novelas escogidas*', la col·lecció '*Panorama Universal*' d'Antonio Bergnes de las Casas o Juan Oliveres Gavarró amb la col·lecció '*Tesoro de Autores ilustres*'.

El tercer estat és la confecció d'un fons propi de llibres on també destaquen les impremtes Oliva⁶⁷¹, Bergnes⁶⁷², Saurí⁶⁷³ i Oliveres⁶⁷⁴. I l'últim presenta una especialització dels catàlegs en els que les il·lustracions, també actuen com a elements diferenciadors. La proporció dels gèneres és variada hi ha obres religioses, de viatges, d'autors clàssics espanyols, i un predomini d'autors de literatura contemporània europea, de finals de segle XVIII i primera meitat del XIX, com: Charles Víctor Prévot Vescomte d'Arincourt (1789-1856), Sophie Risteaud Cottin (1770-1807), François René Vescomte de Chateaubriand (1768-1848), d'Alexandre Dumas (1803-1870), François-Guillaume Ducray-Duminil (1761-1810), Jean Pierre Claris de Florian (1755-1794), Comtessa Genlis (1746-1830), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Víctor Hugo (1802-1885), Charles Paul de Kock (1793-1871), d'Alfonse de Lamartine (1790-1869), Charles Nodier (1780-1844), George Sand (1804-1874), Eugene Sué (1804-1857), Sir Walter-Scott (1771-1832) per citar-ne alguns. Entre els llibres d'història, a part d'alguna reedició de les obres espanyoles de Diego Hurtado de

---

⁶⁷¹ *Catálogo General de los libros de Fondo de la Librería y Almacén de D. Francisco Oliva, calle de la Platería nº 74 (...)*. Aquest catàleg d'obres publicades es localitza al final de l'obra: *Álbum pintoresco Universal* publicat per Oliva l'any 1842.

⁶⁷² L'estudi d'**Olives Canals, Santiago**. *Bergnes de las Casas. Helenista y Editor. 1801-1879*. Barcelona, Escuela de Filología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947.

⁶⁷³ Llistat de publicacions d'aquesta editorial es localitza al final de l'obra: *Manual Histórico-Topográfico Estadístico y Administrativo, o sea Guía General de Barcelona, dedicado a la Junta de Fábricas de Cataluña, recopilado y arreglado, por Manuel Saurí y José Matas, Adornado con quince vistas y del plano topográfico de la ciudad*, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1849.

⁶⁷⁴ *Catálogo General de los libros de Fondo y de Surtido nacionales y extranjeros de la Librería de D. Juan Oliveres*, Editor. Impresor de S. M., Barcelona, 1848.

Mendoza (1586-1644), de Juan de Mariana (1536-1624) o d'Antonio Solís (1610-1686) destaca el fet que a finals dels anys trenta i començaments dels quaranta a Barcelona es posés de moda, com passava a França entre 1820 i 1830, la història d'Anglaterra, la qual cosa justifica que en pocs anys es publicuessin: *Historia de la Revolución de Inglaterra*⁶⁷⁵ de François M. Guizot (1787-1874), *Historia de Inglaterra*⁶⁷⁶ de David Hume (1711-1776), *Historia de Inglaterra*⁶⁷⁷ d'Antoine Cassè de Saint-Prosper (1790-1841) i, per últim l'*Atlas Histórico de Inglaterra*⁶⁷⁸ d' A. Houzé. Títols que exemplifiquen l'analogia entre el món llibreter barceloní que prenia com a model el desenvolupament de les impremtes de París, i el món editorial francès.

Pel que fa a l'anàlisi qualitatiu el gravat calcogràfic realitzat a Barcelona durant els primers quaranta anys del segle XIX té una evolució desigual marcada per dos aspectes. El primer és la manca de gravadors, i el segon és l'estancament de la tècnica calcogràfica, fruit de l'evolució de les altres tècniques de gravat.

La manca de gravadors de talla dolça és evident durant les dues primeres dècades de segle, dins el primer període, ja que les estampes calcogràfiques que donen resposta als encàrrecs editorials més destacats de la ciutat estan realitzades per gravadors de València i Madrid. Entre ells trobem també els gravadors de talla dolça barcelonins, Josep Coromina i Faralt (1756-1834) deixeble de la primera generació de gravadors calcògrafs formats a Barcelona, igual que Blai Ametller i Rotllan (1804-1860) de la mà del mestre Pere Pasqual Moles i Coronas (1741-1797). També ocupa un lloc rellevant, durant aquests primers anys, el gravador a l'aiguafort Bonaventura Planella i Conxello (1772-1844), pintor de formació i professió que practicà aquesta altra tècnica calcogràfica ocasionalment.

---

⁶⁷⁵**Guizot, François.** *Historia de la Revolución de Inglaterra (...)*, T. I- III, Barcelona, Imprenta de D. Francisco Oliva, 1837. (BC Tus- 8- 4283- 4285) **(Catàleg nº 835-837)**

⁶⁷⁶**Hume, David.** *Historia de Inglaterra (...)*, T. I-V, Barcelona, Imprenta de Francisco Oliva, 1842-1845. Tom 1 (BN 5/8293), Tom 2 (BC 2000-8-10649), Tom 3 (BC 2003-8-27954), Toms 4 i 5 (BC 2003- 8- 27965) **(Catàleg nº942-957)**

⁶⁷⁷**Saint- Prosper, Antoine Cassè de.** *Historia de Inglaterra (...)*, Traducido por Juan Cortada, T. IX-X, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842-1843. (BC Tor. 1297-1298 -8º) **(Catàleg nº1029-1072)**

⁶⁷⁸**Houzé, A.** *Atlas Histórico de Inglaterra (...)*. Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842.(UB-Historia 47 D.G 912 (410)Hou **(Catàleg nº1073-1078)**

Josep Coromina va ser el mestre a l'Escola gratuïta de dibuix i nobles arts de l'especialitat de gravat de talla dolça. Aquesta institució va ser la que vetllà pel desenvolupament d'aquesta matèria artística, durant gran part del període del nostre estudi. A partir del seu ensenyament, a finals dels anys vint, sorgeix la segona generació de gravadors calcògrafs com: Domènec Estruc i Jordan (1796-1851), Joan Amills i Costa (ca.1800-1853), Pau Alabern i Moles (1804-1860) i el seu germà Ramon Alabern (inici s. XIX -?) i Joan Masferrer (inici s. XIX- ca. 1843). Més endavant, a partir dels anys trenta surt la tercera generació formada per: Esteve Mas de Xaxars (inici s. XIX -?), Antoni Roca i Sallent (ca. 1800-1864) o Àngel Fatjó i Bartrà (1817-1889).

Durant els anys trenta i principis dels quaranta l'art de l'estampa viu amb tot aquest grup de gravadors els anys d'expansió de la tècnica calcogràfica a Barcelona, però aquesta és una situació que aviat quedà eclipsada, perquè en la dècada dels quaranta la xilografia i la litografia progressivament ocupen la porció del mercat calcogràfic, fins a quedar desbancada i passar a l'esplendor del llibre romàntic de la segona meitat de segle XIX, dominat per les altres dues tècniques de gravat.

Pel que fa a les estampes gravades a Barcelona, ens hem de referir als models. Les composicions calcogràfiques dels artistes actius a la ciutat no difereixen de les gravades a València, Madrid o París, ja que d'aquestes ciutats provenen la majoria de les composicions que copiaven i es prenen com a model. Amb la còpia es veu com és el gravador que fa servir la composició d'un altre. Mentre que amb el model serà un dibuixant que interpretarà de nou una composició que no ha inventat, bé sigui un gravat (en la majoria d'il·lustracions) o bé una pintura (en estampes reproducció de pintura, que no és el nostre cas). Aquesta diferència és justament la que marcà l'obra de Milizia, traduïda per Ceán Bermúdez, en relació a l'art de l'estampa: "hay estampas originales y estampas cuya invención, composición y dibujo están copiadas de otros artistas. Las primeras son muy apreciadas (...)"⁶⁷⁹.

Els gravats estudiats en aquesta tesi són del segon tipus ja que copien les composicions d'altres gravadors, a la qual cosa també hi contribueix el fet de ser estampes il·lustracions que formen part de la decoració d'un llibre. A moltes de les publicacions editades a Barcelona, durant el període estudiat, es considerava un mèrit

---

⁶⁷⁹Traducció de Juan Agustín Ceán Bermúdez, de 1827. **Milizia, Francesco.** [*Arte de ver en las bellas artes del diseño, según los principios...*](#), Madrid, Imprenta Ibarra, 1827, p. 226. [En línia].

A: *HathiTrust Digital Library*, (Consulta 14-09-2011)

que l'impressor feia notar en el pròleg de les seves edicions, el que les estampes es copiessin, o més ben dit, provinguessin d'una preuada edició anterior la qual cosa d'alguna manera donava aquell mateix valor a la nova edició barcelonina. Si la nova edició contenia el retrat més conegut d'un personatge com Cristòfol Colom, o les més estimades il·lustracions del *Quixot* realitzades en el segle XVIII. Doncs quan es reeditava l'obra de Cervantes i les estampes que contenia eren realitzades a Barcelona, s'apreciava justament la copia d'aquelles composicions més valorades. En el primer cas el retrat de Colom⁶⁸⁰ es copia el gravat realitzat per Fernando Selma⁶⁸¹, un del més apreciats calcògrafs del segle XVIII. Mentre que en el segon es valora la còpia de les il·lustracions de dues de les millors edicions del *Quixot*, la de l'Academia publicada per Joaquín Ibarra l'any 1780, i la de la Impremta Real de 1819, ja que l'edició de la barcelonina Impremta de la Viuda Gorchs⁶⁸² les copia en la seva de 1832. L'anàlisi i el catàleg recullen una bona mostra de gravats que evidencien aquestes pràctiques, per la qual cosa es citen al costat de les copies les obres i les composicions originals.

La present anàlisi sobre el gravat calcogràfic a Barcelona en relació al llibre il·lustrat de la primera meitat del segle XIX, lluny de donar conclusions definitives, degut a la complexitat del tema i la manca de monografies especialitzades de gravadors i editors, ha centrat el discurs en l'anàlisi de les fonts primàries que són les úniques que hi havia fins el moment, a l'espera que altres estudis permetin ampliar aquestes primeres aportacions sobre el tema.

---

⁶⁸⁰**C. Mh. y O.** *Diccionario Histórico...*, Barcelona: Imprenta de N. Oliva y Sobrino, Julio de 1831. Vegeu (catàleg nº643)

⁶⁸¹**Muñoz, Juan Bautista.** *Historia del Nuevo Mundo*, Madrid, Viuda de Ibarra, 1793.

⁶⁸²**Cervantes Saavedra, Miguel de.** *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, (...), T. I-IV, Barcelona, Imprenta de la Vda. e Hijos de Gorchs, 1832. (catàleg nº461-476)

■ BIBLIOGRAFIA

- ABAD CHOCERO**, Maria Dolors. *Contribució a l'estudi del gravador Blai Ametller i Rotllan 1771-1841*, Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999.
- AGUILAR**, I.; **CAMACHO**, N.; **HUERTAS**, E. "Dos visiones de un conflicto: *Los desastres de la Guerra* de Francisco de Goya y otras estampas de la Guerra de la Independencia". A: *Estampas de la Guerra de la Independencia*, Madrid, Ayuntamiento de Madrid, Calcografía Nacional, Caja de Ahorros de Asturias, 1996, p. 41-52.
- ALCAHALI DE MOSQUERA**, José Maria Ruiz de Lihori y Pardines, Baró de. *Diccionario biografico de artistas valencianos*, Valencia, Imprenta de Federico Doménech, 1897.[en línia] <<http://www.archive.org/details/diccionariobiogr00alcauoft>> (Consulta: 12-09-2011)
- ALMELA y VIVES**, Francisco. *El editor Don Mariano Cabrerizo*, Valencia, Semana Gráfica, 1949.
- Allgemeines Künstlerlexikon : Bio-bibliographischer Index nach Berufen*, München-Leipzig, Saur, 2004.
- ÁLVAREZ BARRIENTOS**, Joaquín. [ed.]. "Novela, Historia y Política en el cambio de siglo". A: *Se hicieron literatos para ser políticos. Cultura y política en la España de Carlos IV y Fernando VI*. Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2004, p. 243-270.
- ÁLVAREZ BARRIENTOS**, Joaquín. "Traducción y novela en la España del siglo XVIII". *Actas del I Congreso Internacional sobre novela del siglo XVIII*, Almería 28-30 noviembre, 1996, p. 11-21.
- ÁLVAREZ BARRIENTOS**, Joaquín. *La novela del siglo XVIII*, Madrid, Ediciones Jucar, 1991.
- AMAT i de CORTADA**, Rafael, Baró de Maldà. *Calaix de Sastre VIII*, Selecció i edició a cura de Ramon Boixareu, Vol. V 1800-1801, Vol. VI 1802-1803, Vol. VII 1804-1807, Vol. VIII 1808-1810, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1996.
- ARTIGAS SANZ**, Maria del Carmen. *El Libro Romántico en España*, Vol. I-IV, Madrid, CSIC, 1953-1955.
- AYMES**, J. R.; **FERNÁNDEZ SEBASTIÁN**, J. "La imagen de Francia en España (1800-1850)". A: *Presses de la Sorbonne Nouvelle*, Servicio Editorial Universidad del País Vasco, p. 227- 238.
- BAHAMONDE**, Ángel ; **MARTÍNEZ**, Jesús A. *Historia de España. Siglo XIX*. Madrid, Editorial Cátedra, 1994.
- BARCIA**, Ángel Miguel de. *Catálogo de los Retratos de personajes españoles que se conservan en la sección de Estampas y de Bellas Artes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Est. Tip. de la Viuda e Hijos de M. Tello, 1901.
- BARRENA**, Clemente. [et al.]. *Calcografía Nacional. Catálogo General*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando y Calcografía Nacional, 2004.
- BASSEGODA i HUGAS**, Bonaventura. "El *Libro de retratos* de Pacheco y la verdadera efigie de Don Diego Hurtado de Mendoza". A: *Locus Amoenus*, núm. 5, 2000-2001, p.205-216.

- BLAS**, Javier. *Bibliografía del Arte Gráfico. Grabado litografía serigrafía / historia técnicas artistas*, Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando y Calcografía Nacional, 1994.
- BLAS**, Javier; **ASCENSIÓN**, Gonzalo; **BARRENA**, Clemente. *Diccionario del Dibujo y la Estampa*, Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando y Calcografía Nacional, 1996.
- BLAS**, Javier ; **MATILLA**, José Manuel. "Imprenta e ideología. El Quijote de la Academia, 1773-1780". A: *Imágenes del Quijote. Modelos de representación en las ediciones de los siglos XVII a XIX*, Madrid, The Hispanic Society of America, Museo Nacional del Prado, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, 2003, p. 73-118.
- BOHIGAS**, Pedro. *El libro español*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1962.
- BOIX**, Félix. *La litografía y sus orígenes en España*, Madrid, Imprentas Gráficas Reunidas, 1925, p. 28.
- BOIX**, Félix. *Obras ilustradas sobre arte y arqueología de autores españoles publicadas en el siglo XIX*. Discurso leído ante las seis Reales Academias Reunidas en la de la Historia para conmemorar la "Fiesta del Libro" el día 23 de Abril de 1931, Madrid, Graficas Marinas, 1931.
- BONET CORREA**, Antonio [et al.]. *Estampas. Cinco siglos de imagen impresa*. Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas, 1981.
- BOTREL**, Jean-François. "La libertad de imprenta, entre la ley y las prácticas" i "Los editores". A: *Historia de la Edición y la Lectura en España 1472-1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p.362-363 i p. 523-530.
- BOTREL**, Jean-François. "La literatura popular: tradición, dependencia e innovación". A: *Historia ilustrada del libro español. La edad moderna, siglos XIX y XX*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996, p. 239-271.
- BOTREL**, Jean-François. "Producción y difusión del libro". A: *Historia de la literatura española: siglo XIX*, T. I., Madrid, 1997, p. 33.
- BOTREL**, Jean-François. *Libros, prensa y lectura en la España del siglo XIX*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1993.
- BOTREL**, Jean-François. "Leer láminas: la doble función de las ilustraciones en las novelas por entregas". A: *Literatura y arte*, Universitat de Barcelona, 2008 p. 67-74.
- BOZAL**, Valeriano. *La ilustración gráfica en el siglo XIX*, Madrid, 1979.
- BRAVO**, Isidre. "Bonaventura Planella i Conxello". A: *La col·lecció Raimon Casellas. Dibuixos i estampes del Barroc al Modernisme del MNAC*, Barcelona, MNAC, 1993, p. 139-140.
- BROWN**, Reginald F. *La novela española 1700-1850*, Madrid, Bibliografías de Archivos y Bibliotecas. Dirección General de Archivos y Bibliotecas, Servicios de Publicaciones del Ministerio de Educación Nacional, 1953.
- BURGOS RINCÓN**, Francisco Javier. "El món del llibre al Set-cents", *L'Avenç*, Barcelona, (1996) nº 199, p. 32-40.
- BURGOS RINCÓN**, Francisco Javier. *Imprenta y Cultura del libro en la Barcelona del siglo XVIII*, Tesi doctoral. Vol. I-II, Barcelona, Universidad Autònoma de Barcelona, 1993.

- BURGOS RINCÓN**, Francisco Javier; **PEÑA**, Manuel. "Imprenta y negocio del libro en la Barcelona del siglo XVIII. La Casa Piferrer". *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, (1987), nº 6, Universitat de Barcelona, p.181-216.
- CABRERIZO**, Mariano de. *Memorias de mis vicisitudes políticas desde 1820 á 1836*. Valencia, Imprenta de Mariano Cabrerizo, 1854.
- CANO CUESTA**, Marina. *Catálogo de Medallas Españolas. Museo Nacional del Prado*, Madrid, Museo Nacional del Prado, 2005.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. "Notas sobre la estampa como medio de comunicación". A: *Técnicas tradicionales de estampación*, Madrid, Museo Municipal, 1981.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. *El Grabado. La estampa como medio de comunicación en la sociedad española*. Madrid, Ed. Planeta, 1984.
- CARRETE PARRONDO**, Juan; **CORREA**, Antonio. "El grabado y el arte de la pintura. Del Barroco a la ilustración", *Goya. Revista de arte*, (1984) nº 181-182, p.38-43.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. *El grabado a Buril en la España Ilustrada: Manuel Salvador Carmona*. Madrid, Fabrica Nacional de Moneda y Timbre, 1989.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. *Difusión de la ciencia en la España ilustrada: estampas de la Real Calcografía*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1989, p. 118-165.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. *Maestros del grabado. Siglo XVIII. La Real Academia de San Fernando*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, Caja de Ahorros de Asturias. Exposición: marzo- diciembre, 1991.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. "El libro ilustrado en el siglo XVIII". A: *Fernando Selma. El grabado al servicio de la cultura ilustrada*. Valencia, Fundación "La Caixa", 1993.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. "La ilustración del libro. Sancha y su época". A: *Antonio de Sancha (1720 - 1790). Reinventor de lecturas y hacedor de libros*. Madrid, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Calcografía Nacional, 1997, p. 35-51.
- CARRETE PARRONDO**, Juan. *Goya Estampas. Grabado y Litografía*, Barcelona, Random House Mondadori, 2007.
- CASADO CIMIANO**, Pedro. *Diccionario Biográfico de ilustradores españoles del siglo XIX*, Madrid, Ollero Ramos, 2006.
- CASANOVAS**, Maria Aurora. "L'Art neoclàssic i romàntic ; el Gravat". A: *L'Art Català*, Barcelona, Editorial Aymà, 1961, p. 301-308.
- Catálogo del Gabinete de Estampas del Museo Municipal de Madrid. Estampas españolas, Grabado 1550-1820*, Vol. I-II, Madrid, Ayuntamiento de Madrid - Concejalía de Cultura, 1985.
- CASELLAS**, Raimon. *El dibuixant paisatgista Lluís Rigalt*, Barcelona, 1900.
- CLOPAS BATLLE**, Isidro. *El invicto Conde de Llobregat y los hombres de Cataluña en la Guerra de la Independencia. Luchas civiles de la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona, Publicaciones de la sección de Prensa de la Diputación Provincial de Barcelona, 1961.
- COMAS i GÜELL**, Montserrat. *Antoni Brusi Mirabent (1775-1821), d'artesà a industrial*. Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, 2008.

- COMAS i GÜELL**, Montserrat. *La impremta Catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.
- COROLEU**, José. *Memorias de un menestral de Barcelona 1792-1864*, Barcelona, Fundació Conde de Barcelona, 1988. (Biblioteca de la Vanguardia, Facsímil ed. 1888).
- CHARTIER**, Roger. "Cultura popular: retorno a un concepto historiográfico", *Manuscrits*, (1994) nº 12, p. 43-62
- CHARTIER**, Roger. *Libros, Lecturas y Lectores en la Edad Moderna*, Madrid, Alianza Editorial, 1994.
- CHARTIER**, Roger. *Lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona, Ghedisa Editorial, 1996.
- CHARTIER**, Roger et **MARTIN**, Henri-Jean. *Histoire de l'édition française*, T.I-IV, Paris, Promodis, 1982-1986.
- DEFORNEAUX**, Marcelin. *Inquisición y censura de libros en la España del siglo XVIII*, Madrid, Taurus, 1973.
- DELGADO LÓPEZ-CÓZAR**, Emilio; **CORDON GARCÍA**, José Antonio. *El libro. Creación, producción y consumo en la Granada del siglo XIX*, Vol. I-II, Granada, Universidad de Granada-Diputación Provincial, 1990.
- DEROZIER**, Claudette. *La campagne d'Espagne / Lithographies de Bacler d'albe et Langlois*. Vol. I-II, Paris, Les Belles Letres, 1970. (Annales Littéraires de l'Université de Besançon)
- DEROZIER**, Claudette. *La Guerre d'indépendance Espagnole à travers l'estampe (1808-1814)*. Vol. I-III, Thèse présentée devant l'Université de Toulouse - le- Mirail- le 28 de Novembre 1974, Université Lille III, Paris, Lille et Diffusion Libraire Honoré Champion, 1976.
- Diccionari d'Història de Catalunya*, [Dir.] Jesús Mestre i Campi, Edicions 62, Barcelona, 1992.
- DÍEZ BORQUE**, José Maria. *Verso e imagen. Del barroco al siglo de las luces*, Comunidad de Madrid, Consejería de Educación y Cultura, Dirección General del Patrimonio Cultural. En Madrid, por la Calcografía Nacional y la Dirección General de Patrimonio Cultural, 1993.
- DUCHARTRE**, Pierre-Louis ; **SAULNIER**, René. *L'imagerie populaire. Les images de toutes les provinces françaises du XV siècle au second Empire. Les complaints, contes, chansons, légendes qui ont inspiré les imagiers*, Paris, Libraire de France, 1925.
- DUFOUR**, Gerard. "El libro y la Inquisición". A: *Historia de la edición y de la lectura en España*. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p. 285-291.
- DURÀ**, Victòria ; **FONTBONA**, Francesc. *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, III- DIBUIXOS de Lluís Rigalt*, Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 2002.
- EGIDO**, Teófanos. "Obras y obritas de devoción". A: *Historia de la Edición y de la Lectura en España 1472 - 1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p.415-423.
- ELÍAS DE MOLINS**, Antonio. *Diccionario Biográfico de escritores y artistas catalanes del s. XIX*. [en línia]. Biblioteca Digital Hispánica. [Madrid], Biblioteca Nacional, <http://bibliotecadigitalhispanica.bne.es:80/webclient/DeliveryManager?pid=2387600&custom_att_2=simple_viewer> [Consulta: 22 juny 2011].

- ESCOLAR SOBRINO**, Hipólito. "El siglo XIX". A: *Historia del libro. Biblioteca del libro*. Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1984, p. 527 - 574.
- ESCOLAR SOBRINO**, Hipólito. "El libro y la lectura en el siglo XIX". A: *La edición moderna siglos XIX y XX*. Biblioteca del libro, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996, p. 31-87.
- ESCOLAR SOBRINO**, Hipólito. "Tradición y europeización. Dos editores del siglo XIX. Rivadeneyra y Bergnes de las Casas" y "El Misterioso Don José Lázaro Galdiano". A: *El compromiso intelectual de bibliotecarios y editores*, Madrid, 1989.
- Exposición de grabados y libros ilustrados franceses del siglo XVIII*, Madrid, Sociedad Española de Amigos del Arte, 1936.
- FERRERAS**, Juan Ignacio. *La novela por entregas 1840-1900*. Madrid, Taurus Ediciones, 1972.
- FERRERAS**, Juan Ignacio. *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid, Taurus Ediciones, 1973.
- FERRERAS**, Juan Ignacio. *Catálogo de las novelas y novelistas españoles del siglo XIX*, Madrid, Ediciones Cátedra, 1979.
- FIGUERAS FERRER**, Eva. "El primer tractat de gravat calcogràfic a Espanya". A: *BUTLLETÍ del MNAC*, (1993) nº 1, p. 263-274.
- FONTANALS JAUMÀ**, Mª Reis; **LOSANTOS**, Marga. *Biblioteca de Catalunya, 100 anys: 1907-2007*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2007.
- FONTBONA**, Francesc. "Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888". A: *Història de l'Art Català*, Vol. VI, Barcelona, Edicions 62, 1983. (Col·lecció Història de l'Art Català)
- FONTBONA**, Francesc. "El Col·leccionisme català del Romanticisme al Realisme". *Serra d'Or*, (1987), núm. 335, p. 60-61.
- FONTBONA**, Francesc. *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1923*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1992.
- FONTBONA**, Francesc; **JORBA**, Manuel. *El Romanticisme a Catalunya, 1820-1874*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1999.
- FONTBONA**, Francesc. "Ramon Planella, la glòria efímera d'un segon Apelles". A: *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, Museu Nacional d'art de Catalunya, 1998-1999, p. 149-154.
- FUENTES**, Juan Francisco. "Antiguos y Nuevos lectores. El público del libro y la prensa (1808-1968)". A: *Historia de la Edición y la Lectura en España, 1472-1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p.728-731.
- GALÍ BOADELLA**, Montserrat. *Imatges de la Memòria, El gravat popular a la Catalunya de la primera meitat del segle XIX*, Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1999.
- GALLEGO GALLEGU**, Antonio. *Historia del Grabado en España*. Madrid, Ediciones Cátedra, 1979. (Cuadernos de Arte Càtedra, nº 7)
- GALLEGO**, Julián. "Notas sobre el libro ilustrado a fines del siglo XIX". *Goya. Revista de Arte*. (1984), nº 181-182, p.106-112.

- GARCÍA DE DIEGO**, Emilio. “La Guerra de la Independencia: La propaganda como motor de la resistencia”. A: *Ocupació i Resistència a la Guerra del francès (1808-1814)*. Actes del Congrés: 5 al 8 d'Octubre de 2005, Barcelona, 2007.
- GARCÍA FERNÁNDEZ**, Mª Nelida. *Burguesía y toga en el Cádiz del siglo XVIII. Vicente Pulciani y su biblioteca ilustrada*. Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1999.
- GARCÍA ROJO**, Paz. “Libreros en tiempo de Guerra (Madrid 1808-1814)”. A: *Ocupació i Resistència a la Guerra del francès (1808-1814)*. Actes del Congrés: 5 al 8 d'Octubre de 2005, Barcelona, 2007.
- GIMÉNEZ CRUZ**, Antonio. *La España pintoresca de David Roberts. El viaje y los grabados del pintor*. Málaga, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga, 2002.
- GONZÁLEZ PALENCIA**, Ángel. *Estudio histórico sobre la censura gubernativa en España (1800 - 1833)*, Vol. I-III, Madrid, Tipografía de Archivos 1934-1941.
- GONZÁLEZ SUGRAÑES**, Miquel. *Contribució a la història dels antichs gremis de les Arts i Oficis de la ciutat de Barcelona. Llibreters. Estampers*, Vol. I-II, Barcelona, Estampa d'Henrich y Cia, 1915-1918.
- GU DAYOL**, Ana. “Fonts per a l'estudi de la història del llibre i de les biblioteques a la Biblioteca de Catalunya”. A: *Item*. (2006) n° 42, p.129-149
- Guía de forasteros de Barcelona para el año 1821*, Barcelona, Imprenta del Ciudadano Dorca, 1821.
- Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña*, Barcelona, Imprenta y Librería de D. Manuel Saurí, 1842.
- Guía de forasteros en Barcelona, manual de agentes y de curiosidades*, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841.
- Guía estadística de Barcelona y manual de forasteros para el año 1836*, Barcelona, Imprenta de J. Verdaguer, 1836.
- IBÁÑEZ ÁLVAREZ**, José. *Catálogo de Estampas del Museo Romántico*. Vol. I-II, Madrid, Secretaría General Técnica, Ministerio de Cultura, 2007.
- INFANTES**, Víctor; **LÓPEZ**, François; **BOTREL**, Jean-François. *Historia de la edición y de la lectura en España 1472 - 1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2003.
- J.A.S.**, *El Consultor. Nueva guía de Barcelona. Obra de grande utilidad para todos los vecinos y forasteros, y sumamente indispensable á los que pertenecen á la clase mercantil é industrial*. Barcelona, Imprenta de la publicidad, a cargo de A. Flotats, 1857.
- JIMÉNEZ BARTOLOMÉ**, Ana María. “Las mujeres en la Guerra de la Independencia. Propaganda y resistencia”. *Ocupació i Resistència a la Guerra del francès (1808-1814)*. Actes del Congrés: 5 al 8 d'Octubre de 2005, Barcelona, 2007, p. 247-249.
- La Màscara Reial. Festa i Al·legoria a Barcelona l'any 1764*. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2001.
- LABARRE**, Albert. “Le Livre moderne. Chapitre VII”. A: *Histoire du Livre*, Paris, Presses Universitaires de France, 1974, p. 107-126.

- LANGMUIR**, Erika. *National Gallery. Guía*, Londres, National Gallery Company, 2004.
- LE MEN**, Ségolène. "Mesures de illustrations?". A: *Mesure(s) du Livre*, Colloque organisé par la Bibliothèque Nationale et la Société des études romantiques (25-26 Mai 1989), Paris, Bibliothèque Nationale, 1989, p. 139-145.
- LÓPEZ**, François. "La edición y la lectura". A: *Historia de la edición y de la lectura en España*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2003, p. 265-274.
- LÓPEZ**, François. "La imprenta y las artes del libro". A: *Historia de la edición y de la lectura en España*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2003, p. 329-335.
- LLANAS i PONT**, Manuel. *El llibre i l'edició a Catalunya: apunts i esbossos*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya, 2001. (Col·lecció Història de l'Edició a Catalunya)
- LLANAS i PONT**, Manuel. *L'edició a Catalunya: el s. XVIII*, Gremi d'Editors de Catalunya, Barcelona, 2003. (Col·lecció Història de l'Edició a Catalunya)
- LLANAS i PONT**, Manuel. *L'edició a Catalunya: el s. XIX*, Gremi d'Editors de Catalunya, Barcelona, 2004. (Col·lecció Història de l'Edició a Catalunya)
- LLANAS i PONT**, Manuel. "El segle XIX: romanticisme i industrialisme". A: *Sis segles d'edició a Catalunya. Una síntesi històrica*, Lleida, Pagès Editors, Vic, Eumo Editorial, 2007, p. 81-113.
- MAESTRE ABAD**, Vicente. "Recuerdos y bellezas de España, su origen ideológico, sus modelos". *Goya. Revista de Arte*. (1984), nº 181 -182, p. 86-94.
- MANO**, José Manuel de la. "Goya intruso. Arte y política en el reinado de José I (1808-1813)". A: *Goya en tiempos de Guerra*, Museo Nacional del Prado, Madrid, 2008, p.55-77.
- MARÉS DEULOVOL**, Frederic. *Dos siglos de enseñanza artística en el principado: la Junta particular de Comercio: Escuela Gratuita del diseño: Academia Provincial de Bellas Artes*, Barcelona, 1964.
- MARTÍNEZ DE SOUZA**. *Diccionario de edición, tipografía y artes gráficas*, Gijón, Editorial Trea, 2001.
- MARTÍNEZ MARTÍN**, Jesús Antonio. (Dir.) *Historia de la edición en España, 1836-1936*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2001.
- MARTÍNEZ MARTÍN**, Jesús Antonio. "Los editores y empresas editoriales". A: *Historia de la Edición y de la Lectura en España 1472-1914*, Madrid, Fundación Sánchez Ruipérez, 2003, p. 601-608.
- MARTÍNEZ MARTÍN**, Jesús Antonio. *Lecturas y Lectores en la España Isabelina (1833-1868)*. Tesis Doctoral, Vol. I-II, Madrid: Universidad Complutense, 1986.
- MELOT**, Michel. "Le culte a l'image". *Histoire de l'édition française*, T. III, Paris, Centre National des Lettres, 1985, p. 286-311.
- MICHEL**, Christian. *Charles Nicolas Cochin et le livre illustré au XVIIIe siècle, avec un catalogue raisonné des livres illustres par Cochin 1735 - 1790*, Genève, Libraire Droz, 1987.
- MILIZIA**, Francesco. *Arte de ver en las bellas artes del diseño, según los principios de Sulzer y de Mengs...*, Madrid Imprenta Real, 1827.
- MILLA**, Ángel. *Libreros y bibliófilos barceloneses del siglo XIX. Apuntes para su pequeña historia*, Barcelona, 1956.

- MIRAMBELL i BELLOC**, Enric. *Història de la impremta a la ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, Institut d'Estudis Gironins, Diputació de Girona, 1988. (Col·lecció de monografies del Institut d'Estudis Gironins nº 15)
- MOLINA MARTÍNEZ**, José Luis. (1998). *Anticlericalismo y literatura en el siglo XIX*, Universidad de Murcia, Servicio de Publicaciones, 1998.
- MOLINER PRADA**, Antoni. *Catalunya contra Napoleó, La Guerra del francès 1808-1814*, Lleida, Pagès Editors, 2007.
- MONTESINOS**, José F. *Introducción a una historia de la novela en España, en el siglo XIX. Seguida del esbozo de una bibliografía española de traducciones de novelas de (1800-1850)*, Madrid, Editorial Castalia, 1955.
- NÁJERA**, Purificación. "Rafael Esteve, Grabador". A: *El grabador Rafael Esteve 1772-1847*, Fundación Caja de Pensiones, Real Academia de San Fernando, Valencia, 1986, p. 11-23.
- Ocupació i Resistència a la Guerra del francès (1808-1814)*. Actes del Congrès: 5 al 8 d'Octubre de 2005. Museu d'Història de Catalunya, Direcció General del Patrimoni Cultural, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Departament de la Vicepresidència, Barcelona, 2007.
- OLIVES CANALS**, Santiago. *Bergnes de las Casas. Helenista y Editor. 1801- 1879*. Con el prólogo de Jorge Rubió y Balaguer. Barcelona, Escuela de Filología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947.
- OSSORIO BERNARD**, M. *Galería biográfica de artistas españoles del s. XIX*, Madrid, Moreno y Rojas, 1883-1884.
- PÁEZ RÍOS**, Elena. *Antología del grabado español. Quinientos años de su arte en España*. Madrid, Hauser y Menet, 1952.
- PÁEZ RÍOS**, Elena. *Iconografía Hispana. Catálogo de los retratos de personajes españoles de la Biblioteca Nacional*, T. I-V, Madrid, 1966.
- PÁEZ RÍOS**, Elena. *Repertorio de grabados españoles en la Biblioteca Nacional*, T. I-III, Madrid, Secretaría General Técnica, Ministerio de Cultura, 1981-1983.
- PALACIOS BAÑUELOS**, Luís. "Revolución y contrarrevolución". A: *España del liberalismo a la democracia (1808-2004)*, Madrid, Editorial Dilex, 2004, p. 71-73.
- PALAU DULCET**, Antonio. *Manual del librero hispano-americano*, Barcelona, Libreria Anticuaria de A. Palau, 1948-1977.
- PASSARELL**, Jaume. *Llibre de llibreters de vell i de bibliòfils barcelonins d'abans i d'ara*, Barcelona, Milla, 1949.
- PEERS**, E. Allison, *Historia del movimiento romántico español*, Madrid, Editorial Gredos, 1967.
- PÉREZ DE GUZMÁN y GALLO**, Juan. "Los retratos de Cervantes". *Arte Español: Revista de la Sociedad Española de Amigos del Arte*, Año 5, (1916), nº 2 extraordinario, p. 52-149.
- PÉREZ SAMPER**, María de los Ángeles. *Barcelona, Corte. La visita de Carlos IV en 1802*. Universidad de Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, Barcelona, 1973.

- PLA VIVAS**, Vicente. "Reproductibilidad y plagio: Las ilustraciones de Teodoro Blasco durante la década de 1840". A: *La ilustración gráfica del siglo XIX: funciones y disfunciones*, Valencia Universidad de Valencia, 2010.
- PLA**, Jaume. *Técnicas del Grabado calcográfico y la estampación*. Barcelona, Editorial G. Gili, 1956.
- QUÍLEZ i CORELLA**, Francesc M. "Tradició i modernitat en la pintura de Josep Bernat Flaugier i Salvador Mayol". A: *L'Albada de la modernitat. Josep Bernat Flaugier, Salvador Mayol. Els iniciadors de la pintura costumista a la Catalunya de principi del segle XIX*. Sala d'Art Artur Ramon, 1994. (Opera Minora, núm. 4)
- QUÍLEZ i CORELLA**, Francesc, M. "Bonaventura Planella i la pintura catalana del primer terç del segle XIX". *Locus Amoenus*, (1995), nº 1, p.193-207.
- QUÍLEZ i CORELLA**, Francesc, M. "La iconografia setcentista d'un sant barceloní. Aspectes artístics i documentals de la festa de beatificació de Sant Josep Oriol, celebrada a Roma l'any 1806 i a Barcelona l'any 1807". *Butlletí del MNAC*, (2001), nº 4, p. 19-34.
- QUÍLEZ i CORELLA**, Francesc, M. *La Màscara Reial. Festa i Al·legoria a Barcelona l'any 1764*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2001, p. 22-23.
- REYERO**, Carlos. "El grabado decimonónico de temática histórica. La Historia de España del Padre Mariana". *Goya. Revista de Arte*, (1984), nº 181-182, p. 80-85.
- RODRÍGUEZ-MOÑINO**, Antonio. *Catálogo de librerías españolas (1661-1840)*, Madrid, Impr. Langa y Cia., 1945.
- ROMERO TOBAR**, Leonardo. *La novela popular española del siglo XIX*, Madrid, Ariel, 1976.
- ROMERO TOBAR**, Leonardo. "Lectores y lecturas en la primera mitad del siglo XIX: balance y perspectivas de investigación", *Bulletin Hispanique*, (Juillet - Décembre 1998), Tome 100, Nº 2, Publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, p. 561-575.
- ROMERO TOBAR**, Leonardo. "1.2 El campo de la producción intelectual". A: *Historia de la edición y de la lectura en España*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2003, p. 531-544.
- RUEDA**, Ana. *Cartas sin lacrar, La novela epistolar y la España ilustrada 1789-1840*. Editorial Iberoamericana-Vervuert, Madrid, 2001.
- RUIZ ORTEGA**, Manuel. *Escuela gratuita de diseño, Barcelona 1775-1808*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2000.
- SÁNCHEZ**, Raquel. "Las formas del libro. Textos, imágenes y formatos". A: *Historia de la edición en España, 1836-1936*, Marcial Pons Historia, Madrid, 2001, p. 111-129.
- SÁNCHEZ**, Raquel. *Románticos españoles protagonistas de una época*. Editorial Síntesis, Madrid, 2005.
- SANTIAGO PÁEZ**, Elena. *De la palabra a la imagen. El "Quijote" de la Academia de 1780*. Madrid, Biblioteca Nacional, 2006.
- SOCIAS BATET**, Immaculada. *Els impressors Jolis-Pla i la cultura gràfica catalana en els segles XVII i XVIII*. Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Textos i Estudis de Cultura Catalana 82)

- SUBIRANA REBULL**, Rosa Maria. *La calcografía catalana del s.XVIII. Dels Argenters als acadèmics*, Vol. I-II, Barcelona, Tesi Doctoral, Departament d'Història de l'Art, Universitat de Barcelona, 1986.
- SUBIRANA REBULL**, Rosa Maria. *Pasqual Pere Moles i Corones, València 1741-1797*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1990.
- SUBIRANA REBULL**, Rosa Maria. *Els orígens de la litografia a Catalunya 1815-1825*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya Secció d'Estampes, Mapes i Gravats, 1991.
- SUBIRANA REBULL**, Rosa Maria. "El gravat i les arts del llibre". A: *Art de Catalunya*, Vol. X, Barcelona, Ed. L'Isard, 2000.
- URZAINQUI**, Inmaculada. "Nuevas propuestas a un público femenino". A: *Historia de la edición y de la lectura en España*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 2003, p.481 - 491
- VAILLANT**, Alain. *Mesure(s) du Livre*, Colloque organisé par la Bibliothèque Nationale et la Société des études romantiques (25- 26 Mai 1989), Paris, Bibliothèque Nationale, 1989. (Les Colloques de la Bibliothèque Nationale)
- VEGA**, Jesusa. *El aguafuerte en el siglo XIX: técnica, carácter y tendencias de un nuevo arte*, Real Academia de Bellas Artes de San Fernando- Calcografía Nacional, Madrid, 1985.
- VEGA**, Jesusa. "Estampas del Trienio Liberal". *Villa de Madrid*, (1987) nº 94, p. 28-51.
- VEGA**, Jesusa. "La estampa culta en el siglo XIX". A: *El Grabado en España (s. XIX y XX)*. A: Espasa Calpe, Madrid, 1988, p. 23-243 (SUMMA ARTIS, Vol. XXXII)
- VEGA**, Jesusa. *Origen de la litografía en España; El Real establecimiento Litográfico*, [catalogo exposición], Madrid, Museo Casa de la Moneda, Octubre-Diciembre, Fabrica Nacional de Moneda y Timbre, 1990.
- VEGA**, Jesusa. "El grabado después de la Guerra de la Independencia: La calcografía y la Real Academia de San Fernando". *Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, (1990), nº 70, p. 499-508
- VEGA**, Jesusa. *Museo del Prado. Catálogo de Estampas*. Museo del Prado, Ministerio de Cultura, Madrid 1992.
- VEGA**, Jesusa. "La publicación de estampas históricas en Madrid durante la Guerra de la Independencia". A: *Art and Literature in Spain 1600-1800*, Londres, 1993.
- VEGA**, Jesusa. "Estampas calcográficas de la Década Ominosa. Entre la devoción, la propaganda política y lo popular". *Archivo Español de Arte*, (1994) nº 268, p. 343-358.
- VEGA**, Jesusa. "El comercio de estampas en Madrid durante la Guerra de la Independencia", A: *Estampas de la Guerra de la Independencia*, Madrid, Ayuntamiento de Madrid, Calcografía Nacional, Caja de Ahorros de Asturias, 1996, p. 17-40.
- VEGA**, Jesusa. "Modernidad y tradición en la estampa española del siglo XIX". *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, (1997-1998), nº IX-X, Universidad Autónoma de Madrid, p. 367-378.
- VEGA**, Jesusa. "Imágenes para un cambio de siglo". A: *Se hicieron literatos para ser políticos. Cultura y política en la España de Carlos IV y Fernando VII*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2004, p. 83-129.

- VEGA, Jesusa. "Del retrato, el arte del fisionotrazo y la máquina matemática de retratar en la España ilustrada". *Goya. Revista de Arte*, (2007), núms. 316-317, p. 77-98.
- VEGA, Jesusa. "Registro de sociabilidad: una máquina matemática para retratar". A: *Ciencia, arte e ilusión en la España ilustrada*, Madrid, 2010, p. 261-312.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. *El llibre com a obra d'art a la Catalunya vuitcentista (1850-1910)*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1989.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. "La ilustración del libro en España en los siglos XIX y XX". A: *Historia ilustrada del libro español*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996, p.195-237.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. "La litografía a Catalunya de 1815 a 1855. De Joseph March a Eusebi Planas", *LOCUS AMOENUS*, (1997) nº3, p.147-160.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. "Aproximació al llibre il·lustrat romàntic". A: *El Romanticisme a Catalunya*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1999.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. "La industrialización de las técnicas" / "El libro como objeto". A: *Historia de la Edición y de la Lectura en España 1472-1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p. 545 -558.
- VÉLEZ i VICENTE, Pilar. 'El triomf de la imatge. La revolució litogràfica'. A: *L'exaltació del llibre al Vuitcents. Art indústria i consum a Barcelona*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, 2008, p. 71-100.
- VERNEDA, Meritxell. *Joan Amills i Costa: gravador de làmines fines*, Treball de Recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, 2006.
- VILAR RAMÍREZ, Juan Bautista. "La formación de una biblioteca de libros prohibidos en la España isabelina. Luis Usoz, importador clandestino de libros protestantes (1841-1850)". *Bulletin hispanique* (1994), Vol. 96 nº 2, p. 397-416
- VILLENA, Elvira y CARRETE PARRONDO, Juan. *El grabado en el siglo XVIII. Joaquín José Fabregat. Valencia-Madrid-México*. Generalitat Valenciana, Consell de Valencia de Cultura, 1990.
- VILLENA, Elvira. "Catálogo de la obra dibujada y grabada por Fernando Selma". A: *Fernando Selma. El grabado al servicio de la cultura ilustrada*. Valencia, Fundación "La Caixa", 1993.

■ INDEX ONOMÀSTIC

Estampes, obres i publicacions

(* l'asterisc remet a impremtes)

A

- Abad, Victoriano Pbro. : 169,
 Abarca de Bolea: 137,
 Abate de La Mennais: 117,
 Abate Martín: 170,
 Abelard, Pere: 145,
 Academia de San Carlos (València): 26, 100, 137,163,
 Adriano: 217,
 Àfrica: 175,
 Aguado, Eusebio: 154,
 Agustín, Antonio: 138,
 Alabern i Moles, Pau: 77, 82, 124, 125, 130, 137, 144, 146, 147, 151, 152, 177, 187, 204, 219, 224,
 Alabern i Moles, Ramon: 147, 215, 219, 224,
 Albuerne (gravador): 87,
 ÀLBUMS de DIBUIXOS i d'ESTAMPES:
     Àlbum de dibuixos de Bonaventura Planella (MNAC): 36, 124, 167, 182, 184,
     'Àlbum factici' (Biblioteca de Catalunya): 135, 136,
     Hombres célebres [1830-1836]: 135,
 Alcántara de Toledo Salm-Salm, Pedro (Duque del Infantado): 80,
 Alderson Opie, Amelia: 98,
 Alemanya: 150,
 Alfons X, Rei d'Espanya: 138,
 Ali Bey: 138,
 Aliaga Bayot y Salas, Manuel de: 48,
 Alighieri, Dante: 138,
 Alòs, Antonio: 48,
 Álvarez de Castro, Mariano: 83, 84
 Álvarez, F. (Vegeu: Establiment de F. Álvarez) : 190, 217,
 Amat de Palou i Pont, Fèlix: 134, 138,
 Amat i Cortada, Fèlix: 46,
 Amberes: 86,
 Amèrica: 135, 175,
 Ametller i Rotllan, Blai: 16, 43, 44, 94, 108, 119, 134, 223,
 Ametller y Ros, Ignacio: 198,
 Amills i Costa, Joan: 16, 82, 104, 122, 123, 124, 125, 128, 132, 133, 137,156, 157, 158, 159, 160, 161,
     163, 166, 169, 171, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 195, 196, 198, 199,
     204, 206, 208, 224,
 Andalusia: 147,
 Andrés, J.: 138,
 Andrew: 146, 149,
 Anglaterra: 150, 158, 162, 172, 210, 211, 222,

Angulema: 107,
Antic Testament: 197,
Antilles: 150,
Antonio, Nicolás: 137,
Aranda: 138,
Aranza y Doyle, Blas de: 42
Arbós : 66,
Ardit, Carles : 82,
Argensola, Bartolomé Leonardo de : 137,
Arlincourt, Charles Victor Prévot, Vescomte d': 151, 164, 165, 167, 177, 178, 179, 181, 183, 185, 186,
207, 208, 209, 212, 215, 222,
Àsia : 175,
Avellá, Josep 60, 61,
Averroes : 138,

B

Baiona : 50,
Balzac, Honoré: 207,
Ballester de Belmonte, Tomás: 122,
Ballester, Joaquín: 24, 121,
Barcelona: 11, 13, 14, 15, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 96, 99, 100, 104, 108, 109, 114, 115, 126, 127, 142, 143, 149,
151, 152, 161, 162, 163, 166, 169, 197, 200, 203, 208, 212, 214, 216, 217, 219, 220, 222, 223,
224, 225,
Carrers, places:
carrer Ample: 131, 177, 187, 215,
carrer Argenteria: 96, 104, 152, 182,
carrer Avinyó: 188,
carrer Baixada de la presó: 96, 103,
carrer Bòria: 133,
carrer Capellans: 104, 185,
carrer Ciutat : 83, 100,
carrer Copons: 196,
carrer de la Corribia: 106,
carrer Cotoners :46,
carrer Duc de la Victòria: 199,
carrer Escudellers: 126, 131, 143, 182, 187, 200, 201, 208,
carrer Fusteria: 187, 189,
carrer Hospital: 198, 214,
carrer Lladó:215,
carrer Llibreteria: 31, 72, 79, 82, 96, 101, 112, 117, 125, 150, 169, 185,
carrer Montserrat: 201,
carrer Petritxol: 47,

- carrer Portaferrisa: 48,
- carrer del Regomí: 177, 185, 215,
- plaça de l'Àngel: 45, 96, 105, 115, 172,
- plaça Nova: 83,
- plaça Palau: 28, 34, 215,
- plaça Sant Jaume: 85, 102
- Rambla: 48, 134, 212, 217,
- Edificis i monuments:
  - Acadèmia de Medicina: 198,
  - Ciudadella: 61, 181,
  - Llotja (Barcelona): 28, 52, 53, 66, 67, 68, 75, 77, 81, 82, 97, 136, 169,
184, 188, 198, 215, 216, 219,
  - Museu de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi: 81,
- Esglésies i convents:
  - Basílica Santa Maria del Mar: 45, 83, 117, 152, 176,
  - Catedral de Barcelona: 58, 58, 59, 60,
  - Parròquia Santa Maria del Pi: 40, 42,
- Barceloneta: 217,
- Bastus, Joaquín: 191,
- Battle, J.: 187,
- Batllori (dibuixant): 196,
- Bauzil, Juan: 37,
- Beat Sant Josep Oriol: 40, 41, 42, 66,
- Beauvoir, Roger de: 186,
- Bèlgica: 150,
- Bellay, Francisco: 155, 157,
- Bequer (gravador): 87
- Berdaguer, Antonio: 105, 215,
- Bergnes de las Casas, Antonio*: 101, 126, 127, 128, 130, 131, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 186, 192, 194, 199, 202,
- Best, Adolphe-Jean : 146, 148, 149,
- Bewick : 146,
- BIBLIOTEQUES :
  - Biblioteca de Catalunya: 33, 75, 88,
  - Biblioteca Digital Hispánica: 119,
  - Biblioteca Nacional Espanya: 135,
  - Biblioteca Museu Víctor Balaguer: 218,
  - Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona: 85,
  - Bibliothèque National de París: 38,
  - HathiTrust Digital Library: 224,
- Biosca, Antonio: 132,
- Biscaia: 148,
- Blanca de Ruiz, Joaquín: 189,
- Blanco, Alejandro: 87, 155,

Blanco, Carlos: 119,
Blasco Soler, Teodoro: 137, 163,
Bobée, Augusto: 155,
Bofarull i Mascaró, Pròsper de: 189,
Boix, Tecla (Vegeu: Viuda Pla)*: 46,
Bonaparte, Napoleó: 39, 149, 158, 188,
Bordas, Luis: 188,
Bosse, Abraham: 29,
Bosselman: 161,
Brambila, Fernando: 50,
Brandi, Mariano: 32, 160,
Brevière(xilògraf): 149,
Brignano, Fèlix Maria de: 46,
Brusi i Mirabent, Antonio*: 68, 70, 71, 72, 79, 97,
Brusi i Ferrer, Antonio*: 79, 96, 170, 177, 194,
Brusi, Eulàlia (Vegeu: Eulàlia Ferrer ; Viuda Brusi)*: 79, 96, 170
Buffon: 138,
Burgos: 148,

Edificis i monuments:

Escalinata en el crucero norte de la Catedral de Burgos 148,

Busquets, José: 84, 89, 173,
Byron, Lord: 179,

C

C***, Duquesa de: 131
Cabrerizo, Mariano: 163, 164, 167, 207,
Cadalso, José: 123,
Cadis: 50, 58, 110,
Caiguairazo: 130,
Calella: 66,
Califòrnia: 130,
Cameron Boronat, Jos: 32, 80,
Camarón, Vicente: 155,
Campan, Jeanne-Louise-Henriette (Vegeu: Madame Campan): 122
Campe, Joachim Henrich: 31, 32, 29, 102,
Campeny, Damià: 94,
Cano, Alonso: 138,
Cano, B.: 86,
Cantillon 181,
Capilla, Vicente: 59,
Capmany, Antoni de: 80,
Caraccioli, Louis-Antoine, Marquès de: 47, 98, 99
Carbonell, Francisco: 76, 78
Cardano, José Maria: 108,

Cardona (pintor): 134,
Carles I, Rei d'Anglaterra: 162,
Carles III, Rei d'Espanya: 24, 27, 114, 124, 138,
Carles IV, Rei d'Espanya: 24, 26, 27, 32, 50, 62, 114, 124,
Carles V, Emperador: 138, 204,
Carlos de España: 181,
Carnicero, Antonio: 87, 121,
Carreras de Argerich, Josep: 196, 197,
Carreras de Urrutia, Carlos: 128,
Casas, Antoni: 76, 82,
Casas, Bartolomé de las: 205,
Casaus y Torres, Andrés: 122,
Castella: 147, 148,
Castillo y Mayone, Joaquín del: 181, 182, 183, 216, 217,
Castillo, José del: 121, 160,
Castro (gravador): 87,
Catálogo general de los libros de fondo de la librería y almacén de libros. De Don Francisco Oliva (1842):
153, 154, 158, 162, 201, 222,
Catálogo General de los Libros de Fondo y Surtido, Nacionales y Extranjeros, de la Librería de D. Juan
Oliveres [Gavarró] (1848): 201, 202, 208, 222,
Catalunya: 50, 52, 67, 70, 72, 77, 78, 79, 94, 111, 146, 186, 190, 192, 214,
Cavanillas: 137,
Ceán Bermúdez, Juan Agustín: 224,
Cervantes Saavedra, Miguel de: 118, 132, 137, 145, 146, 216, 224, 225,
Cibat, Antonio: 75
Cibera, Ildefons: 214,
Cicerón: 138,
Clavel y Chamberon, I.: 216,
Clobis (gravador): 209,
Cochin, Charles Nicolas: 28,
Col·leccions digitalitzades de la Biblioteca de Catalunya: 145,
Colegio de Cirugía: 51,
Colegio del Obispo: 51,
Colin (gravador): 161,
Colón, Cristóbal: (També Cristòfor Colom): 138, 205, 224, 225,
Comte d'Ezpeleta: 51,
Conde de España: 114,
Conde, José Antonio: 211,
Consejos de Imprentas: (Madrid) 128,
Consortes Garriga*: 100,
Constitució de Cadis: 182,
Corday, Carlota: 206,
Córdova: 148,
Edificis i monuments:

Gran Mezquita de Córdoba 148,

Coroleu, José: 32,

Coromina Faralt, Josep: 32, 37, 43, 53, 63, 68, 75, 81, 94, 95, 97, 98, 108, 120, 134, 188, 198, 223,

Coromina, Jacint : 178, 179, 185,

Cortada, Joan: 171, 172, 174, 176,

Cortés, Hernán: 138, 205,

Cortina y Roperto, Ivo: 179,

Cottin, Sophie Marie Risteaud (Vegeu: Mme. Cottin : 131, 132, 164, 165, 199, 222,

Covarrubias, José de: 86,

Cromwell: 159, 162,

Cruz Cano y Olmedilla, Juan de la: 24, 121,

Cruzado, Alfonso: 23,

Cuesta (Librería): 195,

Chrétien, Gilles-Louis: 39,

CH

Chaptal, J.A. : 76,

Chateaubriand, François René Vescomte de : 116, 131, 132, 164, 175, 191, 199, 222,

Chaucefoin, I.: 149,

Chimborazo: 130,

Choderlos de Laclos, Pierre: 164, 167,

Churruca y Elorza, Cosme Damián: 138,

D

David, Jacques Louis : 198,

Defauconpret, A.- J.- B.: 211,

Defoe, Daniel: 191,

Delaroche, Paul: 210, 211,

Desjardins (gravador): 170,

DIARIS i REVISTES

Annales des Arts et Manufactures (1814): 73,

Diario de Barcelona (1815): 55, 56, 59, 60, 72, 96, 125,

Diario general de las ciencias médicas, o, Colección periódica de noticias y discursos relativos á la medicina y ciencias auxiliares (1830): 101,

El Artista: 108,

Memorias de Agricultura y Artes (1815-'21) 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77

Museo de familias: 146,

Revista Católica: 198,

Didot (París) (Vegeu: Firmin Didot): 150, 190,

Didot, Francisco: 86,

Dirección General de Fomento del Reino: 111,

Don Quichotte: 146,

Dorca, Juan : 84, 89,

Ducray-Duminil, François-Guillaume: 78, 106, 116, 172, 222,

Duchesne, Jean Baptiste Philippoyeau: 51, 174,
Duchier (gravador): 209, 210, 211,
Dumas, Alexandre : 188, 200, 201, 207, 211, 212, 213, 222,
Dupin, Aurora (Vegeu: George Sand): 164, 167, 174,
Dupuis, Nicolás Gabriel: 28,
Dupuy la Chapelle, N.: 128,

E

Elisabeth, Mme.: 206,
Enric VIII, Rei d'Anglaterra: 162,

EDITORS

Charpentier (París): 208,
Engelmann, Godefroi (París): 73, 111, 197,
Firmin Didot (Vegeu: Didot (París): 150, 190,
Furné (París): 161, 206,
Gosselin (París): 208,
Pourrat Freres (París) 191,
Erro y Azpiroz, Juan Bautista: 100, 101,
Escarra, Francesc: 46
Escola Gratuïta de Dibuix i Nobles Arts (Barcelona): 28, 34, 51, 54, 68, 69, 88, 95, 104, 136, 137, 184,
198, 216, 219, 223,
Escuela de Nobles Artes de Granada: 52,
Escorial, El: 148
Espanya: 23, 50, 66, 68, 70, 73, 74, 86, 110, 111, 116, 148, 158, 171, 189, 192, 222,
Esplugas, Pere: 125, 131, 132, 136, 156, 161, 177, 182,

ESTABLIMENTS LITOGràFICS:

Establecimiento litogràfico Viuda e Hijos de Antonio Brusi*: 79, 98, 99, 100, 110, 111, 112, 113,
Establiment Bodin (Vegeu: Litografia Bodin): 190, 212,
Establiment de F. Álvarez: 190, 217,
Establiment de J. Roger *:190, 213, 214, (Vegeu: Imprenta y Litografia de J. Roger; José Roger)
Establiment Lemercier: 190,
Establiment Lit. de Saurí y Coromina: 189,
Establiment Litogràfic de Brusi* [Brusi Ferrer]:176,
Establiment Litogràfic Coromina: 144,
Establiment Litogràfic d'Antoni Monfort i Miquel : 110, 111, 112, 113, 115, 121, 122, 126,
Establiment Litogràfic de Juan Eusebi Monfort : 101, 125, 130, 168, 176,
Establiment Lorichon: 190, 191,
Imprenta Litogràfica Brusi*[Brusi Mirabent]: 73, 110,
Litografia Española: 188,
Real Establecimiento Litogràfico: 108, 155,

ESTAMPES SOLTES i SÈRIES:

Desastres de la Guerra (1810-15) 50, 55, 58, 62, 67,
Dos de mayo de 1808 ante el Palacio Real 63,
Dos de mayo de 1808 en el Paseo del Prado 63,

- 'Dos de mayo de 1808 en la Puerta del sol'* 63,
'Duro es el paso' (1810-15) 63,
'Escarapelas grabadas en Barcelona durante su cautiverio...' [ca.1808-1814] 53,
Escenas de la Revolución y bombardeo de Barcelona... (1843) 218, (Catàleg nº1686-1693)
'Exemplo del mayor Heroísmo' (1815) 61, 62, (Catàleg nº78)
Hechos memorables de Cataluña durante... [1814-1822] 55, 63, 64, 94, (Catàleg nº80-87)
     'Las casas y los muros son los que están cautivos...' 65,
     'Levantamiento simultáneo de las provincias de España contra Napoleón' 65
     'Acción gloriosa en San Cugat del Vallés' 65,
     'Horrorosa escena de Calella' 65,
     'Ocupación de la ciudadela de Barcelona' 65,
     'Vista de la batalla dada en las colinas del Bruch' 65,
     'Heroica resistencia de la Vila del Arbós' 65,
     'Heroísmo de las autoridades de Barcelona el 9 de abril de 1809' 65,
Herois de Barcelona (1815) 55, 56, 57, 58, 60, 61
     [*Judici militar als Herois de Barcelona*] 56, 57, 58,
     [*Última confessió del Herois de Barcelona*] 57, 58,
     [*Trasllat al patíbul*] 58, 59,
     [*Cadafal del Herois*] 58, 59,
     [*Interior de la Catedral de Barcelona*] 58, 59,
     [*Enterrament nocturn dels Herois de Barcelona*] 58, 59,
'Imbención de la maquina de Napoleón para esclavizar...' [ca.1808-1814] 53,
'Religiosos fusilados en Murviedro' (1813) 62,
Retratos de los españoles ilustres (1791-1819) 138, 146, 151, 160,
'Y no hai remedio' (1810-15) 62,

Esteve Vilella, Rafael: 15, 37, 108, 160

Estivill, Ignacio*: 133, 134, 185,

Estruc i Jordan, Domènec: 47, 83, 84, 88, 101, 102, 106, 115, 116, 118, 121, 123, 125, 131, 151, 158,
 172, 173, 175, 177, 184, 198, 200, 223,,

Estruc, Joan: 200, 201

Estuard, Maria: 162,

Europa: 23, 70, 175, 192, 211,

F

Fabregat, Joaquín José: 16, 24, 121,

Fabri, Luigi: 43, 44, 65, 66,

Fatjó i Bartrà, Àngel: 215, 224,

Fehrt, A. J. de: 27, 35,

Feijoo, Benito Jerónimo: 138,

Feller (abat): 139,

Fénelon, François de Salignac de la Mothe: 84, 86, 87, 138,

Fernández de Córdova, Luís María: 76,

Fernández de Moratín, Leandro: 102, 138, 154, 155, 156,

Fernández de Moratín, Nicolás 102,

Ferran el Catòlic, Rei d'Espanya: 172,
Ferran Satayol, Antoni: 166, 178,
Ferran VII, Rei d'Espanya: 27, 50, 51, 53, 54, 66, 67, 87, 93, 107, 110, 114, 115, 117, 122, 124, 142, 159,
176, 217,
Ferran, Adriano: 115,
Ferrer: 96,
Ferrer, Eulàlia (Vegeu: Eulàlia Brusi; Viuda Brusi)*: 79, 96, 99, 170,
Ferrer, Raymundo: 56, 57,
Ferrerias, Antonio: 115,
Ferrerias, F.: 115,
Flaugier, Josep Bernat: 42, 44, 52,
Flórez, Enrique: 138,
Florian, Jean Pierre Claris de: 131, 132, 196, 222,
Floridablanca, Conde de: 138,
Folch i Costa, Jaume: 52, 69, 81, 95,
Folch, Santiago Maria: 82, 122, 125, 176
Folo, Juan: 65, 66,
Fonseca (gravador): 87,
Fontaine, Juan de la: 138,
Fontanals i Rovirosa, Francesc: 65, 66
Fortoul, H.: 196,
Fournier, Madame: 161,
França: 145, 158, 190, 191, 192, 200, 209, 211, 222,
Francesc I, Rei de França: 204,
Francisco Jenaro, Príncep: 32,
François (gravador) : 195,

G

Gabriel : 146,
Galibert Leon y Pelle, C. : 196,
Galland: 199,
Gálvez, Juan: 50, 155,
Gamborino, Miguel: 43, 58, 62,
García i Torres, Francesc Vicenç: 186, 187, 212, 213,
García Malo, Ignacio María Antonio: 176,
Garcilaso de la Vega: 39,
Garrido (gravador): 87,
Garriga, Francisco*: 71, 83, 100,
Gascó, N. (gravador): 87,
Gaspar (xilògraf): 146,
Gaspar, [Agustín]*: 215, 216, 217,
Gaspar, Agustín*: 31,
Gaspar, Tomás*: 84, 88,
Geli (dibuixant): 83,

Génard, Elisabeth : 188,
Genlis, Stéphanie Félicité, Comtessa de, (Vegeu: Mme. Genlis) : 126, 180, 222,
Geoffroy (gravador): 161, 206, 209,
Gigoux (gravador): 145,
Gil, Jerónimo Antonio: 24, 121,
Gimbernat, Carles de: 72, 105,
Ginessi, Antonio: 100,
Girault, J. (gravador):: 195
Girona: 83, 84, 166,
    Edificis, monuments:
        Catedral de Girona 84,
    Carrers i places:
        Plaça de les cols 153
Gobierno Constitucional: 110,
Godoy, Manuel de, Príncipe de la Paz: 138,
Goethe, Johann Wolfgang von: 104, 207, 222,
González, Diego: 116,
Gorchs, Thomas*: 118, 150
Gorjy, Jean Claude: 47,
Goya y Lucientes, Francisco de: 15, 50, 55, 58, 62, 63, 67, 70, 155
Granada: 147,
    Edificis i monuments
        Sala de los Abencerrajes 148,
        Patio de los Leones 148,
Granada, Fray Luis de: 99, 138,
Granollers: 103,
Gras (litògraf):176
Grassi, Ángela: 199,
Guerra de la Independència: 13, 23, 50, 55, 56, 58, 62, 63, 64, 68, 74, 77, 94, 221,
Guifré el Pilós: 189,
Guillou, C.M. Le: 196,
Guizot, François M.: 159, 223,
Gutierrez, Luís: 158,
Guzmán Pimentel, Gaspar, Conde Duque de Olivares: 137,

H

Hamburg: 181,
Hamel, Víctor, Comte du: 200,
Harrisson, Ainsworth William: 210,
Helme, Elizabeth: 118, 151,
Herder, Johann Gottfried von: 147,
Herpin, J. Ch.: 121,
Hopwood (gravador): 161,
Houzé, A.: 170, 223,

Hugo, Víctor: 153, 164, 179, 207, 212, 213, 222,
Huitzilopochtli (divinitat asteca):123,
Hume, David: 161, 223,
Hurtado de Mendoza, Diego: 206, 209, 222,

I

Ibarra, Joaquín*: 24, 30, 39, 86, 119, 206, 225,
Ifern, Francisco*: 84,
Iglesias de la Casa, José: 85,
Illa, Mariano: 42,

IMPRESSES

Bergnes y Compañía (Vegeu: A Bergnes y Cia.): 126, 127,128, 130,131
Pons y Cia.: 185, 196
Agustín Roca: 53, 71, 79, 80, 81, 82,
Antonio Brusi i Mirabent: 53, 54, 56, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 105, 110,
169, 212
Antonio Brusi i Ferrer (Vegeu: Imprenta de A.Brusi): 11, 169, 170, 171, 172,177, 194, 212
Bernat Pla: 46
Compañia de Jordi, Roca y Gaspar: 12, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 79, 102
Francisco Surià Burgada: 40,
Herederos de la Viuda Pla: 121,
Hereus de Surià : 40
Hermanos De Tournes : 86
Imprenta de A. Gaspar (Vegeu: Gaspar, [Agustín]; A. Gaspar y Compañia): 215, 216
Imprenta de Antonio Bergnes: 12, 143, 148, 149, 152, 177, 194, 198, 199, 221, 222,
Imprenta de D. J. M. de Grau y Cia: 196,
Imprenta de D. Manuel Saurí: 12, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 194, 199, 201, 212, 213,
221, 222,
Imprenta de Domingo Feyner: 106,
Imprenta de Garriga y Ayguasvivas (Vegeu: Oficina de Francisco Garriga Ayguasvivas;
Francisco Garriga y Ayguasvivas): 71, 83, 100
Imprenta de Ignacio Estivill: 12, 133, 134, 185, 187,
Imprenta de Ignacio Oliveres y Comp. (Vegeu: Imprenta de Ignacio Oliveres Editor: Librería de
I. Oliveres): 187, 188,
Imprenta de Joaquín Ibarra: 24, 30, 39, 206,
Imprenta de Joaquín Verdaguer: 12, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 221,
Imprenta de José Torner: 104, 122, 123, 124, 125, 185, 186,
Imprenta de Juan Oliveres y Monmany: 187, 189, 201,
Imprenta de Juan Oliveres [Gavarró] (Vegeu: Imprenta de Juan Oliveres Editor): 12, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 221, 222,
Imprenta de Juan Roca Suñol: 200,
Imprenta de Juan Roger: 214,
Imprenta de la Viuda de Agustín Roca Impresor de S. M. (Vegeu: Rosa Roca; Viuda Roca)
101, 102, 114, 115, 117

Imprenta de la Viuda e Hijos de Gorchs: 118, 119, 150, 151, 152, 225,
Imprenta de la Viuda Ibarra: 205,
Imprenta de la Viuda Ifern (Vegeu: Francisca Ifern): 121,
Imprenta de los Herederos de Roca (Vegeu: Imprenta de los Herederos de D. Agustín Roca):
113, 175, 177,
Imprenta de Narciso Oliva: 104, 134, 137, 139
Imprenta Juan Francisco Piferrer: 11, 30, 32, 38, 45, 84, 88, 105, 115, 116, 172, 173, 209,
Imprenta Juan Ignacio Jordi: 60, 61, 84, 86
Imprenta Oliva (Vegeu: Francisco Oliva): 11, 127, 134, 137, 139, 145, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 173, 174, 177, 178, 179,
182, 183, 185, 198, 199, 204, 207, 208, 209, 212, 221, 222,
Imprenta Real (Madrid): 32, 86, 87, 88, 102, 110, 119, 120, 225,
Imprenta Viuda e Hijos de Antonio Brusi (Vegeu: Estampa de la Viuda y Fills de D. Antón
Brusi): 79, 96, 97, 99, 100, 111, 112, 113, 114, 126,
Imprenta y Librería de J. Mayol y Compañía: 199, 200,
Imprenta y Librería de Pablo Riera: 198,
Imprenta y Litografía de J. Roger (Vegeu: José Roger): 212, 213,
J. Cherta y Cia. 100,
Jaime Tauló (Vegeu: Jayme Tauló)*: 84, 106
José Rubió: 125, 126, 185,
Librería de Antonio y Francisco Oliva: 152, 156,
Librería de los S.S. A. Pons y Cia: 216,
Martí: 84,
Miguel y Tomás Gaspar: 84, 88, 97, 103, 134,
Oficina de la Universidad: 37,
Ramón Martín Indar: 11, 182, 183, 184, 185, 199, 200, 212, 221,
Robert Jennings and Co.: 147,
Saurí y Compañía : 131, 132, 133, 152, 198,
Sierra y Martí (Vegeu: Imprenta Sierra Martí): 11, 32, 84, 85, 86, 87, 88, 102, 103, 133, 163
Tecla Viuda de Pla administrada por Vicente Verdaguer:(Vegeu: Tecla Boix; Viuda Pla) 46, 47
Vicente y Antonio Oliva Impresores: 84, 134, 145

Indar, Ramón Martín*: 133, 182, 200, 216, 217

Inquisición, La: 159

Ireland, William Henry: 177, 178,

Iriarte, Tomás: 31, 138,

Isabel II, Reina d'Espanya: 182, 195,

Isabel, Reina d'Anglaterra: 162,

J

Johannot, Tony: 145, 146, 161,

Jolis, Joan: 46,

Jordan, Francisco: 47,

Jordi, Juan Ignacio*: 31, 60, 61, 84, 86,

Josep I, Rei d'Espanya: 50, 66,

Jovellanos, Gaspar Melchor de: 159
Junta de Caritat: 46,
Junta General (Barcelona:): 59,
Junta General (Madrid): 42,
Jussieu, Laurent de : 89, 173, 187,

K

Kempis, Thomas : 85,
Kock, Charles Paul de : 184, 199, 200,

L

La Boétie, Etienne de : 188,
Lacoste (xilògraf): 149,
Lafontaine, August H. : 180,
La Haya : 86,
Lairtullier, E. : 206,
Lalaisse (gravador): 170,
Lamartine, Alphonse de: 180, 222,
Lamothe-Langon, Étienne: 125,
Langle, Fernando : 149,
Laurent del Ardeche, P. M : 149,
Lavater, Abate : 139,
Le Roy, Alphonse : 168,
Le Sage, Alain René : 151,
Lebassu d'Helf, Josephine : 185,
Lee, Sophia : 78,
Leloir (xilògraf) : 146, 149,
Lemaitre (gravador): 150,
Lhulier (gravador): 170,
Libes, Anton: 77,
Linares y Pacheco, Venceslao de: 159,
Lió: 132,
Londres: 116, 147,210,
López de Vargas, Tomás: 24,
López Enguidanos, Tomás: 119,
López Portaña, Vicente: 43, 155,

LL

LLIBRERIES

Manuel Texero: 48, 84,
Oficina de Antonio Sastres: 47, 48
Llobet i Vall-Ilosera, Josep Antoni: 144,
Llorente, Juan Antonio: 138, 158,

M

Mabon (gravador de lletra): 169, 172, 193,
 Macià, Eulàlia (Vegeu: Piferrer, Eulàlia)*: 45,
 Madrazo, José de: 108, 155, 157,
 Madrid: 24, 25, 26, 30, 32, 37, 39, 42, 43, 47, 48, 50, 52, 57, 58, 59, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 96, 102, 109,
 110, 119, 128, 155, 157, 161, 169, 177, 195, 205, 220, 223, 224,
 Maella, Mariano Salvador: 24, 205,
 Magendie, François: 113,
 Magriña, Salvador: 106
 Mallorca: 182, 193,
 Marckl (dibuixant): 209,
 March, Ignacio: 100,
 Maria Amàlia de Saxonia, Reina d'Espanya: 27,
 Maria Antonia, Princesa: 32,
 Maria Antonieta, Reina de França: 206,
 Maria Cristina de Borbó 182,
 María Josefa Amalia, Reina d'Espanya: 115, 117,
 María Luisa, Infanta: 32,
 María Luisa, Reina d'Espanya: 35, 36, 37,
 Mariana, Juan de: 160, 222,
 Marin, Michel-Ange : 197,
 Marmontel, Jean François: 134, 175, 196, 197, 204,
 Marroc: 148,
 Marsella: 43,
 Martí (gravador): 87,
 Martínez (xilògraf): 146, 214,
 Martínez de la Rosa, Francisco: 162 ,
 Mas de Xaxars, Esteve: 137, 178, 183, 188, 224
 Masdeu, Juan Francisco: 40,
 Masferrer, Joan: 65, 81, 82, 108, 120, 169, 177, 188, 198, 224
 Mataró: 43,
 Matheu Smandia, Francisco: 113,
 Mayol: 101,
 Mayol, Salvador: 65, 66,
 Mayoral, Francisco: 191,
 Meléndez Valdés, Juan: 162,
 Memòria Digital de Catalunya: 145,
 Merlo, Juan: 101,
 Mèxic: 130,
 Mignet, François-Auguste-Marie-Alexis: 205,
 Milen (gravador): 170,
 Milizia, Francesco: 100, 224,
 Minguet y Irol, Pablo: 106,
 Mirambell i Giol, Francesc: 81, 82,

Moetjens, Adrian: 86,
Moles i Coronas, Pere Pasqual: 27, 28, 35, 59, 77, 80, 219, 223,
Molière: 146,
Mompie, Ildefons: 116,
Monfort, Benito: 160,
Monfort, Manuel: 24,
Monlau, Pedro Felipe: 127, 145,
Mor de Fuentes, Josep: 127, 151,
Moxo y de Francoli, Benito M^a: 37,
Moxó y de López, Luis María de: 123, 124,
Muntaner, Francisco: 24, 121, 160,
Muñoz, Juan Bautista: 225,
Murat: 57,
Murillo, Bartolomé Esteban: 197,
Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC): 27, 34, 36, 40, 43, 44, 65, 182,
Musset, Paul: 181,

N

National Gallery: 210,
Nelson (capità) 162,
Neureuther, Eugen: 147,
Nicolas, J. (gravador): 185,
Nodier, Charles: 190, 207, 222,
Nuñez, Leonardo: 81,

O

OBRES LITERÀRIES i col·leccions de novel·les:

Actea (1842) 207, (**Catàleg nº1572-1573**)
Adelaida, o, el Suicidio (1833) 183, (**Catàleg nº1194**)
Alejo ó la casita en los bosques (1819) 78, 105 (**Catàleg nº 289-292**)
Alejo u la casita en los bosques (1922) 105, (**Catàleg nº423-426**)
Amelia o los desgraciados efectos de la extrema sensibilidad (Piferrer, 1818) 88, (**Catàleg nº358**)
Amelia o desgraciados efectos de la extrema sensibilidad (Saurí, 1843) 181, (**Catàleg nº1189**)
Ana Bolena (1844) 181, (**Catàleg nº1192-1193**)
Ángela y Juanita (1835) 79,
Atala y René (1827) 116, (**Catàleg nº 450-451**)
Aventuras de Gil Blas de Santillana (1817) 86,
Aventuras de Gil Blas de Santillana (1836) 151, (**Catàleg nº786-794**)
Aventuras de Robinson Crusoe (1837) 191,
Aventuras de Telémaco (1733) 86,
Aventuras de Telémaco (1742) 86,
Aventuras de Telémaco (1758) 86,
Aventuras de Telémaco (1768) 86,
Aventuras de Telémaco (1797-'98) 87, 88,

- Aventuras de Telémaco* (1817) 84, **(Catàleg nº 350-353)**
Aventuras de Telémaco (1820) 86, **(Catàleg nº 333-344)**
Aventures de Télémaque (1836) **(Catàleg nº821-832)**
Belisario (1840) 197, **(Catàleg nº1497)**
Biblioteca Selecta Portátil y Económica (Bergnes) 128, 129,
Burg-Jargal ó El Negro Rey (1840) 179, **(Catàleg nº1164)**
Canto del último trovador (1843) 207, **(Catàleg nº1575)**
Carlos y Cromwell o Los dos cadáveres (1837) 204, **(Catàleg nº1548)**
Cartas de Abelardo y Heloisa (1839) 145, **(Catàleg nº 739-741)**
Cecilia o sea el Padre y la Hija... (1822) 98, **(Catàleg nº371)**
Celestina o el Alma de la Mujer (1839) 187, **(Catàleg nº1242)**
Cinq - Mars o Una Conjuración en Tiempo de Luis XIII (1841) 194, **(Catàleg nº1485-1488)**
Clara de Alba (1832) 132, **(Catàleg nº 535)**
Colección de Novelas Escogidas (Oliva) 154, 162, 163, 164, 165, 207, 215, 222
(segons l'ordre establert per l'editor) **(Catàleg nº 838-887)**
La Estrangera [1836] 164, 165, 167, 215,
El Solitario [1836] 164, 165, 167, 215
El Renegado (1837) 164, 165, 167, **(Catàleg nº849-851)**
La Verdulera (1837)164, 167, 183 **(Catàleg nº858-859)**
Ida y Natalia (1841) 164, 179, 180, **(Catàleg nº880-881)**
Andrés [1838] 164,
Indiana (1838) 164, **(Catàleg nº865-866)**
Leon Leoni (1838) 164, **(Catàleg nº867-868)**
Valentina (1839) 164, **(Catàleg nº873)**
Jacobo (1838) 164, **(Catàleg nº869-871)**
El Secretario privado [1838] 164,
Simon (1838) 164, **(Catàleg nº872)**
Cartas de un Viajero (1839) 164, 174, **(Catàleg nº874)**
La Abadesa (1836) 164, 178 **(Catàleg nº838-839)**
El Hijo del Carnaval (1836) 164, 165,178, **(Catàleg nº840-841)**
Waverley (1836) 164, 165, 167, **(Catàleg nº843-848)**
Poesías Póstumas del Presbítero Don José Iglesias...(1837) 164, **(Catàleg nº855)**
Malvina (1837) 164,165, **(Catàleg nº860-862)**
Las Amistades peligrosas (1837) 164, 165 167, **(Catàleg nº852-854)**
Pelayo Conquistador de la Monarquía Española (1837)164, **(Catàleg nº856-857)**
Picciola (1839) 164,167 **(Catàleg nº878-879)**
El último Abencerraje (1838) 164, **(Catàleg nº864)**
Nuestra Señora de París (1840)164, **(Catàleg nº875-877)**
Eusebio (1840) 164, **(Catàleg nº882-887)**
Julia o la Nueva Heloisa (1836) 164, 165, **(Catàleg nº842)**
Noche de Sangre (1838) 167, **(Catàleg nº863)**
Corisanda de Beauvilliers, o el dechado de amor filial (1842) 206, **(Catàleg nº1570-1571)**
Cornelia Bororquia o la víctima de la Inquisición (1836) 158, 159, **(Catàleg nº818-819)**
Cristina, o El valle de la Luisiana (1834) 183, **(Catàleg nº1197)**

- Cuentos Morales para Niños* (1844) 184,
Delicias de los Corazones Sensibles (1831) 134, (Catàleg nº 552)
Der Cid nach spanischen Romanzen besugen ... (1838) 147, (Catàleg nº781-783)
Devoto novenario en que por orden de sus nueve días... (1832) (Catàleg nº 545)
El Barbero de París (1842) 184, (Catàleg nº1209-1210)
El Buen muchacho (1843) 199, (Catàleg nº1534)
El Caballero de Malta o Pablo de Cascaris (1842) 181, (Catàleg nº1186)
El Cervecerero rey (1834) 183, (Catàleg nº1198)
El Cid [1840] 146,
El Halcón de Aversa (1841) 201, (Catàleg nº1545)
El Heroísmo de la Amistad o los Condes de Rocabertí (1842) 199, (Catàleg nº1528-1529)
El Hijo del Carnaval (1837) 178, (Catàleg nº1153-1154)
El Incógnito en el subterráneo, o sean Las Persecuciones (1833) 183, (Catàleg nº1195)
El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha (1780)15, 119, 120, 121, 225,
El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha (1819) 119, 225,
El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (Gorchs, 1832) 118, 119, 130, (Catàleg nº461-476)
El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (Bergnes, 1832) 129, 130, 225
El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (Bergnes, 1840) 145, (Catàleg nº 775-777)
El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha (A. Pons y Cia, 1845) 216,
El Judío errante (1845) 216, (Catàleg nº1670-1685)
El Manto Verde de Venecia (1831) 118, (Catàleg nº460)
El Mártir Urbano Grandier (1841) 200, (Catàleg nº1543)
El Mozo del Buen Humor (1841) 178, (Catàleg nº1172-1173)
El Nigromántico Mejicano (1838-1839) 184, (Catàleg nº1203-1204)
El Nuevo Robinson (1800) 31, 32, 102, (Catàleg nº 1-12)
El Nuevo Robinson (1821) 32, 102, (Catàleg nº395-410)
El Nuevo Robinson (1833) 32,
El Nuevo Robinson (1841) 32,
El Regañon, o, Monsieur (1838) 178, (Catàleg nº1160-1161)
El Sacerdote blanco (1839) 184, (Catàleg nº1205-1206)
El Sepulcro o el subterráneo (1829) 131, 132, (Catàleg nº 527)
El Sitio de la Rochela o la desgracia de la conciencia... (1828) 126, (Catàleg nº509-510)
El Sitio de Corinto, o El renegado del Adriático (1838) 179, (Catàleg nº1162)
El Solitario del Monte Salvaje (1836) 215, (Catàleg nº1666-1667)
El Subterráneo o las dos hermanas Matilde y Leonor... (1819) 78, (Catàleg nº 286-288)
El Talismán o Ricardo en Palestina (1826) 116, (Catàleg nº 447-458)
El Talismán, Cuento del tiempo de las cruzadas (1838) 145, (Catàleg nº 736-738)
El Teatro de los niños, o colección de composiciones... (1828) 116, (Catàleg nº 452)
El último día de un reo de muerte (1839) 179, 213, (Catàleg nº1163)
Elogio de Miguel de Cervantes Saavedra (1835) 151, (Catàleg nº785)
Entretenimientos de un Prisionero en las provincias del Río... (1828) 123, (Catàleg nº487-494)
Ernelda o la Condesa de Almaray (1836) 187, (Catàleg nº1241)
Estela (1840) (Catàleg nº1208)
Etelvina, o Historia de la Baronesa de Castle-Acre (1842) 184, (Catàleg nº1213-1214)

- Félix y Paulina* (1836) **(Catàleg nº820)**
Galatea (1829) 132, **(Catàleg nº 528)**
Génie du Christianisme (1838) 191,
Genio del Cristianismo, o Bellezas de la Religión Cristiana (1832) 132, **(Catàleg nº 530-534)**
Gonzalo de Córdoba, o la Conquista de Granada (1840) 196, **(Catàleg nº1494)**
Guillermo Tell, o la Suiza Libre (1840) 196, **(Catàleg nº1495-1496)**
Historia de Bonaparte, Primer Cónsul..., (1804) 39, **(Catàleg nº27)**
Historia de Gil Blas de Santillana (1832) 129, 130,
Historia de Gil Blas de Santillana (1840) 145, 146, 152,
Ida y Natalida (1841) 179, 180, **(Catàleg nº1169-1170)**
Indiana (Piferrer, 1837) 174, **(Catàleg nº1095)**
Ipsiboé (1833) 151,
Júlia o la Nueva Heloisa (1836-37) 144, **(Catàleg nº723-734)**
La Abadesa o Las Intrigas inquisitoriales (1836) 178, **(Catàleg nº1148)**
La Celestina, o tragi-comèdia de Calisto y Melibea (1841) 152, **(Catàleg nº798-801)**
La Desterrada de Holy Rood (1832) 125, **(Catàleg nº507)**
La Estranjera, ó La Mujer misteriosa (1836) 215, **(Catàleg nº1664-1665)**
La Estrella Polar (1843) 181, **(Catàleg nº1187-1188)**
La Hermosura y la Fealdad, o los efectos de una mala... (1828) 131, **(Catàleg nº 525-526)**
La Hortelana (1837) 183, **(Catàleg nº1201-1202)**
La Lechera de Montfermeil (1842) 184, **(Catàleg nº1211-1212)**
La Liga de Ávila o la España en 1520 (1841) 200, **(Catàleg nº1537-1538)**
La Locura Española (1837) 178, **(Catàleg nº1155-1156)**
La Matilde o Memorias de la Historia (1841) 199, **(Catàleg nº1526)**
La Matilde, ó las cruzadas [1837] 165,
La Mujer, el Marido y el Amante (1842) 199, **(Catàleg nº1532)**
La Princesa de Clermont (1835) **(Catàleg nº 816)**
La Prostitución, ó Consecuencias de un mal ejemplo (1833) 183 **(Catàleg nº1196)**
La San-Simoniana (1837) 185, **(Catàleg nº1218)**
La Vestal (1841) 180, **(Catàleg nº1174)**
Las Mil y una noches (Bergnes, 1841) 146, 199, 202, **(Catàleg nº780)**
Las Mil y una Noches cuentos árabes (J. Mayol y Compañía, 1841) 199, **(Catàleg nº1527)**
Las Revueltas intestinas, o sea, Doble reinado (1836) 186, **(Catàleg nº1225-1226)**
Las Veladas de la Cabaña, o lecciones de un padre anciano (1834) 172, **(Catàleg nº1079-1093)**
Lavinia (1840) 197, **(Catàleg nº1498)**
Lecciones de moral... (1839) 184, **(Catàleg nº1207)**
Los Barones de Felsheim (1838) 178, **(Catàleg nº1158-1159)**
Los Capuchinos o El Secreto del Gabinete oscuro (1837) 188, **(Catàleg nº1248-1249)**
Los Comuneros de Castilla (1842) 200, **(Catàleg nº1539-1542)**
Los Desolladores, o sea la usurpación y la peste, (1836) 185, **(Catàleg nº1223-1224)**
Los Estuardos (1840) 213, **(Catàleg nº1600-1602)**
Los Incas o el Imperio del Perú (1837) 175, 204, **(Catàleg nº1546-1547)**
Los Mártires o el triunfo de la Religión Cristiana (1842) 199, **(Catàleg nº1530-1531)**
Los Misterios de Londres (1845) 185, **(Catàleg nº1215-1216)**

- Los Natchez* (1829) 175,
Los Rebeldes en tiempos de Carlos V, (1834-35) 178, **(Catàleg nº1140-1142)**
Mi Tío Tomás (1841) 178, **(Catàleg nº1171)**
Murat o Joaquín 1º, Rey de Nápoles (1841) 200, **(Catàleg nº1544)**
Noches de Tasso (1832) 125, **(Catàleg nº508)**
Noches Lúgubres (1828) 123, **(Catàleg nº485-486)**
Obras de D. Leandro Fernández de Moratín, (Madrid, 1830) 154, 155, 156,
Obras de Garcilaso de la Vega (1804) 39, **(Catàleg nº28)**
Obras dramáticas y Líricas de D. Leandro Fernández de Moratín (Barcelona, 1834) 154, 156, 157,
(Catàleg nº802-810)
Obras dramáticas y líricas, (París, 1825) 155, 157,
Obras póstumas de D. Nicolás Fernández de Moratín (1821) 102, **(Catàleg nº394)**
Pablo y Virginia (1838) 145, **(Catàleg nº 735)**
Parnaso Español. Colección de poesías escogidas de los..., (1769-1774) 39, 206,
Paulina (1843) 188, **(Catàleg nº1253)**
Poesías con que la Real Universidad de Cervera aplaudía..., (1802) 37, **(Catàleg nº26)**
Poesías de Don Juan Meléndez Valdés (1838) 162, **(Catàleg nº898)**
Poesías del M. Fr. Diego González (1824) 116, **(Catàleg nº 445-446)**
Poesías Jocosas y Serias del célebre (1840) 187, **(Catàleg nº1232-1239)**
Poesías Jocosas y Serias del célebre, (1845) 213, **(Catàleg nº1660-1663)**
Poesías, entresacadas de las Obras de A. Lamartine (1841) 180, **(Catàleg nº1175)**
Poesías Póstumas de Don Josef Iglesias de la Casa (1820) 85, **(Catàleg nº 332)**
Poesías, y las dos comedias (1837) 162, **(Catàleg nº833)**
Quince Dias en el Monte Sinaí, (1841) 188, **(Catàleg nº1251-1252)**
Quixot : 118, 119, 120, 146, 151, 224, 225,
Saint-Clair de las islas o los desterrados a la isla de Barra (1828) 118, 151, **(Catàleg nº457-459)**
Saint-Clair de las islas o los desterrados a la isla de Barra (1838) 151, **(Catàleg nº795-797)**
Simón de Nantua (París, 1818) 174,
Simón de Nantua (Busquets, 1820) 89, **(Catàleg nº 362)**
Simón de Nantua (Piferrer, 1835) 173, **(Catàleg nº1094)**
Simón de Nantua (Estivill, 1844) 187, **(Catàleg nº1243)**
Tancredo en Asia. Romance histórico del tiempo de las cruzadas (1834) 176, **(Catàleg nº1131-1132)**
Teresa ó Las Víctimas de la codicia (1835) 179, **(Catàleg nº1145)**
Tesoro de Autores Ilustres 203, 204, 206, 207, 208, 222,
 (segons l'ordre de l'editor)
El Peregrino [1842] 208, 209, **(Catàleg nº1576)**
Guerra de Granada hecha por el Rey D. Felipe II (1842) 206, 209,
(Catàleg nº1569)
Sataniel novela histórica (1943) 209, **(Catàleg nº1577)**
Obras en prosa de Silvio Pellico (1843) 209, **(Catàleg nº1578)**
La estrella polar, segundo viaje del "Peregrino" (1843) 209, **(Catàleg nº1579)**
Lelia-Esperidion (1843) 209, **(Catàleg nº1580-1581)**
La Torre de Londres (1844) 210, **(Catàleg nº1582-1583)**
Masaniello (1844) 211, **(Catàleg nº1584)**

- Historia de la hermosa Cordelera y sus tres...* (1844) 211, **(Catàleg nº1585)**
Teatro de Alejandro Dumas (1844) 211, **(Catàleg nº1586)**
Arturo (1844) 211, **(Catàleg nº1587)**
Historia de la dominación de los árabes en España (1844) 211, 212, **(Catàleg nº1588-1592); (Catàleg nº1593)**
Los Eslabones de una cadena (1845) 212, **(Catàleg nº1594)**
El Castillo del diablo, o el aventurero (1845) 212, **(Catàleg nº1595)**
Las dos hijas de Mr. Plichon [1845] 203,
Trilby o el Duende de Argail (1842) 207, **(Catàleg nº 1574)**
Tristan el ermitaño o el amor desgraciado (1841) 213, **(Catàleg nº1603)**
Última despedida de la Mariscala a sus hijos... (1823) 98, 99, **(Catàleg nº372-373)**
Un reo en capilla, o sea, últimos momentos de un ajusticiado (1839) 213, **(Catàleg nº1596-1599)**
Veladas de la Quinta o Novelas é Historietas dedicadas... (1842) 180, **(Catàleg nº1179-1184)**
Verter ó las pasiones (1821) 105, **(Catàleg nº420)**
Victorina, o la joven desconocida (1798) 47,
Victorina, o la joven desconocida (1804) 47, **(Catàleg nº55)**
Vigote (1842) 199, **(Catàleg nº1533)**
Virginia o la doncella cristiana (1841) 197, **(Catàleg nº1499)**
Voz de la Naturaleza (Sierra y Martí1838) 176, **(Catàleg nº 542-543)**
Voz de la Naturaleza (Agustín Gaspar y Roca1838) **(Catàleg nº1134-1137)**
- Oceania: 150,
Olavide y Jáuregui, Pablo de: 169,
Oliva, Antonio*: 82, 134, 152, 153,
Oliva, Francisco*: 152, 153, 154, 155, 157, 163, 169, 201
Oliva, Narciso 96*: 104, 134, 152,
Oliveres Monmany, Ignacio*: 185, 187, 188, 201, 202,
Oliveres Monmany, Juan*: 185, 187, 189, 201, 202, 203
Oliveres Gavarró, Juan*: 143, 152, 187, 198, 201, 202, 203, 204, 208,
Olives Canals, Santiago: 126, 128, 143, 144, 145, 146, 149, 222
Olives, Santiago: 127,
Orsini, Mathieu: 198,
Ovidi Nasó, Publi: 104,

P

- Pacheco, Maria Teresa: 204,
Padilla, Juan de: 204,
Països Baixos: 150,
Palomino, Juan Bernabé: 23,
Pamplona, Josef: 159,
'Panorama Universal': 149, 222,
Parcerisa i Boada, Francesc Xavier: 190, 192, 193, 206,
Pardiel (gravador): 170,
París: 23, 28, 30, 38, 73, 77, 78, 86, 89, 111, 123, 145, 149, 150, 154, 161, 190, 197, 206, 208, 224
Pasqual, Vicente: 87,

Patxot, Fernando: 159,
 Paula San Martín, Francisco de: 122
 Peleguer, Vicente: 59, 85, 116,
 Pellico, Silvio: 168, 209,
 Península Ibèrica: 128, 135, 175,
 Perú: 130,
 Petit, Le (gravador): 161,
 Pi i Margall, Francesc: 214,
 Piferrer i Fàbregas, Pau: 189, 192, 193,
 Piferrer, Eulàlia (Vegeu: Eulàlia Macià) *: 45,
 Piferrer i Massià, Juan Francisco*: 29, 32, 45, 84, 88, 105, 115, 116, 172, 173, 174, 201,
 Piferrer, Thomas* : 27, 45, 86
 Pigault-Lebrun, Charles Antoine Guillaume: 177, 178, 179,
 Piranesi, Giovanni Battista: 194,
 Pizarro: 205,
 Pla, Bernat*: 46,
 Planella i Conxello, Bonaventura: 33, 34, 35, 36, 42, 44, 51, 61, 62, 65, 66, 115, 117, 124, 125, 130, 132,
 133, 136, 156, 157, 159, 163, 166, 168, 175, 177, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 191, 193, 194,
 204, 217, 223,
 Planella i Conxello, Joaquim: 136
 Planella i Conxello, Ramon: 81, 82
 Planella i Coromina, José: 166, 193,
 Planella, Gabriel: 194
 Pons y Fortian, José: 198,
 Porret (xilògraf):149
 Poussin, Nicolás: 197,
 Prieto, Tomás Francisco: 23,
 Príncep d'Astúries (Ferran VII): 32, 87
 PUBLICACIONES i COL·LECCIONS:

Acta de la sesión pública que la Academia Nacional de... (1844) 198, **(Catàleg nº1525)**
Álbum pintoresco Universal (1842) 153
Alphabeto de comparación Hebreo-Catalán-Castellano (1817) 81, **(Catàleg nº 318)**
Argel: Noticia topográfica e Histórica del reino y de la... (1830) 121, **(Catàleg nº477-478)**
Arte de cocina (1821) 103,
Arte de conservar el vino (1820) 78, **(Catàleg nº 293-295)**
Arte de la cocina, pastelería, vizcochería y conservaduría (1823) 103, **(Catàleg nº411)**
Arte de Ponerse la Corbata de mil y una maneras, ó... (1832) 133, **(Catàleg nº 536-537)**
Arte de saber ver en las bellas artes del diseño (1823) 100, 101**(Catàleg nº386-392)**
Arte de saber ver en las bellas artes del diseño (1830) 100, 101**(Catàleg nº393)**
Barcelona cautiva (1816) 53, 54, 56, 61, 74, **(Catàleg nº64-71)**
Bellezas de la Caligrafía (1844) 195,
Bellezas de la Caligrafía. [Àlbum] (1844) 195, **(Catàleg nº1489-1493)**
Bellezas de la Santa Biblia (1845) 196,
Biblioteca de Conocimientos Humanos (1832) 127,

- Breve discurso sobre las operaciones...* (1806), (Catàleg nº62-63)
- Breve Resumen de la vida del Beato Crispín de Viterbo* (1806) 47, (Catàleg nº53)
- Catón cristiano* (1817) 76, (Catàleg nº 260-262)
- Clave geographica para aprender geographia los que no...* (1806) 48, (Catàleg nº56-58)
- Colecció de obras antigas catalanas escullidas entre las de...* (1840) 186, (Catàleg nº1231)
- Colección de mapas geográficos antiguos y modernos* (1835) 124, (Catàleg nº501-506)
- Compendio o Breu Explicació de la Doctrina Cristiana* (1834) 113,
- Compendio de la historia de España* (1838) 175, (Catàleg nº1096)
- Compendio de la vida del venerable siervo de Dios* (1794) 40,
- Compendio de la vida de Napoleón Bonaparte* (1831) (Catàleg nº 554)
- Compendio elemental de fisiología* (1828) 113, (Catàleg nº 432-433)
- Congregante y siervo perfecto* (1816) 89, (Catàleg nº 363)
- Constitución Política de la Monarquía Española promulgada en Cádiz a 19 de Marzo de 1812* (1836) 182, (Catàleg nº1151-1152)
- Crónica universal del principado de Cataluña* (1829-1832) 124, (Catàleg nº495-498)
- Curso completo teórico práctico de diseño y pintura* (1837) 186, (Catàleg nº1227-1229)
- De l'éducation, Suivi des Conseils aux jeunes filles* (1824) 123,
- De la Imitación de Cristo y menosprecio del mundo* (1819) 85, (Catàleg nº 331)
- De los pozos artesianos en general* (1834) 144, (Catàleg nº707)
- Deberes del Hombre...* (1840) 168, (Catàleg nº928-931)
- Descripción y uso de un nuevo método para preservación...* (1821) 105, (Catàleg nº421)
- Descripciones de algunos instrumentos, para enseñar...* (1837) (Catàleg nº888-893)
- Devota trecena o ejercicio...* (1817) (Catàleg nº 361)
- Diario de la Isla de Santa Helena* (1835) 158, (Catàleg nº 815)
- Diccionario Geográfico Universal* (1830-1835) 124, 127, (Catàleg nº500)
- Diccionario Histórico o Biografía Universal Compendiada* (1830-1836) 134, 135, 136, 137, 138, 139, 152, 159, 160, 163, 204, 225, (Catàleg nº559-706)
- Ecclesiae Iesu-Christi Summarium* (1830), 134, (Catàleg nº 553)
- Egercicio cotidiano con varias oraciones* (1821) (Catàleg nº422)
- Egercicio cotidiano de diferentes oraciones* (1825) (Catàleg nº 541)
- El Arte de amar* (1822) 104, (Catàleg nº419)
- El Arte de danzar o reglas e instrucciones para los...* (1832) 132, 133, (Catàleg nº 538)
- El Artista o sea, el pintor de la Virgen* (1838) 186, (Catàleg nº1230)
- El Christiano en el templo* [ca.1800] 47, (Catàleg nº54)
- El Duque de Reichstadt* (1833) (Catàleg nº 524)
- El Evangelio en triunfo* (1837) 169, (Catàleg nº894-897)
- El Escribano Perfecto* (1805-1806) 48, (Catàleg nº61)
- 'El Mundo. Historia de los pueblos' 170,
- Historia de Tierra Santa* (1840) 170, (Catàleg nº962-994)
- Historia de Francia* (1840-1841) 171, (Catàleg nº995)
- Historia de España* (1841-1842) 171, (Catàleg nº996-1028)
- Historia de Inglaterra* (1842-1845) 172, 223, (Catàleg nº1029-1072)
- Atlas Histórico de Inglaterra* (1842) 172, 223, (Catàleg nº1073-1078)
- El Non Plus Ultra del Lunario y pronóstico perpétuo* (1823) 103, (Catàleg nº412)

- El Nuevo Viajero Universal en América* (1832) 130, 144, **(Catàleg nº 516-523)**
- El Porqué de la Música* (1824) 122, **(Catàleg nº483)**
- El Príncipe y su pueblo* (1830) 123, **(Catàleg nº499)**
- Elementos de equitación ó verdaderos principios de la Escuela de á caballo* (1839) 189,
(Catàleg nº1255-1258)
- Elementos de física experimental* (1814-'15) 75, **(Catàleg nº88-92)**
- Elogio fúnebre que en las exequias de la Reina y señora Doña María Josefa Amalia de Sajonia* (1829) 117, **(Catàleg nº455)**
- Elogio fúnebre que en las solemnes exequias* (1815) 60, 61, **(Catàleg nº79)**
- Elogio Fúnebre que en las solemnes exequias celebradas a la digna memoria de nuestro Augusto Monarca el S. D. Fernando VII de Borbón* (1834) 176, **(Catàleg nº1133)**
- Engaños a ojos vista* (1822) 106, **(Catàleg nº427-428)**
- España: obra pintoresca* (1842) 214, **(Catàleg nº1605-1659)**
- Exposición completa y elemental del Arte de la Perspectiva, y aplicación de ella al palco escénico* (1840) 166, 193, **(Catàleg nº1381-1479)**
- Exequias del Emperador Napoleón* (1841) 149, 202**(Catàleg nº779)**
- Gramática Musical* (1837) 191,
- Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne* (1818) 158,
- Historia crítica de la Inquisición de España* (1835) 158, **(Catàleg nº817)**
- Historia de América* (1840) 205, **(Catàleg nº1555-1558)**
- Historia de España, desde el tiempo primitivo...* (1839-1845) 147, **(Catàleg nº742-771)**
- Historia de Inglaterra* (1842-1845) 161, 206, 223**(Catàleg nº942-957)**
- Historia de la Conquista de México, población, y progresos de la América...* (1783) 205,
- Historia de la conquista de Méjico, población y progresos de la América...* (1840), 160, 161,
(Catàleg nº932-933)
- Historia de la Revolución de Francia* (1836), **(Catàleg nº717-722)**
- Historia de la Revolución de Francia, desde...* (1840) 205, **(Catàleg nº1559-1564)**
- Historia de la Revolución de Inglaterra* (1837) 159, 223, **(Catàleg nº 835-837)**
- Historia de los gitanos* (1832) 130, **(Catàleg nº 515)**
- Historia de los Templarios* (1834) 191
- Historia de Napoleón. Emperador de los franceses* (1831) 132, **(Catàleg nº 529)**
- Historia del Emperador Napoleón* (Verdaguer, 1839) 192, **(Catàleg nº1267-1268)**
- Historia del Emperador Napoleón* (Bergnes, 1840)149, **(Catàleg nº772)**
- Historia del nuevo mundo* (1793) 205
- Historia del reinado de emperador Carlos Quinto* (1839) 204, **(Catàleg nº1551-1554)**
- Historia General de España* (València, 1783-1797) 160,
- Historia General de España* (Barcelona, 1839-1849) 160, 161, **(Catàleg nº901-924)**
- Historia Natural del Jénero Humano* (1835) 144, **(Catàleg nº708-716)**
- Historia Política y Militar de Napoleón Bonaparte* (1840) 198, **(Catàleg nº1522)**
- Historia Verdadera del Sargento Francisco Mayoral* (1836) 191,
- Idea de la Fidelidad de Barcelona* (1814) 53, **(Catàleg nº64-71)**
- Ilustraciones orientales Constantinopla Antigua y Moderna...* (1845) 196,
- Instrucción Militar que el Exmo. S. D. Antonio Alòs* (1800) 48, **(Catàleg nº60)**
- Instrucción para gravar en cobre, y perfeccionarse...* (1761) 30,

- Instrucciones de un padre a su hija* (1831) 128, **(Catàleg nº 513)**
Instruccions pr l'ensenyança dels minyons (1828) **(Catàleg nº434)**
Itinerario de Cataluña (1823) 106, **(Catàleg nº429)**
Kalendario Manual y Guía de forasteros en Madrid (1801) 37,
Kalendario Manual, y Guía de forasteros en Barcelona (1815) 80, **(Catàleg nº315)**
Kalendarium pro divino persolvendo officio... (1802), **(Catàleg nº50)**
La Ciudadela Inquisitorial, ó Las víctimas inmoladas... (1835) 181, 216, **(Catàleg nº1146)**
La China Pintoresca. Historia.-Descripción.-Costumbres (1845) 196,
La Esclavitud Voluntaria, o el contra uno (1839) 188, **(Catàleg nº1250)**
La Geografía en laminas y mapas (1834) 175, 176, **(Catàleg nº1097-1130)**
La Medicina curativa, o la Purgación, (València, 1827) 168,
La Medicina curativa, o la Purgación (Barcelona, 1837) 168, **(Catàleg nº834)**
La Sagrada Biblia (1843-1845) 197, **(Catàleg nº1500-1521)**
La Tierra Santa y los lugares recorridos por los profetas (1840) 194, **(Catàleg nº1480-1481)**
La Virgen. Historia de la María Madre de Dios (1842) 198, **(Catàleg nº1523)**
Las Bullangas de Barcelona, o sacudimientos de un pueblo (1837) 216, **(Catàleg nº1668)**
Las Mujeres Célebres en Francia desde 1789 hasta... (1841) 206, **(Catàleg nº1565-1568)**
Las Noches de Sa. Maria Madalena (1824) 112, **(Catàleg nº 430-431)**
Lecciones elementales de Geografía para niños (1832) 128, **(Catàleg nº 514)**
Libro de oración y meditación (1823) 99, **(Catàleg nº374)**
Los Condes de Barcelona vindicados... (1836) 189, **(Catàleg nº1254)**
Los fastos de Versalles desde su fundación hasta el presente (1845) 196,
Los seis días, o reflexiones sobre el origen del mundo (1831) **(Catàleg nº 555-558)**
Llibre compost per Fra Anselm... [1800] **(Catàleg nº59)**
Llibre compost per Fra Anselm... (1820) **(Catàleg nº347)**
Manual del viajero en Barcelona (1840) 169, **(Catàleg nº925-927)**
Manual Histórico-Topográfico Estadístico (1849) 177, 201, 222,
Mascara Real (1764) 27, 28, 33, 114,
Mascara Real (1802) 31, 34, 35, 114, 115,
     Relación de las diversiones festejos públicos y otros... **(Catàleg nº13)**
     Noticia individual de la entrada de los **(Catàleg nº14)**
     Máscara Real, para la primera noche, cinco de Octubre **(Catàleg nº15-19)**
     Máscara Real, para la segunda noche, seis de Octubre **(Catàleg nº20-24)**
     Máscara Real, para la noche, siete de Noviembre **(Catàleg nº25)**
Máscara Real para la noche del 6 de Enero de... (1828) 114, 115 **(Catàleg nº 442-444)**
Meditaciones sobre el santo sacrificio de la misa (1821) 98, **(Catàleg nº370)**
Memoria acerca de la erección y progresos (1837) 188, **(Catàleg nº1247)**
Memoria sobre los vinos y su destilación y sobre los... (1839) 205, **(Catàleg nº1549-1550)**
Memorias de un menestral (1988) 33, **(Catàleg nº93-248)**
Memoria para el establecimiento de un hospital de locos (1840) **(Catàleg nº778)**
Museo Universal de Pintura y de Escultura (1840) 193, **(Catàleg nº1380)**
Napoleón. Colección de anécdotas auténticas a este (1834) 188, **(Catàleg nº1244-1246)**
Notícia de los objetos artísticos y bibliográficos que contienen las colecciones de D. José Carreras de Argerich, (1849) 196,

- Noticia y dibujos del admirable camino sub-acúeo de Londres* (1828) 117, **(Catàleg nº 454)**
- Novena al Glorioso S. Cayetano Tiene...* (1816) 75, **(Catàleg nº249)**
- Novena del Glorioso Protomatir San Estevan* (1818) 103, **(Catàleg nº345)**
- Novenario al portentoso Barcelonés el Beato Josef Oriol* [ca. 1806] 31,
- Nuevas observaciones para la Historia General de...* (1829) 122, **(Catàleg nº480-482)**
- Nuevo Compendio de la Mitología o Historia de los...* (1833) 133, **(Catàleg nº 539-540)**
- Obras completas de Buffon* (1832-1835) 127,
- Obras del excelentísimo Señor D. Gaspar Melchor de Jovellanos* (1839-1840) 159, 160,
(Catàleg nº899-900)
- Oficio de la Semana Santa* (Brusi 1821) 97, 103, 134, **(Catàleg nº364-369)**
- Oficio de la Semana Santa* (Miguel y Tomas Gaspar 1821) 97, 103 **(catàleg nº415-418)**
- Oficio de la Semana Santa* (1827) 134, **(Catàleg nº 546-551)**
- Oficio de la Semana Santa* (1834) **(Catàleg nº 811-814)**
- Oración fúnebre que en las reales exequias celebradas...* (1833)122,
- Oraciones y meditaciones para el santo sacrificio...*, 103, **(Catàleg nº413-414)**
- Ordinario de la Misa* (1841) 169, **(Catàleg nº934-941)**
- Peligros del mundo en la primera edad* (1828) 117, **(Catàleg nº 453)**
- Plan de los canales proyectados de riego y navegación de* (1816) 81, **(Catàleg nº 316-317)**
- Prontuario de la mayor parte de caminos y veredas del...* (1814) 79, 106, **(Catàleg nº314)**
- Prontuario en que se han reunido las obligaciones del soldado* (1818) 88, **(Catàleg nº346)**
- Prontuario Manual de Infanteria* (1836) 186, **(Catàleg nº1221-1222)**
- Química aplicada a las artes* (1816) 76, 77, **(Catàleg nº 250-259)**
- Real Cédula de S.M. y Señores del Consejo por la cual se declaran nulos y de ningún valor todos los actos del Gobierno...* (1823) 110,
- Recreaciones químicas* (1827) 121, **(Catàleg nº479)**
- Recuerdos y Bellezas de España* (1839-) 15, 190, 192, 214,
- Recuerdos y Bellezas de España (...), PRINCIPADO DE CATALUÑA* (1839) 189,
(Catàleg nº1269-1349)
- Recuerdos y Bellezas de España (...), MALLORCA* (1842) 189, 192,
Catàleg nº1350-1379)
- Relación de la entrada de los Reyes nuestros señores en la Ciudad de Barcelona, la mañana del 4 de Diciembre de 1827* (1828) 114, 115, **(Catàleg nº 437-441)**
- Relación de la Pompa fúnebre* (1816) 83, **(Catàleg nº328-329)**
- Relación de lo ocurrido en la gloriosa muerte...* (1814) 56, 57, 74, **(Catàleg nº72-77)**
- Relación de lo ocurrido en la villa de Tarrassa* (1828) 113, **(Catàleg nº 435-436)**
- Relación del solemne y suntuoso aniversario* (1817) 83, **(Catàleg nº 330)**
- Roma Pintoresca, Antigua y Moderna. Historia.-Descripción.-Costumbres actuales obra publicada a la vez en Francia y en Italia* (1840) 194, **(Catàleg nº1482-1484)**
- Septenario doloroso ejercicio a la Santísima Virgen* (Texero, 1814) **(Catàleg nº 360)**
- Septenario doloroso ejercicio a la Santísima Virgen* (1815) 74, 75,
- Sermó de la antiquíssima Vila de Sta. Maria de Piera* (1820) 106, **(Catàleg nº359)**
- Sermón fúnebre del Exc.mo Señor Don Agustín de Lancaster...* (1802) 45, **(Catàleg nº50)**
- Sucesos de Barcelona desde 13 de Noviembre de 1842* (1843) 217, **(Catàleg nº1669)**

Sucinta relación de la Honras Fúnebres que a su augusta Soberana Doña Josefa Amalia Reyna de España (1829) 117, **(Catàleg nº458)**

Summae Sancti Thomae Aquinis (1804) 46, **(Catàleg nº52)**

The Tourist in Spain (1835-1838) 147, 148, 193,

Traité des manières de graver en taille douce sur l'airain (1645) 29,

Tratado de física completo y elemental (1818) 77, **(Catàleg nº 269-285)**

Tratado de física completo y elemental (1821) 77, **(Catàleg nº 296-313)**

Tratado de la Educación de las Niñas (1826) 123, **(Catàleg nº484)**

Tratado de las sombras y de adornar con casetones (1823) 100,

Tratado de las monedas labradas en el principado de... (1818) 73, **(Catàleg nº 263-268)**

Tratado de táctica de infantería ligera (1823) 99, **(Catàleg nº375-385)**

Tratado Teórico y práctico de la fabricación (1819) 76, **(Catàleg nº 319-327)**

Univers Pittoresque 150

Vida del Beato Josef Oriol (1807) 31, 40, 41, 42, **(Catàleg nº29-49)**

Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France 190,

Puiggarí i Llobet, Josep: 166, 171, 177, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 194, 195, 211, 212, 213, 214, 216, 218, 219,

Pujades, Jeroni: 124,

Pujal, Esteban: 164

Pujol y Gurena, Alberto: 176

Pulciani, Vicente: 120,

Pusalgas Guerris, Ignacio: 182, 183, 184,

Q

Quadrado, José María: 190,

R

Rafael Sanzio: 197,

Ramon Berenguer, Comte de Barcelona: 172,

Real Academia de Bellas Artes de San Fernando (Madrid): 23, 24, 26, 30, 67, 68, 94, 107,

Real Academia de Ciencias Naturales y Artes (Barcelona): 144

Real Academia de Historia: 154, 155,

Real Academia Española: 119, 120

Real Calcografía (Madrid): 24

Rebolleda, Fernando Nicolás de: 86,

Reial Junta i Consulat del Comerç de Catalunya (Barcelona) (Vegeu: Junta de Comerç): 26, 28, 34, 42, 51, 52, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 88, 94, 107, 111, 188, 205,

Rembrandt : 197

Renart Closas, Francesc: 83,

Repullés (Madrid): 86,

Reveil, August: 161, 193

Reymundiez, Fray Lorenzo: 89,

Ribelles, José 119, 155,

Ribó i Mir, Segimon: 88, 159, 166, 199, 206, 209, 210,

Rico (gravador): 87,
Riego: 93
Riera, Pablo: 198,
Rigalt i Fargas, Pau: 60,
Rigalt i Farriols, Lluís: 188, 215,
Rivadeneira: 127
Roberts, David: 147, 148, 193,
Robertson, William: 204, 205, 205,
Roca i Bisbal, Juan: 191,
Roca i Sallent, Antoni: 147, 184, 195, 198, 210, 211, 212, 214, 215, 224,
Roca Suñol, Juan*: 200,
Roca, Agustín*: 53, 71, 79, 80, 81, 82
Roca, Antonio*: 31, 79, 172, 177,
Roca, Rosa (Vegeu: Viuda de D. Agustín Roca; Viuda e Hijo de D. Agustín Roca)*: 79, 82, 101, 113, 144
Rocafort y López, Tomás: 137, 163
Rodes, Vicenç: 188
Rodríguez Cayetano: 155
Rodríguez Francesc: 95,
Rodríguez, Antonio: 42, 44, 65, 66, 116
Rodríguez, Pedro: 87,
Roger, José*: 212, 213, 214,
Roger, Juan*: 214,
Roland, Madama: 206,
Roma: 42, 43,
    Edificis i monuments
        Sant Pere del Vaticà 40,
Romey, Charle : 147
Roscoe, Thomas: 147, 148,
Roura, José: 205,
Rousseau, Jean Jacques: 139, 144, 153,
Roux (xilògraf) : 149,
Rubió i Ors, Joaquim: 125, 185,
Rubió y Balaguer, Jorge: 126, 127
Rubió, José: 84, 125, 126, 185,
Rueda, Manuel: 30,
Rupit: 46,

S

Sáez de Aguirre, José: 138
Sáez, Ramon : 214,
Saint Cyr: 52,
Saint- Pierre, J.: B 145,
Saintine, Xavier Boniface: 164, 167, 207, 211
Saint-Prosper, Antoine Cassi de: 171, 172, 223,

- Sala, M. (gravador): 171, 200, 201
- Salat, José: 76,
- Salón de París (1825-1835): 211
- Salvador Carmona, Juan Antonio: 24, 160,
- Salvador Carmona, Manuel: 15, 23, 24, 26, 37, 39, 68, 94, 108, 119, 121, 206,
- Sancha, Antonio de: 161
- Sánchez Rubió, Salvador: 119
- Sancho, Antonio: 101,
- Sand, George (Vegeu: Aurora Dupin): 164, 167, 174, 188, 197, 209, 222,
- Sant Cugat (Barcelona): 66,
- Sant Josep Oriol (Vegeu: Beat Oriol): 40, 42,
- Sant Pere (Roma): 40,
- Santa Helena (illa): 188,
- Santa Maria (Barcelona):
    Parroquia del Pi: 40, 42,
    Basílica del Mar: 45, 83
- Santo Oficio: 159
- Santos de Molino: 128,
- Saragossa: 58,
- Sastres, Antonio: 47, 48
- Satué, Francisco: 83,
- Saurí, Manuel *: 99, 152, 163, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 194, 201, 215,
- Scio de San Miguel, Felipe: 197,
- Sears (xilògraf):149
- Segovia: 148
    Edificis i monuments:
        El gran acueducto de Segovia 148,
- Sellent, Agustí: 35, 89
- Sellent, Juan: 45,
- Selma, Fernando: 24, 121, 160, 161, 205, 225,
- Senefelder, Alois: 69,
- Sentus (dibuixant): 195,
- Serafí, Pere: 186,
- Serra y Bosch, Pedro: 79, 100, 106,
- Serra y Marsal, José: 219,
- Serra, M. (dibuixant): 210,
- Serra, Pedro (gravador): 176,
- Serres, Marcel: 72,
- Sevilla: 148,
    Edificis i momuments:
        Catedral de Sevilla: 148,
        Entrada al Patio de los Naranjo: 148,
        La Giralda 148, [Vegeu: Torre árabe conocida como la Giralda]: 148,
        Maestranza de Sevilla: 148,

Sierra y Martí, Antonio*: 32, 84, 85,
Sierra y Martí, Valero*: 32, 85
Sigüenza Ortiz, Mariano: 137
Solà, Antonio: 42,
Soler (dibuixant): 176, 214,
Soler i Mestres, Pau: 96,
Soler Oliveras, José: 186,
Soler y Faneca, Juan: 81,
Solís, Antonio: 160, 205, 222,
Soulié, Frédéric: 204, 209,
Stangnon, Giovanni Bautista: 43,
Stanhope (tipus d'impremta): 153,
Stirling, Ramón: 195,
Stuttgart: 147,
Sué, Eugene: 211, 212, 216, 222,
Suïssa: 82,
Suria (gravador): 87,
Surià i Burgada, Francisco*: 40,

T

Tardieu, Ambroise: 127
Tarragona: 72, 166
    Monuments:
        Arc de Barà: 124
        Torre dels Escipions: 124
Tasso, Torcuato: 125
Tauló, Jaime (també Jayme Tauló)*: 84, 106
Taylor: 190,
Tecla Viuda de Pla (Vegeu: Boix, Tecla; Viuda Pla)*: 46, 47
Terra: 175,
Terrassa: 114,
Texero Manuel (llibreria): 48, 84
Thierry: 162
Thompson (xilògraf): 149,
Thos Williams (xilògraf): 149,
Ticià: 161, 205,
Torner: 104, 105, 106, 146
Torner i Germà, Miquel: 186, 189, 213, 214
Torner, José*: 104, 122, 123, 185,
Torner, M. (Miquel?): 32, 78, 102,
Tortosa: 166
Tramulles, Francesc: 27, 28, 35
Trolopp, Sir Francis: 185,
Tübinga: 147,

Turquia: 150,

U

Ulanga y Algocin, José: 116

Urgell: 81,

Urraca, Reina d'Espanya: 138

V

València: 26, 28, 32, 39, 42, 43, 44, 58, 59, 65, 66, 110, 116, 164, 223, 224,

Valta, Marià Ambròs: 106

Vázquez, Antonio: 87,

Velázquez Salvador, Vicente: 158

Velázquez, Diego: 138

Velde, Karl Franz van der: 181,

Verdaguer, Joaquín*: 101, 133, 134, 152, 166, 185, 189, 192, 193, 194, 195,

Verdeil (xilògraf):149,

Verdejo de Castro, Pablo: 133,

Vernet, Horace: 149, 197,

Vieta, Pedro: 77,

Vigny, Alfred Conde de: 194,

Vilanova i la Geltrú: 41, 79,

Vinaròs: 166

Virey, Joseph: 144

Viuda Ayguasvivas*: 100,

Viuda Brusi (Vegeu: Eulàlia Ferrer; Eulàlia Brusi)*: 79, 96, 110, 111, 170,

Viuda de D. Agustín Roca (Vegeu: Viuda Roca)*: 79, 82, 101,102, 113, 114,

Viuda e Hijos de Gorchs (Vegeu: Viuda Gorchs)*: 150, 151, 152

Viuda Ifern (També Francisca Ifern)*: 121,

Viuda Pla (Vegeu: Tecla Boix; Tecla Viuda de Pla)*: 46

Vuillaume, Louis: 73, 77, 98, 100, 104

W

Walter- Scott, Sir: 116, 138, 145, 164, 165, 167, 207, 211, 222,

Weil, Gustav: 146, 199,

Witte, Pedro: 86,

X

Ximeno Planes, Rafael: 32, 160, 161,

Xina: 150

Y

Z

■ **Abreviatures de les institucions consultades**

AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHN	Archivo Histórico Nacional
AHS	Arxiu Històric de Sabadell
BAB	Ateneu Barcelonès (Biblioteca)
BC	Biblioteca de Catalunya
BDH	Biblioteca Digital Hispánica
BDHAH	Biblioteca Digital d'Història de l'Art Hispànic
BMVB	Biblioteca Museu Víctor Balaguer
BN	Biblioteca Nacional España (Madrid)
BNF	Bibliothèque Nationale de France
BPA	Biblioteca Pública Arús
BPE	Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona Biblioteca Museu Castell de Peralada Centre de Lectura de Reus
DDD	Dipòsit Digital de Documents de la UAB
ICC	Institut Cartogràfic de Catalunya
JC	Junta de Comerç. Biblioteca de Catalunya
MDC	Memòria Digital de Catalunya
MNAC	Museu Nacional d' Art de Catalunya
MNAC/GDG	Museu Nacional d' Art de Catalunya. Gabinet de Dibuixos i Gravats Museu d'Arts Decoratives de Barcelona
RABASJ	Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi
UAB	Universitat Autònoma de Barcelona
UB	Universitat de Barcelona

■ Figures

Fig. 1 'Medalla', Agustí Sellent, burí, estampa solta [1802], BMVB, (p. 35)

Fig. 2 'Entrada de S. S M. M. C. S. Carlos IV y María Luisa a Barcelona.' Bonaventura Planella, aiguafort, 1802. (BC F. Bon. 3845), (p. 36)

Fig. 3 a. 'Carlos III y María Luisa su Esposa...'. A l'obra: *Poesías con que la Real Universidad...*, (Catàleg nº26), (p. 37)
b. *Kalendario Manual y Guía de forasteros en Madrid para el año 1801*, (p. 37)

Fig. 4 Estampa solta, anònima. 'Vista puntual de las funciones teatrales en obsequio de la feliz entrada de sus Majestades Augustas y Soberanas en la ciudad de Barcelona el día 11 de septiembre del año de 1802'. (Col. Palau Antiguitats), (p. 38)

Fig.5 'Matrimonios reales que se hicieron en Barcelona', BNF (R. 150293), (p. 38)

Fig.6 'Paseo de la explanada de Barcelona. Concluido el día 10 de septiembre de 1802', BNF (R. 150292), (p. 38)

Fig. 7 'Beat Josep Oriol'. Josep Coromina, burí i aiguafort, talla dolça, 1794. A l'obra: [Anònim]. *Novenario al portentoso barcelonés...*, [ca. 1806], (p.41)

Fig.8 'Escarapelles de Ferran VII', Josep Coromina, burí i aiguafort, [ca.1808-'14], (p.54)

Fig. 9 'Judici militar als Herois de Barcelona', (Catàleg nº 72). A l'obra: R. Ferrer. *Relación de lo ocurrido...*, Barcelona. Antonio Brusi, Año 1814, (p.56)

Fig. 10 Suntuoso Túmulo.1815 (Catàleg nº 79). A l'obra: Pedro Avellá. *Elogio fúnebre que en las...*, Juan Ignacio Jordi, 1815, (p. 61)

Fig. 11 'Exemplo del mayor heroismo', Bonaventura Planella, aiguafort, 1815. (Catàleg nº 78), (p. 62)

Fig. 12 Louis Vuillaume. 'Opuscle publicitari de la Imprenta litogràfica Brusi', 1820, (p. 73)

- Fig. 13 a. *Aventuras de Telémaco...*, Madrid, Imprenta Real, 1797-1798, (p. 88)
b. *Las Aventuras de Telémaco...*, Barcelona, Impr. Sierra y Martí, 1820. (Catàleg nº334), (p. 88)
- Fig.14 *Engaños a ojos vistas*, Piferrer, 1822. (Catàleg nº428), (p. 106)
- Fig. 15 *Real Cedula de S. M. y Señores...*, Madrid, Imprenta Real, 1823, (p. 110)
- Fig. 16 'Àlbum factici', [ca. 1836-1850] (BC 096 Alb Fol), (p. 136)
- Fig. 17 Contra coberta rústica, que serveix com a publicitat, Oliva, 1830-1836, (p. 139)
- Fig.18 David Roberts, dib. [Torre árabe conocida como la Giralda]. A l'obra: Thomas Roscoe. *The Tourist in Spain*, 1836, (p. 148)
- Fig. 19 Barcelona, Antonio Bergnes de las Casas, 1840. (Catàleg nº772), (p. 149)
- Fig. 20 París, J.- J. Dubochet, et Ce., Editeurs, 1840. (Biblioteca Castell de Peralada 26-IV-S), (p. 149)
- Fig. 21 Exemples d'il·lustracions de les obres de la col·lecció *Panorama Universal*, (p.150)
- Fig.22 Anagrama de l'impremta de Francesc Oliva present a totes les portades tipogràfiques, (p. 152)
- Fig. 23 *Obras dramáticas y líricas*, Barcelona, 1834, (p.157)
- Fig. 24 *Obras dramáticas y líricas*, París, 1825, (p.157)
- Fig. 25 Logo de la col·lecció. Coberta rústica dela novel·la *La Noche de Sangre*, 1838. (Catàleg nº863), (p. 162)
- Fig. 26 *Historia de Francia*, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1840-1841. (Catàleg nº995), (p. 171)
- Fig. 27 *Las Veladas de la Cabaña...*, J. F. Piferrer, 1834, (Catàleg nº1079-1093), (p. 173)
- Fig. 28 George Sand. *Indiana*, Barcelona, Piferrer, 1837. (Catàleg nº1095), (p. 174)
- Fig.29 George Sand. *Cartas de un viajero*, Barcelona, Oliva, 1839. (Catàleg nº874), (p. 174)

- Fig. 30 Arlincourt, *Ida y Natalia*, Barcelona, F. Oliva, 1841. (Catàleg nº880), (p.180)
- Fig.31 Arlincourt, *Ida y Natalida*, Manuel Saurí, 1841. (Catàleg nº1169), (p.180)
- Fig. 32 Vescomte de Chateaubriand. *Génie du Christianisme*, Paris, Pourrat Freres ed, 1838, (p. 191)
- Fig. 33 Juan Oliveres. *Catálogo General de los Libros de Fondo...*, Barcelona, 1848, (p. 201)
- Fig. 34 Portades d' *Exequias del Emperador Napoleón* i *Las Mil y una Noches*, (p.202)
- Fig. 35 Anagrama J.O. de Juan Oliveres editor, (p. 203)
- Fig. 36 Portada rústica: *Las dos Hijas de Mr Plichon*, (p. 203)
- Fig. 37 Paul Delaroche, Execució de Lady Jane Gray' ,1833. National Gallery, Londres, (p. 210)
- Fig. 38 W. Harrison, *La Torre de Londres*, Oliveres, 1844, (p. 210)
- Fig. 39 Coberta rústica. *Escenas de la Revolución y (...). Colección de láminas finas...*, año 1843. (BMVB), (p. 218)
- Fig. 40 Nota manuscrita de Josep Puiggarí, (p. 219)

■ Annex documental

Inclou els següents documents:

- i. Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi

- ii. AHCB_ Cadastre Personal 1801
- iii. AHCB_ Cadastre Personal 1816
- iv. AHCB_ Cadastre Personal 1817
- v. AHCB_ Cadastre Personal 1835 [Document datat l'any 1820]

- vi. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 856-857
- vii. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 858
- viii. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 860
- ix. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 869
- x. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LV,1,17
- xi. Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LV, 1, 24

- xii. Archivo Histórico Nacional, Consejos de imprentas, Leg. 5572, expediente 34

- xiii. Biblioteca de Catalunya. (Topogràfic: Tor 309 Fol)
- xiv. *Guía de forasteros de Barcelona. Manual de agentes y de curiosidades*, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841, p. 126, 165

- xv. *Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña*, 1842, p. 32, 37, 38
- xvi. J.A.S. *El Consultor. Nueva Guía de Barcelona. Obra de grande utilidad para los vecinos y forasteros, y sumamente...*, p. 358-359

Reial Academia de Belles Arts de Sant Jordi

“Libro que da razón de los discípulos matriculados en la Escuela Gratuita de dibujo establecida en la Real Casa Lonja de la ciudad de Barcelona a espensas de la Real Junta Particular de Comercio de Cataluña, la qual dio principio el día 23 de Enero de 1775”.

Num. 1” que contiene la matricula de los discípulos que entraron en las Escuelas desde 1775 - 1835.

A

Pau Alabern

[1785 - 1791 -1792 -1793 -1794 -1795 - 1796- 1798- 1800- 1801]

1802 Hasta aquí los discípulos Matriculados acaban y empiezan en el Año 1814

C [época 1785 - 1798)

Josep Coromina

E [época 1785- 1798]

Josep Estruch

1798

Pere Esplugas Març 1798

1814 Comienza la matrícula el 24 Octubre de 1814

Domenech Estruch 28 noviembre

F

Angel Fatjó y Bartrà 8 octubre 1829

P [1775-1785]

Gabriel Planella

Antonio Planella

[1785-1788]

Buenaventura Planella

Gabriel Planella

R

A partir 1798 en adelante

Antonio Roca 26 febrero

AHCB_ Cadastre Personal 1800.

Relación de los Pintores que se encuentran en el Barrio 6º en el Año de 1799 y por el de 1800

Calle del Gobernador

Jph. Coromina Grabador 2500

Calle de las Madelenas 4500

*Jph Casas Pintor _____
7000*

Barna y 16 Dici_bre de 1799

Jaime Guix Comisario de Barcino

AHCB_ Cadastre Personal 1801.

Relación de los Individuos que componen el Colegio de Libreros, e Impresores de Barna comprendidos en la tasa Personal para el corriente año de mil ochocientos y uno, y son como siguen

<u>Nombres</u>	<u>Apellidos</u>	<u>Calles donde viven</u>	<u>Años de edad</u>
<u>Maestros q.e tienen Casa propia y tienda</u>			
60 Fran.co	..... Suria	Paja.....	51.
Carlos	Gibert	Librería	63.
Esteban	Casarija	Plaza de la trinidad	50.
Juan Fran.co	Piferrer	Plaza del Angel	32.
60 Valero	Sierra	Plaza de Sn. Jayme	42.
<u>Maestros q.e trabajan en Casa de sus padres</u>			
60 Pedro Nolasco	Aguasvivas	Cerca de correos	28
<u>Maestros q.e trabajan como Mancebos</u>			
60 Juan	Centene	Tapineria	66.
60 Fran.co	Ribas	Librería	67.
60 Antonio	Roca	Librería	68.
37 ½ Juan	Sellent	Baxada de la carcel	44.
37 ½ Fran.co	Generas	Idem	68.
37 ½ Juan	Jordi	Libreteria	37.
37 ½ Pedro	Batlle	Librería	49.
<u>Mancebos q.e actualmente trabajan del Oficio</u>			
37 ½ Antonio	Xaxas	donde encuentra q.e trabajar	36.
37 ½ Josef	Porra	lo mismos	30.
37 ½ Ignacio	Estivill	lo mismo	33.
37 ½ Miguel	Serras	lo mismo	32.

AHCB_ Cadastre Personal 1816.

Relación de los Individuos de que se componen el Colegio de Libreros é Impresores de la presente Ciudad para el Real servicio personal para el corriente año de mil ocho-cientos diez y seis, arreglada en quanto ha sido posible al Formulario que ha dicho efecto se ha remitido.

Maestros que tienen casa y tienda

60 Antonio	Brusi	60 Fran.co	Generas
60 Juan Fran.co	Piferrer	60 Fran.co	Ribas
60 Valero	Sierra	60 Juan Ignacio	Jordi

Maestros que tienen tienda y no tienen casa

37 ½ Agustín	Roca	37 ½ Thomas	Gaspar
37 ½ Thomas	Gorchs	37 ½ Josef	Pey
37 ½ Ignacio	Oliveras	37 ½ Fran.co	Ifern
37 ½ José Ant ^o	Serdà		

Maestros que no tienen casa ni tienda

37 ½ Antonio	Casaña	37 ½ Juan	Fonoll
--------------	--------	-----------	--------

Maestros que no tienen tienda y trabajan como Mancebos

37 ½ Vicente	Verdaguer	37 ½ Juan	Sellent
37 ½ Pedro Mart.r	Bachs		

Maestros pobres de solemnidad

Carlos	Gibert		
--------	--------	--	--

Maestros que se han pasado en el año mil ocho-cientos quince desde que se entregaron las anteriores

AHCB_ Cadastre Personal 1817.

Relación de los Individuos de que se compone el colegio de libreros e impresores de la presente ciudad, para el Rl. servicio personal para el corriente año de 1817, arreglada cuanto a sido posible al formulario que a otro efecto se ha remitido.

Nombre	Apellido	Calle	edades
<u>7 a 60 rs Maestros que tienen casa y tienda</u>			
<i>Valero</i>	<i>Sierra</i>	<i>Plz. San Jaime</i>	<i>55</i>
<i>Fran.co</i>	<i>Ribas</i>	<i>idem</i>	<i>65</i>
<i>Juan Ignacio</i>	<i>Jordi</i>	<i>Libreria</i>	<i>53</i>
<i>Antonio</i>	<i>Brusi</i>	<i>idem</i>	<i>40</i>
<i>Francisco</i>	<i>Generas</i>	<i>Baxada de la carcel</i>	<i>65</i>
<i>Juan Fran.co</i>	<i>Piferrer</i>	<i>Plz. del Angel</i>	<i>48</i>
<i>Francisco</i>	<i>Garriga</i>	<i>Cuatro esquina de Vellafilla</i>	<i>48</i>
<u>6 a 45 rs Maestros que tienen tienda y no tienen casa</u>			
<i>Agustín</i>	<i>Roca</i>	<i>Libreria</i>	<i>46</i>
<i>Thomas</i>	<i>Gorchs</i>	<i>idem</i>	<i>40</i>
<i>Joseph</i>	<i>Guix</i>	<i>idem</i>	<i>40</i>
<i>Thomas</i>	<i>Gaspar</i>	<i>Baxada de la carcel</i>	<i>45</i>
<i>Ignacio</i>	<i>Oliveras</i>	<i>Aviño</i>	<i>46</i>
<i>Fran.co</i>	<i>Ifern</i>	<i>Agullers</i>	<i>40</i>
<u>2 a 37 1/2 Maestros que no tienen tienda ni casa</u>			
<i>Antonio</i>	<i>Casañar</i>		
<i>Juan</i>	<i>Fonoll</i>		
<u>4 a 30rs. Maestros que no tienen tienda i trabajan como Mancebos</u>			
<i>Vicente</i>	<i>Verdaguer</i>		
<i>Juan</i>	<i>Sellent</i>		
<i>Pedro M^a</i>	<i>Bachs</i>		
<i>Joseph</i>	<i>Lluch</i>		
<u>Maestros pobres de solemnidad</u>			
<i>Manuel</i>	<i>Texero</i>		
	<i>Puertaferriisa</i>	<i>63 años</i>	
<u>Maestros ausentes</u>			
<i>Joseph</i>	<i>Pecy</i>	<i>En América</i>	

Maestros que se han pasado en el año ultimo de mil ocho cientos diez y seis que tienen tienda y no tienen casa

1 a 45

Juan Dorca

Maestros que se han pasado en dicho año y trabajan como mancebos

11 a 30

Domingo	Obiols	Silverio Lleixa
Narciso	Noguera	Lorenzo Vocavella
Ignacio	Estivill	Jph. Matarodona
Segismundo	Bou	Manuel Compte
Vicente	Ferrando	

Maestros que se han pasado en el expresado año y están en casa de sus padres

Juan	Gaspar
Jaime	Gaspar

Libreros Ympresores] *Lista que presentan los Comisionados nombrados por el Excmo. Ayuntamiento de los Contribuyentes de los libreros e Ympresores divididos en cinco clases.*

"Nombres y Apellidos ..... Calles donde habitan

Primera Clase

~~D. Antonio Brusí~~..... Librería
~~D. Juan Dorca 2.ª~~..... Escudillers
~~D. Juan Francisco Piferrer~~..... Plaza del Angel.

Nota. De los tres de primera clase debe llamar la atención el primero por tener mas de cincuenta trabajadores q.e todos juntos no los tienen.

3^a. Segunda Clase

D. Juan Fran.co Piferrer ..... Plaza del Angel
D. Valero Sierra..... Plaza de S. Jayme
D. Pablo Riera- al 3r piso de casa- carrer- baxada de la carcel.
D. Thomas Gaspar y Miguel.....Idem
D. Narciso Oliva..... Plateria
D. Juan Roldós ..... Calle dels Banys
D. Ignacio Estivill..... Boria
~~D. José Lluch~~..... Librería

4ª Tercera Clase

Viuda de Solá ..... Calle de la Boquería
D. Fran.co Ribas..... ~~Idem~~. Librería
D. Joaquín Jordi..... Ydem.
D. Thomas Gorchs..... baxada de la carcel
~~D. José Lluch~~..... Boria

Nombres y Apellidos..... Calles donde habitan

5ª Cuarta Clase

~~D. Ant^o Cerdá~~ ..... Boria
~~D. Juan Sellent~~..... Baxada de la Carcel
~~D. Fran.co Garriga~~..... calle de la Ciudad
~~D. José Rubio~~..... Librería
~~D. Fran.co Ifern~~..... Agullers
~~D. José Torner~~..... Calle de Capellans

Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 856-857

“Esta Comisión tomó en contestación el q.e de Dn. Buenav.ra Planella de 15 de noviem. ult.o dirigido a V.S solicitando el referido Planella despues de haber mencionado sus meritos en la Escuela de nobles artes de V.S y el perjuicio q.e le resultaría sino se le colocase con preferencia á los q.e se le coloque en la clase correspondiente.

Era el recurrente cuanto sobrevino la alevosa invasión francesa, otro de los substitutos i suplentes en la Escuela. Desocupado el reino y esta plaza, le apeó esta Junta con acuerdo de 18. de Julio de 1814 de tal cargo i calidad de suplente por su conducta política. Las circunstancias delicadas después de tan desgraciada época inducirían á la Junta á tal determinación.

La sola circunstancia de haber ejercido dho. D.n Buenav.ra. Planella la enseñanza en la Escuela después de haberse el gobierno francés incorporado de esta Casa Lonja y escuela, p.a q.e parece fue instado; no es un concepto de esta comisión un motivo, y mucho menos en el día, para no admitirle ahora otra vez entre los Profesores de la Escuela. Fueron otros los establecimientos públicos en q.e durante aquella época fatal se siguió la enseñanza, y la honradez y circunstancias de los profesores q.e le justifica plenamente el destino q.e tiene entendido la Comisión sirvió a Planella después de haber seguido en aquella enseñanza, de delineador del estado mayor del ejército Español desde últimos de 1811 hasta q.e se disolvió aquel cuerpo.

Es bien notorio el espíritu ilustrado del Gobierno y las disposiciones favorables q.e contiene el decreto de las Cortes sancionado por S.M. aun con respeto a aquellos que durante la ocupación del reino tomaron parte activa á favor del Gobierno intruso o fueron empleados por él.

Sin embargo de lo enterada la Comisión de tales sentimientos so sugiere á V.S q.e se coloque al recurrente con preferencia á los q.u han sido nombrados después de su separación de la escuela, ó q.e le eran posteriores cuando seguía en ella; sino q.e no obstante la idea de V.S. de suprimir las plazas de suplentes se le coloque, sin ejemplo en tal clase, con opción á la 1ª vacante de Teniente de Director, entendiéndose esto después de quedar colocado en tal clase D.n Gabriel Planella á quien es relativo uno de los informes de la Comisión de esta fecha. VS. no obstante resolverá lo q.e estim. Barcelona a 22 de En.º de 1821.

Felix de Amat   Cact.º de Dorv.
T. Ant.º Delfost”

Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 858

“Apartándome del parecer de la Comisión de Escuelas por lo que respecta á su informe de esta fecha sobre el recurso de Dn. Buenaventura Planella de 15 de noviembre último con relación á la de dibujo; Creo q.e la cuestión se reduce a dos puntos bien sencillos. D. Planella fue culpado por su conducta política ó no lo fue; si lo primero se deduce q.e obró la Junta con justicia cuantos con acuerdo de 18 de Julio de 1814 se apeó de la plaza de suplente en la Escuela de nobles artes; mas si es positiva su inculpabilidad de aquel cargo debe por justicia reponérsele en la plaza q.e le corresponda; por cuyos motivos me parece q.e antes de pasar la Junta á determinar sobre dicho particular debe haberse declarado la certeza del cargo por el q.e le apeó la Junta con el referido acuerdo.

Con todo V. S. resolverá lo de su agrado.

Barcelona 22 de Enero de 1821

Ramon de Bacardí”

“M.Y. S.

Buenaventura Planella a V.S respetuosamente expone: que distinguido según consta á V.S con los premios de primera clase en el ramo de pintura, con el de honor en la segunda clase de escultura con dos votos para la primera el exponente, debido todo a la educación artística que tiene la dicha de haber recibido bajo los auspicios de V. S. en esta nacional escuela; Fue apreciado después por V.S mismo, ya en clase de supernumerario, ya después en la de sustituto para turnar por meses con los demás sustitutos en la corrección de los discípulos en falta de teniente; y en esta ocupación siguió hasta que las circunstancias de la invasión francesa lo impidieron.

El suplicante no ha dejado de reclamar siempre su reposición y antigüedad; pero por motivos que no alcanza no se sirvió la Junta antes del restablecimiento de la Constitución acceder a su solicitud.

Y teniendo entendido que se está tratando de proveer plazas de profesores, con lo que quedaría perjudicado el exponente sino se le colocase con preferencia á los que no se hallan con su antigüedad y circunstancias en este establecimiento Nacional en que los vocales deben obrar en justicia así por ser fondos de la nación, como por tratarse de la conveniencia pública. A VS súplica se sirva atenderlo y colocarlo en la clase correspondiente: que es justicia que se promete de la superior justificación de la actual Junta.

Barcelona 15 de noviembre de 1820.

Buenaventura Planella”

Biblioteca de Catalunya, JC Llig. LXXIII bis, 869

“Buenaventura Planella es discípulo de la Nacional Escuela de Lonja , en 23 de octubre de 1803 presente un memorial junto con una obra de pintura, una escultura, y otra de grabado al aguafuerte, pidiendo una plaza de sustituto de las que la Junta se había propuesto dar; en últimos del año de 1803 fue agraciado con los premios Generales , en pintura la primera clase, y en Escultura la segunda de Honor con dos votos para la primera; en 1º de Febrero de 1806 le pasaron esuela del Director D. Jaime Folch participándole la Juna le había elegido sustituto junto con Dn. Benito Calls, Dn. Caetano Pons, y Dn. Jacinto Coromina: sigue dicho encargo asta la invasión enemiga: las circunstancias de la familia le impidieron emigrar.

En principios del año 1813 por instancias del Sr. Juan Angles vocal de la Junta de Comercio, siguió con el encargo de la enseñanza de Dibujo con la condición de no ser intervenido por ninguno del gobierno francés, teniendo también el exemplar del Colegio de Obispo, u del Colegio de Medicina que continuaban sus respectivas enseñanzas con los mismos catedráticos españoles y amas con el decreto de las cortes de 16 de Abril de 1811 en que se mandó abrir todos los colegios y enseñanzas publicas que habían cerrado á causa de la invasión enemiga: siguió este encargo sata fines del mismo año en cuyo tiempo fue destinado como á delineador del Estado Mayor Español que se hallaba en Gerona en el que siguió sata que cesó dicho Estado mayor y por cuyas ocupaciones no supo que se iban a llenar las tres plazas que se hallaban vacantes, en las cuales fueron colocados Dn. Benito Calls, D. Caetano Pons, y Jacinto Coromina todos supernumerarios de la misma fecha que Planella.

Vanado la plaza de Teniente de Director por fallecimiento de D. José Arrau, presenté Memoriales en 11 de Diciembre de 1817, y 19 de enero de 1818 pidiendo se le colocase en la plaza o resulta correspondiente á que nada se decretó, devolviendo los memoriales sin resolución en 14 de febrero de 1818. Reclamo otra vez su antigüedad y resulta que le correspondiese por muerte de D. Salvador Gurri, á cuyo fin presentó nuevo memorial en 8 de noviembre de 1819 cuya solicitud fue desestimada con decreto de 30 de diciembre de 1819. (...)”

“Muy Yltre. Sr.

Eulalia Brusi Viuda de D. Antonio Brusi Impresor de Cámara de S. M. de esta ciudad, con motivo de haberle hecho saber por esa Junta de Comercio a tenor de lo que se la previene que existe en poder de la misma para informar, una esposición que hizo á S.M. la Supl. te en solicitud de la revalidación del privilegio esclusivo que se dignó conceder su difunto marido en el año 1821 como introductor en esta capital del precioso arte litográfico, no conocido en España, al tiempo mismo que empezaba a ser bastante común en Alemania y Francia de donde trajo todo lo necesario, asi como los operarios con objeto de que difundiesen sus conocimientos en el pais; acude a V. S. y para mas ilustrarle en la materia presenta en corroboración a lo que espone: 1º El prospecto que como primer ensayo de la misma dio a luz en 1º de diciembre de 1820. 2º Copia de un oficio de V.S. que se sirvió dirigirle en 16 de enero de 1821 en que se manifiesta su agradecimiento por la tal introducción. 3º La Gaceta de Madrid de 21 de Julio del propio año en que se anuncia el privilegio concedido al mismo D. Ant. Brusi. Para que vea Ud. los graves desembolsos que le ha acarreado y los que se le esta ocasionando esta introducción, presenta asimismo copia de la contratación que en 1820 firmó el difunto marido de la que espone con Mr. Engelmann, introductor y perfeccionador del arte en Francia, en virtud de la cual está obligada hasta el año de 1830 de un modo muy grave á sus intereses; pero que facilita muchas ventajas á la España por tratarse de un establecimiento que le era desconocido y que le trae consigo todas las recetas y secretos del arte sin reserva alguna, y singularmente el nuevo proceder del lapis litográfico, del cual obtuvo el contratante con la casa de Brusi, un privilegio de invención en Francia.

Este favor y el otro del descubrimiento de canteras en Cataluña donde se encuentran piedras oportunas para el mismo arte las cuales hasta aquí han debido venir de Alemania con mucho coste en compra y transporte que se deben al difunto marido de la Esponente, según es de ver en el diario de esta ciudad que igualmente se acompaña, le hacen digno del reconocimiento de la Patria, y si bien no se hace aun uso de dichas piedras del pais, es porque habiendo sobrevenido la epidemia, luego el descubrimiento de las mencionadas canteras, muerto de ella el D. Antonio Brusi y sucedido á estas desgracias las generales que acaban de pasar, ha trabajado con poca actividad, la consabida prensa, y por consiguiente no ha sido posible á la Esponenete buscarse nuevos gastos con la escavación de aquellas.

No pudo esta no obstante mirarse con indiferencia el que los conocimientos litográficos quedasen sepultados en los operarios estrangeros que hizo venir de Paris; trato pues de infundirlos en sujetos del país, y a este fin, entre otros asistía un muchacho de la Rl. casa de Caridad que lo pone en la suya, y hace cerca de tres años que mantiene á este y otro gratuitamente y sin otro interés que e que se instruyan profundamente de este arte y sean útiles algún día á si mismos y a su patria.

Sacrificios como estos en concepto de la Exponente merecen una recompensa, y la que pide solo consiste en que el privilegio esclusivo que concedió S.M. a su difunto marido para todos

los dominios de España, y de que tan poco pudo disfrutar, se la revalide por tiempo limitado en solo Cataluña con el fin de poder en algun tanto reintegrarse de los gastos que le ha acarreado esta introducción y evitar los notables perjuicios que de no obtenerlo se la podrian seguir y también con el de procurar en lo posible la adquisición de las insinuadas piedras del país sin necesidad de la extranjeras.

Así que a V.E. que de un modo tan extraordinario desvela para el progreso de las artes útiles en el distrito de su jurisdicción, humildemente

Suplica que teniendo en consideración lo sobre expuesto y demás favorables, se dignara apoyar su solicitud sobre la cual debe V.E. informar a la Dirección gen.l de fomento del Reino de un modo capaz de hacer conseguir la gracia que solicita y á que ha sabido hacerse tan acreedora. Favor que espera de la justicia de V.S. Barcelona 16 de setiembre de 1824.

Muy Yltre S^or.

Eulalia Brusi “

“M. Y. S

Antonio Monfort y Miquel vecino de la presente ciudad, con el debido respeto á a V.S, espone: que habiendo presentido como la Srª Viuda de Brusi vecina de la misma ha acudido á S.M. solicitando privilegio esclusivo para trabajar en el arte litográfico; y para el caso de que la esposición siguiendo su curso pasase a V.S para su informe, no puede dispensarse el esponente de ocupar la atención de V.S a fin de evitar en lo posible los prejuicios que sufriría, así en la utilidad suya particular como en la general, en el supuesto que la Srª Brusi obtuviese su privativa como única posesora de citado arte.

En un cuaderno de las memorias de agricultura y artes correspondiente al mes de Julio de 1815 publicadas por disposición de V.S. con tanta utilidad general, leyó el esponente las primeras noticias sobre el arte litográfico, y en el año 1816 hizo sus primeras pruebas para la tinta, lapiz y demas necesario, sin éxito alguno, por la falta de piedras a proposito. Sin embargo, continuaba los ensayos cundo hubo de suspenderlos absolutamente por respeto al privilegio esclusivo que Dn. Antonio Brusi obtuvo por el espacio de cinco años, y a consecuencia de un decreto de las llamadas cortes. Abolidas estas y todos sus actos por el legitimo gobierno de S.M. que Dios guarde, y cesando por consiguiente el inconveniente que impedía al esponente, volvió este á sus pruebas, procurandose del extranjero un surtido de piedras, tinta, lápiz, pues existen otros ingenios litográficos ocultos á su pesar, por la privativa de la casa Brusi, y que uno de ellos trabaja con piedras del pais y es sobresaliente en sus dibujos. El esponente omite otras reflexiones que deja a la sabia penetración de V.S u solo.

Suplica humildemente a V.S. se digne nombrar una comisión de su seno para que pase á la casa del esponente a cercenarse del estado en que tiene su litografía, y demas que estime conveniente, antes de proceder al informe sobre la pretensión de la Srª Viuda de Brusi á a superioridad; evitando asi los prejuicios que podrian resultar al fomento de las artes, y al interes del suplicante. Gracia que espera merecer de recto proceder de V.S.

Barcelona, 24 de septiembre de 1824.

Muy Ill. S^{or}. Ant^o. Monfort y Miquel

M. Y. S^{or}., Presidente y Junta de Comercio del Principado de Cataluña”.

Archivo Histórico Nacional, Consejos de imprentas, Leg. 5572, expediente 34

Barcelona 1832

“Antonio Bergnes, Impresor de dicha ciudad, que se conceda licencia para imprimir varias obras cuyos títulos son: Persiles y Segismuda, el Quijote, el Diablo Cojuelo, el Gran Tacaño Gil Blas, el Bachiller de Salamanca, el Lazarillo de Tormes y Guzman de Alfarache.

Titulándose dicha colección Biblioteca Selecta portátil y económica

[Portada d'un exemplar model representatiu de la col·lecció]

“Las / DOS/ DONCELLAS / NOVELA / EJEMPLAR / COMPUESTA /POR MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA / con licencia / Barcelona/ Imprenta de A. Bergnes y Comp./ Calle Escudellers nº 13 / Noviembre 1831”

[Pròleg]

[Inici del primer capítol]

1831

Santos de Molino

“El poder que tengo presentarles D. Antonio Bergnes de las Casas editor de varias obras científicas e impresor de la ciudad de Barcelona ante Ud. (...) Que mi representado se propone publicar sin perjuicio a tener y previa la firma del Consejo una hermosa edición al paso que económica de varias piezas románticas y novelas de las que mas honran a nuestra antigua y moderna literatura, bajo el título Biblioteca Selecta portátil y económica arreglada al tamaño de las Dos Doncellas, y cuyo fin se acompañan varias obras como Don Persiles y Segismuda, el Quijote, segunda parte del Quijote por Avellaneda El Diablo Cojuelo, Gil Blas, el Bachiller de Salamanca, el Gran Tacaño, el Lazarillo de Tormes y Guzmán de Alfarache. Por lo que:

Sup.con habiendo por escribir y las citadas obras, se digne acceder a mi representado el competente permiso que solicita para su reimpresión en la forma ordinaria y criterio de S. ^a

Santos de Molino”

Don Manuel Abad, escribano de Cámara del Rey

1833

Certifico que por los Señores de el se ha concedido licencia a Dn. Antonio Bergnes de las Casas, vecino de Barcelona para que por una vez pueda imprimir y vender la obra...”

Biblioteca de Catalunya. (Topogràfic: Tor 309 Fol)

"DISTRIBUCION hecha por la Real Junta de Comercio de Cataluña en 18 de Diciembre de 1815 á los Alumnos de su Escuela de Nobles Artes, de los Premios y Gratificaciones que les ha adjudicado en el Año académico, que ha concluido en Noviembre último".

DISTRIBUCION DE PREMIOS Por orden de MÉRITO

SEIS GRATIFICACIONES

1º	A Manuel Poll y Artos	20
2º	A Celedonio Guixá.....	20
3º	A Ramon Torres.....	20
4º	A Francisco Farreras	20
5º	A Pedro Barbara	20
6º	A Joquin Planella	15

SEIS PREMIOS EXTRAORDINARIOS

DE A DIEZ PESOS

1º	A Ramon Morató	10
2º	A Francisco Farreras.....	10
3º	A Ramon Torres.....	10
4º	A Ramon Morató.....	10
5º	A Ramon Morató.....	10
6º	A Ramon Morató.....	15

TRES PREMIOS TRIMESTRES

de invención de flores

1º	A Juan Masferrer.....	6
2º	A Ramon Torres.....	6
3º	A Josef Mercader.....	6

ONZE PREMIOS TRIMESTRES

de a quatro pesos

1º	A Joaquin Christià.....	4
2º	A Jacinto Casasanpera.....	4
3º	{ A Pedro Nolasco.....	4
	{ A Santiago Maria Folch.....	4
4º	A Ramon Torres.....	4
5º	A Ramon Torres.....	4
6º	A Josef Carreras.....	4
7º	A Adriano Ferrán.....	4
8º	Josef Mercader.....	4
9º	Juan Viñets.....	4

10º	A Juan Amils y Costa....	4
11º	A Juan Viñets	4

OCHO SEGUNDOS PREMIOS

de a tres pesos

1º	A Juan Pasarell	3
2º	A Joaquin Planella.....	3
3º	A Josef Mercader.....	3
4º	A Juan Amils y Costa..	3
5º	A Juan Montella.....	3
6º	A Adriano Ferran.....	3
7º	A Segismundo Ribó.....	3
8º	A Juan Planella	3

DIEZ TERCEROS PREMIOS DE

de a dos pesos

1º	A Gerónimo Garrido.....	2
2º	A Juan Bautista Estrelinch, mudo.....	2
3º	{ A Manuel Birallonga.....	1
	{ A Jayme Mas de Xaxars...	1
4º	A Pedro Nolasco Viñas.....	1
5º	A Jacinto Casasapera.....	1
6º	A Juan Planella.....	2
7º	A Joaquin Planella.....	2
8º	A Juan Alabern.....	2
9º	A Joaquin Carreras.....	2
10º	A Joseph Mercader.....	2

CLASE FLORES COPIADAS DEL NATURAL

- 1º A Francisco Farreras.....5
- 2º A Pedro Barbara.....5
- 3º A Segismundo Ribó..... 5
- 4º A Francisco Farreras.....5

QUATRO SEGUNDOS PREMIOS

de a tres Pesos

- 1º A Pedro Barbara.....3
- 2º A Segismundo Ribó.....3
- 3º A Josef Mercader.....3
- 4º A Juan Planella.....3

DOS TERCEROS PREMIOS

de a dos Pesos

- 1º A Adriano Ferrán.....2
- 2º A Juan Planella.....2

Guía de forasteros de Barcelona. Manual de agentes y de curiosidades, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841, p. 126.

Imprentas principales

La de Piferrer - Plz. del Angel

La de Brusi - calle de la Librería

La de Sierra y Martí - plz. de la Constitución

La de Gaspar - Bajada de la Carcel

La de Manuel Saurí - c/ Ancha. En este se suscribe a todos los periódicos de Madrid y principales de España.

La de Antonio Berges - c/ Escudillers blancs.

La de Oliva c/ de la Plateria

La de Torner - Regomí

La de Indar - “

La de Tauló - c/ de la Tapenería

La de Oliveres y Gabarró - c/ Escudillers

La de Herederos de Roca - c/ de la Libretería

La de Gorchs - plz. de las Beatas

La de Verdaguer - Rambla

La de Ignacio Oliveres - c/ Ancha

La de Estivill - Boria

Librerías Todas las citadas - de la Bergnes y Gorchs. Además de las siguientes

La de Verguer - c/ Ancha

Sellas - c/ de la Plateria

La de Vda. Gorchs - Bajada de la Cárcel

Agustín Gaspar - Plz. de Palacio

Litografías principales

La de Monfort - c/ Riera de S. Juan

La de Brusi e hijo - c/ de la Libretería

La de Gaspar - Plz. de Palacio y frente la Lonja

La de Sauri y Coromina - c/ Ancha esq a la de Regomí

La de Alvarez - c/ del correo viejo

La de Lorichon - c/ de Arenas

La de Lorichon - c/ Rambla

Guía de forasteros de Barcelona. Manual de agentes y de curiosidades, Barcelona, Imprenta de D. Manuel Saurí, 1841, p. 165.

Grabadores de lámina fina

- D. Juan Amills - c/ Bou, plaza nueva
- D. Juan Masferrer - c/ de Aray
- D. Pablo Alabern - bajada de Viladecols
- D. Antonio Roca - arcos de los Encantes
- D. Ramon Alabern - bajada de Viladecols
- D. Domingo Estruch - c. de Pont de la Parra
- D. Mauricio Vidal - c. Sta. Ana
- D. Eseban Xaxars c. de la boria

Grabadores de lámina fina

- Antonio Alabern - c. de la ciudad
- M. Mabon - Rambla

Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña, 1842.

Lista general de las artes y oficios de Barcelona, clasificados por orden alfabético de los nombres y calles donde tienen sus establecimientos, p. 32

GRABADORES, de hierros para dorar los encuadernadores, y sellos de metal para oficinas, corporaciones y particulares.

Farriols Ignacio, *p. dels Argenters*

Farriols, Pedro *id. id.*

Mabon, *Rambla al lado de la Diligencia*

Nicolas, Juan, *b. de Casadors*

GRABADORES de láminas finas, en acero, cobre y al aguafuerte

Alabern Pablo, *b. de Viladecols*

Alabern Ramon *id. id.*

Amills Juan *c. Bou de la plaza Nueva*

Estruch Domingo, *c. del Pont de la Parra*

Fatjo Angel, *c. del Vidrio*

Masferrer Juan, *c. del Aray*

Obradors Gregorio, *c. de Ripoll*

Roca Antonio, *Arcos de los Encantes*

Vidal Mauricio, *c. de Santa Ana*

Xaxars Estevan, *c. de la Boria*

GRABADORES de letras, sobre tarjetas, mapas, planos etc.

Alabern Antonio, *c. de la ciudad*

Amills, Juan, *c. Bou de la plaza Nueva*

Mabon, *Rambla al lado de la Diligencia*

Estruch Domingo, *c. del Pont de la Parra*

Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña, 1842.

Lista general de las artes y oficios de Barcelona, clasificados por orden alfabético de los nombres y calles donde tienen sus establecimientos, p.37

IMPRENTAS Y LIBRERIAS (v. Librerías)

Berdaguer Antonio, *c. Lladó.*

Brusi Antonio, *c. Libretería.*

Estivill, Ignacio *c. de la Boria.*

Garriga viuda de, *c. Ciudad.*

Gaspar Miguel, *c. Obispo.*

Gaspar Tomas, *b. de la Cárcel.*

Gaspar Agustín, *p. de Palacio.*

Indar Ramon, *c. Platería.*

Mallol y Compañía, *c. Duque de la Victoria.*

Matas José, *c. Platería.*

Oliva Francisco, *c. id.*

Oliveres Ignacio, *c. Ancha.*

Oliveres y Gabarró Juan, *c. Escudillers.*

Oliveres y Monmany Juan, *c. Ancha.*

Piferrer Juan Francisci, *p. del Angel.*

Pla viuda, *c. Cotoners*

Pons y Compañía José, *c. Ancha*

Riera Pablo, *c. Hospital* - Fábica tinta para imprimir de 1ª, 2ª y 3ª calidad

Roca Juan, *c. Libretería*

Rubió José *c. id.*

Saurí Manuel, *c. Ancha.*- Editor de la Guía anual y comisionado para la suscripción á los principales periódicos de Madrid y Provincias. Hace remesas al interior, ultramar y extranjero; admite toda clase de encargos pertenecientes a librería etc. etc.

Sierra Antonio, *p. de la Constitución*

Tauló José, *c. Regomí*

Torras Valentin, *Rambla de los Estudios*

Vallés José, *c. Pino*

Verdaguer Joaquin, *Rambla frente de los Ex-Trinitarios*

Guía de Forasteros en Barcelona y noticia de las cuatro provincias de Cataluña, 1842.

Lista general de las artes y oficios de Barcelona, clasificados por orden alfabético de los nombres y calles donde tienen sus establecimientos, p. 38

LIBRERIAS

Barral Pedro, *c. de la Corribia*
Cerdà y Saurí, S.S. *p. de la Lana*
Compte José, *c. de la Paja*
Font Francisco, *b. de la Carcel*
Gorchs Viuda de, *c. Libreteria*
Gaspar Jaime, *c. Dagueria*
Lluch José, *c. Libreteria*
Llorens Juan, *c. palma santa Catalina*
Sellas y Oliva, *c. Plateria*
Solá José, *c. Ancha*
Veguer Serafín, *c. Ancha*

[pàg. 39]

LITOGRAFIAS

Alvarez Fernando, *c. Correo Viejo*
Brusi Antonio, *c. Libreteria*
Gabriel Jaime, *c. R. San Juan nº 27.- El interesante animado de os mas vivos deseos de ser útil a las personas que gusten honrarle en su profesión, no puede menos de participar al público que no omitirá medio alguno para complacer á cualquier sugeto que le ocupe en este arte, tanto en la impresión de membretes de papel de (...)*
Gaspar Tomas, *b. de la Carcel*
Gaspar Agustín, *p. de Palacio*
Lorichon Guillermo, *c. Arenas*
Monfort Juan Bautista, *R. San Juan*
Roger José, *Rambla de Capuchinos*
Saurí Manuel, *c. Ancha esquina al Regomí*
Xaxars Estevan, *c. de la Boria*

DIBUJANTES LITOGRAFOS

Dalmases, N. *c.b. san Miguel*
Martinez Vicente, *c. Lancaster*
Parcerisa Francisco, *c. Amalia*
Robreño José, *p. Palacio*
Roca Rafael, *c. Canuda*

ESCRIBIENTES LITOGRAFOS

Baudin Martir. *Rambla*

Oriol José, c. *Boria*

Villaume Luis, c. *Duque de la Victoria*

IMPRESORES LITOGRAFOS

Alvarez Fernando, c. *Correo Viejo*

Ballverdú Narciso, c. *San Pablo*

Venet Nicolas, c. *Duque de la Victoria*

J.A.S. *El Consultor. Nueva Guia de Barcelona. Obra de grande utilidad para los vecinos y forasteros, y sumamente indispensable á los que pertenecen á la clase mercantil é industrial,* Barcelona, Imprenta de la Publicidad, A. Flotats, 1857, [pàg. 358-359].

Imprentas tipogràfiques

Basas, Buenaventura. Titulada el porvenir . c. Riera de S. Juan, 29.
Bocadella, Francisca. Conocida como la Viuda Pla c. Cottoners, 7.
Bosch, Joaquin. c. Simplicio, 4.
Brusi Antonio. c. Librería, 22.
Carrera, Baudilio. c. Trajé 4
Castaños, Vicente. Titulada la Hispana. c. Conde del Asalto
Ciel, Alejo. Titulada Cervantes. Rambla de Capuchinos
Estivill, Ignacio. c. Conde del Asalto, 65
Flotats Antonio. Titulada la Publicidad, baj. de la Carcel, 6
Garriga y Aguasvivas, c. de la Ciudad, 12.
Gaspar, Juan. c. Gíriti, 5
Gaspar, José. c. Cervantes, 3.
Gorchs, Tomás. c. Carmen, 38
Gorgas y Banselles. c. Pou de la Cadena, 2.
Jepús y Villegas, c. Petritxol, 14
*Labrador, Carlos. Rambla de Capuchinos
Magriña, Vicente. c. S. Silvestre 2
Oliveras y Gavarró, Juan. agraciado con el título de S.M. c. Escudellers, 57
Oliveras, José, Antonio, c. Plata 2
Oliveras y Monmany, Juan. titulada Imprenta Militar. c. Fustería, 1.
Pons y Compañía, c. Copons, 4
Pujadas y Compañía, Federico, c. Arenas, 3
Ramirez, Narciso. c. Escudellers, 40.
Ribet, José. c. Fustería, 10
Riera, Pablo. c. Robador 24 y 26
Roca, Antonio. c. S. Pablo, 53
Roger, Juan. c. Hospital, 75.
Rubió, José. baj. Cárcel, 2
Sánchez, Francisco. a. Teatro, 60
Saurí, Viuda de Manuel, c. Ancha, 39
Sierra, Alejo. c. Aurora, 12
Tasso, Luis. Titulada el Plus- Ultra. c. Guardia, 15.
Tauló, José. c. Tapinería, 58
Torras, Viuda de. Rambla de Estudios, 12.
Valles, Francisci. c. Pino, 9

Librerías.

- Bastinos, Juan. *c. Boquería*, 47
Bocadella, Francisca. *Conocida como la Viuda Plá. c. Cottoners*, 7.
Bonnebault, Próspero. *Libros extranjeros. Rambla de Capuchinos*, 22.
Brusi, Antonio. *c. Libretería*, 22
Cerdá, Isidro. *c. Platería* 18
Flotats, Antonio. *Titulada la Publicidad. baj. Carcel*, 6
Font, Francisco. . *baj. Carcel*, 3
Gaspar, José, *c. Daguería*
Ginesta, José *c. Jaime I*, 3
Gorchs y Casadevall, Tomas, *c. Carmen*, 38
Lopez y Berna gosi. *Titulada la Española, c. Ancha*, 26
Llorens Hermanos. *Titulada Librería Española. c. S. Honorato*, 5
Mayol, Viuda de. *c Fernando VII*, 13.- *Gran surtido de devocionarios de todas clases, cubiertas sueltas de búfalo, marfil, concha, etc. (...)*
Manero, Salvador. *Rambla de Sta. Mónica*, 2
Médica Catalana, *c. Escudellers*, 57
Piferrer, Jaime. *plz Ángel*, 2
Pujals, Estevan, *c. Platería*, 70.
Riera, Pablo, *Titulada la Religiosa. c. Robador 24 y 25*
Rufart, Juan *c. capellans*, 5
Saurí, Viuda de. *c. Ancha*, 39
Sierra, Viuda de. *pza. Constitución*, 5
Subirana, Jaime. *Titulada la Histórica. pza. Constitución*, 6.
Tasso, Luis. *Titulada el Plus- Ultra. Rambla de Capuchinos*, 15
Tauló, José. *c. Tapinería*, 58